

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKİLÂP TARİHİ
ANA BİLİM DALI**

**DEMOKRAT PARTİ'NİN AZINLIK POLİTİKASI
(1950-1960)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
AHMET YAŞAR AKKAYA**

İSTANBUL 2010

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ
ANA BİLİM DALI**

**DEMOKRAT PARTİ'NİN
AZINLIK POLİTİKASI**

(1950-1960)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
AHMET YAŞAR AKKAYA**

**DANIŞMAN
PROF. DR. MAHMUT İHSAN ÖZGEN**

İSTANBUL 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Ahmet Yaşar Akkaya'nın "Demokrat Parti'nin Azınlık Politikası (1950-1960)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Mahmut İhsan Özgen
Üniversitesi Marmara

İmza

Üye : Prof.Dr. Vahdettin Engin
Üniversitesi Marmara

Üye : Yrd.Doç.Dr. Göksel Öztürk
Üniversitesi Marmara

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 22/2/2010 tarih ve 2010/64 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	3
1.OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİNDEN AZINLIK STATÜSÜNE GEÇİŞ	3
1.1. Millet Sistemi.....	3
1.2. Hukuki Statüleri.....	4
1.3. Millet Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasından Lozan Barış Antlaşmasına Kadar Azınlıklar	5
1.3.1. Millet Nizamnamelerinin Hazırlanması.....	5
1.3.2. Ulusçu Hareketlerinin Başlaması ve Azınlıkların Faaliyetleri.....	7
1.3.3. Milli Mücadele Dönemi ve Azınlıklar	8
2. BÖLÜM	11
2. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASINDAN DP'İN İKTİDARA GELİŞİNE KADAR AZINLIKLARA YÖNELİK POLİTİKALAR	11
2.1. Lozan Barış Antlaşması ve Azınlıklar Meselesi	11

2.1.1. <i>Lozana Barış Antlaşmasına Göre Azınlık Statüsünün Belirlenmesi</i>	11
2.1.2. <i>Lozana Barış Antlaşmasına Göre Azınlıkların Korunması</i>	
<i>Hükümleri</i>	13
2.2. Tek Parti İktidarı ve Azınlıklara Uygulanan Politikalar	16
2.2.1. <i>Vatandaşlık Anlayışı Çerçevesinde Azınlıklar</i>	16
2.2.2. <i>Azınlık Vakıfları ve Denetimi</i>	17
2.2.3. <i>Eğitim ve Kültür Alanında Azınlıklar</i>	18
2.2.4. <i>Siyasi Alanda Azınlıklar</i>	19
2.2.5. <i>1934 Trakya Olayları</i>	20
2.2.6. <i>Varlık Vergisi ve Uygulanması</i>	21
2.3. Çok Partili Hayata Geçişten DP'in İktidara Gelişine Kadar Azınlıklara	
Yönelik Politikalar	23
2.3.1. <i>Azınlık Vakıflarının Statüleri</i>	23
2.3.2. <i>Siyasi Hayatta Azınlıklar</i>	24
2.3.3. <i>Varlık Vergisi Tartışmaları</i>	25
3. BÖLÜM	26
3. DP'İN İKTİDARA GELİŞİNDEN 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARINA KADAR	
AZINLIKLARA YÖNELİK POLİTİKALAR	26
3.1. Kuruluşundan İktidara Gelişine Kadar DP'ye Genel Bir Bakış	26
3.1.1. DP'in Kuruluşu	26
3.1.1.1. <i>İç Faktörlerin Etkisi</i>	27
3.1.1.2. <i>Dış Faktörlerin Etkisi</i>	29
3.1.2. DP'in Tüzük ve Programı	30
3.2. Azınlıkların Statüleri ve Uygulanan Politikalar	31

3.2.1. Azınlık Vakıfları ve Düzenlemeler.....	32
3.2.2. Varlık Vergisi Tartışmaları.....	37
3.2.3. Azınlık Okullarındaki Düzenlemeler	43
3.2.3.1. Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkındaki Kanun	45
3.2.3.2. Rum Okullarındaki Düzenlemeler	49
3.2.3.3. Ermeni Okullarındaki Düzenlemeler	54
3.2.3.4. Yahudi Okullarındaki Düzenlemeler	57
3.2.4. DP İktidarında Patrikhane İle İlişkiler ve Patrik Seçimleri	57
3.2.4.1. Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi ve Athenagorosun Seçilmesi.....	58
3.2.4.2. DP ve Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi İle İlişkiler	59
3.2.4.3. Ermeni Patrikhanesi Seçimleri.....	62
3.2.5. Yahudi Hahambaşı Seçimleri	64
3.2.6. DP Döneminde Siyasi Hayat ve Azınlıklar	65
3.3. DP İktidarı Döneminde İsrail Devleti İle İlişkiler ve Türkiye Yahudileri.....	69
3.3.1. Türk-İsrail İlişkilerinin Gelişimi	69
3.3.1.1. İsrail Devletinin Kurulması	69
3.3.1.2.İsrail İle Ticaret Antlaşmaları	69
3.3.2. İsrail'e Yönelik Türk Yahudi Göçleri.....	71
4. BÖLÜM	74
4. 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARINDAN 27 MAYIS 1960 HÜKÜMET DARBESİNE KADAR AZINLIKLARA UYGULANAN POLİTİKALAR.....	74
4.1. 6-7 Eylül Olayları ve Türk-Yuan İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu	74

4.1.1. Türk-Yunan İlişkileri	74
4.1.1.1. DP'in İktidara Gelişine Kadar Türk-Yunana İlişkileri	74
4.1.1.2. DP Döneminde Türk-Yunan İlişkileri.....	76
4.1.2. 6-7 Eylül Olaylarının Çıkış Nedenleri.....	79
4.1.2.1. Kıbrıs Sorununun Etkisi	79
4.1.3. DP'in İktidara Gelişine Kadar Kıbrıs Sorunu	80
4.1.4. DP Dönemi ve Kıbrıs Sorunu.....	81
4.1.4.1. Kıbrıs Sorununda Patrikhanenin Etkisi	83
4.1.4.2. DP İktidarının Tutumu ve Kıbrıs Türktür Cemiyetinin Etkisi.....	85
4.1.4.3. Komünizmin Etkisi.....	91
4.1.5. 6-7 Eylül Olaylarının Başlaması ve Gelişimi	93
4.1.6. Türk Basınında 6-7 Eylül Olayları.....	99
4.1.7. TBMM'de 6-7 Eylül Olayları.....	103
4.1.8. 6-7 Eylül Olayları Karşısında DP'in Tutumu	116
4.1.9. Yassıda Duruşmalarında 6-7 Eylül Olayları	133
4.1.10. 6-7 Eylül Olaylarının Değerlendirilmesi	143
 5. BÖLÜM	148
 5. ULUSLARARASI KONULARDAKİ GELİŞMELERİN DP İKTİDARI DÖNEMİNDEKİ ETKİLERİ	148
5.1.1. Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Azınlık Hakları ve DP İktidarı	148
5.1.2. DP İktidarı Döneminde Ermeni Azınlıklarla İlişkilerde Diaspora Ermenileri.....	150
5.1.3. Dıştaki Olumsuz Yayınlar Karşı DP Parti İktidarının Tepkisi.....	152
5.2. Batı Trakya Türk Azınlığının Durumu	154

5.2.1 Lozan Barış Antlaşmasına Kadar Batı Trakya'nın Genel Durumu	154
5.2.2. Lozan Barış Antlaşmasından DP İktidarına Kadar Batı Trakya'nın Genel Durumu.....	155
5.2.3. DP İktidarı Döneminde Batı Trakya Türklerinin Genel Durumu.....	156
5.2.3.1.Cemaat ve Vakıf İdareleri	156
5.2.3.2.Vatandaşlık Hakları Konusundaki Uygulamalar	158
5.2.3.3. İktisadi Sorunlara Bakış	159
5.2.3.4.Eğitim ve Kültür Hayatı	160
5.2.4. Batı Trakya'daki Eğitim Kurumları.....	163
5.2.4.1. İlköğretim	163
5.2.4.2. Ortaöğretim	164
5.2.5. Batı Trakya'da Basın-Yayın Hayatı.....	165
SONUÇ	167
KAYNAKÇA	169
EKLER	180

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Osmanlı Devleti'nden miras aldığı önemli siyasi sorunlardan birisi de azınlıklardır. Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu tescilleyen Lozan Barış Antlaşmasında III. Kısım Azınlıkların Korunması Bölününün 37-45. maddelerine göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde azınlıklar olarak kabul edilen Ermeni, Yahudi ve Rumların her türlü hakları yasal güvencelerle teminat altına alınmıştır. Ayrıca uluslararası normların denetimiyle azınlıklara karşı Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yasal düzenlemelere uyacağını taahhüt etmiştir. Buna rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden cumhuriyet hükümetlerinin pratikte azınlıklara yönelik uygulamalarında kimi zaman farklılıklar ortaya çıkabilmiştir. Lozan Barış Antlaşmasının yürürlüğe girdiği süreçte, tek parti yönetimi olarak ülkeyi uzun süre yöneten CHP iktidarı döneminde azınlıklara yönelik 1934 Trakya Olayları, 1942 Varlık Vergisi gibi kimi uygulamalar pratikte sorunlar oluşturmuştur. Bu durum azınlıklar arasında uzun süre, hatta günümüzde dahi tek parti iktidarına yönelik tepkilerin devam etmesine sebep olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çok partili hayata geçmesiyle birlikte oluşan daha demokratik siyasi yapılanmanın görüldüğü ortamda DP kurulmuştur. DP'in iktidara geldiği 14 Mayıs 1950'den sonra azınlıklara karşı uygulamalarda Lozan Barış Antlaşmasının Azınlıkların Korunması 37-45. maddelerine paralel politikalar takip edilmiştir. Bu da DP iktidarına karşı genel anlamda güveni artırmıştır. Hatta azınlıklar, bu dönemde meydana gelen 6-7 Eylül 1955 Olaylarının yaratmış olduğu olumsuzluğa rağmen bu güvende çok ciddi sarsıntılar yaşamamışlardır. Nitekim azınlıklar, 1957 seçimlerinde DP'den aday olarak milletvekili seçilmişlerdir.

DP iktidarı döneminde, DP'in iktidara gelişine kadar çözümlenemeyen Ermeni ve Yahudi azınlıkların dini liderlerini seçebilme konularının halledilmesi, azınlık okulları ve vakıflarla ilgili düzenlemelerin yapılması önemli uygulamalardandır. Yine seçimlerde azınlıklardan en çok oyun alınarak onlara en çok temsil olanağı sunulması, daha da önemlisi Başbakan Adnan Menderes'in bizzat

Fener Rum Patrikhanesini en üst düzeyde ilk ziyaret eden kişi olması DP iktidarının azınlıklara bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir.

Öncelikle DP iktidarının on yıllık dönemindeki her bir olayın çalışma konusu olduğunu belirtmeliyiz. Burada DP'yi anlatırken amaçlanan; bu on yıllık süreç içerisinde DP iktidarının azınlıklara bakışının sadece 6-7 Eylül 1955 Olaylarına endeksli düşünülmesinin yanlış olduğunu belirtmektir. Bu çerçevede çalışmada DP iktidarı döneminde azınlıkların vakıf, eğitim, din, siyasi ve sosyal hayat gibi konularında olumlu adım atılmasının çok daha önemli olduğunu belirtmek istenildi. Azınlıkların statülerini, toplumdaki işlevlerini, onlara karşı uygulanan politikaları, azınlıkların yaşantılarını, karşılaştıkları sorunları ve siyasal tercihlerini etkileyen sebepleri geniş bir perspektifte incelenmesinin yararlı olacağı düşünüldü. Politikalar objektif bir yaklaşımla tüm bilimsel verilerin çerçevesinde özellikle Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım Azınlıkların Korunması 37-45. maddelerine göre azınlıkların her alandaki yönlerini kapsayacak şekilde değerlendirildi.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Lozan Barış Antlaşmasına göre azınlıklar perspektifinde değerlendirilen Demokrat Parti'nin Azınlık Politikası (1950–1960) başlıklı tez çalışmasında bütünlüğünün sağlanması amacıyla DP'in iktidara gelişine kadarki süreci; Osmanlı, tek parti iktidarı ve çok partili hayata geçiş dönemlerindeki azınlıklara yönelik politikalar Birinci ve İkinci Bölümde incelendi. Çalışmanın Üçüncü Bölümünden itibaren, teze adını veren DP'in azınlık politikaları değerlendirildi. Tezin asıl kısmını kapsayan bu bölümde öncelikle DP'in kuruluşu, tüzük ve programına yer vermenin yararlı olacağı düşünüldü. Çalışmanın içeriği bölümünde, azınlıklar meselesi yine Lozan Barış Antlaşmasının Azınlıkların Korunması III. Kısım 37-45. maddeleri perspektifinde farklı eserlerin katkısı ile ele alındı.

DP döneminde azınlıklarla ilgili en önemli gelişmelerden birisi 6–7 Eylül 1955 Olayları'dır. Başta bu olaylar olmak üzere DP dönemindeki azınlık politikalarını araştırırken öncelikle TBMM Zabıt Ceridesi, Resmi Gazete, Düstur, Sicilli Kavinin, Tebligler Dergisi gibi resmi kaynaklardan yararlanıldı. Dönemin uygulamaları bilimsel ilkeler çerçevesinde değerlendirildi. Yine o dönemdeki ulusal

gazetelere öncelikle yer vererek objektif bir bakış açısıyla on yıllık politika ve uygulamalar incelendi. Ayrıca konuyla ilgili yayınlanmış kitap, makale ve tezleri kullanarak farklı görüşlerden yararlanıldı.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de çok partili yaşamın en önemli dönemlerden biri olan DP iktidarının azınlık politikalarını, özellikle Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde bilimsel bir yaklaşımla araştırıp ortaya çıkarmaktır. Böylece azınlıkların da mensubu olduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yakın tarihine bir katkıda bulunmaktır.

Bu çalışmamın oluşmasında farklı ve objektif bakış açılarıyla her zaman beni cesaretlendiren, aşkımı, şevkimi ve merakımı kamçılayan çok değerli Hocam ve Tez Danışmanım Prof. Dr. Mahmut İhsan ÖZGEN’e özellikle teşekkürü bir borç bilmekteyim.

Zaman ve emek harcanan bu meşakkatli eserin oluşumunda desteğini hiç esirgemeyen biricik eşim Yeliz AKKAYA’ya teşekkür ediyorum.

Her yönüyle titiz bir yaklaşımla hazırlamaya çalıştığımız bu eserin bilimsel çalışmalarda bulunacaklara bir katkı sağlamasını temenni ederiz.

İstanbul 2010

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden miras aldığı önemli siyasi sorunlardan birisi de azınlıklardır. Yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu tescilleyen Lozan Barış Antlaşmasında III. Kısım Azınlıkların Korunması 37-45. maddeleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan azınlıkların her türlü hakları yasal güvencelerle teminat altına alınmıştı. Buna rağmen cumhuriyet dönemi hükümetlerinin politikalarında azınlıklara karşı kimi zaman farklı politikalar uygulanmıştır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'ni tek parti iktidarı döneminde yöneten CHP hükümetleri, azınlıklara yönelik 1934 Trakya Olayları ve 1942 Varlık Vergisi uygulamalarından dolayı bu kesimler tarafından tepkilerle karşılanmıştır. Ancak, çok partili hayata geçilmesi ile birlikte kurulan DP'nin iktidara gelmesiyle azınlıklar hemen hemen her alanda rahatlamışlardır. Çünkü DP iktidarı eğitim, kültür, din, vakıf ve siyasal hayat alanlarında azınlıkların lehine düzenlemelerde bulunarak onların güvenini kazanmıştı. Her ne kadar 6-7 Eylül olaylarının kısa süreli olumsuzluklar yaşansa da bu durum azınlıkların DP'ye olan güveni ciddi anlamda sarsmamıştır. DP iktidarı Lozan Barış Antlaşmasından doğan hakla Batı Trakyadaki Türk Müslüman azınlığın da haklarının korunması konusunda mücadele vermiştir.

ABSTRACT

One of the most important issues that The Republic of Turkey inherited from the Ottoman Empire is the minorities. In the Lausanne Peace Treaty-which is the approval of the foundation of the new Turkish State-every right of minorities in the Turkish Republic were guaranteed in the IIIrd section under the title of “The Protection of Minorities” between the articles no 37 to 45 In spite of this, occasionally different policies have been implemented by the governments of the Republican Era Likewise Republican People’s Party governments which ruled the Turkish Republic during the single party period were criticized due to 1934 Thracian Events and 1942 Wealth Tax applied on minorities.

However beginning from the ruling period of Democrat Party which was established pursuant to the transition to the multi-party system, minorities felt relieved almost in all aspects. Because Democrat Party won their confidence by making regulations in respect to education, culture, religion, wakfs and political life. Although following the 6-7 September events some short term issues occurred, the minorities did not lose their confidence in Democrat Party. The Democrat Party government fought also for the protection of the rights of Turkish Muslim minority in West Thrace-depending on its right described in The Lausanne Peace Treaty.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.d.	: Adı Geçen Dergi
a.g.g.	: Adı Geçen Gazete
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
çev.	: Çeviren
DDY	: Devlet Demir Yolları
DP	: Demokrat Parti
Dr.	: Doktor
hızl.	: Hazırlayan
MAH	: Milli Emniyet Hizmetleri
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
R.G.	: Resmi Gazete
PTT	: Posta Telefon Telgraf
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
t.y.	: Tarih Yok
Yay.	: Yayınevi
vs.	: Vesaire
y.y.	: Yayınevi Yok
ZC	: Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

Bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar ekalliyet, çoğunluk karşıtı olarak Türk Dil Kurumu sözlüğünde tarif edilen azınlık kavramı; sosyolojik olarak da bir ülkede egemen ulusa göre ayrı soydan ve sayıca az olan topluluk şeklinde değerlendirilmiştir.¹ Azınlıklar başlangıçta savaşlarda yenik düşen halklardan oluşuyordu. Azınlık kavramı antik çağda yoktu, aynı şekilde Orta Çağda da gündemde olmayan bu kavramın ortaya çıkışı nispeten yenidir ve ancak XVI. yüzyıldaki Reform hareketinden bu yana kullanılmaktadır. Nitekim mutlakıyetçi krallık diye ilk defa merkezi bir devlet biçimi ortaya çıkınca onun içindeki azınlıkların korunması diye bir sorun belirmiştir.

Yeni Çağda İngiltere, Fransa gibi gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde millet oluşumuyla yaklaşık aynı zamana denk düşen bu oluşum, dinsel azınlıklar şeklinde kendisini göstermiştir.² Bu bağlamda azınlıklar sorununun ortaya çıktığı yerlerden birisi de Osmanlı İmparatorluğudur. İmparatorlukta geçerli olan millet sistemi, Osmanlı yönetimi altında bulunan dini toplulukların ulusal değerlerini koruyarak yaşamalarına olanak vermiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, azınlık konusunda iki önemli gelişme ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi dinsel azınlıkları korumaktan ulusal azınlıkları korumaya geçiş sürecidir. Artık dinsel hakların yansıra medeni ve siyasi hakların da devreye girişi söz konusu olmuştur. İkincisi ise, milliyetçilik ilkesi sonucu ulus devletlerin doğuşu olmuştur.³

Demokrat Parti'nin Azınlık Politikası (1950-1960) adlı bu çalışmada azınlık kavramı, 23 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde işlenecektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uluslararası hukuka göre bağımsızlığının tescil edildiği ve halen yaşayan bir antlaşma olan Lozan Barış Antlaşmasında oluşturulan siyasi, hukuki statüye göre; Türkiye'de azınlık olarak tanınan Rum, Ermeni ve Yahudiler'den bahsedilecektir. Bu unsurların dışında bulunan ve bu devletin

¹ Türkçe Sözlük, "Azınlık " Maddesi, *Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu*, Ankara 2005, s. 167

² Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar Kavramları, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 17-19

³ Baskın Oran, *a. g. e.*, s. 21

kuruluşunda rol oynayan ve sınırları içinde yer alan bütün unsurlar Türk'tür ve devletin asli ve egemen unsurudur. Yani Lozan Barış Antlaşmasında nihai senetle belirtilen azınlıklar, Müslümanların yararlandıkları aynı vatandaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır. ⁴ Bu tavır Türkiye'deki azınlıkların Türk Devleti'nin vatandaşı olduklarını göstermenin yanı sıra devletin birleştirici ve ulusalcı anlayışını pekiştiren yönde olması hasebiyle dikkat çekicidir.

Çalışmaya çok partili hayata geçiş sürecinin incelenmesiyle başlandı. DP'in 1945 yılında kurulmasıyla, CHP'nin uzun yıllar süren tek parti iktidarı sona ermiş ve çok partili sisteme geçilmiş, ülkenin demokratikleşmesine paralel olarak, o zamana kadar sürdürülen azınlık politikasının da liberalleşeceği düşünülmüştü. Gerçekten de bu yeni siyasi dönemde, azınlıklara yönelik bazı ayrımcı uygulamalar ortadan kalkmıştır. Bunun en önemli nedenlerden birisi eski iktidar partisi CHP'nin seçmen oyları için verilen mücadeledir. Çok partili sisteme geçişle birlikte, özellikle İstanbul'daki seçmenlerin neredeyse üçte birini azınlıklar oluşturduğundan, azınlıklar da oyları kazanılması gereken seçmenler haline gelmiştir. Nitekim DP'in 1950 ilkbaharındaki seçim zaferi üzerine azınlıklar, yeni iktidarın liberal politikasının ülkenin azınlıklarına karşı demokratik bir tutumu da beraberinde getireceğini ummuşlardır.

Çalışmanın asıl kısmını oluşturan DP iktidarı döneminde azınlık cemaatlerin dini lider seçimleri esnasında sağladıkları kolaylıklar bu beklentileri doğrulamıştır. DP'in diğer uygulamaları da, devlet elitlerinin azınlık gruplarına karşı daha hoşgörülü bir yaklaşım içinde olduğunu gösteriyordu. Azınlık okullarıyla ilgili akademik ve idari düzeyde sınırlandırmaların ortadan kaldırılması, Yunan ve Türk hükümetlerinin ülkelerindeki azınlıkların hakları konusunda özen göstermesi özellikle de söz konusu azınlıkları maddi olarak desteklemeleri, Rum Patriği Athenagoras ile ilişkilerin çok iyi olması, vakıflarla ilgili düzenlemelerin yapılması ilişkilerdeki somut adımlara örnektir.

⁴ Seha Meray, *Lozan Konferansı, Konferanstaki Görüşmelerin Tutanakları ve Belgeler, Konferansta İmzalanan Senetler*, C II, İkinci Takım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1973, s. 11–12; Cemil Bilsel, *Lozan*, Cilt II, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998, s. 593

1. BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MİLLET SİSTEMİNDEN AZINLIK STATÜSÜNE GEÇİŞ

1. 1. Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki toplulukları din ya da mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine *millet sistemi* denir.⁵ Osmanlı toplumu inanç temeline göre çeşitli milletlere ayrılmıştı ve bu bağlamda millet, bir din ya da mezhebe bağlı topluluk demektir.⁶ İslam hukukuna göre gayrimüslimler; hâkimiyetini kabul ettikleri İslam devletiyle yaptıkları anlaşma sonucu zimmi statüsüne kavuşurlar ve bu sayede, bazı siyasi haklar ve inançla ilgili farklı uygulamalar dışında, bütün medeni ve kamu haklarında Müslümanlarla eşit olurlardı. Hatt-ı hümayunlarda, devletin egemenliğindeki gayrimüslimleri anlatmak için, tebaa-i gayrimüslime ve cemaat-i muhtelif kavramlarının yanında, millet-i saire terimine de yer verildiğini görmekteyiz.⁷ Osmanlı Devleti'ndeki millet sistemi ırkçı anlayış üzerine bina edilmemiştir. Nitekim millet kavramı, hiçbir zaman bir ırkı ya da ortak bir dile sahip topluluğu ifade etmek için kullanılmamış olup, aynı inanç ya da mezhebe mensup insanları ifade eden idari ve kültürel bir terim olarak ifade edilmiştir.⁸

Farklı bir bakış açısıyla Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra Osmanlıda zimmet kurumu işletilmiş ve azınlıklara da millet denmiştir. Rum milleti, Yahudi milleti ve Ermeni milleti gibi oluşumlar aslında Osmanlı'daki Müslüman olmayan dini toplulukların isimleridir. Görüldüğü gibi Osmanlı'da yaşayan bir bireyin kendini tanımlama şeklini ve diğer bireyler arasındaki sınırı belirleyen faktör etniklik değil din unsuru oluyordu.⁹ Nitekim gayrimüslimler, Osmanlı topraklarının neresinde olursa

⁵ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrı Müslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 17

⁶ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992, s. 11

⁷ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, s. 11

⁸ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, s. 11

⁹ Levent Ürer, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul 2003, s. 121

olsun, neresinde yaşarsa yaşasın, hangi dili konuşursa konuşsun, hangi ırka mensup olursa olsunlar; inançlarına göre gruplandırılmışlar ve yönetim merkezi İstanbul'da olan bir milletin üyesi olarak Osmanlı siyasi, idari sistemine bağlanmışlardır.¹⁰

1. 2. Hukuki Statüleri

Osmanlı millet sistemi içinde yer alan gayr-i müslim halklar kendi dil, din, gelenek ve göreneklerini serbestçe yaşamakla birlikte kendi hukuklarını uygulamışlardır. Zira gayr-i müslimler, yönetim merkezi İstanbul'da olan devletin üyeleriydiler. Devletle ilişkilerini de millet yönetimleri aracılığı ile yapmaktaydılar. Bu perspektifte düşündüğümüzde Türklerin gayr-i müslim topluluklara karşı izlediği hoşgörölü ve insani politika, bütünüyle Osmanlının dayandığı hukuk sisteminin bir sonucudur.¹¹ Millet sistemine dayalı Osmanlıda gayr-i Müslimlerle ilişkiler kuruluştan itibaren olumlu havada gelişmiştir. Bu gruplara Osmanlı İmparatorluğu içinde sosyo-kültürel kimlikleri tanınan cemaat ya da millet adı verilmişti. Böylelikle Osmanlıda yasal olarak statüleri belirlenen milletler; Ermeni, Yahudi, Rum ve Müslüman başlığı altında toplanmıştır.¹²

XIX. yüzyıla kadar genel durum bu şekilde iken, bu yüzyılda gerek Batının baskısı ve gerekse 1789 Fransız İhtilali'nin ortaya çıkarmış olduğu milliyetçilik fikir akımı, Osmanlı gibi çok uluslu yapıları sarsmıştır. Osmanlı Devleti'nin Müslim ve gayrimüslim halka eşit ve adil davranmasına rağmen Avrupalı devletlerin çıkarları gereği gayrimüslimleri ayaklandırması azınlıklar meselesini gündeme getirmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilan edildiği süreçte hukuki anlamda azınlıklara birtakım haklar tanınmıştır. En önemli gelişme Hristiyan tebaanın şahitliğinin kabul edilmeye başlanması olmuştur. Örneğin, Islahat Fermanında yer alan şekliyle Müslümanlar arasında çıkan ticaret ve cinayet davaları karma mahkemelerde görölcek ve bu mahkemelerde gayrimüslimlerin şahitliği de kabul edilecekti. Bununla beraber Osmanlı vatandaşı olduğu halde gayrimüslim tebaanın sorunlarının cemaat mahkemelerinde görölmeleri usulüne devam edilmiştir. Zira Osmanlı Devleti, bu mahkemelere başkanlık eden Patrik veya Hahambaşını hem bu milletlerin dini lideri hem de hukuki şefleri olarak kabul etmekteydi.¹³ Hatta gayr-i müslimler kendi dinlerine

¹⁰ Bilal Eryılmaz, *Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, s. 18

¹¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, s. 13

¹² Levent Ürer, *a. g. e.*, s. 123

¹³ Önder Kaya, *Tanzimattan Lozana Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s. 73

göre yemin edecekler ve kendi aralarındaki özel hukuku ilgilendiren hadiseler ise patrikler ya da ruhani meclisler aracılığı ile halledilecekti.¹⁴ Islahat Fermanında aslına bakılırsa gayr-i müslimlere, Müslüman tebaanın aksine bir pozitif ayrımcılık yapılmıştı.¹⁵ Zira din ve mezhep ayrılığı yüzünden zimmîleri aşağılayıcı deyimlerin resmi evraklarda yer almaması, halkın ya da memurların onlar hakkında utandırıcı ve kırııcı konuşmalarının yasaklanması bunun deliliydi.

Aynı yüzyılda azınlıkların devletten kopmalarını önlemek amacıyla siyasi haklar tanınıp, yönetime katılmaları amaçlanmıştır. Bu amaçla 1876'da Kanun-i Esasi ve I. Meşrutiyet ilan edildi. 1876 tarihli Kanunî Esasi'de Osmanlı tabiiyetinde olan herkesin Osmanlı olduğu; kişi, din, basın, mülkiyet, ticaret yapma, şirket kurma, öğrenim hürriyeti ve kanun önünde eşitlik hakkı vurgulanmıştır.¹⁶ Kanun-i Esasi'de kişi hakları bütün Osmanlılar için geçerlidir. Bu konuda din ve mezhep farkı gözetilmemiştir. Halkın bütünü, gayrimüslim tebaa dâhil siyasi haklar yönünden eşit tutulmuştur. Nitekim 1876 Anayasasının 8'inci maddesinde vatandaşlık ile ilgili şu hüküm vardır: Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur. Böylece vatandaşlık kanununda yer alan, uyrukluğın din kavramından soyutlama, ilkesi anayasal kural haline getirildi. Sonuçta; din, ırk, dil ayrımı gözetmeden herkes Osmanlı tabir olunarak yeni bir ulus yaratılmak istenmişti.¹⁷

1. 3. Millet Sisteminin Yeniden Yapılandırılmasından Lozan Barış Antlaşmasına Kadar Azınlıklar

XIX. yüzyılda İngiliz, Fransız ve Avusturya elçileri milletlerin yeniden organize edilmesini savunmuşlardı. Bu durum 1862-1865 yılları arasında Osmanlıdaki gayrimüslim milletler için yeni nizamnamelerin kabul edilmesine neden olmuştur.

1. 3. 1. Millet Nizamnamelerinin Hazırlanması

XIX. yüzyılda 1789 Fransız ihtilali'nin ortaya çıkarmış olduğu ilkeler, birçok milleti içersinde barındıran Osmanlıda yoğun olarak etkisini gösterdi. Tabi ki bunda çıkarları Osmanlı topraklarında çatışan devletlerin büyük etkisi olmuştu. Osmanlı

¹⁴ Önder Kaya, *a. g. e.*, s. 97-98

¹⁵ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin Ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 56

¹⁶ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 42-43

¹⁷ Gülnihal Bozkurt, *a. g. e.*, s. 83-84

topraklarındaki bu çıkar çatışması gayrimüslim unsurlar arasında etkili olmaya başlayacak ve bu milliyetçi istekler beraberinde bir azınlıklar sorununu doğuracaktır. Zira Osmanlı Devlet'i Avrupalıların da etkisiyle gayrimüslim halka siyasi, ekonomik, sosyal, dini haklar tanıyarak onları Müslimlerle bu konularda eşit statüye getirecektir. Bu gelişmeler aynı zamanda gayrimüslim tebaanın haklarını değiştirdiği gibi vatandaşlık, yurttaşlık kavramlarını da gündeme getirecektir. Sonuçta, bu istekler Osmanlıda millet sisteminin yeniden yapılandırılması sonucunu doğurmuştur.

Osmanlı Devleti bu çerçevede 25 Nisan 1861 tarihinde Rum Patrikliğinin Nizamnamesini yürürlüğe koydu.¹⁸ Nizamnameye göre patrik, Ortodoks milletin başı olarak, cemaati ile Babıâli arasında ilişkileri düzenlemekte ve patrikhane nizamnamesinin uygulanmasına nezaret ederek; kendisine gelen işleri, ilgili meclise havale etmekle görevliydi.¹⁹

Millet teşkilatında reform yapılması konusundaki ilk hareket Ermeni toplumu içinde belirdi. Çünkü Yunan isyanından sonra Rumlar gözden düşünce, hükümette Ermeni memurların nüfuzu artmıştır.²⁰ Osmanlı devleti Rum patrikhanesine millet işlerini idare edecek bir meclis kurma izni verirken, aynı durumun Ermeniler içinde geçerli olacağını bildirmiş ve bu çerçevede 29 Mart 1863'te Ermeni Patrikliği Nizamı yayımlanmıştır.²¹

Yahudilerin statülerinde ise Tanzimat'tan sonra fark edilir bir gelişme olurken, hak ve hürriyetleri daha önceki dönemlerle kıyaslanmayacak kadar genişlemiştir. Kamu hizmetlerinde görev alanlarının sayıları artarken, mahkemelerde saygınlıkları artıyor, temsilcileri de yerel meclislerde yer alıyorlardı.²² 1839 yılında başlayan ve 1856 yılında güçlenen yönetime katılma hareketi, Yahudi toplumunu da etkilemişti. Diğer milletlerde olduğu gibi Yahudi tüccar ve bankerleri millet yönetiminde halkın daha fazla söz sahibi olmasını istemişlerdir. Bu çerçevede 22 Mart 1865 tarihli İrade-i Seniye ile Yahudi millet nizamnamesi kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.²³

¹⁸ Bilal Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 118, Bilal Eryılmaz, *Millet Sistemi*, s. 182

¹⁹ Bilal Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 119

²⁰ Bilal Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 120

²¹ Gülnihal Bozkurt, *a. g. e.*, s. 181; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C IV, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1000

²² Gülnihal Bozkurt, *a. g. e.*, s. 189

²³ Bilal Eryılmaz, *Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 124

1. 3. 2. *Ulusçu Hareketlerin Başlaması ve Azınlıkların Faaliyetleri*

XIX. yüzyıl, dünya tarihinde özellikle de Avrupa’da milliyetçilik fikirlerinin ön plana çıktığı, demokratik düşünce ve hareketlerin güçlendiği ve mutlak monarşilerin devrildiği bir dönem olmuştur. Nitekim 1789 Fransız İhtilaliyle cesaretlenen milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri çok uluslu yapıya sahip olan Osmanlı Devleti’ni daha çok etkilemişti. Balkanlardaki çeşitli topluluklar özellikle gayrimüslimler Avrupalıların teşvik ve desteği ile müstakil birer varlık haline gelmek için, uzun süre gölgesinde yaşadıkları devlete başkaldırmaya başladılar.

Bu başkaldırıda azınlık okullarının yürüttükleri yıkıcı ve bölücü faaliyetlerde Rum ve Ermeniler çok etkili olmuştur.²⁴ Örneğin yüzyıllar boyunca Osmanlı idaresinde yaşamış olan Ermeniler ve Rumlar bu süre içinde toplumun bir parçasını oluşturmuşlar ve çeşitli devlet görevlerinde bulunmuşlardı. Hatta içlerinde birçoğu ticaret, musiki, edebiyat, mimari gibi alanlarda önemli işler başarmışlar ve sosyal, iktisadi hayatta kazanmış oldukları bu statü sayesinde Türklerle rahatça uyum sağlayarak en nüfuzlu reaya konumuna sahip olmuşlardır.²⁵ Fakat XIX. yüzyılda Fransız İhtilali sonucu yayılmaya başlayan milliyetçilik fikrinin Osmanlı gayrimüslimleri arasında tarftar bulması, imparatorlukta ciddi sorun oluşturmuştur. İşte bu noktada XIX. yüzyılın ilk yarısından başlamak üzere, özellikle ticaretle uğraşan Ermenilerin çocukları Avrupa’da eğitim görmüş ve bu eğitimleri sırasında Fransız devriminin getirdiği ilke ve akımlardan etkilenerken yurtlarına dönünce bu kültürü çevrelerine taşımışlardır.²⁶ Bu durum Ermenilerdeki milliyetçilik duygularını körüklemiştir. Zira Türkiye’de Türk Devleti’nin himayesi altında bulunan Ermeni Rüstiyesinde okutulan Tarih kitabı, o devrin durumunu anlatması yönünden oldukça ilgi çekicidir. Ders kitabında: “Ermenistan”, “Türkiye’de Ermeniler”, “Ermeni Meselesi”, “Ermeni İhtilal Komiteleri”, “Ermeni Katliamları” bölümleri tamamen Ermenileri isyana ve şiddet eylemlerine hazırlar niteliktedir.²⁷

²⁴ Halit Ertuğrul, *Azınlık ve Yabancı Okulları. Türk Toplumuna Etkileri*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 223

²⁵ Vahdettin Engin, “Sultan II. Abdülhamit’e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebeple Belçika İle Yaşanan Diplomatik Kriz”, *Ermeni Meselesi Üzerine Yapılan Araştırmalar (Hızl. Erhan Afyoncu)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 115

²⁶ Cafer Ulu, *Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Kültürel Açından Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 24

²⁷ Mahmut İhsan Özgen, *Ermeni Meselesine Sosyo-Politik Yaklaşım*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1985, s. 42

XIX. yüzyılın sonlarında yoğun olarak süren Ermeni isyanları, XX. yüzyılda etkisini daha da artırmıştır. Bu bağlamda ilişkilerdeki en büyük kırılma noktası şüphesiz ki; Osmanlı Devleti’ni paylaşmak üzere birçok gizli antlaşmalar yapmış olan Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya’nın Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı topraklarına saldırısıyla gerçekleşti.²⁸ Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’nda farklı cephelerde mücadele verirken bu esnasında savunmasız kalan Anadolu topraklarında Ermeniler katliamlar yapmışlardır. Bu durum karşısında hükümet, 27 Mayıs 1915 tarihli 3 maddelik geçici bir kanun ; *Tehcir Kanunu* olarak bilinen, *Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun* çıkardı.²⁹ Osmanlı Devleti İçişleri Bakanlığının İskân, Aşiretler Ve Muhacirin Müdürlüğünün savaş gereği, fevkalade siyasi zaruretler dolayısıyla 1915 yılında çıkarılan bu kanuna uyularak yapılacak Ermenilerin yer değiştirmelerinde, Ermenilere kolaylık sağlayan ve çeşitli tedbirleri içeren için 27 Mayıs 1915’te bir talimatname yayınlamıştır.³⁰

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yoğun olarak milletleşme sürecine giren gayrimüslimler, eşitlik prensiplerini kendi milli menfaatleri bakımından kullanma yoluna giderek, devletin parçalanmasında rol oynamışlardır.³¹

1. 3. 3. Milli Mücadele Dönemi ve Azınlıklar

Birinci Dünya Savaşı’nı Osmanlı Devleti açısından bitiren Mondros Ateşkes Antlaşmasının hükümleri, İtilaf devletlerinin ve azınlıkların Anadolu’daki faaliyetlerini kolaylaştırmış, zararlı faaliyetlerin başlamasına neden olmuştur. Ateşkesi takip eden günlerde, galip devletlerin Türklere karşı kötü davranışlarından cesaretleri artan yerli Rumların, şehir ve kasabalardaki şımarıklıkları dayanılmaz hale gelmişti.³² Aynı dönemde şehirlerde, Rum çocuklarının Türk çocuklarına saldırdığı, sarhoş Yunan askerlerinin sokaklarda Türk kadınlarına sataştığı ve işe karışmak isteyen Türk polislerini öldürdükleri görüldü.³³ Mondros sürecinden sonra, kendilerine her felaketli

²⁸ Süleyman Beyoğlu, “1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar (hızl. Erhan Afyoncu)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 185–186

²⁹ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 62-70; Mahmut İhsan Özgen, *a. g. t.*, s. 96 ; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yay., İstanbul 2004, s. 71,

³⁰ *Talimatnamenin ayrıntıları için bkz. Mahmut İhsan Özgen, a. g. t.*, s. 97

³¹ Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye’deki Gayrimüslimler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 1555

³² Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 84

³³ Selahattin Tansel, *a. g. e*, C I, s. 85

dönemde kollarını açmış olan Türklere karşı, bir kısım Yahudiler bile artık dost değillerdi. Onlar da Rumlarla işbirliği yapma yoluna gitmişlerdir. Nitekim İstanbul'daki Hahamhane, Patrikhane ile çalışmayı prensip olarak kabul etmiş ve barış konferansına verilmek üzere adı geçen müessese ile birlikte bir muhtıra hazırlamaya başlamıştı. Hatta İzmir'in işgal edildiği gün, "Ey Türkler, ay yıldızı artık gökte göreceksiniz" diye bağırın Yahudiler dahi görülmüştü.³⁴

Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra Anadolu'daki azınlık eylemlerinin arkasında büyük güçler vardı. Büyük Yunanistan, Büyük Ermenistan ve Pontus'a ait haritalarla bu işler hakkında bilgiyi kapsayan birçok kitap ele geçirildi.³⁵ Büyük devletlerin verdiği destekten cesaret alan azınlıklar, bağımsızlıklarını kazanmak için cemiyetler kurarak emellerine planlı bir şekilde ulaşmaya çalışmışlardı. İzmir'in işgaliyle başlayan tepkiler beraberinde milli mücadele hareketini başlatmıştı. Mondros Ateşkes Antlaşmasının ertesinde Anadolu'nun birçok bölgesini işgal eden İngilizler ve Fransızların gayrimüslim unsurları destekleyerek ülke toprakları üzerinde bir fitne ortamı yaratması, Türk halkının aynı anda birçok olumsuzluklarla mücadelesine neden olmuştur. Zira bu devletlerin işgal ettiği noktalarda bir miktar Hristiyan ekalliyet vardı. İlk icraat olarak Hristiyanlar üzerinden tek mil devlet tekâlifini kaldırmışlar, içeriye nakledilemeyen esliha, cephane ve harp malzemesini de buralardan alarak kendi nüfuz mntikalarına götürüp Türklerle Hristiyanlar arasına nifak sokuyorlar ve yekdiğerlerine düşman yapıyorlardı.³⁶

Bu süreçte milli mücadelenin sistematik bir şekilde yürütmesinde önemli bir fonksiyon üstlenen kongrelerde alınan karar ve uygulamalar azınlıkları da ilgilendirmekteydi. Aslında milli mücadele hareketi, yoğun olarak Anadolu'nun uç noktalarındaki Ermeni ve Rum azınlıklarına karşı yapılmıştı. Azınlıklara yönelik kararlara Erzurum'dan sonra Sivas'ta da yer verilerek: "Memalik-i Osmaniye'nin herhangi bir cüzüne karşı vaki olacak müdahale ve işgale ve bilhassa vatanımız dâhilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine vakıf harekâta karşı Aydın, Manisa ve Balıkesir cephelerinde mücahedat-ı milliyede olduğu gibi müttehiden müdafaa ve mukavemet esası meşru kabul edilmiştir"³⁷ denilmiştir. Nitekim kongrelerde azınlıklara yönelik karar ve uygulamalar daha çok sorun olan Ermeni ve

³⁴ Selahattin Tansel, *a. g. e.*, C I, s. 125

³⁵ *a. g. e.*, Cilt I, s. 91

³⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, C I, Temel Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 74

³⁷ Ali Fuat Cebesoy, *a. g. e.*, s. 148

Rumlara yönelik alınmıştır. Yahudi unsurlarla bu dönemde çok ciddi olay ve savaşlar yaşanmadığından bu tarz yaklaşımlar içersine girilmemiştir.

Türk halkı, vatanının bütünlüğünü bozacak her türlü müdahalenin ve azınlıklardan gelen taleplerin karşısında buna Anadolu'da milli direnişle cevap vermiştir.

2. BÖLÜM

2. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASINDAN DP'İN İKTİDARA GELİŞİNE KADAR AZINLIKLARA YÖNELİK POLİTİKALAR

2. 1. Lozan Barış Antlaşması ve Azınlıklar Meselesi

Yeni Türk Devleti, azınlıklara bakışını Lozan Barış Antlaşmasına göre belirlemiştir. Osmanlı Devleti'nde Müslim gayrimüslim ayrımı ile belirlenen azınlık statüsü aynen korunmuştur. Ermeni, Yahudi ve Rumlar bu ayrıma göre azınlık olarak kabul edilen milletler olmuşlardır. Burada Lozan Barış Antlaşması'nın Azınlıkların Korunması III. Kısım 37- 45. maddelerinin geniş bir değerlendirmesi yapılacaktır.

2. 1. 1. Lozan Barış Antlaşmasına Göre Azınlık Statüsünün Belirlenmesi

Azınlıklar meselesi Lozan Barış Antlaşmasında en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Nihai senedin imzalanmasından önce Azınlıklar Alt Komisyonlarında çok ciddi tartışmalar yaşanmış ve Türkiye, azınlık olarak Ermeni, Rum ve Yahudileri kabul etmiştir. Oysa komisyonda büyük devletler bu meselede özellikle *milliyet* ve *ırk* kavramlarını öne çıkarmaya çalışmışlardır. Nitekim 15 Aralık 1922 Cuma oturumundaki 2 sayılı tutanakta Rıza Nur'un azınlıklar konusunda, İtilaf Devletlerinin ırkçı yaklaşımlarına karşı çıktığını görüyoruz. Komisyon Başkanı M. Montagna'nın; soy azınlıklarının varlığının bir gerçek olduğunu söylemesi üzerine Rıza Nur Bey:

“Türkiye’de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu sözlerine ekledi. Kürtler, kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğu görüşündedirler; azınlık haklarından yararlanmak istememektedirler. Museviler bu çeşit haklar isteğinde değillerdir. Yalnız Rum azınlıkları bunları istemektedirler”³⁸

demmiştir.

³⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*, C I, Birinci Takım, 2. inci Kitap, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s. 154–155

Bu konuda 15 Aralık 1922 *Müttefik Temsilci Heyetlerince Sunulan Azınlıkların Korunmasına İlişkin Tasarının* 3 sayılı tutanağa ekler bölümünde Ek A 2. maddede, “Türk Hükümeti, doğum, ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, Türkiye’de oturan herkese, hayatlarını ve özgürlüklerini tam olarak sağlamayı yüklenir”³⁹ denmektedir. 18 Aralık 1922 tarihindeki *Türk Temsilci Heyetinin Sunduğu Tasarının* Ek B 2. maddesinde, “Türkiye, azınlıklara, hayatları ve özgürlükleri bakımından, çoğunluğun yararlandığı aynı hakları ve aynı korumayı sağlamayı yükümlenir” denilerek azınlıklara *ırk* kavramı ayrımıyla muamele yapılamayacağı belirtilmiş oluyordu.⁴⁰ Zaten nihai senetle Türk tarafının isteği 38. maddede belirtilirken, 39. maddede göre Türkiye’deki azınlıklar, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır. Bu konuda *Prof Dr. Mahmut İhsan ÖZGEN*, şu şekilde değerlendirmede bulunarak olaya açıklık getirmektedir :

“ 1924 Anayasasının 88. maddesinde Türk vatandaşına “*Türk*” denildiğine işaret edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının adının “*Türk*” olduğu belirtilmiştir. Türk deyiimi anayasa bakımından ırk temeline dayandırılmamıştır. Türk kelimesi Türk Devleti vatandaşının adıdır, sıfatıdır. Bu vatandaşın dini, mezhebi, ırkı, etnik kökeni farklı olabilir ama anayasa ona, Türkiye Devleti’nin “vatandaşı” olduğu sürece Türk demekte ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasındaki “eşitliği” belirtmektedir. Türkiye’de Müslüman azınlık yoktur. Her Müslüman Türk’tür. Türkçe öğrenmemişse bile Türk’tür. Anayasa, “ırkı, etnik kökeni ne olursa olsun benim vatandaşımın adı Türk’tür” diyor. Böylece “*Türk*” kelimesi bir “*hukuki*” terim olarak kullanılmış oluyor.”⁴¹

Bu yaklaşım Türkiye’deki azınlıkların Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin vatandaşı olduklarını göstermenin yanı sıra devletin birleştirici ve ulusalcı anlayışını, pekiştiren yönde olması hasebiyle dikkat çekicidir. Azınlıklarla ilgili konular tartışılırken, öncelikle İtilaf devletleri tartışılacak konunun isminin belirlenmesi konusunda genel olarak azınlıklar terimini geniş tutarak azınlık olarak, Rum, Ermeni ve Musevileri göstermenin yanı sıra Müslüman azınlık olarak da Çerkezler, Abazalar, Lazlar ve Kürtler gösterilerek bir ayrımcılık yaratılmaya çalışılmıştır.⁴² Ancak Türk

³⁹ Seha Meray, *Tutanaklar Belgeler*, C I, Birinci Takım, 2. inci Kitap, s. 163

⁴⁰ Seha Meray, *Tutanaklar Belgeler*, C I, 1. Birinci Takım, 2. inci Kitap, s. 167

⁴¹ Mahmut İhsan Özgen, *Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetiminde Esaslar*, İnsanlık Vakfı Yayınları-1, İstanbul 1998, s. 87-88

⁴² Ömer Ergün, “Lozan’daki Azınlık Anlayışı ve Süryaniler”, *Süryaniler ve Süryanilik* (hızl. Ahmet Taşgün, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), İkinci Kitap, Orient Yayınları, Ankara 2005, s. 249

tarafı bunu kabul etmemiştir. Bu konuda yine *Prof Dr. Mahmut İhsan ÖZGEN*, yaklaşımıyla tartışmaya son noktayı koymuştur :

“Açıkça bilindiği gibi, böyle bir azınlıktan söz edebilmek için, bir etnik, siyasal veya dini grubun daha kalabalık bir grup tarafından denetlenmesi ve yönetilmesi, kısaca birtakım siyasal haklardan mahrum edilmesi gerekir. Hâlbuki Türkiye’de “Kürt” ve “Laz” olarak adlandırılan kimseler Türk milletinin bir parçasıdır, aynı kültürü paylaşırlar ve diğer “Türk vatandaşları” arasında herhangi bir fark yoktur. Nitekim Türk Kürtleri dâhil bütün vatandaşların seçme, seçilme, memur olma, dernek, vakıf, parti kurma, toplu sözleşme, grev ve tüm haklara sahip olma hakkı vardır. ”⁴³

2. 1. 2. Lozan Barış Antlaşmasına Göre Azınlıkların Korunması Hükümleri

Lozan Barış Antlaşmasında III. Kısım azınlıkların korunması 37- 44. maddeye kadar olan hükümlerin temel yasalar olarak görüldüğü, hiçbir kanun hiçbir yönetmelik ve hiçbir resmi işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmaması belirtmiştir. Ayrıca hiçbir kanun, hiçbir yönetmelik, tüzük ve hiçbir resmi işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmaması esastır. Bu bölüm Lozan Barış Antlaşmasının azınlıkları korunması bölümünün 37’inci maddesinde ise bizzat belirtilmiştir.

Türk tarafı Lozan Barış Antlaşmasında azınlıkların korunmasıyla ilgili 38. maddede belirtildiği gibi sadece azınlıklar kavramına yer verilmekle birlikte, azınlıkların korunmasıyla ilgili her türlü tedbiri de objektif olarak zaten almıştır.

Antlaşmanın azınlıkların korunması bölümünün 39. maddesinde azınlıklar, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık, medeni haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye’de oturan herkes, din ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiçbir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından bir engel sayılmayacaktır. Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır. Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde

⁴³ Mahmut İhsan Özgen, *Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetiminde Esaslar*, s. 85

kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.⁴⁴

Antlaşmanın azınlıkların korunması bölümünün 40. maddesinde; azınlıklar, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.⁴⁵

Azınlıkların korunması konusunda en önemli kararlardan birisi genel eğitim konusunda olmuştur. Antlaşmanın azınlıkların korunması bölümünün 41. maddesinde; genel eğitim konusunda, Türk Hükümeti, azınlıkların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk vatandaşların çocuklarına ilkokullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümeti'nin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır. Azınlıkların önemli bir oranda bulundukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına, hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır. Bu paralar, ilgili kurumların yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.⁴⁶

Lozan Barış Antlaşmasının azınlıkların korunması bölümünün 42. maddesinde ise; Türk Hükümeti, azınlıkların aile durumlarıyla, statüleriyle, aile hukuklarıyla kişisel durumları, kişi halleri konusunda, bu sorunların, söz konusu azınlıkların gelenek ve göreneklere uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almağı kabul etmiştir. Yine Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklarla ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din, ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu

⁴⁴ Seha Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*, C II, İkinci Takım, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları (Cumhuriyetin 50. Yılı), No: 18, Ankara 1973, s. 12

⁴⁵ Seha Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*, C II, İkinci Takım, s. 12

⁴⁶ a. g. e., C II, İkinci Takım, s. 12

nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.⁴⁷

Türk hükümeti, azınlıkların önemli oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk vatandaşlarının çocuklarına ilkokullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından uygun kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır. Böylece azınlıkların eğitim ve öğretimleri güvence altına alınmıştır.⁴⁸

Antlaşmanın azınlıkların korunması bölümünün 43. maddesinde; azınlıklar, inançlarına ya da dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmağa zorlanmayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir. Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk vatandaşlarını, kamu düzeninin korunması için, öteki Türk vatandaşlarına yükletilen yükümlülükler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.⁴⁹

Türkiye, Lozan Barış Antlaşmasının azınlıkların korunması bölümünün 44. maddesiyle; azınlıkların bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümlülükler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti güvencesi altına konulmalarını kabul etmiştir.⁵⁰ Nitekim Türk Devleti Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde azınlıkları ilgilendiren patrikhane, okullar meselesi, mübadele, vakıflar meselesi gibi önemli konularda Milletler Cemiyeti kararlarına daha sonra da BM kararlarına uyarak azınlıkların hak ve hukuklarına saygılı davranmıştır.

Lozan Barış Antlaşmasının 45. maddesiyle ise; Türkiye'deki azınlıklar için tanınan haklar aynen Batı Trakya Müslüman Türk ahali için de kabul edildi. Mütakabiliyet, ilkesi benimsendi. Zira bu maddede; "İşbu fasıl ahkâmı ile Türkiye'nin gayrimüslim ekalliyetleri hakkında tanınan hukuk, Yunanistan tarafından dahi kendi arazisinde bulunan Müslüman ekalliyet hakkında tanınmıştır"⁵¹ denildi.

⁴⁷ Seha Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*, C II, İkinci Takım, S. 13

⁴⁸ Seha Meray, *Konferansta İmzalanan Senetler*, C II, İkinci Takım s. 12; Cemil Bilsel, a. g. e., C II, s. 594

⁴⁹ Seha Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*, C II, İkinci Takım S. 13

⁵⁰ a. g. e., C II, İkinci Takım S. 13-14

⁵¹ Ali Güler, *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Atılım Matbaacılık, Ankara 2001, s. 160; Cemil Bilsel, a. g. e., C II, s. 595; Seha Meray, *Konferansta İmzalanan Senetler*, Cilt II, İkinci Takım s. 14

Lozan Barış Antlaşmasında Türk Heyetinin gayretleriyle antlaşma metninin III. Kısım azınlıkların korunması başlığını taşıyan 37 – 45. maddelerinin hepsindeki azınlıklarla ilgili olarak yapılmış; Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşan bu uyruklara, Türk Devleti bu çerçevede her türlü haklarını vermiştir.

2. 2. Tek Parti İktidarı ve Azınlıklara Uygulanan Politikalar

Tek Parti iktidarı döneminde Yeni Türk Devleti, Lozan Barış Antlaşmasının Azınlıkların Korunması III. Kısım 37- 45. maddelerinde belirtilen hükümlere göre azınlık statüsünde kabul edilen Ermeni, Yahudi ve Rumlara yasalardan doğan haklarını kullandırmıştır. Ancak uygulamada bazen çeşitli sıkıntılar çıkabilmiştir.

2. 2. 1. Vatandaşlık Anlayışı Çerçevesinde Azınlıklar

Azınlıkların vatandaşlık konumunu etkilemesi açısından önemli bir düzenleme olan 1926 tarihli Medeni Kanunun kabulü, Türkiye’de çeşitli din ve mezhepteki insanları bir millet halinde eşit haklarla kaynaştırmakta önemli bir rolü üstlenmiştir. Yine Türk vatandaşlığı ve ulusal bir devlet hayatının temel olgusu bu sayede gerçekleştirilmiştir.⁵² Aynı şekilde 23 Mayıs 1928 tarihinde çıkarılan Türk vatandaşlığı kanununun 1. maddesine göre, “Bir Türk baba veya ananın Türkiye’de veya ecnebi memlekette doğan çocukları Türk vatandaşdır”⁵³ ifadesine yer yer verilmiştir.. Burada *Türk* kelimesi nitelemesinin içine, azınlıklar da alınmıştır.⁵⁴ Zira Lozan Barış Antlaşması’nın III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümünün 39. maddesinde azınlıklar, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanabileceklerdi. Aynı şekilde 40. madde; azınlıkların, hem hukuk hem de uygulamada öteki Türk vatandaşları ile aynı işlemlerden aynı güvencelerden yararlanacağı belirtilerek vatandaşlığın etnik değil siyasi ve hukuki bir tabir olduğu belirtilmiştir.⁵⁵ Bu konuda *Prof Dr. Mahmut İhsan ÖZGEN* şu yaklaşımda bulunmuştur:

⁵² M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 117

⁵³ *Düstur*, 3. Tertip, C IX, s. 994-998

⁵⁴ M. Çağatay Okutan, *a. g. e.*, s. 117-118

⁵⁵ Seha Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*, C II, Takım II, s. 12

“Türk ifadesi, gayri Müslim azınlık unsurları da içersine alan siyasi ve hukuki bir tabirdir. “Milli devlet” modeliyle ırka, dine, mezhebe dayanmayan vatandaşlık bilincinin öncelik olduğu vurgulanmıştır.”⁵⁶

2. 2. 2. Azınlık Vakıfları ve Denetimi

Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Türkiye’deki azınlıkların her alandaki statüleri yasal düzenlemelerle güvence altına alınmıştır. Antlaşmanın III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümünün 42. maddesinde; Türkiye Hükümeti, azınlıkların aile hukuku ve kişisel hükümleri konusunda, bu sorunların adı geçen azınlıkların örf ve adetlerine göre çözülüp bitirilmesine uygun her türlü hükümler konulmasına muvafakat eder biçiminde düzenlenmişti, şeklinde ifadelerine yer verilmişti. Yine 3. fıkrasında yer alan, Türk Hükümeti söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye’deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.”⁵⁷ hükmü resmiyetteki yasal boşluğu kapatmıştı.

5 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen ve 13 Haziran 1935 tarihinde Resmi Gazete ile neşredilip 6 ay sonra yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu⁵⁸ ile azınlıklarla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Vakıflar Kanunu ile azınlık vakıflarından gelir ve gayrimenkullerine ilişkin istenen ve vakıf yönetimlerince Vakıflar Genel Müdürlüğüne teslim edilen listelere, *36 Beyannamesi* denir. Bu beyannameye göre cemaat vakıflarına tüzük yapma yetkisi verilmiştir. 5 Haziran 1935 tarihli vakıflar kanunu ile cemaatlerce idare olunan vakıflar, mülhak vakıflar grubu içinde yer aldı. Böylece kanunun ilk maddesine göre, 1926 tarihinden önce kurulmuş vakıflardan cemaatlerce idare olunan vakıflar mütevellileri veya seçilmiş heyetleri tarafından idare olunur. Mütevelliler ve seçilmiş heyetler, Vakıflar Genel Müdürlüğüne, genel

⁵⁶ Mahmut İhsan Özgen, “Olaylar Gün Işığında Atatürk’ün Meşru Savunma Mücadelesi ve Sömürgeci Güçler”, *Maya*, Aralık 2008, Sayı: 250, s. 48

⁵⁷ Seha Meray, *Konferansta İmzalanan Senetler*, C II, İkinci Takım, s. 13; Cemil Bilsel, *a. g. e.*, C 2, s. 594

⁵⁸ *Düstur*, Üçüncü Tertip, C XIV, s. 586–593

müdürlük de idare meclisinin kontrolü altındadır.⁵⁹ Azınlık vakıfları ile ilgili bu statü 1949 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihte yeni bir düzenlemeye gidilmiştir.

2. 2. 3. Eğitim ve Kültür Alanında Azınlıklar

Türkiye Cumhuriyeti Devleti Lozan Barış Antlaşmasının azınlıklarla ilgili hükümlerine ters düşmemek şartıyla bir takım yasal düzenlemeler yapmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın 37- 45. maddeleri arasındaki hükümler çerçevesinde azınlıklara ait kurumların varlığı ve korunması kabul edilmiştir. Bu çerçevede 1915 yılında yürürlüğe giren Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi, cumhuriyet döneminde azınlık ve yabancı okullarıyla ilgili olarak uzun süre kullanılmıştır.⁶⁰ 430 Sayılı ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhidi-i Tedrisat Kanunu'nun 1. maddesindeki, "Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye maarif vekâletine merbuttur"⁶¹ hükmü ile ülke içindeki bütün okullar, azınlık okulları dahil, tek bir merkeze bağlanmıştır. Bu kanun çerçevesinde 1924 tarihinde de bir genelge yayımlanmıştır. Buna göre, "dini esasa dayalı eğitim ve din propagandası yapılmayacak, okul binalarında dini semboller ve işaretler bulundurulmayacak, okul kitaplarındaki Hristiyan din büyüklerinin resimleri çıkartılacak, okul binalarındaki salıpları da indirilecektir."⁶²

Azınlık ve yabancı okullarının işleyişi ile ilgili Türk Devleti tarafından 26 Eylül 1925 yılında yayınlanan 3965 sayılı genelge çok önemlidir. Genelgeye göre, "Hiçbir okulda Türk ve Türk Devleti aleyhinde derslerde veya ders dışında bir ifade kullanılmayacak, Türklerin bugününü ve dününü kötüleyen, Türk ve Türk Devleti aleyhine yazılmış kitap bulunmayacak; Türk Tarihi ve Coğrafyasına ilişkin en ufak bir yanlış ders kitaplarında, duvar panolarında bulunmayacak, Türk okulları hiçbir ülkenin parçası olarak kabul edilmeyecektir. Azınlık ve yabancı okullarında Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafya dersleri Türkçe olarak okutulacak; öğretmenleri ise, Türk olacak ve Milli Eğitim Bakanlığınca seçilecektir."⁶³

⁵⁹ Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği (Kuruluşu ve Tarihten Günümüze İdare Yapısı)*, Aziz Andaç Yayınları, İstanbul 2005, S. 168

⁶⁰ Hidayet Vahapoğlu, *a. g. e.*, s. 216-217

⁶¹ İhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi, " *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C III, İletişim Yayınları, İstanbul, (t. y), s. 660; ayrıca bkz. Hidayet Vahapoğlu, *a. g. e.*, s. 217; *Cumhuriyetin 50. yılında Milli Eğitimimiz*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 33

⁶² Hidayet Vahapoğlu, *a. g. e.*, s. 218

⁶³ Hidayet Vahapoğlu, *a. g. e.*, s. 219-220

Bu durum daha sonra cumhuriyet hükümetlerinin peş peşe yayınlanan genelgelerinde Türk okullarında kabul edilen esasların azınlık okullarında da uygulamasını sağlamaya yönelik bir gelişmedir.

2. 2. 4. Siyasi Alanda Azınlıklar

Lozan Barış Antlaşması III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümünün 39. maddesinde, “azınlıklar, Müslümanların yararlandıkları aynı vatandaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye’de oturan herkes, din ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiçbir Türk vatandaşının, vatandaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından bir engel sayılmayacaktır. ” ⁶⁴ hükmüyle azınlık vatandaşlarımız her türlü siyasal tercihlerinde özgür davranmalarına imkan sağlanmıştır.

Tek parti iktidarı döneminde azınlıklar siyasal hayata fiilen katılmışlardır. Azınlıklar, cumhuriyet tarihinde Atatürk’ün 7 Ağustos 1930 tarihinde Yalova’da ikinci bir partinin kurulacağını belirtmesiyle politik tavırlarını belirleyerek S. C. F’nin yanında yer almışlardır. Parti kurmakla görevlendirilen Fethi Okyar, İstanbul’da yayımlanan Ermeni gazetelerinin muhabirlerine verdiği bir demeçte; S. C. F. ’nin ırk ve din farkı gözetmeyen programıyla tüm azınlıkların oylarına talip olduğunu belirtmiştir. ⁶⁵ O dönemin gazetelerinde azınlıkların belediye seçimlerine katılmalarının Lozan Barış Antlaşmasından gelen bir hak olduğu belirtildi ve onay gördü. S. C. F. ’nin İstanbul’daki adaylarının toplam sayısı 117 olup, bu adaylar arasında azınlıklardan aday gösterilenlerin sayısı on üç idi. Bunların altısı Rum, dördü Ermeni, üçü Yahudi idi. ⁶⁶ Adları saptanabilen adaylar arasında Yahudilerden Beyoğlu bölgesinden Avukat Marko Naum, Avukat Avram Naum, Rumlardan Rum Spor kulüpleri reisi Pantazidiz, Arpacıoğlu Nikolaki, Orfanidis, Osmanlı Bankası Müdürü Panciri Bey, eski Sisam Beyi Vegleri Efendi, Ermenilerden Sefaret katibi Herant Bey, Kazancıyan Bey, Beyazıt bölgesinden de eski Osmanlı Bankası Müdürü Berç Keresteciyan vardı. ⁶⁷

⁶⁴ Seha Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, C II, İkinci Takım, s. 12

⁶⁵ Rıfat N. Bali, “1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları, ” *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, Sayı: 167, s. 25

⁶⁶ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, Sayı: 167, s. 25

⁶⁷ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, Sayı: 167, s. 27

CHP ise ilk defa 1935'te milletvekili listelerine azınlık adaylar koymaya karar verir ve böylece CHP'den dört azınlık milletvekili seçilmiştir. İktidar partisi, düzenlediği yeni bir talimatname ile halkevlerinde Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşların da çalışabileceğini açıklamıştır. ⁶⁸ Burada çok enteresan olan yaklaşım şudur; 1935 yılı milletvekilleri seçimlerinde azınlıklardan gösterilen bağımsız milletvekili adaylarının tümü ağız birliği etmişçesine temsil ettikleri azınlık cemaatleri ile bir ilgileri olmadıklarını, Türk yurttaşları olduklarını, Türkçe konuştuklarını, Türk kültürüyle haşır haşır neşir olduklarını ve bir azınlık meclisi sıfatıyla meclise gitmeyeceklerini de belirtmişlerdir. ⁶⁹

2. 2. 5. 1934 Trakya Olayları

21 Haziran ile 4 Temmuz 1934 tarihleri arasında Trakya kentlerinde yerleşik Yahudilere karşı girişilen olaya tarihimizde *Trakya Olayları* adı verilmiştir. Tek parti iktidarı döneminde azınlıklara yönelik somut olumsuzluklardan ilk bahsedebileceğimiz 1934 olaylarıdır. Bu olaylar dönemin siyasi konjonktürünün ürettiği bir gelişmedir. O dönemde Türkiye ile İtalya arasında gerginlik yaşanmış ve bu gerginlik karşısında Türkiye batı sınırında önlem almıştır. 1930'lu yıllarda dünyadaki faşist ve antisemist olaylar Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Trakya ve İstanbul Boğazında askeri güvenlik bölgesi oluşturulurken devlet bu bölgede etkinliği elinde tutmak istemişti. ⁷⁰ Ancak özellikle Yahudi karşıtı görüşleri ile tanınan yazar ve dergilerin menfi içerikli yazıları özellikle Trakya'daki Yahudi halk arasında infiale neden olmuştur. Nitekim 1934'te Nihal Atsız'ın Orhun dergisinde Cevat Rıfat Atilhan'ın ise Milli İnkılap dergisinde Yahudilere karşı ırkçı yazılar yazmaları sonucunda halk etki altında kalarak Yahudi azınlığa karşı şiddet olaylarına girişmişti.

Olaylar sonucunda Tekirdağ, Edirne, Kırklareli ve Çanakkale gibi illerde Yahudilere ait dükkan ve evlere yönelik şiddet eylemleri yaşandı. Trakya Yahudilerinin büyük bir kesimi mal ve mülklerini geride bırakarak İstanbul'a göç etmişti. 18 Temmuz 1934'e kadar Trakya'daki toplam 13. 000 Yahudiden 8. 000'i İstanbul'a göç etmiştir. ⁷¹ Hükümetin geç de olsa, duruma el koymasıyla olaylar kontrol altına alındı, tahrikçiler

⁶⁸ Elçin Macar, *Cumhuriyet Dönemi İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 169

⁶⁹ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, Sayı: 167, s. 33

⁷⁰ Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 123-124

⁷¹ Dilek Güven, a. g. e., s. 126

ve elebaşları yakalandı. Aslına bakılırsa yetkililer bir şey yapmadılar veya yapamadılar. Bu konuda Zafer Toprak; Trakya olaylarında Alman etkisine yer verdikten sonra, bu olaylarda Tek Parti Yönetiminin doğrudan dâhil olduğunu belirterek partinin menfi hanesine yazılacağını söylemektedir.⁷²

Buradaki olaylar Türkiye'deki Yahudi azınlıklar üzerinde baskı unsuru oluşturunca, 521 Yahudi 1934 yılının sonunda 764 Yahudi de 1935 yılının sonunda Filistin'e göç etmiştir.⁷³ İsrail Devleti kurulunca ise, bu olayları da bahane ederek yine bir kısım Yahudi de anavatanlarına göç etmiştir.

2. 2. 6. Varlık Vergisi ve Uygulanması

İsmet İnönü döneminde uygulamaya konan ve zamanla azınlıklara yönelik boyutuyla da dikkati çeken Varlık Vergisi, II. Dünya Savaşı yıllarında 11 Kasım 1942 günü TBMM'de görüşülüp 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu⁷⁴ adıyla kabul edilmiştir. Kanunun kabulünde II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntıları biraz olsun çözebilmek düşüncesi vardı. Savaş koşullarında, kaynakların yarısından fazlasını Milli Savunmaya ayıran Türkiye'nin tüm savaş yılları boyunca bütçe açıkları ile uğraşmak zorunda kalması bunda çok etkili olmuştur.⁷⁵

Ayhan Aktar'a göre varlık vergisinin uygulanmasının nedeni şudur :

“1939 yılında savaşın başlamasıyla yaklaşık bir milyon askeri silâh altına alan ve gittikçe artan savunma masraflarını para basarak karşılamaya çalışan Ankara yönetimi, 1942 yılının ilkbahar ve yaz aylarından itibaren olağanüstü kazançları vergilendirmek amacıyla bir arayış içine girmişti.”⁷⁶

CHP grubunda ve TBMM'de fevkalade kazançların vergilendirilmesi konusunda görüşmeler sürmekle birlikte, Maliye Bakanlığı azınlıklar hakkındaki ilk ön bilgileri defterdarlıklardan istemişlerdir. Bakanlık: “ harp ve ihtikâr dolayısıyla kazanılan fevkalade kazançları kanunlarımızın vergilendirememekte olduğu ve bu sebeple

⁷² Zafer Toprak, “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 1996, Sayı: 34, s. 22

⁷³ Dilek Güven, *a. g. e.*, s. 126

⁷⁴ *Düstur*, 3. Tertip, C XXIV, s. 9-13; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 135

s. 135; M. Çağatay Okutan, *a. g. e.*, s. 648

⁷⁵ Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi Kanunu Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 29; Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 175

⁷⁶ Ayhan Aktar, *a. g. e.*, s. 141

bilhassa azınlıkların büyük servetler iktisap ettiği”⁷⁷ belirtilmektedir. Varlık Vergisinin azınlıklara yönelik uygulamalarını değerlendiren Rıdvan Akar ise olaya řu şekilde yorum getirmektedir:

“12 Eylöl 1942’de defterdarlıklara gönderilen ve ekalliyetlerin mal varlıklarının tespit edilerek bir cetvelde gösterilmesini bildiren genelgesi doğrultusunda yapılan çalışmalarda, “harp zamanından fevkalade kazanç sahibi olanlar” dört kategoride sınıflandırılmıştır. Bunlar; M(Müslüman), G(Gayrimüslim), D(Dönme) ve E(Ecnebi) gruplardır. Bunlardan (M) grubu; yalnızca Müslüman tüccarları kapsamaktadır. (G) grubu ise ölkede yaşayan etnik dini karakterini koruyan ve Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olan Ermeni, Rum ve Musevi vatandaşları kapsamaktadır...”⁷⁸

Kanunun uygulanmasında azınlıklar vergi sorumluluğunu yerine getirmediği takdirde Doğu Anadolu da Erzurum Aşkaleye gönderilerek yol hizmetinde devlete karşı yükümlölüğünü yerine getirmiş olacaktı. Zira 27 Ocak 1943’te, 32 kişiden oluşan ilk grup Aşkale’ye gönderilmiştir. Daha sonra gidenlerle toplam sayı 1. 229 kişiye ulaşmıştır.⁷⁹

Devlet, ilk 15 günlük süre içinde mükelleflerden vergilerini nakden ödemelerini istedi.⁸⁰ Varlık Vergisi yaklaşık 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra 15 Mart 1944 tarihli ve 4530 No’lu *Varlık Vergisi Bakayasının Terkine Dair Kanun* gereğince tasfiye edilerek, o güne kadar tarh edilip de tahsil olunamayan vergiler silindi. Zira uygulamada Varlık Vergisinin henüz birinci yılında borçların silinmesi işlemlerine başlanıldığını görmekteyiz.⁸¹ TBMM’de çıkarılan ek kanunla 23. 610 mükellefin toplam 12. 266. 966. Türk lirası tutarındaki vergisi silinmiştir. Bu nokta da azınlıkların da borçları silinmiştir.

Varlık Vergisi, tek parti iktidarına karşı olan olumlu izlenimi azaltınca, azınlıklar siyasal hayatta tercihlerini değiştirerek DP yanlısı politika izlemişlerdir. Aynı şekilde bu olay Türkiye’de azınlıkların ki, özellikle de Yahudilerin bir kısmının Türkiye’den göç etmelerine bir diğer gerekçeyi oluşturmuştur. Özellikle israil devletinin

⁷⁷ Rıdvan Akar, *a. g. e.*, s. 47

⁷⁸ Rıdvan Akar, *a. g. e.*, s. 47; Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 175

⁷⁹ Dilek Güven, *a. g. e.*, s. 143-144

⁸⁰ Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları*, Belge Yayınları, İstanbul 2000, s. 106-107; Çağatay Okutan, *a. g. e.*, s. 280

⁸¹ Rıdvan Akar, *a. g. e.*, s. 75

kurulmasını izleyen iki yıl boyunca (1948-1949) yaklaşık 30. 000 yahudi israile göç etmiştir.⁸²

2. 3. Çok Partili Hayata Geçişten DP'in İktidara Gelişine Kadar Azınlıklara Yönelik Politikalar

Çok partili hayata geçiş döneminde Yeni Türk Devleti, Lozan Barış Antlaşmasının Azınlıkların Korunması III. Kısım 37-45. maddelerinde belirtilen hükümlere göre azınlık statüsünde kabul edilen Ermeni, Yahudi ve Rumlara yasalardan doğan haklarını kullandırmıştır. Ancak uygulamada çeşitli sıkıntılar çıkmıştır. Özellikle Tek parti iktidarı dönemindeki 1934 Trakya Olayları ile Varlık Vergisi Kanunu pratikte azınlıklara karşı olumsuzluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak azınlıklar bu kez çok partili hayata geçilmesi ile birlikte yeni kurulan DP yanlısı siyasal tercih yaparak Türk siyasi hayatında etkili oldular ki; bu durum konumuz açısından da son derece önemlidir

2. 3. 1. Azınlık Vakıflarının Statüleri

Yeni Türk Devleti'nde 1935 yılında çıkarılan Vakıflar Kanunundan sonra 28 Haziran 1938'de 3513 sayılı yasa ile tek mütevellî sistemi getirilir, azınlık vakıflarının yöneticileri Vakıflar Genel Müdürlüğüne belirlenmeye başlanır.

Çok partili hayata geçişle birlikte vakıflarla ilgili yeni bir düzenleme yapılabilmesi amacıyla Yahudi asıllı DP İstanbul Milletvekili Salamon Adato'nun teklifi ile 31 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilen 5404 sayılı kanunla Vakıflar Kanununda yer alan azınlık cemaatlerine ait vakıfların gelirlerinden *yüzde beş kontrol hakkı* kesilmesi hükmü ile azınlık cemaatlere ait vakıfları idare edecek mütevellîlerin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tayin edilmesi kararı iptal edildi.⁸³ Böylece azınlık cemaatleri mütevellîlerini kendileri seçmeye başladılar. Nitekim bu kanunla azınlık vakıflarını ilgilendiren 3513 sayılı kanunun 1. maddesi yeniden değiştirilmiştir. Yine bununla cemaatlere ve esnafa mahsus vakıfların kendilerince seçilen kişi ve heyetler tarafından idare edileceği ve ilgili makamlarla Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından

⁸² Dilek Güven, *a. g. e.*, s. 146

⁸³ *Düstur*, 3. Tertip, C XXX, s. 1083–1220, Burada iptal edilen Vakıflar Kanununun 24. maddesidir. bkz. Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 179

denetleneceği hükme bağlanmıştır. Hatta azınlık vakıfları mülhak vakıflar arasından çıkarılmıştır.⁸⁴

Bu gelişme ve değişiklik fevkalade önemlidir. Gerçekten de cemaat vakıfları, mülhak vakıflardan farklıdır. Evvelce bir arada ele alındığı mülhak vakıfların vakıflar kanunundaki tarifine uymaz.⁸⁵ Lozan Barış Antlaşmasının Azınlıkların Korunması bölümünde 42. maddede belirtilen şekli ile azınlık vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak hükmü çerçevesinde düzenlemeler yapılmıştır.

2. 3. 2. Siyasi Hayatta Azınlıklar

Türkiye'nin Batıya yaklaşmasının iç siyasetteki en önemli sonucu kısa bir zaman içinde, 1944–1946 yılları arasında, çok partili hayata geçişi olmuştur. Yeni partilerin kurulmasıyla beraber siyasette genel bir liberalleşme meydana gelmiştir. 1946 genel seçimlerinde Avram Galanti ve İbrahim Nom, CHP'nin adaylarıydı. Salamon Adato ve Yosef Salamon DP'nin adaylarıydı. Avram Galanti ve İbrahim Nom'u önceden tanıyoruz. Salamon Adato, hukukçu olup Edirne'de doğmuştu. Bu kentin Yahudi okulunu bitirdikten sonra İstanbul'a geçti.⁸⁶

Bu dört adaydan Salamon Adato İstanbul Milletvekili seçildi ve DP saflarında aktif bir siyasi hayatı oldu. Mükemmel bir milletvekili olarak tanındı, Yahudi toplumunun dertleriyle ilgilendi. Çok partili hayata geçiş sürecinin bir ürünü olan dönem, azınlıkların da rahat etmesinde en önemli etken olmuştur.⁸⁷ Çok partili yasanın getirilmesi birden fazla parti arasındaki rekabetin artmasına ortam hazırlamıştır. Özellikle bu durumda İstanbul'daki azınlıkların oyları önem kazanmıştır. Zira 1946 seçimleri iktidarın azınlıkları memnun etmeye yönelik girişimiydi. Hatta CHP 21 Ekim 1946 tarihli bir beyanı ile partiye azınlıkların da üye olarak kaydedilebileceğini belirtmişti.⁸⁸

⁸⁴ Canan Seyfeli, *a. g. e.*, s. 171

⁸⁵ Yuda Reyna, Ester Moreno Zonano, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 2003, s. 83-84

⁸⁶ Avner Levi, (Haz. Rıfat N. Bali), *Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler Hukuki ve Siyasi Durumları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 152

⁸⁷ Avner Levi, *a. g. e.*, s. 152–153

⁸⁸ Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 180

2. 3. 3. *Varlık Vergisi Tartışmaları*

Çok Partili hayata geçiş süreciyle birlikte yapılan seçimlerden sonra 14 Aralık 1946 tarihli gazetelerde, *Varlık Vergisi geriye mi verilecekti* başlıklarıyla yayımlanan yazı vergiyi tekrar gündeme çekememiştir.⁸⁹ Aslında Varlık Vergisi tartışmaları dönemin konjonktürünün gereği çok partili hayata geçiş sürecinde *politika* malzemesi bile yapılmıştır. Nitekim Varlık Vergisi uygulaması Türkiye Yahudileri üzerinde unutulmaz bir anı bıraktı ve her fırsatta Varlık Vergisi konusu CHP'yi eleştirmek için gündeme getirildi.⁹⁰ Bu noktada DP milletvekillerinden Yahudi Salamon Adato, Varlık Vergisinde CHP'nin tavrını eleştirirken, Türk yönetimi tarafından yapılan olumsuzluklardan bahsetmektedir. CHP de bu noktada savunmaya geçerek Varlık Vergisi eleştirilerine katılmadığını belirtmiştir. nitekim dönemin cunhurbaşkanı İnönü bu olayın yönetim ve idari aksaklıklar ile bürokrasinin tavrından kaynaklandığını söylemiştir.

DP'in iktidara gelişine kadar sürecek olan Varlık Vergisi tartışmaları bununla da sınırlı kalmadı. Yeni iktidar döneminde CHP ve DP arasında şiddetli tartışmalarla tekrar gündeme gelecektir. Aynı şekilde DP ve CHP azınlık vatandaşlara milletvekili seçimlerinde yer vererek bu tartışmalara aslında görünürde son vermiş gibi görünse de, DP'nin bu unsurlara değer vermesiyle onların da siyasal yaşantıya katılarak ülke yönetimine katkı sağladıkları görülmektedir.

⁸⁹ Rıfat N. Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 47

⁹⁰ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 48

3. BÖLÜM

3. DP'İN İKTİDARA GELİŞİNDEN 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARINA KADAR AZINLIK LAR

3. 1. Kuruluşundan İktidara Gelişine Kadar DP'ye Genel Bakış

Atatürk önderliğinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yönetimde milletin egemenliğine çok önem vermişti. Demokratik sistem cumhuriyetin ilk yıllarında oluşturulmaya çalışılmış, ancak devrin şartları, olumsuz gelişmeler ve halkın yeterli bilinç düzeyinin olmaması bu modelin yerleşememesinin en önemli gerekçeleri olarak sayılmıştır. Atatürk, CHP'yi kurduktan sonra Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkalarını kurarak aslında demokrasi yanlısı olduğunu, halkın egemenliği prensibine önem verdiğini göstermişti.

3. 1. 1. DP'in Kuruluşu

1930'lu yılların başından itibaren dünya konjonktüründe faşist ve diktatör anlayışların öne çıkması ve hemen ardından da II. Dünya Savaşı'nın başlaması Türkiye'de demokrasi denemelerini başarısız kılıyordu. Bütün bunların akabinde Atatürk'ün ölümüyle İsmet Paşa'nın *Milli Şef* olarak öne çıkması ve baskıcı yaklaşımlar, beraberinde sadece Türkiye'deki Müslüman kitle üzerinde değil, azınlıklar üzerinde de endişe ve korku yaratmıştı. 1944 yılında öne çıkan aşırı milliyetçi yaklaşımlar kendisini gösterirken, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra dünya siyasetinin belirlenmesinde Amerikancı yaklaşım öne çıkmıştı. Amerika'nın gayret ve destekleri ile barıştan yana siyaset izleyen ve her türlü ırkçılığı ve soykırımı reddeden BM örgütünün kurulması sadece dünya siyasi konjonktürünü değil, Türkiye gibi henüz daha çok partili yaklaşımları, anlayışları sindirememiş, benimseyememiş tek partili yönetim anlayışlarını doğrudan etkileyecekti. BM'nin dünya barışını koruma, demokrasiyi yayma ve yaşatma anlayışıyla getirdiği olumlu, yumuşatıcı hava Türkiye'de tesirini göstermiştir. Bütün bu olumlu gelişmeler Türkiye'de çok partili hayatı ortaya çıkarmıştır. İşte çok partili hayatın en önemli partilerinin başında da DP

gelmektedir. Bu çerçevede DP'nin kuruluşunda iç ve dış faktörlerin etkisini öncelikle değerlendirmeliyiz.

3. 1. 1. 1. İç Faktörlerin Etkisi

II. Dünya Savaşından sonra DP'in kurulmasıyla Türkiye'de tek partili sistemi sona erdiren, ülkeyi liberal ve parlamenter demokrasi düzenine oturtan hızlı ve ani değişiklikler olmuştur. Bu süreç, 1945'te San Fransisco'da yeni kabul edilmiş olan BM Anayasasının onaylanmak üzere TBMM'ye geldiği zaman başladı. 17 Haziran 1945'te altı ara seçimin yapılacağı ve hükümetin de resmen aday göstermeme kararı aldığı gelişmeler karşısında 12 Haziran'da seçimleri görüşmek üzere bir parti grup toplantısı yapılmıştır. Bu vesileyle dört muhalif Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü parti programında ve kanunlarda bazı değişiklikler teklif eden ortak bir önerge sundu. Yakın tarihimizde *Dörtlü Takrir* adı verilen önerge, onu imzalayan dört kişi dışında oybirliği ile reddedildi.⁹¹

İktidar ise, hizbi istenen sınırlı havaya düşmüş, muhalefet hizbine kârlı ve kolay bir şekilde bağları koparma yolunu açmıştı ve İsmet İnönü :

“Muhalefeti parti içinde yapmasınlar, çıksınlar, karşımıza geçsinler, örgütlerini kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler”⁹²

diyordu.

Bu çerçevede Dörtlü Takrir'in verilmesinden birkaç ay sonra, Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etti. Zira bu tarihten itibaren sadece CHP üyesiydi.⁹³ Takrir'i veren isimlerden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Ahmet Emin Yalman'ın yazılar yazdığı Vatan gazetesinde yazdıkları yazılarla açık bir şekilde muhalefetlerini sürdürüyorlardı. Bunun üzerine CHP TBMM Grubu, hareket ve faaliyetlerini CHP'nin hareket ve faaliyetlerine zıt gördüğünden bu iki Milletvekilinin CHP ile olan ilgilerinin kesilmesine oybirliği ile karar vermiş ve bu karar CHP Genel Sekreterliği tarafından onanmıştır.⁹⁴ Bu gelişmeler üzerine Refik Koraltan da 2 Ekim 1945 tarihinde Vatan gazetesine verdiği demeçte, Menderes ve Köprülü'nün ihraç edilmesinin CHP tüzüğüne

⁹¹ Bernard Lewis, (çev. Metin Kırıatlı), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 303

⁹² Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, 1970, s. 91

⁹³ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları Yayın Grubu, İstanbul 1998, s. 198

⁹⁴ Hakkı Uyar a. g. e., s. 198

aykırı olduğunu belirtmiş ve bu demeç üzerine Koraltan da CHP'den ihraç edilmiştir. 17 Eylül'de de milletvekilliğinden istifa eden Bayar, 2 Aralık tarihinde CHP'den istifa etti. Böylece, Dörtlülük takririni verenlerin tamamı CHP'den kopmuş oldular.⁹⁵

Genel Başkanlığına Celal Bayar'ın getirildiği DP, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan öncülüğünde 7 Ocak 1946'da kuruldu.⁹⁶ İnönü'ye göre Demokratların birbiriyle çekişeceği inancı vardı. Zira uygar bir yarış olacaktı. Bu çerçevede DP'in kurulduğu gün İnönü, Bayar'ı akşam yemeğine davet ederek şans diledi.⁹⁷ İnönü'nün amacı, DP Teşkilatı'nın hazırlanmasına imkân tanımadan seçim yapmaktır. Nitekim 1946 Haziran'ında yapılan değişikliklerle doğrudan seçim yapılmasına karar verildi. Ama hatalı bir davranış sürdü; *Oylama açık yapılırken oylar gizli sayılıyordu*. Bu yöntem ertesi ay yapılan seçimde sahtekârlık suçlamalarına yol açtı.⁹⁸ Seçimler öncesinde muhalefette DP'nin yanı sıra yeni kurulan Millet Partisi'nin de olması Demokratların durumunu zayıflatıyordu. Zira 1946 Temmuz'unda yapılan seçimde Halkçılar 400 sandalye kazanırken ; Demokratlar 40 sandalye kazandılar.⁹⁹

7 Ocak 1947 tarihi olan, partinin kuruluş yıl dönümünde Demokratlar ilk büyük kongrelerini yapmak için Ankara'da toplanmışlardı ve DP kısa zamanda bütün yurt sathında teşkilatlarını tamamlayıp, çığ gibi büyüyerek halkın yegâne ümidi olan bir millet hareketinin bayraktarı olmuştu.¹⁰⁰ Büyük Kongre, demokratik görünümüyle basın ve kamuoyunun DP'ye biraz daha yaklaştırdı, DP'nin iktidar ile olan ilişkilerinde önemli bir aşama olmuştur. Aynı şekilde DP, cumhuriyet tarihinde bir yıllık siyasi yaşamını tamamlayarak, bütün kongresini gerçekleştirebilen ilk muhalefet partisi olmuştur.¹⁰¹

Çok partili hayata geçişte en kritik süreç ve karar hiç kuşku yok ki, 12 Temmuz bildirisi'dir. 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan milletvekili genel seçiminden 12 Temmuz 1947 tarihinde yayınlanan *12 Temmuz Beyannamesine* kadar geçen süre, çok partili hayata geçiş sürecinde önemli bir dönemdir.¹⁰² Siyasi tarihimiz açısından 12

⁹⁵ Hakkı Uyar *a. g. e.*, s. 198-199

⁹⁶ *a. g. e.*, s. 199

⁹⁷ Andrew Mango, (*çev. Füsun Doruker*), *Türkiye ve Türkler (1938'den Günümüze)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 54

⁹⁸ Andrew Mango, *a. g. e.*, s. 54

⁹⁹ *a. g. e.*, s. 54

¹⁰⁰ Süleyman Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, Ser Ajans Stratejik Araştırma, Ankara 1997, s. 145

¹⁰¹ Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adım Veren Başbakan Adnan Menderes*, Hun Yayınları, İstanbul 1978, s. 191

¹⁰² Cemil Koçak, *Siyasal Tarih 1923-1950, Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C I, Milliyet Yayınları, İstanbul 2005 s. 184-185

Temmuz Beyannamesi önemli bir dönüm noktası olmuştu. Bu bildiri ile İnönü, demokrasiye giden yolların önündeki bazı engellerin kaldırılması doğrultusunda önemli bir adım atmıştır. Her şeye rağmen tüm bu gelişmeler aslında Türkiye’de çok partili demokrasinin hayata resmen geçiydi ve aynı süreç DP’in partileşme sürecini, program ve tüzük oluşturmalarını ve 1950’deki seçimlere daha planlı ve güçlü girmesini sağlayacaktır.

Cumhuriyet döneminde izlenen ekonomik ve kültürel politikaların yarattığı hızlı toplumsal değişim ve ortaya çıkan yeni sınıfsal yapıyı oluşturanlar artık otoriter rejimden kurtularak, daha rahat bir nefes almak istiyorlardı. Bunların yanı sıra, geniş halk kesimleri ise bunlara azınlıklar da dâhil, demokrasi ile özel sorunları da dâhil olmak üzere, bütün sorunların çözüleceğine inanıyorlardı.

3. 1. 1. 2. Dış Faktörlerin Etkisi

Türkiye, II. Dünya savaşıdan sonra batıya yüzünü çevirdi. ABD ve Batılı müttefiklerin yanında yer alabilmek için siyasal liberalleşmenin gerekli olduğu görülmekteydi. Elbette bu sırada uluslararası ortamdaki yeni gelişmeler iç politikada liberalleşme yönünde etkili olmuştur. Zira 26 Haziran 1945’te Türkiye’nin BM Antlaşması’nı imzalaması ve 15 Ağustos’ta TBMM’nin bu antlaşmayı onaylaması bu arada Potsdam Konferansı’nda müttefikler arasında çelişkilerin ortaya çıkması ve Türk-Sovyet ilişkilerinin kopma noktasında olduğu bir sırada Türk-Amerikan ilişkilerinin gözle görülür biçimde gelişmesi, iç politikadaki süreci de önemli ölçüde etkilemişti.

Türkiye bu gelişmeler karşısında, 1945 yılında bir kez daha siyasal muhalefete izin veriyordu ki bu kararın alınması dönemin siyasi konjonktüründen kaynaklanıyordu. Yani uluslararası ortam siyasal liberalleşme açısından olumlu ve destek verici, hatta bir ölçüde de zorlayıcıydı. Zira Türkiye’nin içişlerindeki değişimler çoğu zaman dış çevrelerin etkisi altında kalmıştır. Milli şefin, II. Dünya Savaşı’nın sonuna doğru ani bir kararla demokrasiye geçmeye karar vermesi, gerçekte geçilen demokrasi değil, ABD isteklerine uyularak, Türkiye’nin Batıya bağımlılığını arttıracak yapay bir çok partililik ve temelsiz parlamentarizmdi. Dolayısıyla Türkiye müttefik olarak, Amerika’nın yanında yer almıştı. Bu da Türkiye’de demokratik havanın oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Türk devlet adamları mevcut dünya şartları içinde tek partili bir rejimin Batılı demokrasiler içinde yaşama şansı olmadığına zoraki de olsa inanmışlardı. Bu çerçevede çok partili anlayışa geçilmesi dıştan doğrudan etkilenen bir reformist hareketti. Türkiye, varolan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik zorunlulukların bir gereği olarak çok partili sisteme geçmiştir.

3. 1. 2. DP'in Tüzük ve Programı

Üçüncü Büyük Kongre'de kabul edilen DP Tüzüğü 100 maddeden oluşmuştur.¹⁰³ DP T. C. vatandaşı olan ve anayasanın 10. maddesine göre de kanun önünde eşit bulunan azınlıklara ayrımcılık yapmayarak onların da siyasal yaşamda yer almalarına izin vermiştir. Nitekim 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan genel seçimlerde DP İstanbul Milletvekili seçilen Salamon Adato bunun en güzel örneğidir.¹⁰⁴ Bu çerçevede baktığımızda 1950 seçimlerinde DP'den azınlıklar meclise girerek temsil güçlerini kullanmışlar ve eşit muamelelerden yararlanmışlardır.¹⁰⁵ Bu madde azınlıkların birçok seçim bölgesinden TBMM'ye girmelerine olanak sağlamış, azınlıklar seçilmiştir, ayrıcalık yapılmamıştır.¹⁰⁶ Bu durum, Lozan'da III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümünün 39. maddesinde; “ Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı vatandaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye’de oturan herkes, din ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiçbir Türk vatandaşının, vatandaşlık haklarıyla siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından bir engel sayılmayacaktır. ”¹⁰⁷ hükmüyle belirtilmiştir. DP iktidarı da azınlık vatandaşlarımıza her türlü siyasal tercihlerinde özgür davranma imkanı sunmuştur.

DP hükümet programında, partinin milliyetçilik anlayışı, tıpkı önceki hükümetlerde olduğu gibi vatandaşlık esasına göre tanımlanmıştır. Buna göre, vatandaşlık için ön koşul, ortak bir tarihin geliştirdiği ortak bir kültür ve ülküdür. Her vatandaş, dini ya da ırkı ne olursa olsun Türk sayılmaktadır.¹⁰⁸ DP programının umumi prensipler bölümünün 13. maddesinde: “Vatandaşlar arasında müşterek bir tarihin

¹⁰³ Baside İcra, *Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Demirkırat Alfabesi*, (y. y.), Ankara 1992, s. 19–57

¹⁰⁴ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 48

¹⁰⁵ Ahmet Demirel, “ 50. Yıldönümünde 1950 Seçimleri”, *Tarih ve Toplum*, Mayıs 2000, Sayı: 197, s. 18–23

¹⁰⁶ Ahmet Demirel, a. g. m., s. 18-23

¹⁰⁷ Seha Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*, C 2, İkinci Takım, s. 12

¹⁰⁸ Dilek Güven, a. g. e., s. 155

yarattığı kültür ve ölkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. Partimiz, bütün vatandaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her yerde iyi bir yurttaş gözü ile bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına dikkatle çalışacağız”¹⁰⁹ hükmü önemlidir. Yine ; “eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız. ” hükümleri aslında DP’in hem Müslimlere hem de azınlıklara yaklaşım tavrının ne olacağını gayet net belirtmektedir. Zira parti ırk ve din farklılığına bakmadan herkesi siyasi ve hukuki statü bağlamında Türk saymakta bu yönüyle Lozan Barış Antlaşmasındaki Azınlıkların Korunması III. Kısımındaki haklar çerçevesinde ulus devlet anlayışının homojen boyutunu göstererek olumsuzlukların önüne geçmeye çalışmaktadır.¹¹⁰

Parti programının 16. maddesinde halkçılığın tanımına yer verirken; 18. maddede yer alan dış politika esaslarında milletler arası eşitliğe, kültürel işbirliğine, güvene önem verileceği belirtilmektedir.¹¹¹ Görüldüğü gibi bu yaklaşım sonucunda DP iktidarı döneminde Türkiye’deki azınlıkların durumunu ve statüsünü belirleyecek olan İsrail, Yunanistan ve Bulgaristan’la kültürel ve siyasi işbirliğine yönelik antlaşmaları yapmıştır.

1950–1960 yılları arasında iktidarda kalan DP hükümet programı ve tüzüğünde Türkiye’de yasal anlamda azınlıklara karşı şartlı bakışta ve bilinçli olarak yaklaşımda bulunmamıştır. Zira DP’in on yıl boyunca iktidarda kaldığı süre içerisinde bir takım olumsuzluklara rağmen, özellikle azınlıklara yönelik tavrı ve politikaları tek parti iktidarıyla kıyaslandığında daha demokratik ve bir o kadar da müsamahakârdır.

3. 2. Azınlıkların Statüleri ve Uygulanan Politikalar

Yeni kurulan Türk Devleti ulus devleti anlayışı üzerine bina edilmiştir. Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası alanda saygınlığını ve bağımsızlığını kazanan Türk Devleti, antlaşmanın III. Kısım Azınlıkların Korunması 37–45. maddeleriyle verilen hakları kabul etmiştir. Aynı şekilde Lozan Barış Antlaşmasında Azınlıkların Korunması ile ilgili yasal güvenceler tanınmasına rağmen uygulama safhasında özellikle tek parti

¹⁰⁹ Rifat N. Bali, a. g. m., *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 48

¹¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859–1952)*, Doğan Kardeş Yayıncılık, İstanbul 1952, s. 663

¹¹¹ Tarık Zafer Tunaya, a. g. e., s. 664; Baside İcra, a. g. e., s. 125

döneminde bir takım zorluklar yaşanmıştır. Lozan Barış Antlaşmasında her ne kadar Rum Azınlık kavramı geçse de, azınlıklardan alt-komisyon aşamalarında bahsedilmiştir. Zira Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım Azınlıkların Korunmasıyla ilgili 37-45. maddelerinde tanınacak haklar açık bir şekilde sayılarak, madde hükümlerinden yararlanacak olan kişilerin Müslüman olmayan azınlıklar olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu yüzden DP döneminde azınlıkların statüleri ve azınlıklara yönelik uygulanan politikaları geniş bir perspektifte ele alacağız. Böyle bir çalışmamızda tabi ki Lozan Barış Antlaşmasındaki III. Kısımda Azınlıkların Korunması bölümünde 37-45. maddelerin perspektifinde azınlıkları değerlendireceğiz. Bu noktada DP dönemindeki azınlık unsurların sosyal, siyasi, dinsel, kültürel, ekonomik hayattaki konumları öncelikli olmakla birlikte dış politikanın içte Türk vatandaşı olan azınlıklar üzerindeki etkilerinden bahsedilmesinin konumuz açısından olumlu olacağını düşünmekteyiz. Ayrıca DP döneminde Lozan Barış Antlaşmasındaki III. Kısımda Azınlıkların Korunması bölümünde 45. Maddede belirtilen ifade ile Yunanistan'daki Türk azınlığı da değerlendireceğiz.

3. 2. 1. Azınlık Vakıfları ve Düzenlemeler

Lozan Barış Antlaşması'nda III Kısım Azınlıkların Korunması Bölümünde 42/3 fıkrada: "... Türk hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir..." ifadesine yer vermişti. Cumhuriyet döneminde azınlık vakıfları ile ilgili en önemli düzenleme 5 Haziran 1935 tarihli Vakıflar Kanunu ile cemaatlerce idare olunan vakıflardır. Çok partili hayata geçişte 1949 tarihli, 5404 sayılı kanunla, azınlık vakıflarını ilgilendiren 3513 sayılı kanunun birinci maddesi yeniden değiştirilmiştir. Bu kanunla cemaatlere ve esnafa mahsus vakıfların, kendilerince seçilen kişi ve heyetler tarafından idare edileceği ve ilgili makamlara Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından denetleneceği hükme bağlanmıştır. Hatta azınlık vakıfları mülhak vakıflar arasından çıkarılmıştır.¹¹²

DP dönemindeki azınlık vakıflarıyla ilgili uygulamaları ve mahkeme kararlarını inceleyerek bu kurumların statülerini ve işleyişlerini açıklayacağız. Bu çerçevede azınlıklara yönelik uygulamaları öncelikle Lozan Barış Antlaşmasındaki III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümünde 37-45. maddelerin perspektifinde değerlendireceğiz. 2762 sayılı Vakıflar Kanunun 44. maddesinde, en az 15 yıldan beri

¹¹² *Düstur*, 3. Tertip, C XXX, s. 1083

vakıflarınca tasarruf edile geldiği kanıtlanabilen gayrimenkullerin vakıfları adına tapuya tescil edilecekleri, geçici maddesinde de vakıfların mütevellilerine bu gayrimenkulleri bir liste halinde bildirmeleri için kanun hükümlerinin yürürlüğe girmeye başladığı tarihten itibaren üç ay süre verildiği hükme bağlanmıştır.¹¹³

13 Haziran 1935 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan ve 1936 yılında meriyete giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 44. maddesi ile yeni bir uygulamaya gidilmiştir. Buna göre, 1936 Beyannamesi esas alınarak pek çok gayrimenkul bu hükümden faydalanılarak azınlık vakıfları adına tescil olunmuştur. Yalnız o devrede kadastro tahriri yapılmakta olan yerlerdeki emlak, bu hükümden istifade edilerek tescil edilememiştir. Kadastro postaları farklı muameleler yapmış, kimini hazine lehine tespit etmiş, kiminin kaydını açık bırakmış ise de, daha sonra açılan davalarla vakıfları lehine kararlar istihsal edilmiş ve tescilleri sağlanmıştır. Zira uygulama devam ederken, Yargıtay 2. 12. 1942 tarih ve 3/25 sayılı içtihadı birleştirme kararı ile 44. maddeye göre idari yoldan vakıf tescilin yapılabilmesi için kayıt sahibinin tahririnin gerekli olduğu, bu olmazsa mahkeme kararı gerekeceği yolunda bir neticeye varmıştır. Bu karar uygulamayı engellemiş olduğundan DP iktidarı döneminde TBMM, 2. 7. 1956 tarih ve 1972 sayılı tefsir kararı¹¹⁴ ile soruna çözüm getirmek zorunda kalmıştır.¹¹⁵

Danıştay Genel Kurulunca verilen 14. 4. 1952 tarih ve 83/9E. M. sayılı kararda ise:

“...5404 numaralı kanun, cemaatlere ve esnafa mahsus vakıfları mazbut ve mülhak vakıflar dışında ayrıca bir kategori olarak vasıflandırmış olmak [...] Mütevellikler kontrolü ile vakfın murakabesini yekdiğerinden ayırmak ve 2762 numaralı Vakıflar Kanununun cemaat ve esnaf vakıflarının bünye ve icaplarına uygun olan hükümlerinin tatbiki gerekeceğini kabul etmek lazım geleceğinden...”¹¹⁶

bu konuda değişikliğe gidileceği uygun görülmüştür.

DP iktidarı döneminde vakıflarla ilgili diğer bir sorun cemaatlerin tüzel kişiliği konusudur. Buna göre cemaatler birer insan topluluğudur. Vakıflar ise belirli ve sürekli bir amaca özgülünen mal topluluklarıdır. Zira Türk Medeni Kanununun 48. maddesi gereğince insana has olanlardan maada bütün yetkileri kullanabilir ve tasarrufta

¹¹³ *Düştur*, 3. Tertip, C XVI, s. 592

¹¹⁴ *Resmi Gazete*, 10 Temmuz 1956, Sayı: 9354, s. 15053–15054

¹¹⁵ Yuda Reyna, *Ester Moreno Zonano*, a. g. e., s. 87

¹¹⁶ a. g. e., s. 92–93

bulunabilirler. Kurumun başı olan hahambaşı veya patrik de, temsil ve ilzam yetkisine sahip olarak, dini cemaatini yönetir, devlet ile olan ilişkileri yürütür.¹¹⁷ Ancak idari makamlar cemaatlerin tüzel kişiliklerini kabul etmemektedirler. Nitekim hahambaşılık ve patriklik kurumları, birer vakıf statüsüne haiz olmadıklarından, Vakıflar Genel Müdürlüğü bu kurumların kendi görev tanımları dışında olduklarını ifade etmektedirler.

Lozan Barış Antlaşmasının faaliyet ve hak tanıdığı bu cemaatleri mahkemelerde kimlerin temsil edip cemaat adına dava açabileceğinin Hahamhane Nizamnamesinde gösterildiği, nizamnamede Yahudi cemaatini temsil eden müesseseler meyanında bir hahambaşılık ve bir ruhani meclis ve umumi meclis adı altında müesseseler mevcutsa da nizamnameye göre bu müesseselerin cemaat adına dava açma hak ve yetkilerinin bulunmadığı görülmektedir.

1950'lerden beri, Ana dili Türkçe olan Türk Yahudilerinin belki de en önemli sorunu Yahudi kurumları konusu idi. Zira mezarlıklardan eğitime ve hastaneye kadar birçok kurumlar yasal bakımından Yahudi toplumun varlığı olan birer vakıftırlar.¹¹⁸ Burada son sahip Türk Devleti adına Vakıflar Genel Müdürlüğüdür. Yahudiler onları kullanabilirler, kullanılmayanlar, işlevi kalmayanlar satılamaz, devlete intikal eder, o kuruma ne yapılacağını devlet kararlaştırır.¹¹⁹

DP döneminde azınlık vakıfları ile ilgili en önemli düzenleme 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 44. maddesinin tefsirine lüzum ve mahal olmadığına dair TBMM Adliye Encümenince hazırlanan mazbatanın Umum Heyetin 2. 7. 1956 tarihli inikadında kabul edilmesi hükmüdür. Buna göre 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 44. maddesinin tefsiri hakkında 24. 12. 1955 tarih ve 3/121-4375 sayılı tezkeresi ve ekleri ile bu babta Maliye ve Dâhiliye Encümenlerinin mazbataları, hükümet temsilcileri huzuruyla Encümenimizce tetkik ve müzakere olundu bilgisine yer verilmiştir.¹²⁰

2762 sayılı kanunun tefsiri istenen 44. maddesi, bu kabil gayrimenkuller tapuca uhdelerinde mukayyet olan şahısların rızalarını aramaya lüzum olmadığı hususunda açık hükümleri muhtevi olması sebebiyle bu babta tefsire lüzum ve mahal olmadığına Encümenimizce ittifakla karar verilmiştir denmektedir.¹²¹ Vakıflarla ilgili düzenlemeler

¹¹⁷ Yuda Reyna, *Ester Moreno Zonano, a. g. e.*, s. 230-231

¹¹⁸ Avner Levi, *a. g. e.*, s. 160-161

¹¹⁹ *a. g. e.*, s. 161

¹²⁰ 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 44. maddesi için bkz. *Düstur* 3. Tertip, C XVI, s. 592

¹²¹ Yuda Reyna, *Ester Moreno Zonano, a. g. e.*, s. 497

özellikle azınlık vakıflarının işleyişini düzenlemeye yönelik çalışmalardı. Bu çerçevede 5982 nolu Vakıflar Kanununun 27. maddesine bir fıkra eklemesi hakkında kanun çıkarılarak 28 Haziran 1952 tarihinde Resmi Gazetede yayımlandı.¹²² Kanunun 1. maddesinde “özel ve tüzel kişiler uhdesinde bulunan vakıf mahallerin icar ve mukafaaları vergi kıymetlerine nispetle binde iki buçuktan noksan ise o miktara çıkarılır” denmişti.

DP iktidarı azınlık vakıflarına ve vakıflar çerçevesinde oluşturulan azınlık kurumlarına gerekli ekonomik desteği vermekten de geri kalmamıştır. Nitekim Maliye giderlerine baktığımızda bunu görmekteyiz. Devlet azınlık kurumlarına şu tahsisat ve sarfiyatı yapmıştır. Buna göre:

“Musevi Hastanesine yardım: 40. 000 lira tahsisat yapılmıştır.

Balıkli Rum Hastanesine yardım: 60. 000 lira tahsisat yapılmıştır.

Ermeni Hastanesine yardım: 40. 000 lira tahsisat yapılmıştır.

Manisa’da Moris Şinasi Hastanesine yardım: 20. 000 tahsisat yapılmıştır.”¹²³

Azınlık Vakıfları ile ilgili İstanbul’daki uygulamalardan biri Ermeni Cemaatiyle ilgilidir. İstanbul’un muhtelif yerlerinde bulunan Ermeni Vakıflarının (Müşterek İdarelerine) ait Vilayet Hukuk İşleri Maddeleri Kararı 8. 1. 1955’te yayımlandı. Buna göre bu tarihte İstanbul Valisi ve Belediye Başkan Vekili Fahrettin Kerim Gökay’ın Ermeni Cemaati Müşterek İdare Komitesine 954–618 sayılı Ek 22. 3. 1954 gün ve 954/158 sayılı yazıda şunlara yer verilmiştir:

“5404 sayılı kanuna tevfikan cemaat mümessilleri tarafından seçilmiş, Ermeni Cemaati Müşterek İdare Komitesi, nin tasarruf ve idare edeceği vakıflar Karagözyan, Kalfayan Yetimhaneleriyle Yedikule Hastanesinden ibarettir. Halbu ki Cemaatin istifadesine mahsus müşterek mallar bundan ibaret olmayıp umum cemaatin istifadesine mahsus ruhban mektebi ile bir kilise ve cemaati bulunmayan vakıfların mevcut olduğu, müşterek komitesi, tarafından iddia edilerek bu üç müesseseden başka; Kumkapı Ermeni Patrikhanesi, Üsküdar’da Selamsız semtinde Surp Haç Tibrevank Ruhban Mektebi, Eyüp’te Surp Asvazazin, Surp Yogia, Kandilli’de Surp Arakebs, Beykoz’da Surp Nagağos Kiliseleri, Karagümrük’te Ohan Vagaperan, Kasımpaşa’da Surp Agop kiliseleri”¹²⁴

vardır.

¹²² *Düştur*, 3. Tertip, C XXXIII, s. 1615

¹²³ *Resmi Gazete*, 11 Haziran 1958, s. 19505

¹²⁴ Yuda Reyna, Ester Moreno Zonano, *a. g. e.*, s. 522

Teamüllerine nazaran seçmenlerin arzularını is’afa mani görülmediğinden yukarıdaki 5 madde içersinde toplanan müesseselerin de yetimhaneler ile hastaneye ilaveten, Ermeni Cemaati Müşterek İdare Komitesi, tarafından diğer vakıflar gibi tasarruf ve idaresi vilayetçe uygun görülmüştür, kararına varılmıştır. ¹²⁵ Cemaat Vakıflarının gayrimenkul edinme haklarının olmaması ve bu tür vakıfların ibadethane yapımı için izin almaları zorunluluğu vardı. Nitekim 5. 5. 1958 günlü mahkeme kararı vakıf kayıtlarında kayıt malikinin gerçek şahıs olmasına bakılmış, müstear olduğu da belgelenemeyince vakıf ismi gerçek adla kullanılmıştır. ¹²⁶

Lozan Barış Antlaşmasında III. Kısım Azınlıkların Korunması Bölümünde 42/3 fıkra:

“... Türk hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir...”¹²⁷

Hükmüyle yasal güvence sağlanmıştır.

Bu çerçevede DP iktidarı döneminde cemaat mezarlıklarının, Belediye Kanununun 160. maddesi kapsamı dışında olduğu ve mülkiyetlerin cemaatlara ait bulunduğu hususundaki Yargıtay kararını değerlendirdiğimizde şöyle sonuca varabiliriz; 160. madde ile metruk ve kimsesiz mezarlıklarla vakfa ait umumi mezarlıklar Belediye’ye devredilir hükmüne varılmaktadır. Zira 4. 7. 1931 günlü kararname ile tasdik edilen Belediye Mezarlıklar Nizamnamesinin 1. maddesinde Vakfa ait tapulu ve tapusuz umumi mezarlıkların Belediye’ye intikal ettiği belirtilmiştir. ¹²⁸

DP döneminde resmi merciler tarafından Yeşilköy’deki mezarlık arazisine ölü gömülmesi 1954’te yasaklandı. Hatta park yapımı isteği ile burada Ermeni mezarlıklarındaki mevtaların kemikleri, diğer Ermeni mezarlıklarına götürüldüler. Yine 1956 yılında resmi bir emir ile Yeşilköy Çiroz Plajında, Koyundere, kabristandaki ölülerin kemikleri çıkarılarak Bakırköy, Balıklı ve Şişli Ermeni mezarlıklarına nakledildi. ¹²⁹ DP’in İstanbul’daki istimlâk çalışmaları çerçevesinden 1958 yılında,

¹²⁵ a. g. e., s. 523

¹²⁶ Yuda Reyna, Ester Moreno Zonano, a. g. e., s. 573

¹²⁷ Seha Meray, *Konferansta İmzalanan Senetler*, C II, İkinci Takım, s. 13

¹²⁸ Yuda Reyna, Ester Moreno Zonana, a. g. e., s. 583

¹²⁹ Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s. 289

Yıldız asfaltının açılışı ve yollarının düzenlenmesi esnasında, mezarlıklar külliye kamulaştırılmıştır.¹³⁰

DP döneminde azınlık vakıflarına yönelik Lozan Barış Antlaşmasındaki III. Kısım Azınlıkların Korunması 37- 45. maddeleri hükümlerine uygun politikalar izlenmiştir.

3. 2. 2. Varlık Vergisi Tartışmaları

Varlık Vergisi tartışması çok partili hayata geçiş sürecinin ilk yıllarında başlamıştı. DP döneminde yeniden gündeme geldi. Bunda Varlık Vergisinin uygulanması döneminde Eski İstanbul Defterdarlığında bulunan Faik Ökte'nin *Varlık Vergisi Faciası* adlı eserini yayımlaması etkili olmuştur. 1950 genel seçimleri sonucunda DP'nin iktidar olmasıyla birlikte Varlık Vergisi yoğun olarak tartışıldı. TBMM'de bir konuşma yapan Hamdi Başar, Varlık Vergisini Orta Çağ haracı olarak nitelendiriyordu. Nitekim konuşmasından dolayı kutlanan Hamdi Başar'a bir cevap olarak dönemin Maliye Bakanı Halil Ayan, TBMM'de yaptığı bir konuşmada Varlık Vergisi dolayısıyla meydana gelen zararın Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi koşullardan ötürü hiçbir şekilde tazmin edilemeyeceğini belirtmişti.¹³¹

Seyhan bağımsız milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun Varlık Vergisinin tarhında yapılan yolsuzluklarla ilgili sözlü sorusu üzerine dönemin Maliye Bakanı Halil Ayan, TBMM'de yaptığı konuşmada Sinan Tekelioğlu'nun gerçekten acı bir konuya değindiğini, verginin her açıdan büyük bir haksızlık olduğunu ve devlet maliyesi kavramı ile hiçbir ilgisinin olmadığını belirtti. Sinan Tekelioğlu ise, bu cevabın kendisini tatmin etmediğini ve verginin adil olmayıp o tarihte yolsuzluklar yapıldığını, tarh edilen bazı vergilerin tahsil edilmediğini bazı kişilere dost muamelesi yapıldığını belirtti.¹³² Aynı şekilde 17 Mayıs 1951 tarihli *Son Posta Gazetesi'nde; Varlık Vergisi Faciası: Başta Başbakan Olmak Üzere Neden Yüce Divana Sevk Edilmediler* konulu yazıda bu konu hakkında şu detaylara rastlamak mümkündür:

“...Geçmişin nice seyyiatı vardır ki onları deşmemek birçok ahvalde cemiyetin huzuru için zaruridir. Ancak bunu böyle bir faciaya sürüklerken medeni bir cesaretle önlemeye çalışıp da buna muvaffak olamayınca; kendini bunun dışına atabilenler, bir

¹³⁰ Levon Panos Dabağyan, *a. g. e.*, s. 292

¹³¹ Rifat N. Bali, *a. g. m.*, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 48

¹³² *a. g. m.*, s. 48-49

dereceye kadar bundan müteallik maddi kayıplarının mareci karşılığını almak gibi halka yakın bir sebeple belki yapabilirler. [...] Facianın aktörlerinden eski İstanbul Defterdarı Faik Ökte bir kitap yazarak bu bahsin ufunetini açtı. Zira kitapta şu satırlara yer veriliyor: “Belediye azası Bican Yağcıoğlu yalvararak Beyoğlu’nda büyük bir bakkaliyenin vergisini indirtti. Beyoğlu’nda Lütfi Kırdar, terzisi İzzet Ünver’i komisyonda müdafaa etti, vergisini 10 bin lira indirtti. Kırdar’ın hanımının terzisi, şapkacısı, berberi, dolayısıyla Bayan Kırdar’ın kocasından şefaet istediğini biliyorlardı. Talepler Şevket Adalan kanalıyla geliyordu.”¹³³

Bu haber üzerine bir gün sonra adları geçen kişilerle konuşulmak istendi ancak kimse Varlık Vergisi faciası ile ilgili menfi olaya, değinmek istemiyordu. Zira Eski defterdarın kitabında ismi geçen Dr. Lütfi Kırdar, bu hususta söyleyecek bir şeyinin olmadığını bildirirken, kitapta adları geçen Kırdar’ın terzisi İzzet Ünver, Osman Şakar ve Kürkçü de söyleyecek bir şeylerinin olmadığını belirterek hatıranın tazelenmesinden üzüntü duyduklarını söylediler.¹³⁴ Şevket Adalan tarafından yürütülen 17 maddelik kanun – kanuna benzer tarafı yoktu – bir defaya mahsus olmak üzere daha çok zenginleştiği düşünülen azınlıkları hedef tutmuştu. Nitekim azınlıklar harici bazı kişilerin vergileri ya düşürüldü ya da silindi. Örneğin: Osman Şakar’ın vergisi 120 bin liradan 10 bine indirilirken, Nurullah Dıraz’ın 20 bin liralık, Neşet Karaosman ve Dellasoğlu’nun 30 bin liralık vergileri tamamen kaldırılmıştır.¹³⁵

Varlık Vergisi ile ilgili bu tartışmalar sürerken en önemli somut adım Yahudi Cemaati avukatlarından Kemal Levent’in TBMM’ye verdiği dilekçesiyle haksızlığın düzeltilmesini ve verginin idasesini talep etmesi olmuştur. 1951 yılının Mart ayında ise Seyhan bağımsız milletvekili Sinan Tekelioğlu’nun Varlık Vergisinin mükelleflere iadesi hakkında bir yasa teklifi hazırladığı ve bu dönemin azınlık milletvekilleri Salamon Adato, Ahilya Moshos, Andre Vahram’ın destek verecekleri basında yer almıştır. Ancak daha sonra sözü geçen milletvekilleri bu haberin tamamen uydurma olduğunu belirtmişlerdi.¹³⁶ Görüldüğü gibi DP’nin azınlık kökenli milletvekilleri yapıcı ve uzlaştırmacı politika takip ederek Varlık Vergisi olayını siyasi malzeme olarak kullanmamıştır. *Son Posta* gazetesindenERCÜMEND E. TALU da, *Bugün de Bu* adlı köşesinde bu facia olayını şöyle dile getirmektedir:

¹³³ *Son Posta*, 17 Mayıs 1951, s. 1 ve 7

¹³⁴ a. g. g, 18 Mayıs 1951, s. 1

¹³⁵ a. g. g, s. 7

¹³⁶ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 49

“...Durup dururken böyle bir ‘şecaat-ı arzi’ni yersiz, lüzumsuz ve manasız buldum. Bu yayıncılık vatana hizmet değil, bilakis fenalık fenalıktır... Bay Ökte hiçbir hususi maksada müstenid olmasa da, memleketin unsurları arasında yeni yeni kurulmuş bir ahengi birdenbire bozabilecek, kapanmış yaraları deşerek yeniden kanatacak böyle bir hareketten ictinap etmeliydi. ”¹³⁷

Faik Ökte’nin kitabının yayımlanmasından sonra tepki gösteren gazeteci Yekta Ragıp Önen; Faik Ökte’nin yaptığına doğru olmadığını, kendisinin de dönemin icraatından sorumlu olduğunu ve başkalarını suçlama yerine o tarihte görevinden istifa etmesi gerektiğini yazdı.¹³⁸ Hatta Faik Ökte bu kitabı yayımlanmış olmasından ötürü en ağır bir dille eleştirildi Vatandaşları birbirine çekiştirmekle görevlendirildiği ve vatan hissi olmamakla suçlandı, devlet sırlarını ifşa etmiş olmaktan ötürü Faik Ökte’nin mahkemeye verilmesi gerektiği yazıldı ve bir gazetede de Faik Ökte’nin açık bir şekilde savcılığa ihbar edildiği yazıldı.¹³⁹ Yine kitabın yabancı elçilikler tarafından toplu miktarda satın alındığına dikkat çekilirken, Faik Ökte’nin kapanmış bir konuyu tekrar deşerek gayrimüslim vatandaşları Müslüman vatandaşlar aleyhine tahrik ettiğini belirtti. Zira *Son Posta* bu olayı:

“... biz de bu kitabı okuduktan sonra bir dedikodu olarak duyduklarımızın hakikatlerin bir gölgesi dahi olmadığını anlayarak, dehşet içinde kaldığımızı ve devletin vakar ve haysiyetini bütün dünyada tekrar yükseltme hareketlerine karşı gelmeye yeltenenlerin bu pervasızlıktan dolayı hayretten kendimizi alamayacağımızı itiraf ederiz”¹⁴⁰

diyerek değerlendirmiştir.

Bu bağlamda kitabın yayımlanmasındaki amacın, İstanbul’daki azınlıkların oy miktarlarının önemi de göz önünde bulundurulunca, CHP’nin tekrar güçlendiği bir ortamda güçlenen CHP’nin prestijinin sarsılması olduğu hükmüne varılmıştı.¹⁴¹ Nitekim Ökte’nin kitabının bazı yabancılar tarafından satın alınması ve dış ülkelerde kazandığı rağbetin Türkiye aleyhinde propaganda konusu yapılması bir sözlü soru vesilesiyle DP Meclis Grubuna da intikal etmişti. Kitabın kamuoyunda yarattığı çalkantı üzerine Mecliste tartışılan bu konuda hareketli tartışmalar yapılmıştı. 1950 yılında Varlık Vergisi sırasında yapılan yolsuzluklar konusunda Meclise sözlü soru önergesi

¹³⁷ *Son Posta*, 20 Mayıs 1951, s. 2

¹³⁸ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 49

¹³⁹ a. g. m, s. 49-50

¹⁴⁰ *Son Posta*, 17 Mayıs 1951, s. 7

¹⁴¹ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 48

veren, daha sonra 1951 yılının Mart ayında Varlık Vergisinin iadesi için yasa teklifi hazırladığı belirtilen Seyhan bağımsız milletvekili Sinan Tekelioğlu bu kez tavır değiştirerek, Türk milletini dünyaya ihbar ve şikâyet edercesine yazdığı facianın büyük kahramanlarından birinin de Faik Ökte'nin kendisinin olduğunu belirtti.¹⁴² Tekelioğlu'ndan sonra söz alan Suat Hayri Ürgüplü, Varlık Vergisinin siyasi ve mali tarihin hatalarından biri olduğunu söyledi ancak bir kişinin görevi sırasında vakıf olduğu sırları ifşa ve teşhir etmesini üzüntüyle karşıladığını belirtti.¹⁴³

Ökte'nin kitabının yayımlanmasından hemen sonra kamuoyunda tartışılan bu konu hakkında İsviçre'den gelen Varlık Vergisinin mimarı ve dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na gazetecilerin fikrini sormaları üzerine; *Varlık Vergisi Faciası* kitabını okumadığını ve bu mevzuda bir şey söylemeyeceğini¹⁴⁴ belirtirken; bir başka noktada Paris'ten İstanbul'a döndüğünde gazetecilerin fikrini sormaları üzerine Saraçoğlu:

“Eser benimdir, o kadar benimdir ki, bugün aynı mevkide aynı mali şartlarla karşılaşsam, bu konunun tecrübelerinden edindiğimiz dersleri de göz önünde tutarak bir yenisini yapmakta tereddüt etmem”¹⁴⁵

demişti.

Varlık Vergisi 1951 yılı İstanbul belediye seçimlerinde de gündeme geldi. CHP İstanbul adaylarından Dr. Lütfi Kırdar yaptığı seçim konuşmasında Varlık Vergisi konusuna değinerek bu verginin hata ve sevaplarında DP ile ortaklaşa sorumlu olduklarını belirtti. Zira vergi 1942 yılında yasallaşmıştı. DP, CHP'den ayrılan milletvekilleri tarafından kurulmuştu. 1950 seçimlerinden sonra DP'den milletvekili olan kişilerin 1942 yılında CHP'de milletvekili olduklarını hatırlatarak o zaman neden o kanuna itiraz etmediklerini sordu.

1952 yılında Varlık Vergisi bu sefer Leon Taranto'nun TBMM'ye yaptığı bir başvuruyla tekrar gündeme geldi. Leon Taranto yaptığı başvuruda Yargıtay Ticaret Dairesi Başkanı Faiz Yörükoğlu, aynı dairenden Kemal Kovacı, Fazıl Suluçbay ve Ali Ulvi Şar ile eski İstanbul Ticaret Mahkemesi reisi ve Balıkesir milletvekili Müfit Erkuyumcu, Ticaret Mahkemesi üyesi Hikmet Sancar, Eski Yargıtay Başkanı Halil

¹⁴² *Son Posta*, 28 Haziran 1951, s. 7; Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 51

¹⁴³ *Son Posta*, 28 Haziran 1951, s. 7

¹⁴⁴ a. g. g, 22 Mayıs 1951, s. 51

¹⁴⁵ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 51

Özyürek ve eski Adalet Bakanı Ali Rıza Türel haklarında görevlerini kötüye kullandıklarından dolayı bir yüce divan kurularak anayasanın 16. maddesine göre mal beyanına tabi tutulmalarını istedi.¹⁴⁶

1953 yılına gelindiğinde Varlık Vergisi tekrar gündeme geldi. DP Tokat milletvekili Ahmet Gürkan'ın Varlık Vergisinde tahsil edilen vergilerin iadesi konusunda Meclise bir yasa tasarısı vereceği haberi üzerine bu yaranın DP hükümeti tarafından kapatılacağı inancı ve umudu ön plana çıktı. Yine Ahmet Gürkan Varlık Vergisinin mecliste kabul edildiği tarihte Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakan sıfatını taşıyan kişilerin genel seçimlere katılmaması konusunda haberi demokratik ilkelere aykırı ve temel ilkelere ters olarak değerlendirildi. Bu değerlendirme üzerine Gürkan ilk önce öyle bir yasa tasarısı teklifi hazırlamadığını belirtti; daha sonra da devrimlerin en önemli özelliklerinin din ve mezhep farkı gözetilmesizin tüm vatandaşları eşit olarak görmeleri olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷

Yahudiler Varlık Vergisinden en çok etkilenen azınlıklardı. Bu yüzden Yahudi kökenli azınlık gruplar bu konunun üzerinde daha çok durdular. Zira Yahudi gazeteci Robert Bally, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ABD'ye yaptığı gezinin dönüşünde, Cumhurbaşkanının gezi yorgunluğunu üstünden attıktan sonra Varlık Vergisi meselesini bir daha ele alıp bu yarayı mantıki ve adil bir şekilde sonuçlandırmasını diledi.¹⁴⁸

1954 yılında milletvekili aday listeleri yayımlandığında CHP'den Munis Tekinalp'in, DP'den Hanri Soryano'nun, CMP'den de Cemil Beraha'nın İstanbul milletvekili adayları olarak listelerde yer aldıkları görüldü. Ancak Tekinalp'in CHP'den koyduğu adaylığı konusunda yazı yazar Yahudi gazeteci İlyazer Menda, Türkiye Yahudilerinin anısını hala taze tutan CHP'ye karşı hiçbir sempati duymadıklarını belirtti ve Yahudileri 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde DP'ye oy vermeye davet etti. Bu çağrı olumlu yankı buldu; zira 1954 seçimlerini DP kazanırken Hanri Soryano, 327. 741 oy alıp DP'den İstanbul Milletvekili seçildi.¹⁴⁹

Yahudilerin DP'ye oy vermesiyle birlikte Varlık Vergisiyle ilgili beklentileri de arttı. Nitekim DP Hükümetinden bu konuda olumlu adım atmasını bekleyen gazeteci Bally şunları yazar: Tanrı aşkına! DP ve Adnan Menderes Hükümeti bu konuya acil

¹⁴⁶ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 53

¹⁴⁷ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 53

¹⁴⁸ a. g. m, s. 54

¹⁴⁹ a. g. m, s. 51

müdahale etsin! Her seçim arefesinde tartışılan Varlık Vergisi 1957 seçimleri döneminde de gündemdeki yerini korudu. Bu seçimlerde Yahudiler yine aday oldular ve CMP'den Dr. İzak Taranto, HP'den Dr. S. Becerano, DP'den İzak Altabef ve Yusuf Salman, CHP'den Avukat Erol Dilek aday gösterildiler. Seçim konuşmaları sırasında DP adayı Yusuf Salman:

“CHP devrinde azınlık olarak korku içinde yaşıyorduk. Sonumuzun ne olacağını bilmiyorduk. Varlık Vergisi çıkardılar. Malımızı mülkümüzü alarak bizleri Aşkale'ye sürdüler. Üniversite mezunu çocuklarımız asker oluyordu. Biz bu vatanda doğmamış gibi herkese silah bize kürek veriyorlardı. 20 kur'a ekalliyeti silâhına aldılar. Bütün Anadolu'yu gezdirerek “işte gâvur taburları” diyerek bizi takdim ettiler. Azınlık bunların hepsini unutmadı. Çok şükür DP, sayesinde bütün vatandaşlık ve insan haklarına sahip olduk. Ölse CHP'ye oy vermeyeceğiz”¹⁵⁰

demişti.

DP döneminde azınlıkların güvenini kazanan bu partinin aksine CHP'ye karşı bir nefret ve kırgınlık hissi kendisini siyasal platformda da göstermiştir. 1957 seçimlerinde DP'den seçilen Yahudi azınlıkların meclise girmesi bununla doğru orantılıdır. Bu konuyu açıklıkla dile getiren DP'nin İstanbul adaylarından Mithat Perin azınlıklar meselesine değinerek şunları söylemişti:

“Gerek din, gerekse vicdan hürriyeti bakımlarından DP devrinde tam bir imkân sağlanmıştır, ırk ve milliyet farkı hiçbir zaman düşünülmemiştir. Bu mevzuda bütün vatandaşlarımız açık ve hazırdır”; aynı şekilde Rum asıllı DP İstanbul Milletvekili Hacıpulos ise: “Varlık Vergisinde zarar görenlere CHP iktidarı kırk para vermemiştir. Ayrıca 1941 senesinde 25–45 yaşları arasındaki azınlıkları süren CHP'yi asla unutmadık. Bunları hatırlayarak CHP'ye oy vermeyiniz”¹⁵¹

demişti.

II. Dünya Savaşı esnasında uygulamaya konan Varlık Vergisi tartışmaları DP iktidarının sonlarına kadar devam etmiştir.

¹⁵⁰ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 55

¹⁵¹ a. g. m, s. 55

3. 2. 3. Azınlık Okullarındaki Düzenlemeler

Tek Parti dönemindeki azınlık okullarına yönelik uygulama ve politikaların etkisi DP iktidarına kadar devam etti ki bu anlayışların içersinde eğitimin milli olması ilkesi üzerinde hassasiyetle duruldu. Zira tek parti idaresinde Tarih, Coğrafya ve Türkçe gibi kültür dersleri ile ilgili düzenleme DP iktidarında da kendisini gösterecektir. DP iktidarının eğitimle ilgili ilk icraatlarından birisinin azınlık ve yabancı okullarla ilgili olması son derece önemlidir. Üstelik Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım azınlıklara verilen haklar bağlamında olumlu adımlar olarak hayata geçirilmiştir.

12. 06. 1950 tarihli ve 105 sayılı *Müdürler Komisyonu Kararında* azınlık ve yabancı okulların bakanlığımızca tayin olunan öğretmenliklerin çalışanların hizmetlerine suratle belgelendirileceği husunda şöyle belirtilmiştir:

“Yangın ve işgaller dolayısıyla hizmet kayıtları kaybolan azınlık ve yabancı okulları öğretmen ve yönetmenlerine 5434 sayılı kanunun geçici 65. maddesinin 11. bendine müsteniden verilmesi gereken hizmet belgelerinin ne suretle tanzim edilmesi lazım geleceği hakkında Özel Okullar Müdürlüğünün bakanlık yüksek katından komisyonumuza havale buyrulan 16. 09. 1949, 01. 12. 1949, 29. 04. 1950 tarihli ve 9-3-5/1120, 3086, 499 sayılı teklif yazıları ve ilişkili kayıtlar ve komisyonumuzun kayıtları kaybolanlara verilecek öğrenim belgelerinin düzenlenmesi usulüne mütedair, 16. 01. 1936, 20. 04. 1947 tarihli ve 793 sayılı kararları ve dosyada mevcut zat işleri müdürlüğünün 30. 03. 1950 tarih ve 30-2/2508 sayılı yazısı incelendi ve işin gereği düşünüldü: gereken tetkikat yapıldığı halde kayıtları bulunamayan azınlık ve yabancı okulların bakanlığımızca tayin olunan öğretmen ve yöneticilerinin sicil tüzüğünün 11. maddesine göre ve ilişik örnekte gösterildiği şekilde şayanı vüsuk itimat iki zatın imzalarını muhtevi ve makamı resmiyece tasdik olunacak vesikalarının muteber addedilmesi komisyonumuzca uygun görülmüştür. Gereği yapılmak üzere Özel Okullar Müdürlüğüne gönderilmesine ve bu müdürlükçe de zat işleri müdürlüğüne verilmesine karar verildi. ”¹⁵²

DP iktidarı bu kez 22. 10. 1952 tarihli 222 nolu Talim Terbiye Kurulu Kararı ile azınlık ve yabancı okulların Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretim ve imtihan yönetmeliğinin 26. maddesini değiştirmiştir.¹⁵³ Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri imzası ile onaylanan karar *Tebliğler Dergisi* 'nde şu şekilde yayımlanmıştır :

¹⁵² *Tebliğler Dergisi*, 26 Haziran 1950, CXIII, Sayı: 596, s. 1

¹⁵³ *Tebliğler Dergisi*, 10 Kasım 1952, C XV, Sayı: 720, s. 1

“Özel okullar müdürlüğünün, altı sınıflı ilkokulların 6. sınıflarında Türkçe ve Türkçe kültür derslerinde resmi okulun 5. sınıfına mahsus kitapların tekrara edilmesinden semereli bir netice alınamadığından 4. ve 5. sınıflarda ise, derslerin ağır gelmesi yüzünden beklenen verimin sağlanamadığının teftiş neticesinde tespit edildiğine ve bu hususun ve bütün Rum ilkokulları müdürlerinin bakanlığa gönderdikleri tutanakta da belirtildiğine dair olan 16 Ocak 1952 tarih ve 54 sayılı yazısı incelendi. Bu okullarda Türkçe ve Türkçe kültür derslerinden uygun netice alınması için yapılması teklif edilen değişiklik heyetimizce de uygun görülerek, Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretim ve imtihan yönetmeliğinin 26. maddesinin bağlı örneğe göre değiştirilmei hususunun bakanlık yüksek makamına arz ederim.”¹⁵⁴

Tebliğler Dergisi’nde yayımlanan şekli ile 26. madde ise şu şekilde belirtilmiştir:

“Altı sınıflı ilkokulların 4. ve 5. Sınıflarının Türkçe ve Türkçe kültür dersleri, resmi okulların 4. sınıflarına mahsus kitapların, ilk yarısı dördüncü, diğer yarısı beşinci sınıfta bitirilmek üzere, ikiye bölünmesi suretiyle okutulur. Bütün yabancı okulların hazırlık sınıflarının Türkçe ve Türkçe kültür derslerinde bir önceki sınıfa ait kitaplar, öğrencilerin bu derslerdeki bilgilerini daha çok genişletecek şekilde okutulur.”¹⁵⁵

Milli Eğitim Bakanlığı, Maarif Vekili Ahmet Özel imzası ile 28. 05. 1956 tarihli ve 117 sayılı *Talim ve Terbiye Kurulu* kararlarında özel azınlık ve yabancı okullarında belgeli duruma düşen öğrencilerin belge imtihanları hususunu şu şekilde belirtmiştir:

“Özel Türk okullarında iki yıl üst üste aynı sınıfta kaldıklarından dolayı belgeli duruma düşen öğrencilerin resmi okullarda yapılan belge imtihanları ile azınlık ve yabancı okullarında aynı durumda olan öğrencilerin resmi okullarda yapılan Türkçe ve Türkçe kültür dersleri belge imtihanlarının; aynı okulda belgeli duruma düşmüş olmak, belge imtihanını başardıkları, kayıt kabul şartlarını da haiz oldukları halde aynı okulda doğrudan doğruya yukarı sınıfa devamlarına okul yönetmeliğinde mani bir hüküm bulunmamak şartıyla kendi okullarında yapılması; belge imtihanını başaranlardan kayıt ve kabul şartlarını haiz oldukları halde doğrudan doğruya yukarı sınıfa devamlarına kendi yönetmelik hükümleri müsait olmayan yabancı okullar belgeli öğrencilerinin Türkçe ve Türkçe kültür dersleri belge imtihanlarının ötedenberi olduğu gibi, resmi okulda icrası hususunun vekâlet yüksek makamının tasvibine arzı kararlaştı.”¹⁵⁶

¹⁵⁴ *Tebliğler Dergisi*, 10 Kasım 1952, C XV, Sayı: 720, s. 1

¹⁵⁵ *Tebliğler Dergisi*, 10 Kasım 1952, C XV, Sayı: 720, s. 1

¹⁵⁶ *Tebliğler Dergisi*, 11 Haziran 1956, C XIX, Sayı: 907, s. 1

3. 2. 3. 1. Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun

DP döneminde azınlık okulları ile ilgili en önemli adım hiç şüphesiz ki, 27 Mayıs 1955 tarih ve 6581 sayılı *Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun* ile azınlık okullarında Türkçe ve Kültür derslerinin maarif vekâleti tarafından tayin edilecek Türk öğretmenlerince okutulacağını hükme bağlanması olmuştur.¹⁵⁷ Bu kanun ile ilgili çalışmalar Edirne Mebusu Cemal Köprülü'nün Azınlık okulları Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretmenleri hakkında kanun teklifi ve Maarif ve Bütçe encümenleri mazbataları 2/37 şeklinde gündeme gelirken; yine Cemal Köprülü'nün, *Azınlık Okulları Türkçe Ve Türkçe Kültür Dersleri Öğretmenlikleri Hakkındaki Kanun Teklifi İle Esbabı Mucibe Layihası 2 Adet Listesi İle Birlikte Arz Ve Takdim Kılındı* içerikli Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine şeklinde dilekçe vermesiyle resmiyet kazandı.¹⁵⁸

Kanun teklifinin esbabı mucibesini Köprülü şu şekilde belirtmektedir:

“Azınlık okullarında Türk kültürünü yaymak gibi çok mühim bir vazife ifa eden Türkçe ve Türkçe Kültür dersleri öğretmenleri kıdem zammı, emeklilik gibi tabii ve zaruri haklardan mahrum bulunmakta, bu mesleğe girdikleri andan ayrıldıkları ana kadar aynı maaşı almakta ve herhangi bir barem derecesine tabi olmaksızın çalışmaktadırlar. Alelümum öğretmenlerimizin demokrasimizin gelişmesinde büyük hizmetler ifa etmeleri pek tabiidir; vazifeleri, resmi okullarda çalışan meslektaşlarının görmekte oldukları vazifelerden daha güç ve daha mesuliyetli olan azınlık okulları öğretmenlerinin ise azınlık vatandaşlarımıza Türkçemizi ve Türk kültürünü sevdirecek benimsenmek gibi ayrıca mühim vazifeleri de vardır.”¹⁵⁹

Bu kanun teklifinde güdülen gaye, bu öğretmenleri mağduriyetten kurtarmak olduğu kadar kendilerine huzur ve sükûn içinde başarı imkânları sağlamaktır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ *Resmi Gazete*, 27 Mayıs 1955, Sayı: 9013, s. 11935; *Sicili Kavanini*, Cilt XXXVI, 1955, s. 510-511; Özlem Yücel, *Lozan Barış Antlaşması Işığında Türkiye'nin Azınlıkların Korunmasıyla İlgili Meseleleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 140; ayrıca 27 Mayıs 1955 tarih ve 6581 Sayılı Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanunun Ayrıntıları için bkz. **Ekler Bölümüne**

¹⁵⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, C VII, İctima 1, (Sıra Sayısı: 299), s. 1

¹⁵⁹ *TBMM ZC*, Devre: X, C VII, İctima: 1 (Sıra Sayısı: 299), s. 1

¹⁶⁰ *Sicilli Kavanini*, C XXXVI, 1955, s. 510-511

Aslında bu teklifin sebeplerine baktığımızda satır aralarında DP iktidarının azınlıklara bakış açısıyla ilgili fikir edinebilmek mümkündür. Zira hükümet azınlık okullarına atanacakların büyük bir mesuliyet örneği gösterebilecek muallimler olmasını tercih ederke *azınlık vatandaşlarımız* yaklaşımıyla tam da Lozan Barış Antlaşmasındaki hükümler çerçevesinde onları *öteki* değil, *TC vatandaşı* bağlamında düşünmektedir. Daha da ilginç olanı Türkçemizi ve Türk kültürünü sevdirek benimsetmek ifadeleri bir baskı veya asimilasyon anlayışından çok uzak gayet medeni bir yaklaşımın ifadesidir. Aynı şekilde her ne kadar öğretmenlerin mağduriyetten kurtarılması ön plana çıksa da huzur ve sükûnun sağlanmasının amaçlanması bir tesadüfi yaklaşım değildir.

Azınlık okullarıyla ilgili yayımlanan ve 4 maddeden oluşan bu kanunun kabul edilmiş son şeklinde muvakkat 3 maddesi vardı. Yayımlanan Kanunun 1. maddesinde yer alan, “Azınlık okullarının Türkçe ve Türkçe kültür dersleri, Maarif Vekâleti Teşkilatı kanunlarıyla muayyen kadrolara, memurin ve barem kanunlarına göre tayin edilen öğretmenler tarafından tedris olunur” hükmü Edirne Mebusu Cemal Köprülü’nün verdiği teklifteki 1. maddesinde yer alan “Maarif Vekilliği, ilk ve orta dereceli resmi okullar öğretmenleri mukabil derecelerindeki azınlık okulları Türkçe ve Türkçe Kültür dersleri öğretmenliklerinden kadrolarıyla istihdam edilir, bu suretle azınlık okullarında istihdam olunan öğretmenler ve memurlar hakkındaki hususi ve umumi bilcümle kanun hükümlerine tabidir” görüşü, Maarif Encümeninin tadili ile yine 1. maddede belirtilen “Maarif Vekâleti ilk ve orta dereceli resmi okullar öğretmenlerini mukabil derecelerdeki azınlık okulları Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretmenliklerinde kadroları ile istihdam eder” hükümleri paralelinde oluşmuştur.¹⁶¹

Maarif encümeninin tadili ile *Azınlık Okulları Türkçe ve Türkçe Kültür Dersleri Öğretmenlerinin Maarif Vekâleti Kadrosuna Alınmaları Hakkında Kanun, Bütçe Encümeninin Tadili ile Azınlık Okulları Türkçe ve Türkçe Kültür Dersleri Öğretmenlikleri Hakkında Kanun Layihası*’nın yine 1. maddesindeki hüküm Resmi Gazetede yayımlanan kanunun son şeklidir.¹⁶² 26 Ocak 1955 tarihinde Maarif Encümeni Mazbatasında yer alan ve kanun teklifinin tümü zikredilen değişiklikle encümende ittifakla kabul edilmişti. Bu çerçevede TBMM Maarif Encümeni Esas No. 2/37 Karar No. 8 konulu Edirne Mebusu Cemal Köprülü’nün teklifini görüşerek azınlık

¹⁶¹ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1 (Sıra Sayısı: 299), s. 4

¹⁶² Fatih Akın, *Türkiye’de Azınlık Politikaları (6–7 Eylül Olayları)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 87

okullarındaki adı geçen öğretmenlerin Mekatib-i Hususiye Talimatnamesinin, bugünkü ihtiyaçlara uymayan hükümlerine göre tayin edildikleri ve bu sebeple birçoklarının öğretmenlik evsafını haiz olmadığı diğer taraftan terfilen hiçbir esasa bağlı olmayan ve çok az ücret alan bu öğretmenlerin bulundukları müessesede fikri istiklalden, istikbal emniyetinde ve manevi huzurdan mahrum birer sığıntı halinde bulundukları...¹⁶³ belirtilmektedir.

Azınlık okullarıyla ilgili teklifin görüşüldüğü ve kabul edilip Bütçe Encümenine sevk edilmek üzere Yüksek Reisliğe gönderen Maarif Encümeni komisyonunda ilginç bir isim vardır ki o da azınlık kökenli İstanbul milletvekili A. Hacopulos'tur.¹⁶⁴ Görüldüğü gibi DP döneminde azınlık okullarıyla ilgili düzenlemelerde azınlık vatandaşları da görev alabilmekte. Dolayısıyla alınan kararlarda imzası bulunan ve uygulama için çıkarılan yasa tekliflerinde bu kesimin olumlu tavrı da göstermektedir ki, Adnan Menderes Hükümeti, azınlık vatandaşların devlet mekanizması içersinde önemli noktalarda görev almasında hiçbir sakınca görmemiştir. Bu yaklaşım tarzı DP iktidarını CHP'den ayıran önemli bir özelliktir. Zira DP iktidarının göreve gelişinde özellikle azınlıkların yoğun olduğu bölgelerde önemli bir karar veren, bir nevi tercihlerinde saf değiştiren bu kesimin katkıları, yönelimleri tartışılmaz.

Cemal Köprülü'nün azınlık okullarıyla ilgili kanun teklifi, Bütçe Encümeni Komisyonunda görüşüldü. Burada bu kanun teklifi ile yeniden 224 öğretmen kadrosu ihdas edilmiş olacağına ve bu kadrolara tayin edileceklerin de 1955–1956 ders yılından itibaren vazife göreceklerine binaen kadro karşılığı olarak bütçeye tahmil edeceği tahsisat bakımından kanunun 30 Eylül 1955 tarihinden itibaren meriyete girmesi encümence uygun görülmüştür. Bu suretle yeniden hazırlanan kanun layihası umumi heyetin tasvibine arz edilmek üzere Yüksek Reisliğe sunulmuştur.¹⁶⁵ Kanunun 1. geçici maddesinde:

“Bu kanunun neşri tarihinde azınlık okullarında çalışan ücretli öğretmenlerden, üniversite ve yüksek okullar mezunlarıyla bilfiil öğretmenlik yapabilecek umumi vasıfları haiz olanlar, öğretim derecelerine göre ilk ve orta öğretim kadrolarına asıl öğretmen olarak alınırlar, usul dairesinde başarısızlıkları tesbit edilmiş olanlar da kadroya alınmazlar”¹⁶⁶

¹⁶³ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1 (26. I. 1955), Sıra Sayısı: 299, s. 2

¹⁶⁴ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1 (26. I. 1955), Sıra Sayısı: 299, s. 3

¹⁶⁵ a. g. d., s. 3

¹⁶⁶ Sicilli Kavranini, C XXXVI, 1955, s. 510

hükmüne yer verilerek devletin bu okullara ne kadar önem verdiğini görmekteyiz.

DP Hükümeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 27. 8. 1956 tarihli ve 1034 sayılı özel okullar müdürlükleri için yayımlanan azınlık ve yabancı okulları Türkçe ve Türkçe kültür dersleri husundaki genelge de şu şekildedir:

“303 ve 349 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanan azınlık ve yabancı okulları Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretim ve imtihan yönetmeliği yürürlükten kaldırılmış, bunun yerine kaim olmak üzere Talim Ve Terbiye Kurulunun 144 sayılı ve 17 Temmuz 1956 tarihli kararıyla kabul edilen yeni azınlık ve yabancı okulları Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretim ve imtihan yönetmeliği yayımlanmıştır. Bundan böyle yabancı ve azınlık okullarının Türkçe ve Türkçe kültür derslerinin tedrisinde, bu yönetmelik tatbik edilecektir.”¹⁶⁷

Lozan Barış Antlaşmasındaki III. Kısım Azınlıkların Korunması hükümlerine uygun olarak uygulanan azınlık ve yabancı okullarında Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretim ve imtihan yönetmeliğinin ilkokullar bölümünün 1. maddesinde şu ifadeye yer verilmiştir:

“Azınlık ve yabancı ilkokullarının birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarında yalnız Türkçe dersi dördüncü, beşinci ve altıncı sınıflarında Türkçe, Türkçe kültür dersleri(tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi)okutulur.”¹⁶⁸

Azınlık ve yabancı ilkokullarında Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretim imtihan yönetmeliği beş madde olarak düzenlenmiştir. Ortaokul ve liselerde ise ondört madde ile düzenleme yapılmıştır. Ortaokul ve lise düzenlemesinin onikinci maddesinde; “eğitimin okulun kendi diliyle okutulan derslere ilaveten sadece Türkçe dersi okutulur.” ifadesine yer verilmiştir. Aynı kararın müşterek hükümler bölümünde yani ondördüncü maddede şu ifadeye yer verilmiştir:

“her dercedeki yabancı ve azınlık okullarının Türkçe ve Türkçe kültür derslerinin bitirme, sınıf geçme ve bütünleme imtihanları, dersin öğretmeni ile mahalli maarif müdürlüğünce seçilecek mümeyyizler önünde yapılır”¹⁶⁹

DP hükümeti azınlık okulları ile ilgili bu düzenlemeyi yaparken sistemli, planlı ve özverili anlayışla yapmıştır. Söz konusu okullara Bakanlıkça atanacak Türk öğretmenlerin, Türkçe kültür dersleri okutmaları bir esasa bağlanmıştır. Bu

¹⁶⁷ *Tebliğler Dergisi*, 3 Eylül 1956, C XIX, Sayı: 919, s. 1

¹⁶⁸ *a. g. d.*, s. 1-2

¹⁶⁹ *a. g. d.*, s. 1-2

öğretmenlerin azınlık okullarındaki görevleri, Atatürk İlke ve İnkılaplarını ve Türk Milli Eğitimi'nin ilkelerini benimsetmek olarak önem taşımaktadır.¹⁷⁰

3. 2. 3. 2. Rum Okullarındaki Düzenlemeler

Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde azınlık olarak değerlendirilen unsur, İstanbul Rumlarıdır. Rum asıllı Türk vatandaşların statüleridir. Ayrıca Lozan Barış Antlaşması öncesinde Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde dağınık olarak küçük gruplar halinde yaşarken İstanbul'da yaşayan Rumlar haricindekilerin mübadele edilmesi sonucu az sayıda kalan Rumlar İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada'da yaşamaktadırlar.¹⁷¹ Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım Azınlıkların Korunması 37- 45. maddeleri çerçevesinde azınlıklara ait kurumların varlığı ve korunması kabul edilmiştir. Bu maddelerin taşıdığı hükümler arasında azınlıklara ait kurumların, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mevcut düzenine uyacağı belirtilmektedir.¹⁷²

Tek parti döneminde azınlık kurumlarının işleyişiyle ilgili Lozan Barış Antlaşmasına paralel olarak çeşitli hukuki ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak bu konuların incelenmesi daha önceden anlattığımız tek parti döneminde azınlıklara yönelik politikalar bölümünde işlendiğinden yer vermiyoruz. Zira tezimizin daha iyi kavranması, irdelenmesi amacıyla Rum okullarının DP dönemindeki statülerine ve onlara karşı politikalara Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde açıklama getireceğiz.

DP döneminde azınlıkların eğitimi ile ilgili düzenlemeleri ve politikaları bir nevi tek parti dönemindeki kanunların ve yasal düzenlemelerin devamı niteliğinde olmuştur. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi 6581 sayılı ve 27 Mayıs 1955 tarihli *Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun* azınlık okullarının işleyişini düzenlemeye yönelik önemli çalışmalardandı.¹⁷³ Nitekim bu kanuna göre azınlık diliyle okutulacak derslerin yıllık ve günlük planlarının Türkçe birer çerçevesinin de düzenlenmesi öngörülmüş, Rum okullarında, öğretici malzeme ve araçlardan yararlanılması hususunda mütekabiliyet esası vurgulanmıştır. Denetimde de bu hususlar üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Ayrıca azınlık okullarına atanacak müdür ve azınlık öğretmenlerinde, Türk öğretmenlerinde aranan nitelikler

¹⁷⁰ Süleyman Büyükkarcı, *Türkiye'de Rum Okulları*, Yelken Yayınları, Konya 2003 s. 42

¹⁷¹ Hidayet Vahapoğlu, *a. g. e.*, s. 197

¹⁷² Hidayet Vahapoğlu, *a. g. e.*, s. 216; Lozan Barış Antlaşmasında III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümü için bkz. Seha Meray, *Konferanstaki Görüşmelerin Tutanakları*, C II, İkinci Takım, s. 11-14; Cemil Bilsel, *a. g. e.*, C II, s. 593-595

¹⁷³ Hidayet Vahapoğlu, *a. g. e.*, s. 227

aynen aranmakta olup müdürün mutlaka azınlıktan olması şartı da bulunmamaktadır. Zira kurucu önerisinin bakanlıkça uygun görülmesi halinde atama gerçekleşebilmektedir.¹⁷⁴

Öğretmenlerin önerilme ve seçilmelerinde de aynı yol izlenmektedir. Ancak gerek müdür gerekse azınlık öğretmenlerinin Türkçe'yi çok iyi derecede bilmeleri, konuşmaları ve yazmaları esastır. Türkçe ve Türkçe kültür dersleri öğretmenlerinin özlük hakları Milli Eğitim Bakanlığımızca, azınlık müdür ve öğretmenlerinin özlük hakları ise okulun bağlı bulunduğu kuruluş veya vakıfça karşılanmaktadır. Türk öğretmenlerden, tercihen azınlık dilini bilen biri müdür başyardımcısı unvanı ile yönetici olarak görevlendirilmekte, söz konusu müdür başyardımcısının, okuldaki atama, görevlendirme gibi işlemlerle ilgili yazıları müdürle birlikte imzalaması gerekmektedir.¹⁷⁵

Bu düzenlemeler ve işleyişler, Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümünde yer alan 40. maddeye uygun bir gelişmedir. Çünkü 40. maddede yer alan "... özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer eğitim-öğretim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel âyinlerini serbestçe yapmak konularında eşit haklara sahip olacaklardır"¹⁷⁶ hükmünün Rum, Ermeni ve Yahudi okullarında düzenli bir şekilde istisnalara yer verilmeden yapıldığını görmekteyiz. Zira çoğu okullar burada yer alan vakıflar aracılığı ile idare edilip, yönetilmekte ve denetlenebilmektedir. Birçoğunda da dillerin Rumca olarak konuşulduğu görülür.

Rum okullarının statülerini, düzenlemeleri ve bu azınlık okullarına karşı politikaları değerlendirirken konunun daha iyi kavranabilmesi amacıyla belirli eğitim kurumlarının işleyişlerini görmemizde yarar olacaktır. Bu çerçevede Türkiye'de birçok Rum azınlık okulu olduğunu biliyoruz ancak burada Rum kültürünün ve geleneğinin temsilcisi üç kurumu anlatarak sonra da diğer okullara yer vermeye çalışacağız. Bu Rum okulların başında en çok tartışılanı ve gündem yaratanı Fener Rum okuludur. 1881 tarihinde Rum zenginlerinin topladığı 30 bin kûsur altın harcayarak yaptıkları bu okul, zenginlerin ayırdıkları taşınabilir ve taşınamaz varlığın geliri ile uzun yıllar yaşayıp

¹⁷⁴ Süleyman Büyükkarcı, ...*Rum Okulları*, s. 42

¹⁷⁵ Süleyman Büyükkarcı, *Rum Okulları*, s. 42

¹⁷⁶ Seha Meray, *Konferanstaki Görüşmelerin Tutanakları ve Belgeler*, C II, İkinci Takım, s. 12

günümüze kadar gelebildi. Okulun en önemli özelliği Rum cemaatine ait ne kadar cismani ve ruhani makam ve kurum varsa onların başında çoğunlukla bu okuldan mezun olanlar vardı.¹⁷⁷

Okul üzerinde XIX. yüzyılda Fener Patrikhanesinin belirgin bir etkinliği görülmekteydi. Ancak Lozan Barış Antlaşmasından sonra patrikhane, cismani görevinden soyutlanmış olduğu için metropolit yönetim kurulundan çekilerek okulun yönetimi sırf cismani adamlara terk edildi. Yine Rum cemaatinin diğer okulları da cismani seçme heyetlerce yönetilmektedir.¹⁷⁸ Okulun cumhuriyetten sonraki ismi de Fener Rum Erkek Lisesi oldu. Bu okulda DP döneminde çıkarılan 6581 sayı ve 27 Mayıs 1955 tarihli *Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri öğretmenleri Hakkında Kanun* yine titizlikle uygulanmıştı.¹⁷⁹

Cumhuriyet tarihinde Türk-Yunan ilişkileri arasında çok tartışılan konulardan birisi de Heybeliada Papaz Okulu meselesiydi. Zira Lozan Barış Antlaşması sürecinden sonra İstanbul'da kalan Rum azınlıklar ve yine Bozcaada ve Gökçeada'daki Rumlar açısından da bu sorun güncelliğini hep korumuştur. Tabi ki bu noktada yine patrikhane bağlantılı olarak bu okulla ilgili gelişmeyi düşünürsek daha yararlı olacaktır. İstanbul'un önemli Rum okullarından ikincisi olan Heybeliada Papaz Okulu, ruhani mahiyette bir okuldur. Adı geçen okul kurulduğu tarih olan 1844 tarihinden, 1923 yılına kadar Yüksek Ortodoks İlahiyat Okulu adını almış, söz konusu tarihten sonra Birinci Derecede Orta İhtisaslı Rum Rahipleri yetiştiren kurum unvanını almıştır. Aynı şekilde 1923 yılına kadar okulun tüm ders verme ve yönetimi patrikhanenin elinde bulunuyordu. Belirtilen tarihten sonra yönetim biçimi değiştirilmiştir. Okulun ihtisas sınıflarında 1937 yılına kadar yalnız Türkçe dersi okutulurken bu tarihten itibaren maarif vekilliğinin uygun bulmasıyla kültür derslerinden, Tarih, Coğrafya, Sosyoloji dersleri de okutulmaya başlandı.¹⁸⁰

Okul öteden beri olduğu gibi her dönemde ve hatta şimdi bile patrikhaneden aldığı ödenekle yönetilir. Heybeliada Ruhban okulu din içerikli eğitim veren bir kurumdur. Okulda 1844–1919 tarihleri arasında dört yıl ortaokul ve üç yıl teoloji eğitimi yapılırken, 1919–1923 tarihleri arasında orta öğretimsiz beş yıl teoloji eğitimi

¹⁷⁷ Süleyman Büyükkarcı, ...*Rum Okulları*, s. 115–116

¹⁷⁸ Süleyman Büyükkarcı, ...*Rum Okulları*, s. 119

¹⁷⁹ *Sicilli Kavanini*, C XXXVI, 1955, s. 510–511/Ayrıca Rum okullarındaki uygulamalar için bkz. Süleyman Büyükkarcı, ...*Rum Okulları*, s. 42

¹⁸⁰ Süleyman Büyükkarcı, ...*Rum Okulları*, s. 122–123

yapılmıştı. 1923–1951 tarihleri arasında birinci dönemdeki uygulamaya dönülmüştü. Görüldüğü gibi DP iktidarı döneminde bu okul din eksenli eğitimi sürdürmüştü. Zira üç yıl teoloji eğitimi yapılmıştı.¹⁸¹

DP iktidarı döneminde hatta günümüzde bile en çok tartışılan Heybeliada Ruhban Okulu, Menderes döneminde Yüksek Okul statüsünü almıştı. Zira DP iktidarının ilk yılında, Milli Eğitim Bakanlığının 8 Aralık 1950 gün ve 9127/7 ve 2601 sayılı emri ile okulun dört sınıflı kısmının azınlık liseleri derecesine çıkarılması ve diğer üç sınıflı kısma bir sınıf ilave edilerek Teoloji İhtisas okulu olarak derecelendirilmesi sağlanır. Öğrencilerin büyük bir kısmı patrikhanenin yetki alanındaki bölgelerden gelir. 1951'deki değişiklik sonrasında, yabancı öğrenciler de eğitim görmeye başlarlar. Böylece de Etiyopya Kilisesi, Anglikan Kilisesi gibi değişik kiliselerden gelenler de okulda eğitim görme olanağına kavuşurlar.¹⁸²

Burada ortaya çıkan uzlaşma metni 4353 sayılı kanuna dayanılarak 2. 6. 1952 gün ve 25147 sayılı karar ile Bakanlar Kurulu'na onaylanır. Nitekim 13. 1. 1954'de İstanbul Asliye Mahkemesi 5. Hukuk Dairesinde okul, manastır, kilise ve mezarlıkların manastır adına, tesciline karar verilir.¹⁸³ Görüldüğü gibi DP iktidarı azınlıklara karşı özellikle onların eğitim ve öğretim hayatlarına titizlikle yaklaşmış, Lozan Barış Antlaşmasında verilen yasal hakların kullanılabilmesi fırsatını tanımıştı. Fakat buna rağmen kimi zaman uygulama boyutunda olumsuzluklarla karşılaşmıştı. Zira 1951'den itibaren Milli Eğitim Bakanlığı denetimi dışında kalan Gökçeada ve Bozcaada'da Rumca eğitim yapan okulların varlığı bir problem yaratmıştı.¹⁸⁴

Heybeliada Ruhban okulundan 1950–1969 yılları arasında 930 öğrenciden 225'i mezun olmuştu.¹⁸⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi okul 1951'de Heybeliada Rum Rahipler adı altında teoloji ihtisas okuluna dönüşmüştür. Bu durum daha sonra Anayasaya aykırı bulunduğundan Anayasa Mahkemesi kararı ile teoloji bölümü kapatıldı.¹⁸⁶

¹⁸¹ Süleyman Büyükkarcı, ...*Rum Okulları*, s. 126

¹⁸² Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 291

¹⁸³ *a. g. e.*, s. 291

¹⁸⁴ Özlem Yücel, *a. g. t.*, s. 145; Heybeliada Ruhban okulu ile ilgili DP'nin uygulamaları için bkz. Emre Özyılmaz, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2000, s. 86-90

¹⁸⁵ Süleyman Büyükkarcı, ...*Rum Okulları*, s. 126; Hidayet Vahapoğlu, *a. g. e.*, s. 239

¹⁸⁶ Süleyman Büyükkarcı, ...*Rum Okulları*, s. 126

DP Hükümeti Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı imzası ve 11. 09. 1958 tarihli 405. 1–353 sayılı *Müdürler Komisyonu Kararı* ile İstanbul Heybeliada ortaokulu lise haline getirilmiştir. ¹⁸⁷ *Tebliğler Dergisinde* yayımlanan karar şu şekildedir:

“Ortaöğretim umum müdürlüğünün 9. 9. 1958 tarihli ve 230. 35–6360 sayılı teklif yazısı incelendi; işin gereği düşünüldü: İstanbul Heybeliada ortaokulunun 1958–1959 ders yılında yalnız birinci, müteakip yıllarda da diğer sınıfları açılmak suretiyle lise haline getirilmesine ve gereken tescil muamelesi yapılmak üzere işbu kararımız kopyalarının ortaöğretim umum müdürlüğünce görülerek zatişleri müdürlüğüne tevdiine karar verildi. ”¹⁸⁸

DP iktidarı dönemindeki bazı okullarla ilgili düzenlemelere şöyle bir göz atalım. Kuruçeşme Üniversitesi bunlardan birisidir. Bu okulda 02. 10. 1958’de Elli Kamus, müdürlüğe atanmıştı. Bu da DP iktidarının azınlık okullarına karşılık ilgili davrandığını göstermektedir. Aynı şekilde Langa Rum Cemaati tarafından kurulan Langa Özel Rum azınlık İlkokulu adına günümüzde kullanan bu azınlık okuluna eğitim-öğretime başlama izni 19. 03. 1952 tarihinde dönemin DP iktidarının Milli Eğitim Bakanlığı vermiştir. ¹⁸⁹ Ancak kurum açma izni tarihi ile ilgili evrak 6–7 Eylül 1955 hadiselerinde kaybolmuştu. Zira bu gerekçeyle bu kez DP hükümeti 19. 03. 1957 tarihinde eğitim ve öğretime başlama izni vermiştir. ¹⁹⁰ Rum azınlık okullarından olan Özel Maraşlı Rum İlkokulu da Bay Maraşlı tarafından yaptırılmış, kurumun maliki olarak tapuda Rum İlk Mektebi şeklinde geçmektedir. Nitekim bir Azınlık Cemaat Vakfı niteliğinde bir oluşum sonucu oluşturulan bu kurumun açma izni 1900, öğretime başlama izni 1901 iken; kurucusu veya temsilci değişikliği olmuş ise sebebi hükmü gereğince okulun ilk kurucusuna ilişkin kayıtlar 1955’te zayi olmuştur. ¹⁹¹

Rum azınlık okulları üzerinde Fener Rum patrikhanesinin etkinliği göze çarpmaktadır. Buna rağmen DP iktidarı döneminde Rum azınlık okullarına yönelik baskılarda bulunulmamış daha çok Lozan Barış Antlaşmasında III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümünde 37-45. maddelerine göre yasal güvenceler ve düzenlemeler hayata geçirilmiştir.

¹⁸⁷ *Tebliğler Dergisi*, 6 Ekim 1958, C XXI, Sayı: 1025, s. 1

¹⁸⁸ *Tebliğler Dergisi*, 6 Ekim 1958, C XXI, Sayı: 1025, s. 1

¹⁸⁹ Süleyman Büyükkarcı, ...*Rum okulları*, s. 151–152

¹⁹⁰ a. g. e, s. 152–153

¹⁹¹ a. g. e, s. 154

3. 2. 3. 3. *Ermeni Okullarındaki Düzenlemeler*

DP dönemine geldiğimizde diğer azınlık okullarında olduğu gibi politikalar, Lozan Barış Antlaşmasında Azınlıkların Korunmasıyla ilgili III. Kısım 37–45 maddeleri paralelinde olmuştur. Bu dönemde Rum ve Yahudi azınlık okullarında uygulamaya konan, Türk kültürünü ve meziyetlerini öğretmeyi amaçlayan 27 Mayıs 1955 tarihli ve 6581 sayılı Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanun¹⁹² önemli bir düzenlemeydi. Bu düzenleme ile Ermeni ilkokulları talimatnamesinin 2. maddesindeki maksat ve gayeler örtüşmekteydi. Buna göre: “Türkiye Cumhuriyetinin umum kültürüne hizmet etmek, ilk tahsil çağında bulunan Ermeni çocuklarının beden ve ruhça en salim itiyatlara sahip olmalarını ve hayat için en lüzumlu bilgi ve kudretleri edinmelerini temin etmek yer alırken c fıkrasında yer alan, Ermeni genç neslinin okula ilk girdiği günden başlayarak sosyal kudret ve kabiliyet bakımından inkişaf ederek Türklüğe ve cumhuriyetine faydalı bir fert olmasına azami derecede itina göstermek hususu gerçekten kayda değerdir.”¹⁹³ Bu perspektiften baktığımızda 22 Mayıs 1950– 9 Mart 1951 I. Menderes Hükümeti programında yer alan, “... Hükümetin milli davayı bir bütün olarak ele aldığı...” belirtilerek Ermeni Okullarındaki gaye ile eşdeğer bir tutum içersine girilmiştir. Zira 9 Mart 1951–17 Mayıs 1954 II. Menderes Hükümeti programında: “... gençliğin ‘vatan’ ideali etrafında toplanması...” belirtilirken, yine “milli karaktere ve ananelere göre” yetişmesi öngörülmüştür.¹⁹⁴

DP iktidarı döneminde Ermeni okullarına yönelik politikaları, somut anlamda algılayabilmek ve anlayabilmek amacıyla bazı okullardaki işleyiş tarzı ile ilgili mahallî bilgiler vermenin konumuzun anlaşılmasına yardımcı olacağını düşünmekteyiz. Bu çerçevede günümüzdeki adı Taksim Esayan Ermeni Kız Kilisesi olan Ermeni okulunu incelediğimizde 1895 yılında Hovannes ve Mıgırdıç Eseyan kardeşler tarafından kurulan okulun izne bağlı olarak cumhuriyet tarihindeki açılış tarihi 24 Haziran 1924’tür. 23 Aralık 1926’da öğretime başlama izni verilen okul kâgir bina olarak yapılmıştı. DP iktidarı döneminde 1951 yılında okula kalorifer tesisatı kurulmuştur.¹⁹⁵

¹⁹² *Sicilli Kavanini*, C XXXVI, 1955, s. 510–511

¹⁹³ Süleyman Büyükkarcı, *Türkiye’de Ermeni Okulları*, Yelken Yayınları, Konya 2003, s. 23–24

¹⁹⁴ Muharrem Güneş, Hasan Güneş, *Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, Anı Yayıncılık, Ankara 2003, s. 66–67

¹⁹⁵ Süleyman Büyükkarcı, ... *Ermeni Okulları*, s. 37

Azınlık halkın yoğun olarak yaşadığı İstanbul'un en önemli semtlerinden Feriköy'de Ermeniler tarafından Feriköy Ermeni Ortaokulu 03. 02. 1912'de kuruldu. Orta kısım 29. 08. 1952'de faaliyete geçti. DP iktidarının Milli Eğitim Bakanlığı bu kurumun orta kısmına eğitim-öğretime başlama iznini 04. 11. 1952 tarihinde vermiştir. ¹⁹⁶ Görüldüğü gibi DP, Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde Türkiye'deki azınlıkların okul açabilme yasal haklarına bir zorluk çıkarmamıştır. Karaköy Getronagon Ermeni Erkek Lisesi kurum açma izin tarihi 12. 11. 1953 gün ve 117 sayılı zeylinden verilmiş Milli Eğitim Bakanlığı'na göre; okulun kuruluş tarihinin eksikliği nedeniyle birçok kurucu değişikliği olmuştur. Ancak eldeki belgelere göre 1954 yılından itibaren DP iktidarı döneminde görev alan kurucu isimleri İskender Şarman ve Arşam-Vahesarafer'dir. ¹⁹⁷ Pangaltı'da Anaratbıgutyun Ermeni İlkokulunun kurum açma izni 1903'tür. Kurum ilk açıldığında ilk ve ortaokul olarak açılmış, 1922–1923 öğretim yılında orta kısım kapanmıştır. Ana sınıfı 1949'da açılan okulun binası DP iktidarı döneminde 1956'da genel bir onarım görmüştür. ¹⁹⁸

Aynı şekilde Üsküdar Surp Haç Ermeni Lisesi 1953–1954 öğretim yılında Surp Haç Tıbrekank Ermeni Ruhban okulu olarak 3 yıllık teoloji bölümü ile birlikte Karakin Haçarduryan tarafından kurulmuştu. Bu okul İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü özel sayılı emri ile kurum açma iznine sahip olmuşken öğretime başlama izni Mili Eğitim Bakanlığının 25. 12. 1953 tarih ve 346–2567 sayılı emri çerçevesinde gerçekleşmiştir. ¹⁹⁹ Okulun yapılışı bizzat DP iktidarının onayı ve teşviki ile olduğundan çok kayda değer bir gelişmedir. Zira bu bize DP iktidarının azınlıklara bakış açısını da göstermektedir.

İlk Karagözyan Yetimhanesi sahası içinde tesis edilmesi düşünülen okul için Üsküdar'daki eski yetimhane binası tercih edildi ve temelden yenilenmesi kararına varıldıktan sonra; İstanbul Ermenilerinin maddi yardımlarıyla toplanan 70. 000 TL ile harekete geçilerek, 15 Temmuz 1952 tarihinde inşasına başlandı. 11 Ekim 1953 tarihinde, muhteşem bir dini ayin ile mektebin binasının bitirilişi kutlandı. 24 Ocak 1954 tarihinde ise mektebin resmi açılışı pek muhteşem bir merasimle kutlandı ve her iki törende de, Ruhban mektebinin kurucusu, Karekin I. Baş Psikopos Kaçaduryan

¹⁹⁶ Süleyman Büyükkarcı, ... *Ermeni Okulları*, s. 37-38

¹⁹⁷ *a. g. e.*, s. 39

¹⁹⁸ *a. g. e.*, s. 53-55

¹⁹⁹ *a. g. e.*, s. 53-55

cenapları bizzat icra ettiler.²⁰⁰ Zira açılış merasimine iştirak eden ve tören esnasında hazır bulunan yüksek dereceli resmi zevat ki, başlıcaları şu zatlardı: İstanbul Valisi Fahreddin Kerim Gökay, Rum Patriği Athenagoras, Milli Eğitim Müdürü ile İstanbul DP Milletvekili Mıgırdıç Şellefyan²⁰¹

Ermeni okulları içersinde önemli bir yeri olan Yeşilköy Ermeni Mektebi, Yeşilköy'deki Ermeni cemaatinin mektep ihtiyacını zaruri görmelerinden ileri gelmiştir. Bu meyanda mektep meselesinin bir an evvel halledilebilmesini hemen herkesten ziyade arzulayan ve bu uğurda hemen hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan bir zat vardı ki, bu değerli hayırseverin gayret ve çabaları asla boşa gitmemiştir. Yeşilköy eşrafından meşhur Parseğ Gevrekyan okul için her şeyi yapmıştır. Şöyle ki maddi imkânlar temin edebilmek gayesi ile Yeşilköy Ermeni Kilisesi'nin mütevelli heyetiyle birlikte son derece çaba sarfeden Gevrekyan Bey, 30 Aralık 1954 tarihinde İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğüne resmen müracaat etmiştir. Daha sonra okulun Eylül 1955 tarihinde Ana sınıfı açılmış ve Topkapı Ermeni Mektebi öğretmenlerinden, Mari Peksahakyan Hanımefendi Müdüre ve Öğretmen olarak göreve atanmış olup okul 10 erkek, 8 kız olmak üzere 18 öğrenci ile hizmete başlamıştır.²⁰² 25 Ağustos 1956 tarihinde; Ana-mektebi, İlk-mektep seviyesine yükseltilebilmek gayesiyle, resmi mercilere müracaat edildi ve Ekim 1956'de İlk-Mektep eğitimi kısmen başlatıldı. 1957'de ise küçük bir tören ile semt sakinlerine durum hakkında bilgi verildi.²⁰³ Okul, 31 Ocak 1957 tarihinde Yeşilköy Ermeni İlk Mektebi resmi merciler tarafından resmen tanındı ve böylece 1956'da tesis edilen ve 1957'nin ilk ayında resmi işlemleri de tamamlanan Yeşilköy Ermeni Mektebi olarak hayata geçirildi.²⁰⁴

DP iktidarı döneminde azınlık okullarına yasal statüyü korumuş, uygulamalarda da azınlıklara eşitlikçi yaklaşımla devlet gayet yapıcı, uzlaşmacı bir politika takip etmiştir. Lozan Barış Antlaşmasındaki tarzını uygulamıştır. Zira bu dönemin azınlık elit grubu devletçi-hürriyetçi bir anlayışın içinde olmuştur. 1950–1960 dönemi, devlete sadık kalmak kaydıyla, hürriyetin genişlediği, inançların yaşandığı, ekonominin kabuk kırdığı ve bazı tabuların yıkıldığı dönemdir. Azınlık elit içinde yer alan, birçok fikir adamı, yazar ve politikacının ortaya koyduğu çalışmalarda, değişiklik havası kendisini göstermektedir.²⁰⁵

²⁰⁰ Levon Panos Dabağyan, Türkiye Ermenileri Tarihi, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s. 337-338

²⁰¹ Levon Panos Dabağyan, *a. g. e.*, s. 338

²⁰² Levon Panos Dabağyan, *a. g. e.*, s. 349-350; Süleyman Büyükkarcı, ... *Ermeni Okulları*, s. 63

²⁰³ Levon Panos Dabağyan *a. g. e.*, s. 350

²⁰⁴ *a. g. e.*, s. 312

²⁰⁵ Halit Ertuğrul, *a. g. e.*, s. 274

3. 2. 3. 4. Yahudi Okullarındaki Düzenlemeler

Osmanlı Devleti! nin yıkılmasından sonra kurulan yeni Türk Devleti'nde Yahudilerle ilk dönemlerde bir sorun olmamıştı. Ancak 1934 Trakya Olayları ve Varlık Vergisi uygulamaları ilişkileri gerginleştirmişti. Ulus devlet yaratma projesini hayata geçirmeye çalışan tek parti iktidarı Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım Azınlıkların Korunması ile ilgili bölümde yer alan 37 - 45. maddelerinde Rum, Ermeni azınlıklara olduğu gibi Yahudilere de başta sosyal, kültürel ve eğitim gibi her türlü yasal güvenceleri sağlamaya çalışmıştır.

DP iktidarı döneminde özellikle Yahudi azınlıklarla olumlu ilişkiler kurulmuştur. Bu dönemdeki en önemli uygulamalardan olan 6581 sayılı ve 27 Mayıs 1955 tarihli Azınlık Okulları Türkçe ve Kültür Dersleri Öğretmenleri Hakkında Kanunun²⁰⁶ Yahudi Okullarında uygulanışı da Türk kültürünü severek benimsetmek tarzında olmuştur. Zira bu uygulamalar Lozan Barış Antlaşmasına aykırı olmamak şartıyla hayata geçiriliyordu.

3. 2. 4. DP İktidarında Patrikhane ile İlişkiler ve Patrik Seçimleri

Patrikhanenin statüsü ve işleyişi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde değişti. Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümünde 39. maddesinde “Bütün Türk halkının din ayrımı yapılmaksızın kanun nazarında eşit sayılacağı” esası ile 38. maddede inanç hürriyetlerinden söz ederken bu hürriyetleri ve bu hususiyetlerden doğan hakları kamu düzeni şartına bağlamıştır.²⁰⁷ Zira Fener Patrikhanesi İstanbul'daki Rumların özel kilisesinden ibarettir. Bu ve buna benzer kiliselerle kurumlar ve içindeki personelin çalışması Türk kanunlarına bağlıdır. Esasen başta patrik olmak üzere diğer papazlar ve dini kişiler, Türk tabiyetindedirler ve böyle olmak zorundadırlar. Bundan böyle bu kurumların devletçe denetlenmesi, kapatılması ya da yurtdışına çıkarılması yolundaki kararlar hiçbir yabancı devleti, hükümeti ilgilendirmez.²⁰⁸ II. Dünya Savaşının sonuna kadar Fener Rum Patrikhanesi

²⁰⁶ Hidayet Vahapoğlu, *a. g. e.*, s. 22

²⁰⁷ Adnan Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yayınları, İstanbul 1996, s. 141; Seha Meray, *Konferanstaki Görüşmelerin Tutanakları ve Belgeler*, Cilt 2, İkinci Takım, s. 11–12

²⁰⁸ Adnan Sofuoğlu, *a. g. e.*, s. 141-142

pek göze batmamış ve gündeme gelmemiştir. Ancak savaş sonrası yeni patrik seçimi ön plana çıkmıştı.

3. 2. 4. 1. Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi ve Athenagoras'ın Seçilmesi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Rum Ortodoks Patrikhanesi seçimi gündeme geldi. Çünkü Patrik Maksimos iki yıldan beri hasta bulunmaktaydı. Kendisi melankoli buhranlarından rahatsızdı, bu sebeple istifası bekleniyordu. Kendisinin yerine Büyükaada ve Tarabya Metropolitleri aday durumundaydılar.²⁰⁹ Ancak patrik olarak her ikisinin de Sen Sinod'da ekseriyeti alamayacakları tahmin ediliyordu. Ayrıca Türk dostu olarak isim yapmış ve o şekilde tanınmış olan Amerika New York Metropoliti Athenagoras'ın adı geçmekteydi ki en kuvvetli aday durumundaydı. Nitekim Maksimos'un istifası kesin olmasına rağmen kendi halefi olmasını arzu ettiği Athenagoras'ın seçimini sağlamak için istifasını geciktiriyordu. Diğer taraftan Patrik seçimi çalışmaları hızla sürmekteydi. Athenagoras taraftarlarıyla, Kadıköy metropolitini patriklik makamına getirmek isteyenler arasında mücadele başlamıştı. Bu sırada Türkiye'ye gelmek için hazırlık yapan Athenagoras vizesini almış ve pasaport muamelesini de tamamlamıştı. Sonra Maksimos da istifa etmek için öne sürdüğü bazı şartları kabul ettikten sonra 27 Mart 1948'de istifa kararını verdi.²¹⁰

Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasının ardından Atatürk döneminden bu yana süregelen mevcut uygulama yok sayılarak, ABD vatandaşı Athenagoras patrikhane ile ilgili olarak bir gecede Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı yapıldı. Zira Patrik olacak kişinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması zorunluydu.

Patriklik seçimi, 1 Kasım 1948'de Türkiye hudutları dışında bulunan Metropolitlerden beklenen cevaplar geldikten sonra yapıldı. Metropolitlik meclisinin toplanarak başlattığı seçimlerde Athenagoras ile birlikte Terkos Metropoliti ve Adalar Metropoliti olmak üzere üç aday vardı. Türkiye dışındaki adaylardan çoğu adaylıktan çekildi, sadece Rus etkisinde olan Terkos Metropoliti Yuvakin bulunmaktaydı. Zira Athenagoras aleyhinde propaganda yapılıyordu ki, buna rağmen Athenagoras 6 aleyhte oya karşı 11 oyla patrikliğe seçildi.

²⁰⁹ a. g. e., s. 163

²¹⁰ Adnan Sofuoğlu, a. g. e., s. 163-164

3. 2. 4. 2. DP ve Fener Ortodoks Rum Patrikhanesi İlişkileri

Athenagoras'ın yakın mesai arkadaşları Gökçeada'da Yakovas, Emilyanos ve Emilfon adındaki papazlardır. Athenagoras ile birlikte bunlar da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldular. Devlet erkânının böylesine cömert davrandığını gören Athenagoras, İstanbul Kiliselerine Yunan vatandaşlarını doldurmaya koyulur. Bu insanların bir kısmı ruhban okulunu bitirmiş, büyük bir bölümü de Yunanistan'dan getirilmiştir. Amerika'nın desteği ile tamamen şımaran Athenagoras, Galata Aya Nikola papazı Panayot Ksenos, Heybeliada papazı Anastos Ksenos, Beyoğlu Aya Trinda papazı Andon Reponolis, Kumkapı Aya Kiryaler papazı Konstantinos Frasis, Yeniköy papazı Toma Talleris, Yenişehir Kilisesi papazı Nikolaus Kutrumbis, patrikhanede görevli Evangelos Galanis ve Miron Metropolitisi Emilyos Kostanidis'i, Bakanlar Kurulu kararıyla Yunan Vatandaşlığından, Türk Vatandaşlığına kabul edilmiştir.²¹¹

DP iktidarında küçük çaplı sorunlar yaşanmış olsa da cumhuriyet tarihinde patrikhane ile ilk olumlu ilişkileri kuran bu parti ve Başbakan Adnan Menderes olmuştur. Zaten bu toleransı gören patrik Athenagoras, Lozan Barış Antlaşmasının içeriğine statüde ve şekilde aykırı olmasına rağmen Türkiye'de görev yaptığı süre içinde yabancı diplomatlarla ve Türkiye'ye gelen konuklarla sürekli temas halinde oldu.²¹² Oysa İçişleri Bakanlığına bağlı olarak resmiyetteki faaliyetlerini sürdüren Fener Rum Patriği, yetkilerini aşarak gittikçe siyasallaşmıştır. Bu durum Lozan Barış Antlaşmasında belirlenen patrikhanenin statüsüne ve işleyişine aykırıydı. Tabi ki bunda ABD'nin de etkisi vardır.

Başbakan Menderes, 6 Haziran 1952'de, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile birlikte patrikhaneyi ziyaret eder. Zira Menderes patrikhaneyi ziyaret eden ilk Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olacaktır. Menderes ziyaret sırasında patriğe hitaben:

“Bu ziyaretin hepimizin birlikte yürüdüğümüz demokrasi prensipleri yolunda bir merhale teşkil etmektedir. Patriklik makamını sizin gibi yüksek ve mütekâmil bir şahsın işgal etmesinden dolayı büyük bir memnunluk duymaktayız”²¹³

²¹¹ Süleyman Yeşilyurt, *Atatürk'ten Bugüne Bilinmeyen Yönleriyle Türk Hristiyanların Patrikhanesi*, Ankara 1995, s. 78

²¹² Uğur Yıldırım, *Dünden Bugüne Patrikhane*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s. 97

²¹³ Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 193

Diyerek birlik ve beraberliğe, hoşgörüye ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Buna jest olarak bir hafta sonra patrikhaneyi Yunan Kral ve Kraliçesi ziyaret eder. Aynı yılın Ocak ayında Menderes'in Yunanistan'ı ziyaret etmesinin ardından yılın sonunda Cumhurbaşkanı Bayar Yunanistan'a gidecek, Gümülcine'deki bir Türk lisesine adı verilecektir.²¹⁴

Athenagoras'ın Menderes'le çok samimi bir ilişki geliştirdiği görülür. Aralarında çok ciddi yazışma trafiği görülür. Bunlar içersinde Başvekil ile Rum Baş papazı arasında İstanbul'un 500'ncü fetih yılı münasebetiyle teati edilen telgraflar bölümünde Başvekil Adnan Menderes, Patrik Athenagoras'a şu telgrafı yazmıştır:

"İstanbul fethinin büyük mana ve neticesi bugün hala dünyanın birçok yerlerinde tahkim ve temin edilmemiş olan vicdan hürriyeti ve medeni toleransın daha beş yüz sene evvel İstanbul'da tesisi için en geniş adımı atmış olmasındadır. Bu yıldönümü dolayısıyla zatiâlinize ve yüksek şahsiyetinize muhabbet ve hürmetlerimi sunarım. "; Bunun üzerine cevaben patrik: "İstanbul fethinin mana ve neticeleri hakkındaki düşüncelerimize iştirak ederek göndermiş olduğumuz telgraf münasebetiyle hararetle teşekkürlerimizi izhar eder ve bilmukabele aziz, sevgili ve âli ekselansınıza karşı duyduğumuz derin sevgi ve sonsuz saygımızı teyit ederiz. Bil vesile Cenab-ı Haktan aziz vatanımıza şan ve şereften şerefe yükseltmesini ve güzide mesai arkadaşlarınızla ekselansınıza yüksek vazifelerimizin ifasında sıhhat ve kuvvet bahseylemesini dilerim."²¹⁵

1953 yılında bir Rum gazatesinde yer alan din ve siyaset konulu makale, CHP ve DP yönetimlerinin azınlıklara ilişkin politikalarını kıyaslayarak, DP iktidarını savunuyordu. Rumca olarak yayınlanan Hronos isimli gazetede 13 Temmuz 1953 günü yayınlanan makalede şu görüşlere yer veriliyordu:

"Evvelce yazdığımız gibi, geçen Pazar günü, mutat olduğu vechile Heybeliada Ruhban mektebinde bu sene mezunları şerefine fevkalade bir tören tertip olunmuştur. Evvela mektep dâhilindeki (Aya Triyada) kilisesinde patrik Athenagoras'ın başkanlığında, Kadıköy, Adalar, Enez, Laodikiye ve Prikanisu metropolitlerinin iştirakiyle büyük bir ayin yapılmıştır... Bundan sonra muhtevası itibariyle mühim bir tesir bırakan nutuk irad eden patrik Athenagoras, Amerika'nın muazzam bir devlet olduğundan ve bütün dünyanın mukadderatı üzerinde mühim bir rol oynadığından (Nato) Teşkilatının kuvvet ve tesirlerinden bahsederek memleketimizdeki eski iktidarla yeni iktidar arasında mukayese yapmış, bugünkü iktidarın nimetlerinden bahsederek, DP iktidarının eski iktidarın aksine

²¹⁴ Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 193; İlişkiler o kadar ilerlemişti ki DP Hükümeti, Rum Patriği Athenagoras'ı 10 Kasım 1953'te, Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'eneakledilmesi törenine davet etmiştir. Bilgi için bkz. Dilek Güven, *a. g. e.*, s. 156

²¹⁵ *Sebilürreşad*, C VII, Sayı: 152, s. 32

olarak ruhban mektebi hakkında gösterdiği muzaheretini övmüş, eski iktidar zamanında ruhban mektebinin bir orta mektep sıfatına haiz olmasına mukabil bugünkü hükümet zamanında ve mevcut mevzuatı kanuniyeye rağmen öğrencilere (üniversite) tahsili yaptırılabilen bir ilahiyat fakültesi haline ifrag edildiğinden bahsetmiş ..."²¹⁶

DP iktidarı boyunca genelde patrik ve patrikhaneye karşı yaklaşım olumlu tavırlar içersinde gelişmiştir. Hatta Fener Rum patriklerinin sadece Başbakan veya Bakanlarla değil Cumhurbaşkanları ile ilişkisi olmuştur. 1952 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşmüştür. Aslında Türk-Yunan ilişkilerinde önemli bir yer tutan Rum Ortodokslar ve patrikhane iyi ilişkiler paralelinde özgür yaşama ortamı bulmuştur.

Athenagoras, Türkiye’de görev yaptığı süre içinde yabancı diplomatik bir tarzda Türkiye’ye gelen konuklarla sürekli temas halinde oldu.²¹⁷ Bu çerçevede 1954’te Kadıköy Metropolitisi Thomas ve İliupolis Metropolitisi Yennadios Ankara’da Menderes’i ziyaret ederler. Ziyaretin konusu, Başbakanın gerçekleştirdiği ABD ziyareti ve patrikhanenin muallâkta kalmış bazı sorunlarının hallidir. Nitekim bu dönemde, Athenagoras’ın isteğiyle birçok din adamına da T. C vatandaşlığı verilir. Aynı şekilde DP iktidarının verdiği gümrük muafiyeti izniyle patrikhanede bir matbaa kurulur. Bu esnek yaklaşımlardan cesaret alan Yunan Hükümeti, kimi zaman Lozan Barış Antlaşması’na aykırı olmasına rağmen İstanbul’daki Ortodoks Kilisesi üzerinde vesayet oluşturmaya çalışmıştır. 1954 yılında patrik ile kutsal meclis üyesi metropolitler arasındaki sorunların kargaşaya meydan vermemesi için Yunanistan Başbakanı Papagos, telgrafla olaya müdahil olmuştur. Buna göre sorunun bir an önce halledilmesi gerektiğini, sürmesi halinde patrikhanenin Türkiye ve yabancılar nezdinde yıpranacağını bildirmiş ve ortalık yatışmıştır.²¹⁸

DP iktidarında sadece patriğin ve Başbakanın karşılıklı ziyaretleri olmamış, İstanbul Valisi de papaz mektebini ziyaret etmişti. Bu çerçevede patrik Athenagoras’ın davetlisi olarak Heybeliada Ruhban Mektebini ziyaret eden vali, öğle yemeğini burada yemiştir. Vali yemekten evvel mektebin idare salonunda metropolitlerle hasbıhalde bulunmuştur. Bu arada da bir konuşma yapan patrik Athenagoras da bu münasebetiyle valinin başarılarını takdir etmiştir. Aynı şekilde vali de patriği takdir etmiştir.²¹⁹

²¹⁶ Abdurrahman Dilipak, *Menderes Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997, s. 183–184

²¹⁷ Uğur Yıldırım, *a. g. e.*, s. 97

²¹⁸ Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 195

²¹⁹ “Valinin Papaz Mektebini Ziyareti”, *Sebilürreşad*, C VI, Sayı: 147, s. 352

Menderes Döneminde Athenagoras'ın popülaritesi, Türk Hükümetinin ABD ile ilişkileri arttıkça Türk Ortodoks patrikhanesi gözden düşer ve unutulmaya terk edilir.²²⁰ Nitekim 1956'da ailenin klasik sorunlarından biri yaşanır. Papa Eftim'in akrabalarından Evantiya Erenerol'un ölümü üzerine Rum patrikhanesi define izin vermez. Durumu Başbakan Adnan Menderes'e telgrafla bildiren Eftim, Şişli Ortodoks Rum Mezarlığı müdüriyetinin Athenagoras'ın emri üzerine başka din ve milletten olan cenazenin gömülmesine izin vermediğinden dolayı yardım ister.²²¹

Papa Eftim, 10 Ağustos 1957 tarihli Menderes'e gönderdiği mektubunda kilisenin tamirâtı için ayırdıkları paranın yetmediğini belirtir ve kiliseler tamiri faslından yardım talep eder. DP'nin 1957 seçimlerinde kazandığı zaferden sonra, 29 Ekim 1957'de Menderes'e gönderdiği mektupta, hem DP'yi hem Menderes'in kişiliğini över hem de siyasi tavrını ortaya koyar.²²²

DP iktidarı döneminde Ortodoks Rum patrikhanesi ile hükümet arasındaki ilişkiler olumlu havada geçmişti.

3. 2. 4. 3. Ermeni Patrikhanesi Seçimleri

Cumhuriyet döneminde patriklik makamında I. Zaven bulunmuştur. 1922–1927 ve 1944–1951 tarihleri arasında ise İstanbul Ermeni Patrikliği, Patrik Kaymakamı Başpiskopos Kevork Arslanyan tarafından idare olunmuştur.²²³ Patrik seçimi konusunda DP iktidarının yaklaşımı mevzuatlara uygun gelişmiştir. Adaylar belirlendikten sonra patrik seçimine karar verilmiştir. Yalnız, patrik ancak Umumi Meclis tarafından seçilebileceği şart olduğundan, hükümete müracaatla, mezkûr meclisin teşkili için gereken muamelenin yapılması istendi. Yapılan müracaat hükümetin cevaben gönderdiği 19. 09. 1950 ve 11824 sayılı kararnamenin metni şudur:

“Münhal bulunan İstanbul Ermeni patrikliği için yapılacak seçimin yeni bir kanun ve tüzük çıkıncaya kadar ve bir defaya mahsus olmak ve âtiye ait hiçbir hukuk, hüküm ifade etmemek kayıt ve şartıyla, İçişleri Bakanlığının 11. 08. 1950 gün ve 42040 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca 19. 09. 1950 tarihinde kararlaştırılmıştır, Cumhurbaşkanı Celal Bayar”.²²⁴

²²⁰ Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 124

²²¹ *a. g. e.*, s. 216

²²² Elçin Macar, *a. g. e.*, s. 216

²²³ Canan Seyfeli, *a. g. e.*, s. 179

²²⁴ Y. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453–1953)*, Yeni Matbaa, İstanbul 1953, s. 288

Bunun üzerine, Ermeni gregoryenlar umumi ve gizli bir seçimle umumi meclis azalarını seçtiler. Umumi meclis de namzet olarak gösterilen Arslanyan ve Garabetyan Piskoposlara, Arjantin Ermeni Gregoryen Cemaati Ruhani Reisi Karekin Serpiskopos Haçaduryan'ı namzedler listesine ilave etti ve neticede Haçaduryan 67 reyle Türkiye Ermeni Gregoryen patriklik kürsüsüne seçildi.

Aynı gün Umumi Meclis bir telsizle keyfiyeti Eçmiyazin Yüksek Ruhani Reisi Gatoğigos'a şu şekilde bildiriyordu:

“Cumhuriyetçi hükümetimizin müsaadesiyle, Anayasamızın ananevi hükümler gereğince, umumi ve gizli rey usulü ile halk tarafından intihab edilen umumi meclis azaları, piskopos Garabetyan, vekaleten, riyaseti altında Ana Kilisesinde, Kumkapı, toplanarak, büyük ekseriyetle pek muhterem Karekin Serpiskopos Haçaduryan'ı patrik seçtiler. Gerek cemaatimize, gerekse onun tarafından seçilen patriğin yeni ve mukaddes vazifesinin başarılı olması için takdislerinizin tevdini istirham eyleriz. İmza: Umumi Meclis Reisi: Keğam Kavajyan. ”²²⁵

DP Hükümeti, kendi ananevi prensibinden zerre kadar şaşmak şöyle dursun, iki tarafı uzlaştırmak için elinden geleni esirgemedi. İki tarafın şikâyetlerini ve sebeplerini dinledi ve hukuken ne yapabilirse, imkân dâhilinde olanı yaptı ve yaptırdı. Hakikaten sonuna kadar bir baba rolünü yaptı. O kadar, bu meselenin bir saat evvel müzminleşmeden, yolunu bulup, halletmek azmindeydi. ²²⁶ Yeni patriğin seçimini sağlamak maksadıyla ve bir defaya mahsus olmak üzere seçilen ve hükümet indinde bir İntihap Heyeti'nden başka bir mahiyet taşımayan Umumi Meclis, hâlihazırda hükümet emriyle seçim nihayetinden beri lağvedilmiş sayılır. İşbu Umumi Meclis, sırf merkez milletvekili heyeti vasfını taşıyacak noktasında bulunmaktadır. Zaten tâ patrik seçiminden evvel, umumi meclis azalarına vilayet tarafından şu tamim gönderilmişti:

“Patrikhaneye bağlı mektep vesair vakıfların idare işinin de 5404 sayılı Vakıflar Kanununa göre kurulacak müteveli heyetine ait olacağını ve mürakabe işinin de bu maddede gösterilen şekilde yapılması lazım geleceğini saygı ile bildiririz. ”²²⁷

DP iktidarında Ermeni patriği seçiminde herhangi bir aksaklık yaşanmamıştır. Tam tersi 1951–1961 yılları arasında patrik olan I. Haçaduryan döneminde ilişkiler gayet olumludur. ²²⁸

²²⁵ Y. Çark, *a. g. e.*, s. 288

²²⁶ *a. g. e.*, s. 289

²²⁷ *a. g. e.*, s. 289

3. 2. 5. Yahudi Hahambaşı Seçimi

Yeni Türk Devleti'nin kuruluşundan sonra 1921 yılında Ribî Haim Nahum'un görevinden istifa etmesinden beri Türk Yahudilerinin yetkililerce tanınmış, resmi ve yasal bir ruhani lideri yoktu. Ribî Becerano, 1931 yılında ölünceye kadar bu görevi yüklenmişse de o hahambaşı değil, vekildi. 1936 yılında hukukçu Profesör Mişon Ventura Hahambaşı vekili yapılmak istendiyse de bu girişimden gerçekte olumlu bir sonuç çıkmadı.²²⁹ Dini mahkeme başkanı oldukları süre Ariel, Şaki, Aruete ve Saban resmi törenlerde Yahudileri temsil ettiler. Ancak 1946 genel seçimlerinden sonra, Yahudilerin bu konudaki başvuruları dikkate alındı. Sonunda özel bir hükümet kararı çıkarılarak Yahudilerin hahambaşı seçmelerine izin verildi. Bu izin Türk hükümetinden çıkmıştır, seçimle ilgili tüm ayrıntıları olumlu bir şekilde belirtir. Zira Yahudi toplumuna ait her kişiye seçme hakkı tanındı ve her üç yüz seçmen için bir ikinci seçmen seçildi. Bu şekilde seçilen yetmiş ikinci seçmen İstanbul'da toplandı. İstanbul'dan Moşe Benhabib, Rafael David Saban ve İzmir'den Gavriel de Boton aday gösterildiler. Sonunda Ribî Rafael David Saban oybirliğiyle Hahambaşı seçildi. Otuz iki yıl sonra 1953 yılında Yahudilerin tekrar bir Hahambaşları vardı.²³⁰ Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminin ilk dönemlerinde Yahudilerle ilgili en önemli sorun olan Hahambaşılık seçimine karşı DP iktidarının göstermiş olduğu olumlu yaklaşım sorunun çözülmesinde etkili olmuştur.

DP iktidarında Yahudilere karşı bir yakınlık öne çıktı. Nitekim Rafael David Saban'ın seçilmesi ile birlikte Yahudiler de yetkililerden yakınlık ve itibar gördüler. Hatta önemli devlet memurları kutlama ziyaretine geldiler. 1953 yılında, İstanbul Yahudi Hastahanesinin yıllık Purim Balosunu ki, bu balo Mordehay'ın Yahudileri onları öldürmeyi tasarlayan Haman'dan kurtarmasını simgeleyen dini bayramdır. Buraya Cumhurbaşkanı Celal Bayar katılmıştır.²³¹ Zira o tarihten itibaren de devlet başkanları Yahudilerin Roşaşana, Dini Yılbaşı, bayramlarını kutlarlar.

Bu hoşgörü ve yakınlık ortamına bütün kamuoyu ortak oldu. Bunun sonucunda çok kısa bir zamanda, Yahudiler Türk kültür ve toplumuyla kaynaştılar. Hatta DP'nin

²²⁸ Canan Seyfeli, *a. g. e.*, s. 180

²²⁹ Avner Levi, *a. g. e.*, s. 159

²³⁰ Avner Levi, *a. g. e.*, s. 159-160

²³¹ *a. g. e.*, s. 160

iktidara geldiği 1950'lerden beri, Türk Yahudilerinin kendi aralarında konuştukları ana dili bile Türkçe olmuştur.²³²

3. 2. 6. DP Döneminde Siyasi Hayat ve Azınlıklar

Yeni Türk Devleti'nin kurulmasından sonra tek parti döneminde azınlıkların siyasal hayattaki etkinliği devam ederken asıl Türk siyasi hayatındaki temsilleri Çok Partili Hayat'a geçiş dönemiyle başlar. Çok partili hayata geçişin ilk genel seçiminde 21 Temmuz 1946'de DP İstanbul milletvekili olarak Salamon Adato oldu.²³³ DP iktidarı döneminde Yahudi azınlıklar daha çok milletvekili olarak meclise girmişlerdir. Aslında bu CHP ile DP arasındaki azınlıklara yönelik politikanın somut hayata geçirilişteki farkını da gösteriyordu. DP İktidarı döneminde azınlıklara yönelik tolerans ortamı onları olumlu etkiledi. Bu dönemde çok sayıda azınlık vatandaşımız milletvekili seçilerek vatandaşları temsil etmişlerdir.

Türkiye'de 14 Mayıs 1950'de yapılan seçim sonucunda IX. dönem milletvekili olarak Salamon Adato seçilmişti. 1814'de Edirne'nin Hasanpaşa Mahallesi'nde doğan Adato, İlköğrenimini Alyans ilkokulunda tamamlıyor ve Galatasaray Lisesine giriyordu. Yine Adato, VIII. dönem sonunda milletvekilliği sürecinde IX. dönem seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 238390 oyla ikinci kez İstanbul Milletvekilliğine seçildi. Seçim tutanağını 17 Mayıs 1950'de aldı. Çalışma ve anayasa komisyonlarında çalıştı. Çalışma komisyonunun başkanlığında bulundu. Uluslar arası bir kuruluşla yapılan kira sözleşmesi hakkında yazılı sorusu, genel kurulda değişik 35 konuda 53 konuşması vardı.²³⁴

DP Milletvekili Andre Vahram Bayar 27 Nisan 1890'da İstanbul'da doğdu. Serbest hekim olarak çalışırken IX. dönem seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 238305 oyla DP listesinden İstanbul milletvekilliğine seçildi. Seçim tutanağını 17 Mayıs 1950'de aldı. 22 Mayıs 1950'de meclise geldi. Seçim tutanağı, yabancı devlette hizmeti kabul ettiği gerekçesi ile yapılan şikâyeti inceleyen tutanakları inceleme komisyonunca şikâyeti yerinde olmadığına dair düzenlenen 17 Haziran 1950 tarihli ve 5/37 sayılı raporla 21 Haziran 1950'de onaylandı. Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonunda çalıştı. Emekli Sandığı Kanununun 64. ve 69. maddelerinin yorumlanması için kurulan geçici

²³² a. g. e, s. 160

²³³ Rıfat N. Bali, a. g. m, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 48

²³⁴ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM- X Dönem (1950-1954(Özgeçmiş)*, C VII, T. B. M. M. Vakfı, Ankara 1998, s. 496-497

komisyonda görev aldı. Ecnebi ilaç müstahzarlarının memleketimizdeki satışı, yerli tıbbi müstahzarlara karşı emniyet ve rağbeti artırıcı kontrol laboratuvarı konularında sözlü sorusu ; DDY ve Limanları İşletmesi Tekaüt Sandığı, Analık Sigortası Kanununun 15. inci maddesinin değiştirilmesi (geri aldı). İhtiyarlık Sigortası Kanununun 2. maddesinin değiştirilmesi (geri aldı), 5417 sayılı kanununun 5. maddesinin değiştirilmesi (geri aldı), Milli Şükran Madalyası hakkında, Emekli Sandığının 65. maddesinin değiştirilmesi, hususi işyerlerinde çalışan personelin öğle yemekleri konularında 7 kanun teklifi, genel kurulda 12 değişik konuda 20 konuşması vardır.²³⁵

DP İstanbul milletvekili Ahilya Moshos, 1879'da Yanya ili Pogon ilçesinin Menguli köyünde doğdu. İstanbul Barosuna girerek serbest avukat olarak meslek yaşamını sürdürdü. DP'ye girerek siyasete atıldı. IX. dönem seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 228530 oyla DP listesinden İstanbul milletvekilliğine seçildi. Seçim tutanağını alarak 22. 05. 1950'de meclise geldi ve 5. 6. 1950'de onaylandı. Moshos, Adalet Komisyonunda çalıştı, Türk Ceza Kanununun değiştirilmesine dair kanun teklifinin geri verilmesine dair önergesi vardır.²³⁶ Görüldüğü gibi DP döneminde azınlıklar geniş hoşgörü ile siyasal hayatta etkili oldular. Sadece meclise girmekle kalmadılar azınlık milletvekilleri önemli soru önergeleri vermişler, komisyonlarda görev almışlar, genel görüşmelerde fikirlerini beyan ederek etkin olduğunu göstermişlerdir.

DP iktidarı döneminde yer alan 6-7 Eylül 1955 olayları azınlık toplumu üzerinde bir olumsuzluk ortamı yaratsa da CHP'ye karşı Varlık Vergisi sonrası gösterilen tepki ile eşdeğer değildi. Zira bunun en büyük delili DP iktidarı döneminde azınlık milletvekillerinin seçilerek meclise girişi olmuştur. Bunlardan biri de İstanbul Milletvekili olan Aleksandros Hacopulos'tur.²³⁷ 25 Mayıs 1911'de İstanbul'da doğan Rum asıllı Hacopulos, ilköğrenimini azınlıkların en önemli okulları olan Fener Marashlı İlkokulunda bitirdikten sonra liseyi Fener Rum Erkek Lisesinde tamamladı. Tek parti iktidarı döneminde 1934'de Fener Rum Erkek Lisesi öğretmenliğe başladı, daha sonra Zografyan Lisesinde ve 1946'da da Zapyon Kız Lisesinde öğretmenliğini sürdürdü. Hacıgulos, 14 Mayıs 1954'te yapılan seçimler sonucunda 327044 oyla DP listesinden İstanbul Milletvekili olarak X. Dönem TBMM'e girdi. Seçim tutanağını 5 Mayıs

²³⁵ Kazım Öztürk, *a. g. e.*, C VII, s. 503-504; ayrıca bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (23 Nisan 1920-20 Ekim 1991)*, TBMM Basımevi, Ankara 1994, s. 191

²³⁶ Kazım Öztürk, *a. g. e.*, C VII, s. 527-528

²³⁷ TBMM Albümü, s. 227

1954'te imzalayan Hacopulos, Milli Eğitim (Maarif) Komisyonunda çalıştı. Korunmaya Muhtaç Çocuklar, Turizm Genel Müdürlüğü Teşkilatı, Orman Mühendis Muavinleri, Eski Eserlerin Bulunduğu Yerler konularında kurulan geçici komisyonlarda görev aldı. Ayrıca genel kurulda 5 değişik konuda söz aldı. Yine XI. dönemde de aynı seçim çevresinden milletvekili seçilen Aleksandros Hacopulos'un, anayasayı çiğneme suçlaması beraatle sonuçlandı.²³⁸

DP iktidarının hemen başında tartışma konusu olan ve her seçim arifesinde de tartışılan Varlık Vergisi meselesi CHP ile DP arasındaki seçim yarışında bir koz olarak da kullanılmıştı. Nitekim Türkiye Yahudilerinin anısı hala taze olan Varlık Vergisi nedeniyle CHP'ye karşı hiçbir sempati duymadıkları görülüyordu ve Yahudiler de 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde DP'ye oy vermişlerdi. Hatta 1954 seçimleri DP'nin zaferi ile sonuçlanmışken Hanri Soryano, 327741 oy alıp DP'den İstanbul milletvekili seçilmişti.²³⁹

DP iktidarı döneminin her genel seçim zamanında azınlık kökenli vatandaşlarımız aday olup milletvekili oldular. Tek parti iktidarından DP iktidarına kadar en çok hırpalanan Yahudi azınlıkların DP dönemi adeta bayram havasına büründüğü dönem olmuştur. Her dönem azınlıkların milletvekili olarak girdiği TBMM'de Yahudilerin etkinliği öne çıkmaktadır. Zira 1957 seçimlerinde Yahudiler yine aday oldular. Buna göre, CMP'den Dr. İzak Taranto, HP'den Dr. S. Becerano, DP'den İzak Altabef ve Yusuf Salman, CHP'den Avukat Erol Dilek aday olarak gösterildiler.²⁴⁰ Hatta seçim konuşmaları sırasında DP adayı Yusuf Salman "CHP devrinde ekalliyet olarak korku içinde yaşıyorduk. Sonumuzun ne olacağını bilmiyorduk [...] Çok şükür DP sayesinde bütün vatandaşlık ve insan haklarına sahip olduk. Ölsek CHP'ye oy vermeyeceğiz" dedi. Yine bu konuşmaları tamamlar mahiyette DP İstanbul milletvekili Rum asıllı Hacopulos:

²³⁸ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM- XI. Dönem (1954-1957), C II, (Milletvekillerinin Özgeçmişi)*, TBMM Vakfı, Ankara 2000, s. 420, 421

²³⁹ Rıfat N. Bali, a. g. m., *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 54; Kazım Öztürk, a. g. e., C II, s. 436; TBMM Albümü, s. 228

²⁴⁰ Rıfat N. Bali, a. g. m., *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 54

“Varlık Vergisinde zarar görenlere CHP iktidarı kırk para vermemiştir. Ayrıca 1941 senesinde 25–45 yaşları arasındaki gayrimüslimleri süren CHP’ni asla unutmadık. Bunları hatırlayarak CHP’ne rey vermeyiniz”²⁴¹

demmişti.

Yapılan seçimler sonucunda DP yine tek başına iktidar oldu ve Yusuf Salman ile İzak Altıbaş DP’den İstanbul milletvekili seçildiler. Bunun yanı sıra DP’den İstanbul milletvekili olarak XI. dönemde seçilen Zakar Tarver, X. dönemde de seçilmişti. Tarver, 1893’te Kemaliye’de doğmuştu. İstanbul’da serbest hâkim olarak çalışırken DP’de etkinlik gösterdi. Şehir meclisinde ve DP idare kurulu üyeliğinde bulundu. Mecliste Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonlarında çalıştı, Genel Kurul’da 7 değişik konuda konuşma yaptı. Tarver, 27 Mayıs 1960’ta, ordunun idareye el koyması dolayısıyla tutuklandı. 19 Eylül 1960’ta, tutuklu bulunduğu Yassıada’da öldü ve daha sonra İstanbul’da Balıklı Ermeni Mezarlığında toprağa verildi. ²⁴² Bütün bunların yanı sıra XI. dönemde İstanbul milletvekili seçilen Ermeni azınlık Mıgırdıç Şellefyan, 1914’te Adapazarı’nda dünyaya gelmiş ve aynı zamanda da Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Başkanlığını da yapmıştır. Yine XI. dönem İstanbul Milletvekilliği yapan Hristaki Yoannidis, 1916’da İstanbul’da doğmuş Galata Rum Kilise ve Okulları Merkez Mütevelli Heyeti Reisi ve Vilayet Meclisi Umumi Azasıydı. ²⁴³

DP ile CHP dönemlerini azınlıklara yaklaşım ve onların siyasal hayata katılımları açısından değerlendirdiğimizde ciddi anlamda farklılıkların olduğunu gördük. Hatta 1955’teki 6–7 Eylül olaylarının yaratmış olduğu olumsuzluğa rağmen azınlık milletvekilleri seçim çalışmalarında DP’e karşı tepki uyandıran ifadelerle yer vermediler, aksine 1957 seçimlerinde DP’den milletvekili olmayı tercih ettiler.

²⁴¹ Rıfat N. Bali, a. g. m., *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165, s. 54-55; Aleksandros Hacıopolos hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Yeşilyurt, *Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri*, Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2005, s. 126-128

²⁴² Kazım Öztürk, a. g. e., C II, s. 439-440; TBMM Albümü, s. 228; Süleyman Yeşilyurt, *Ermeni Yahudi ve Rum Asıllı Milletvekilleri*, s. 115-117

²⁴³ TBMM Albümü, s. 262; Süleyman Yeşilyurt, *Ermeni, Yahudi ve Rum Asıllı Milletvekilleri*, s. 118–125

3. 3. DP İktidarı Döneminde İsrail Devleti İle İlişkiler ve Türkiye Yahudileri

3. 3. 1. Türk- İsrail İlişkilerinin Gelişimi

3. 3. 1. 1. İsrail Devleti'nin Kurulması

29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulunun yaptığı oylama sonucunda 10 çekimser, 13 ret ve 33 kabul oyu ile Filistin'in Arap ve Yahudi devletine bölünmesi, Kudüs kentinin uluslar arası gözetim altında olacağı ayrı bir birim kabul edildi. BM kararına göre, nüfusun çoğunlukta olduğu Arap halkına Filistin topraklarının yaklaşık %43'ü, nüfusun üçte birini oluşturan Yahudiler ise toprakların yaklaşık %57'si bırakılıyordu.²⁴⁴

İngiltere, manda rejiminin sona ermesi ile birlikte 15 Mayıs 1948 tarihine kadar Filistin'deki bütün kuvvetlerini çekeceğini açıklamış, bu tarihten bir gün önce 14 Mayıs 1948'de Yahudi lider Ben Gurion Başbakanlığında toplanan Musevi Ulusal Konseyi, İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir. İsrail Devleti'nin ilanı sonrasında Yahudi kontrolü altındaki bölgelerin İsrail Devleti'ne ait olduğu deklare edilmiş, bağımsız İsrail'in tüm Yahudilerin vatanı olduğu açıklanmıştır.²⁴⁵ İsrail Devleti'nin kuruluşunu, bağımsızlığını ilk tanıyan devletlerden birisi de Türkiye olmuştur. Türk Devleti İsrail Devleti'nin derhal tanınması kararı Dışişleri Bakanlığının 24. 3. 1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 24. 3. 1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.²⁴⁶

3. 3. 1. 2.. İsrail İle Ticaret Antlaşmaları

1950 seçimleriyle iktidara gelen DP, Ortadoğu politikasına önem vermişti. Hatta 20 Temmuz 1951'de Dışişleri Bakanı Köprülü:

²⁴⁴ Malike Bileydi, *İsrail Devletinin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2000)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 107

²⁴⁵ Malike Bileydi, *a. g. t.*, s. 109

²⁴⁶ Malike Bileydi, *a. g. t.*, s. 353

“Ortadoğu’nun müdafaası ekonomik ve stratejik vaziyet açısından Avrupa’nın müdafaası için gereklidir. Dolayısıyla NATO’ya katıldıktan sonra, Ortadoğu’da bize düşen görevi yerine getirmek için ilgili taraflarla görüşmelere başlayacağız”²⁴⁷

demmişti.

Nitekim 1950’lerde Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır.²⁴⁸ DP iktidarı döneminin ilk aylarında imzalanan Ticaret ve Ödeme Antlaşması ile bu ilişkiler başlamıştı. 10. 3. 1950 tarihli ve 3/10855 sayılı kararla verilen yetkiye dayanılarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti arasında 4. 7. 1950 tarihinde Ankara’da imzalanan ilişik Modüs Vivendi ile Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarının onanması, Dışişleri Bakanlığının 25. 7. 1950 tarihli 74489/339 sayılı yazısı üzerine 5589 sayılı kanunla süreci uzatılan 4582 sayılı kanunun birinci maddesine göre Bakanlar Kurulunca 4. 8. 1950 tarihinde kararlaştırılmıştır. Buna göre imzası gününde hüküm ifade etmeye başlayan Modüs Vivendi ile Türkiye Cumhuriyeti İsrail Devleti birbirlerine karşılıklı olarak seyri sefain ve gümrük tarifeleri bakımından en ziyade müsaadeye mazhar milletler muamelesini uygulayacaktır.

Ticaret Antlaşmasının 1. maddesine göre; Türkiye-İsrail Devleti arasındaki ticari mübadeleler her iki memlekette yürürlükte bulunan genel ithalat ve ihracat rejimlerine uygun olarak yapılacaktır kararına yer verilmiştir.²⁴⁹ Aynı şekilde İsrail ile Türkiye arasında 24 Ocak 1951 tarihinde kabul edilen 5707 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında İmzalanan Modüs Vivendi ile Ticaret ve Ödeme Anlaşmalarının Onanması Hakkında Kanun*²⁵⁰ ile ekonomik ilişkiler daha da geliştirilmiştir.

DP iktidarı döneminde İsrail ile ulaştırma konusunda anlaşmalar yapılmıştır. 10 Aralık 1951 tarihinde kabul edilen 5848 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Hava Ulaştırmalarına Dair Olan Anlaşma ile Ekinin Onanması Hakkında Kanun*²⁵¹ ile ilişkiler geliştirilmişti. Yine İsrail ile 4. 6. 1953 tarihli ve 8425 sayılı *İsrail’e 30. 000 Ton Buğday Satılması Hususunda İsrail Elçiliği İle Teati*

²⁴⁷ Süha Bölükbaşı, *Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa, Türkiye’nin Dış Politika Gündemi, Kimlik, Demokrasi, Güvenlik* (hzl. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara 2001, s. 246

²⁴⁸ William Hale, (çev. Petek Demir), *Türk Dış Politikası (1774–2000)*, 2003 Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s. 127

²⁴⁹ Malike Bileydi, *a. g. t.*, s. 356-358

²⁵⁰ Kanun hakkında geniş bilgi için bkz. *Düştur*, 3. Tertip, C XXXII, s. 352–358

²⁵¹ İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945–1975)*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 100

Olunan İlişik Mektupların Tasdiki Hakkında Kararname ile Türkiye-İsrail arasında buğday satılması konusunda kararlar alınmıştır.²⁵² Türk-İsrail ilişkilerinde 1955'ten sonra da ekonomik ilişkiler yoğun olmasa da devam etti. Nitekim 22. 6. 1956 tarihli ve 6750 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasındaki 4 Temmuz 1950 Tarihli Ödeme Anlaşmasına Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun* ile ticari düzenlemeler yapılmıştır.²⁵³

DP iktidarı döneminde Türk-İsrail ilişkileri genelde olumlu gelişmiştir. Hatta İsrail ile Türkiye arasındaki bu olumlu hava buraya göç eden Türk Yahudileri için kolaylık oldu.

3. 3. 2. İsrail'e Yönelik Türk Yahudi Göçleri

1948'de Yahudi tarihinin en önemli olayı, İsrail Devleti'nin kuruluşu gerçekleşti. Dört bin kadar Türk Yahudi'si İsrail'e göç ettiler. Türk kamuoyu bu göçü çok kötü bir şekilde karşıladı. Yahudilerin bir kısmının Türkiye'yi terk etmeye karar vermeleri Türk kamuoyunca kabul edilmesi ağır olan bir davranıştı. Zira Recep Peker'den sonra Başbakanlığa gelmiş olan Hasan Saka Hükümeti, Yahudilerin Türkiye'den çıkışlarını yasakladı ve yasak sonra değiştirildi. İsrail hariç yurtdışına gitmek serbest bırakıldı.²⁵⁴ Türk basınında Yahudilerin tavrını cesaretle açıklayan Yahudiler çıktı ve Türkiye'den İsrail'e göç eden her Yahudi'nin bir Türk propagandacısı olacağını, bundan Türkiye'ye sadece fayda geleceğini belirttiler.²⁵⁵

İsrail Devleti'nin kurulması, Türk Yahudilerinin bir bölümünün İsrail'e göç etmelerinin genel nedenidir. Tabii ki bunda her şeyden önce bir vatan duygusu öne çıkmaktadır. O güne değin Türk topraklarını, kendileri için de bir *vatan* olarak gören Türkiye'de yaşayan Yahudilerin, bu devletin kurulması ile artık soydaşlarına ait bir ülke, bir devlet vardır. Bu durum Türkiye ile İsrail arasında Türk Yahudilerinin bir seçim yapmalarını gerektirmiştir.²⁵⁶ İsrail'e göç eden Türk Yahudilerinin Türk toplumu ve Türkiye için genelde olumlu anı ve izlenimlere sahip oldukları belirtilmelidir. Ama asıl önemlisi, bu Yahudilerin Türkiye ile bağlarını koparmamaları, Türkiye'de

²⁵² *Sicilli Kavanini*, C XXXIV, 1953, s. 1056-1058

²⁵³ *Resmi Gazete*, 17 Ocak 1956, Sayı: 9209, s. 14701; *Sicilli Kavanini*, C XXXVII, 1956, s. 175

²⁵⁴ Avner Levi, *a. g. e.*, s. 157

²⁵⁵ *a. g. e.*, s. 107

²⁵⁶ Çetin Yetkin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s. 256

edindikleri kültürü İsrail’de yaşatmaları, çoğunun Türkçeyi ana dilleri olarak konuşmalarıdır.²⁵⁷

Türk-İsrail ilişkilerinin olumlu bir seyir izlediği DP iktidarının ilk dönemlerinde yeni kurulan İsrail Devletinin Başbakanı Ben Gurion dostluk mesajları vererek şunları söylemiştir:

“İki memleketin iktisadi bünyelerinde birbirini tamamlayacak hususiyetler vardır. Türkiye ve İsrail Ortadoğu’daki hakiki bir memlekettir, çünkü istiklalini kazanmış olmak hür olmak için kâfi sayılmaz. Bizler kazanılmış istiklalimizi müdafaa etmek, azim ve kudretindeyiz... Atatürk’ün liderliği altında muazzam bir inkılap yapmış olan Türk milletine sulh yolunda, terakki yolunda, hürriyet yolunda ve kendini bütün dış tehlikelere karşı koruyabilmesi için kalpten temennilerde bulunmaktayım. Ben Türkler arasında 3 sene kadar yaşadım. O dönemde padişahlar idaresi vardı... Türk milletini daima takdir edeceğim...”²⁵⁸

İsrail’in Türkiye’ye coğrafi yakınlığı sebebiyle bazı göçmenler için aliya,²⁵⁹ bir deneme niteliği taşıyordu. Bu göçmenler için İsrail’de yaşam başarılı bir deneyim almadığı takdirde her zaman Türkiye’ye geri dönme imkânı mevcuttu. Nitekim Türkiyeli göçmenlerin bir bölümü zor yaşam koşullarına uyum sağlayamadı ve geri döndü.

DP’nin iktidara gelişi, İsrail’e göçleri ve Türkiye Yahudilerinin dönüşlerini doğrudan etkilemiştir. Zira DP’nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle birlikte Serbest Piyasa ekonomisi uygulanmaya başlamıştı. Bu liberal rejimin nimetlerinden faydalanan ve kısa sayılabilecek bir sürede tekrar servete kavuşan İstanbullu Yahudi tüccarlar, İsrail’e göç eden akraba ve dostlarıyla haberleştiklerinde DP iktidarını ve kolay para kazanılan bir hayatı övdüler. Böylece İsrail’deki yakınlarının zihinlerini çelip bir bölümünün geri dönmesine neden oldular. Tabii ki, bu dönüşte, vatandaşlara pek kalp huzuru ve emniyet bahşetmeyen CHP Hükümeti zamanında göç eden Yahudilerin, vatandaşlar arasında tam eşitlik ilkeleri ile iktidara gelen DP rejimi altında geri dönmelerinin doğal olduğu görülmektedir.²⁶⁰ Evet CHP iktidarının özellikle Milli Şef döneminde uygulamaya koyduğu ve her yönüyle azınlıkları olumsuz etkileyerek uzun

²⁵⁷ Çetin Yetkin, a. g. e. s. 260; *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1991, s. 10

²⁵⁸ Vâ-nû, “İsrail Başbakanının Türkiye’ye Mesajı”, *Akşam*, 8 Mayıs 1952, s. 1 ve 3

²⁵⁹ Aliya: *Yukarı çıkış, yükselmek* ; Diasporada yaşayan Yahudilerin İsrail topraklarına yerleşip, yaşamak için İsrail’e göç etmeleri, bkz. Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, İletişim Yayınları, İstanbul 200, s. 435

²⁶⁰ Rıfat N. Bali, ...Aliya: (1946-1949), s. 321

yıllar belleklerinde bir med-cezir yaratan Varlık Vergisinin etkileri Yahudi azınlıkları incitmişti ki, Türkiyeli Yahudiler İsrail'den Türkiye'ye geri göç yaptıkların da bile DP iktidarının etkisini, varlığını kendileri için şans olarak görmüşlerdir.

DP, Cumhuriyet iktidarları boyunca azınlıklara özgür davranılan dönem olmuştur. Bu yaklaşım tarzı daha DP'nin kurulduğu dönemlerde Celal Bayar tarafından şöyle dile getirebiliyordu:

“Milliyet meselesine gelince, din ve ırk farkı gözetmeksizin “Ben Türküm” diyen bütün vatandaşları DP Türk sayar. Böylece bütün vatandaşları bir tutarak ve onları vatandaşlık ülküsü etrafında toplayarak, cümlesini yurda faydalı kılmak, bu mevzu da partimizin kabul ettiği esastır.”²⁶¹

²⁶¹ Rıfat N. Bali, ...Aliya: (1946–1949), s. 366

4. BÖLÜM

4. 6–7 EYLÜL 1955 OLAYLARINDAN 27 MAYIS 1960 HÜKÜMET DARBESİNE KADAR AZINLIKLAR

4. 1. 6–7 Eylül Olayları ve Türk-Yunan İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu

4. 1. 1. Türk-Yunan İlişkileri

4. 1. 1. 1. DP'in İktidara Gelişine Kadar Türk-Yunan İlişkileri

XIX. yüzyılda Yunanistan, 1829 Edirne Antlaşmasıyla resmen Osmanlıdan bağımsız olarak ayrılmış ilk Balkan toplumu olmuştur. Bu tarihten itibaren Türk-Yunan ilişkileri hep gündemde kalacaktır. Yüzyılın sonlarında ilişkilerin bozulmasında etkili olan Girit Olayı, aynı zamanda 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşından sonra ortaya çıkacak bir patlamanın da zemini hazırlamıştır.²⁶² Osmanlı, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşında her ne kadar Yunanlılara üstünlük sağlasa da Balkan Savaşlarında yenilgiye uğrayarak sadece Yunan topraklarını değil tüm Balkanları kaybetmişti. Savaşların sonucunda imzalanan 14 Kasım 1913 Atina Antlaşması ile Batı Trakya'da azınlık durumuna düşen Türk vatandaşlarına sosyal haklar ve güvenceler verilecektir. Aynı şekilde adalar üzerinde de Yunanistan, bu adalardaki Müslüman halkın, azınlık haklarından tam yararlanmasını sağlayacaktır. Aslında Atina Antlaşmasındaki hükümlerin birçok bölümünün 24 Temmuz 1923'deki Lozan Barış Antlaşmasına kaynaklık etmesi kayda değer bir başka olaydır

Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde Türkiye, karşısında Rum azınlıkları nedeniyle muhatap olarak en çok Yunanlıları görmüştür. Başta patrikhane meselesi olmak üzere, Nüfus Mübadelesi gibi konular Türk-Yunan devletleri arasında tartışma yaratmış ve uzun süre her iki tarafı da uğraştırmıştır. Türk-Yunan ilişkileri 1930'lu yıllara kadar daha çok Lozan Barış Antlaşmasından arta kalan sorunlar yüzünden tam anlamıyla gelişmemiştir. Hatta 1926 yılında imzalanan Türk-Yunan Antlaşmasına ve elçi teatisine rağmen 1930 yılına kadar geçen sürede Türkiye ile Yunanistan arasındaki

²⁶² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara 1997, s. 279

ilişkiler sorunlu olarak devam etmiştir. Bununla birlikte, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler aşamalı olarak gelişmeye başlamıştır. Bu durum, İtalya'nın Akdeniz Bölgesinde Türkiye ve Yunanistan'ı içine alan bir dostluk ve ittifak sistemi kurmak çabası ile siyasal liderler Mustafa Kemal ve Venizelos'un bu ilişkilerin gelişmesinde gösterdiği gayretlerinin bir ürünüdür. Nihayet iki ülke arasında süruncemede kalmış bulunan değişim meselesini sonuçlandırmak üzere 10 Haziran 1930'da Ankara'da bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi *yerleşmiş* kavramının içine alınmış ve her iki ülkenin azınlıklarına ait mallar konusunda da düzenlemeler yapılmıştır. ²⁶³ Bu çerçevede *1930 Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması* ²⁶⁴ nın imzalanması iki taraf arasında buzları kırdı ve müteakiben üç antlaşma imzalandı

Atatürk'ün ölümünden sonra başa geçen İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı'nın son günlerine dek Türkiye'yi savaşın dışında yansız tutarken, bir yandan da Yunanlılarla dostane ilişkileri sürdürmüştür. Ne var ki Yunanistan II. Dünya Savaşı'na girmiş ve Alman işgali altında çok eziyet çekmişti. ²⁶⁵ ABD'nin etkisi ve Komünist Rusya'nın öteki düşman olarak algılanılmasından sonra oluşan iki kutuplu uluslar arası düzen ve bunun yarattığı gerilim, Türkiye ile Yunanistan arasında 1930'dan beri var olan yakınlaşmanın devam etmesini sağlar. Bu amaçlar doğrultusunda ABD'yi 19 Aralık 1946 tarihinde ziyaret eden Yunan Başbakanı K. Tsaldaris'e ABD'nin destek karşılığında sunduğu şartlar arasında Türk-Yunan ilişkilerinin yeniden canlandırılması yer alıyordu. İngiltere de aynı yönde baskı yapıyordu. ²⁶⁶

Türk-Yunan ilişkileri savaş sürecinde aslında çok istenildiği gibi gitmemişti, hatta Türkiye'nin azınlıkları hedefleyen Varlık Vergisi gibi uygulamaları neticesinde iki kamuoyunun birbirine bakışı olumsuz bir noktaya gelmişti. Ama 1947'den başlayarak Türk-Yunan ilişkileri ortak komünist tehlike karşısında aynı ittifak sistemi içerisinde yer alma arzularından dolayı yeni bir yakınlaşma dönemine girmişti. Böylelikle 1947'den başlayarak karşılıklı temaslar da artış göstermiştir. 1948'de ise, iki ülke arasında

²⁶³ Mustafa Balcıoğlu, “ Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 419–420

²⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920–1945)*, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1983, s. 391–396

²⁶⁵ Namık D. Volkan-Norman Hzkowitz, (çev. Banu Büyükkal), *Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komşular*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2002, s. 157

²⁶⁶ Stefo Benlisoy, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Yunan Yakınlaşması Kral ve Kraliçenin Türkiye Ziyareti”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 12

ekonomik işbirliğine yönelik bir anlaşma imzalanır.²⁶⁷ Her iki devlet ileride NATO'da da ortak hareket ederek Sovyetlere karşı Amerika'nın yanında yer alacaklardır. Zira 4 Nisan 1949'da kurulan NATO'ya Türkiye ve Yunanistan müştereken ortak üye oldular.

268

Türk-Yunan ilişkilerinde uluslararası sistemin yapısı önemli bir etken olarak varlığını hissettirmiştir. Bu etken tarafların ortak dış tehdit algılamalarına yol açtığı 1937–1954 yılları arasında iyi ilişkilerin doğmasına neden olmuşken, bu özel koşullar ortadan kalkınca Yunanistan'ın ihtiraslarına uygun durumların ortaya çıkmasına yol açtığı için olumsuz bir etkene dönüşecek. Zira Kıbrıs meselesi de DP iktidarının ikinci döneminden itibaren iki ülke arasında en önemli sorun olacaktır.

4. 1. 1. 2. DP Döneminde Türk-Yunan İlişkileri

DP iktidara gelmesi iki ülke arasındaki yakınlaşmanın temposunu artırır. Zira 1950'lerin hemen başında DP iktidarının Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Paris'te meslektaşı N. Plastiras ile görüşmüş ve iki taraf her alanda yakın ve etkili bir işbirliğinin hayata geçirilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. İki tarafın yetkilileri arasında çeşitli konulardaki görüşmeler hız kazanmıştır. Nitekim 30 Ocak –6 Şubat tarihleri arasında Yunanistan Başbakan Yardımcısı Sofoklis Venizelos'un Türkiye'yi ziyaretine, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü'nün kalabalık bir heyetle 26 Nisan–2 Mayıs tarihleri arasında Atina'yı ziyaretiyle karşılık vermişlerdir. Bu çerçevede Türkiye ve Yunanistan arasında 10 Nisan 1951'de Ankara'da 21 maddeden ibaret *Türk-Yunan Kültür Antlaşması* imzalanacaktır.²⁶⁹

Türk-Yunan dostluğu sadece kültürel veya siyasal alanda değil sosyal, sağlık alanında da gelişmişti. Zira DP iktidarının ilk dönemlerinde imzalanan ve 24. 1. 1951 tarihinde kabul edilen 7722 nolu *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Yunanistan Hükümeti Arasında Münakit Veteriner Sözleşmesinde Değişiklik Yapılması İçin Teati Edilen Mektupların Onanması Hakkında Kanun* ile bu durum belirtilmiştir.²⁷⁰ Yine DP

²⁶⁷ Stefo Benlisoy, a. g. m, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 12-13; Vamık D. Volkan-Norman Hzkowitz, a. g. e., s. 158

²⁶⁸ Namık D. Volkan, Norman Hzkowitz, a. g. e., s. 158

²⁶⁹ Sicilli Kavanini, C XXXIII, 1952, s. 165–167; Stefo Benlisoy, a. g. m., *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 13; ayrıca 12 Mayıs 1952 tarihinde kabul edilen 5932 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti İle Yunanistan Krallığı Arasında İmzalanan Kültür Anlaşmasının Onanması Hakkında Kanun* ve kanun maddelerin detaylı bilgileri için bkz. **Ekler Bölümüne**

²⁷⁰ Sicilli Kavanini, C XXXII, 1951, s. 45; *Düştur*, 3. Tertip, C XXXIII s. 363–365

iktidarı döneminde Yunanistanla 14 Mayıs 1952 tarihli ve 15056 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Hükümeti Arasında Münakit İkamet, Ticaret Ve Seyrisefain MukaveleNamesi*'ne merbut taviz listesinin kaldırılmasına dair Bakanlar Kurulu Kararı ile Türkiye gümrük taviz listesinin yürürlükten kaldırıldığı belirtilmiştir. Bu çerçevede yine 25. 12. 1952 tarihli ve 8292 nolu Yunan hududu üzerinde bulunan Pazarkule mevkiinin Türkiye'ye girip çıkacaklar için hudut kapısı olarak tayini hakkında Bakanlar Kurulu Kararı ile her iki taraf arasında olumlu gelişmeler öne çıkmıştır.²⁷¹

DP döneminde Türk-Yunan ilişkileri karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalarla pekiştirilmiştir. 1952 Haziranında Yunan Kral ve Kraliçesi Türkiye'yi ; Cumhurbaşkanı Celal Bayar da aynı yılın Aralık ayında Yunanistan'ı ziyaret ederler.²⁷² Kral I. Paul ve Kraliçe Frederika'ya Dışişleri Bakanı Venizelos refakat etmiştir. 8 Haziran'da vapurla İstanbul'a gelen ve o akşam trenle Ankara'ya hareket eden misafirlere geniş bir dostluk gösterilmişti. Olumlu ilişkiler karşılıklı dostluk antlaşmalarına yansıdığı gibi bu durumdan Türkiye'deki Rum azınlıkları çok hoşnut kalmıştır. Bu çerçevede 2 Şubat 1952'de kurulmuş olan Türk-Yunan Muhtelif Komisyonunun hazırladığı anlaşmalar, Türkiye adına, Atina büyük Elçisi Cemal Hüsnü Taray, Yunanistan adına, Yunan Heyeti Başbakanı Bakkalbaşı tarafından Ankara'da parafe edilmiştir.²⁷³ Bu olumlu gelişmelerden sonra Cumhurbaşkanı Bayar, Yunan Kralı Paul'ün Türkiye'ye ziyaretini iade etmek üzere, Yunanistan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bayar 30 Kasım'da Selanik'e gitmiş ve Atatürk'ün doğduğu evi de ziyaret etmişti. 2 Aralık'ta Gümülcine'de Türk lisesinin açılışında bulunmuş ve aynı gün Kavala Limanından deniz yoluyla Türkiye'ye hareket etmiştir. Zira bu geziden sonra Yunan Hükümetinin yardımı ile yaptırılan Gümülcine Türk Lisesi, öğrenim durumu çok geri olan Batı Trakya'daki Türk cemaati için önemli gelişme unsuru olacaktır. Bu olay aynı zamanda, Yunan Hükümetinin, Türk-Yunan dostluğu namına, Türk cemaati hakkında müsbet bir yol tutması ümitlerini arttırmıştır.²⁷⁴

Yunanistan ile Türkiye arasındaki yakınlaşma özellikle ülkedeki Rum ve Türk azınlık nüfuslarını olumlu yönde etkiledi. Her iki hükümet de ilişkileri yumuşatmanın ve karşılıklı kamuoylarını ikna etmede azınlık topluluklarının hayat şartlarında belirgin iyileştirmeler yapmanın önemli olabileceğini düşünürler. Bunun sonucunda otuz yıldır

²⁷¹ *Sicilli Kavanini*, C XXXIII, 1952, s. 603 ve 639; *Düstur*, 3. Tertip, C XXXIII, s. 1638

²⁷² Stefo Benlisoy, a. g. m, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 13

²⁷³ Anlaşmaların ayrıntıları için bkz. İsmail Soysal, ...*Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, s. 147

²⁷⁴ İsmail Soysal, ...*Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, s. 158

bir belirsizlik içersinde ve Varlık Vergisi gibi iktisadi ve toplumsal varlığına yönelmiş uygulamalarla baş etmeye çalışan İstanbul Rum cemaati, bu dönemde geleceğine güven ve iyimserlikle bakmaya ve her bakımdan bir yenilikle bakmaya ve yeniden canlanma yaşamaya başlar.²⁷⁵ Evet, görüldüğü gibi DP iktidarı döneminde Stefo Benlisoy'un da belirttiği gibi Rum cemaat en rahat ve huzurlu dönemini yaşamıştır. Üstelik 6-7 Eylül 1955 olayları en çok Rumları olumsuz etkilemesine rağmen Rum azınlıklar bu olaylardan sonra dahi DP'den milletvekili seçilerek olumlu ilişkileri sürdürmüşlerdir.

Ekonomik alanda Varlık Vergisinin yıkıcı etkisi ile sarsılan Rumlar, buna rağmen çikolata imalatında, dericilikte, tekstilde, hamur işi ve bisküvi imalatında, konservecilikte, her türlü toptancılık işinde ve ithalat-ihracat alanlarında önemli bir yere sahip olmuşlardı. Yine Rumlar bunun dışında içki imalatı, balıkçılık, kereste ticareti, mobilyacılık, hatta tersanecilik gibi birçok alanda büyüklü küçüklü işletmelere sahiptirler ve İstanbul'un iktisadi hayatında vazgeçilmez payları vardı. Zira ekonomik açıdan rahat ettikleri İstanbul Rumlarının büyük bir bölümü DP'in liberal iktisadi yönelimini destekliyordu.²⁷⁶

DP iktidarı döneminde Rum basını da 1922'den sonraki en parlak dönemini yaşamaktaydı. Nitekim 1955'e geldiğimizde İstanbul'da günlük beş gazete *Apoyevmatini*, *Tahidromos*, *Vima*, *Embros*, *Efimeris*, haftalık üç gazete *Kiriakatiki*, *Proia*, *Hronos* ve *Elefthen Foni*, dinsel iki gazete *Orthodoria* ve *Apostobs Andreas* ve bir çocuk gazetesi *Filos Tou Paidiou* yayımlanmaktaydı.²⁷⁷

DP iktidarı döneminde Türk-Yunan ilişkilerinde ön plana çıkan patrikhane, ilk dönemlerde herhangi bir problem teşkil etmemiş hatta devlete bağlılığını patrik Athenagoras dile getirmişti. Gerçekten de Athenagoras kendi dönemine kadar uygulanmış geleneksel fener politikasının dışına çıkarak Nato şemsiyesi altında oluşmaya başlayan Türk-Yunan yakınlaşmasının en hararetli destekleyicisi olmuştu. Zira Athenagoras'ın patrikliğinin ilk yılları gerek patrikhaneyi gerekse de İstanbul'daki Rumları, Türk-Yunan yakınlaşmasının temel olanakları haline getirmeye yönelik bir dışa dönüklük arz etmişti. Bu çerçevede Athenagoras'ın düşüncesinde İstanbul Rumları, Yunanlı topluluklarının Amerikan toplumuna dâhil olmalarına benzer bir rol üstlenebilirlerdi. Elbette ki bu düşünce Türk-Yunan ilişkilerindeki yakınlaşmanın

²⁷⁵ Stefo Benlisoy, a. g. m, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 13-14

²⁷⁶ a. g. m, s. 14

²⁷⁷ a. g. m, s. 14

devam edeceğini varsaymak zorundaydı. Bu durum karşısında patrik İstanbul Rumlarını kendi kültürel niteliklerini korumakla birlikte çoğunluk toplumuna tamamen dâhil olmalarını sağlamaya çalıştı. Bu yönelimin bir ifadesi olarak patrikhane bürolarında Atatürk ve İnönü'nün fotoğrafları asılmaya ve her pazar patrikhane girişinde Türk bayrağının göndere çekilmesine başlandı.²⁷⁸

Türk-Yunan ilişkileri 1954 yılına kadar gerçekten olumlu seviyede gelişmişti. Bu dönemde Türk-Yunan ilişkileri içersinde karşılıklı gidiş, geliş ve ikamet konularını kolaylaştıran anlaşma yanı sıra ; 31 Ocak 1955 tarihli ve 6460 nolu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Yunanistan Kraliyeti Hükümeti arasında 7 Kasım 1953 tarihinde Ankara'da imzalanan *Ticaret ve Ödeme Anlaşmaları İle Eklerinin Tasdiki Hakkında Kanun*²⁷⁹ ile ekonomik ilişkiler zirve noktaya çıkmıştır ki, ticaret ve ödeme anlaşmalarının içinde kültürel içerikli ithal ve ihraç ürünlerin olması ayrı bir önem taşımaktaydı.

DP iktidarının ikinci yarısından itibaren öne çıkan Kıbrıs meselesi ve Batı Trakya'daki Türk azınlık sorunları her ne kadar Türk-Yunan ilişkilerini gerse de yine de Türkiye'deki Rum azınlıklar DP iktidarını desteklemişlerdir. DP de Yunanlılarla bağları koparmamış, hatta birçok ikili anlaşmaları sürdürmüştür.

4. 1. 2. 6–7 Eylül Olayları ve Çıkış Nedenleri

DP iktidarının ikinci döneminde Türkiye'de bulunan başta Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklara yönelik eylemlerin meydana gelmesine yol açan ve bir nevi olumsuzlukların başlama noktası olan olaylara *6–7 Eylül 1955 Olayları* denir. 6–7 Eylül olayları olarak Türk siyasi tarihine geçen ve DP iktidarı döneminin tartışılan bu konusu aslında dönemin politikalarını belirleyici etkin bir olay olmuştur.

4. 1. 2. 1. Kıbrıs Sorununun Etkisi

6–7 Eylül olaylarını daha iyi anlatabilmek amacıyla gerekçelerini derinlemesine incelemeyi uygun gördük ki, bu noktada hem Türk-Yunan ilişkilerini geren, hem Türkiye'de azınlıklara yönelik politikaları etkileyen Kıbrıs sorunu 6–7 Eylül olaylarının temel nedeni olmuştur. bu sorunun ortaya çıkışına öncelikle yer vererek konunun iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz. Kıbrıs Sorunu, DP iktidarının ikinci döneminde Türk dış

²⁷⁸ Stefo Benlisoy, a. g. m, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 15

²⁷⁹ *Düstur*, 3. Tertip, C XXXVI, s. 185–203; *Sicilli Kavanini*, C XXXVI, 1955, s. 31–37

politikasını belirleyici mesele olmuştur. Sorunun tarihsel boyutunu açıklayarak bu süreçte DP iktidarına kadar Kıbrıs'ın konumu belirtilerek 6–7 Eylül olaylarındaki etkisini kapsamlı bir şekilde değerlendireceğiz.

4. 1. 3. DP'in İktidara Gelişine Kadar Kıbrıs Sorunu

Akdeniz'e hâkim statüde devletini kuran ve etkinliği genişleten Osmanlı Devleti, 1570 yılında Kıbrıs'ı almıştır. Kıbrıs, tarihindeki en uzun huzurlu dönemini, kuşkusuz 1571–1878 arasında, Osmanlı egemenliği altında yaşamıştır. Zira 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşının sonucunda İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı Anadolu topraklarında ortaya çıkabilecek yeni Rus saldırısına karşı silahlı yardımda bulunması karşılığında Kıbrıs'a yerleşiyordu.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere Kıbrıs'ı bir nevi koruma politikası takip ediyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin İngiltere'yle karşı karşıya gelmesini fırsat bilen Londra, ani bir kararla Ada'yı Britanya imparatorluğuna kattığını ilan etmişti. Hatta Londra, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını çizen Lozan Barış Antlaşmasında, Kıbrıs'ın 1914'te İngiltere'ye katıldığını da Ankara'ya onaylatacaktır. Bu durum Lozan Barış Antlaşmasının 20. maddesinde şöyle düzenlenmiştir: “Kıbrısın, Britanya Hükümeti tarafından 5 Kasım 1914'te ilan olunan ilhakını Türkiye tanıdığını beyan eder.”²⁸⁰

Öte yandan, Kıbrıslı Rumlar da boş durmuyorlardı. 1929'da Kıbrıslı Rum temsilcileri, Londra'ya Enosis isteklerini iletiler. Bunun gerçekleşmemesi üzerine, Kıbrıs Rumları 1931 sonbaharında ayaklandılar. Bu arada Kıbrıs Kilisesi, Ada'nın Yunanistan'a bağlanmasını sağlamak amacıyla el altından sürekli olarak bu düşüncüyü yayıyor, taraftar topluyor, başkaldırı için gerekli ortamı ve koşulları yaratmaya çalışıyordu. Hatta 17 Ekim 1931'de, Kitium piskoposu Nikodemos, Biz Yunan bayrağı altında hür yaşamak istiyoruz, yaşasın ilhak! diyerek Kıbrıslıları kışkırtıyordu. Bu kışkırtmalar sonrası isyanlar çıktı. Rum kalabalığı, başlarında papazlarla beraber vali konağına saldırarak konağı yakmışlar ve işgalin elebaşı olmuşlardı.

1931 ayaklanması ile başlayan terör dönemini, 1943 yılına dek sürmüştü. 1941 yılından başlayarak Rumların tüm ulusal ve dini törenleri, Yunanistanla birleşme için gösteri yapma aracı olacaktı. 1947 yılında ise, Rum sağcı ve komünist partilerinin

²⁸⁰ Seha Meray, *Konferansta İmzalanan Senetler*, C II, İkinci Takım, s. 8

temsilcileri Londra'ya giderek İngiliz Sömürgeler Bakanıyla görüştü ve Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi için yardımlarını istediler. Bu isteğe Kıbrıs Türkleri şiddetle karşı koydular. Kıbrıs'ta 1950 oylamasının ardından Başpiskoposluk koltuğuna Makarios oturdu. İşte bu durum DP dönemiyle birlikte Türk-Yunan ilişkilerini Kıbrıs bağlamında doğrudan etkilemişti.

4. 1. 4. DP Dönemi ve Kıbrıs Sorunu

DP iktidarının ilk dönemlerinden başlayıp özellikle de ikinci döneminden itibaren etkili olacak Kıbrıs Sorunu, dış politikada hayli meşgul ortam yaratacaktır. 1950'lere kadar Kıbrıs'ta yaşanan sorunların Türkiye'yi ilgilendirmediğini söylemek doğru olmasa da, orada yaşayan Türk topluluğa kötü davranılmasına karşı bir garanti ve enosis ya da Yunanlıların birleşmesine karşı en iyi alternatif olarak gördükleri için, Türk Hükümeti ile nüfusun yüzde 20'sini oluşturan Kıbrıslı Türklerin İngiliz yönetimini kabul etmeye gönüllü oldukları bilinmektedir. Benzer şekilde Yunan Hükümetleri de kimi zaman İngilizleri kendilerinden uzaklaştırmamak için enosis hareketine destek vermemişlerdir. Kıbrıs'ın geleceği konusundaki kaygılar, 1950'lilerin ortalarında hem Yunanistan'da hem de Kıbrıs'ta yaşayan Yunanlılar arasında enosis hareketinin, hız kazanmasıyla başlamıştır.²⁸¹

Kıbrıs Sorunu, Türkiye'de öncelikle halk ve kamuoyu tarafından sahiplenilecektir. İlginçtir, önce CHP, daha sonra DP iktidarları bu ulusal sorunu benimsemekte ortaklaşa geç kalacaklardır. Zira CHP'nin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 23 Ocak 1950'de TBMM'de bir milletvekilinin sorusuna verdiği yanıtta, "Kıbrıs meselesi diye bir şey yoktur..." diyerek meselenin ciddiyetini kavrayamamışken, iktidara yeni gelen DP'nin ilk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de, 20 Haziran 1950'de yapılan DP Meclis Grup toplantısında, Kıbrıs'la ilgili bir soruya, "Böyle bir mesele yoktur" yanıtı vermiştir. Ancak 24 Şubat 1951 günü Köprülü, 1951 yılında Yunanistan'ın konuyu resmen ele alması üzerine, ancak Türk-Yunan dostluğundan bahsedebilmiştir.

Türk-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs meselesi, bizzat Yunanistan tarafından resmi düzeyde alınarak işlenecek giderek iki ülke ilişkilerini kökünden zedeleyecekti. Kaldı ki, 1952 itibariyle bile, Atina'da olsun Kıbrıs'ta olsun, konu çoktan ısıtılmaya

²⁸¹ William Hele, *a. g. e.*, s. 131-13

başlanmıştı. Her ne kadar 1952’de Yunan basını da Kral Paulos’un Türkiye gezisine geniş ve olumlu bir yer veriyse de, daha 20 Haziran’da Atina çıkışlı haberler, Yunan hükümetinin bütün ülkelerden ve Kıbrıs Adasından, Kıbrıs meselesinin BM’nin gelecek toplantısına aksettirilmesini ısrarla talep eden telgraflar aldığını bildiriyordu.²⁸²

Türk-Yunan ilişkilerini kopma noktasına getiren Kıbrıs meselesi, İngiltere’nin Ortadoğu siyaseti ile doğrudan ilgilidir. Ayrıca Kıbrıs’ta ortaya çıkan gerilim etkisini Türkiye’de azınlıklara yönelik eylemlerle gösterecektir.²⁸³ 1955 yılı, Türkiye’nin Kıbrıs Sorunu’nda kararlılık ortaya koymaya başladığı sürecin başlangıcıdır. Bu dönemde Yunanistan’da gösteriler ve taşkınlıklar arttı. Atina ve Selanik’te başlayan ABD ve İngiltere aleyhtarı gösteriler EOKA’ya cesaret vererek terörü Ada’ya taşıtmıştır. Zira Türklere saldırmaya başlayan, köyleri yakıp yıkan EOKA tehdit örgütüne karşı halkının savunmasını yapacak bir örgütlenme gereksinimini duyan Kıbrıs Türkleri, önceleri buna karşı çeşitli mukavemet teşkilatı oluşturmaya çalışmıştır.

Bütün bu olumsuzlukların arefesinde Kıbrıs ile ilgili politikasını Türkiye’yi de soruna taraf olarak sokup Yunanistan’ın taleplerini dengelemek stratejisi üzerine kuran İngiltere, Londra’da, Türkiye ve Yunanistan’ın katılacağı bir üçlü konferans çağrısında bulundu. Ve DP Hükümeti çağrışı 2 Temmuz tarihinde kabul etti.²⁸⁴ Bu konuda *Yunanistan konferansa iştirak için nazlanıyor*, başlıklı Akşam Gazetesinde, “Hariciye Nazırı Vekili, bütün noktalar iyice tetkik edilinceye kadar teklife cevap vermeyeceklerini”²⁸⁵ söyledi. Kızıl papaz konferansa Türkiye’nin de çağrılmasını beğenmiyor, İngiliz Gazetelerine Kıbrıs’ın asla terk edilemeyeceğini söylüyordu.²⁸⁶ Rumların Kıbrıs’ta olumsuz eylemlerine karşın DP lideri Başvekil Adnan Menderes ölçülü konuşmuştur:

“Kıbrıs meselesi hakkında Türkiye, görünüşü çok vazih bir şekilde tesbit ve cihan-ı umumi efkâra arzetti”²⁸⁷

Aslında bu açıklama Türkiye’nin ne kadar vakur bir tavır takındığını, kavgayı yaymayı istemediğini göstermiştir.

²⁸² Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923–1954)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 301

²⁸³ Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, Der Yayınları, İstanbul 2000., s. 70-71

²⁸⁴ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 138; Faruk Sönmezoğlu, *a. g. e.*, s. 71; İsmail Soysal, *a. g. e.*, s. 238

²⁸⁵ *Akşam*, 2 Temmuz 1955, s. 1

²⁸⁶ *a. g. e.*, 3 Temmuz 1955, s. 2

²⁸⁷ *Akşam*, 26 Ağustos 1955, s. 1

Türk-Yunan devletleri arasındaki Kıbrıs meselesi, Eylül 1955 tarihinden itibaren çok gerildi. Zira Selanik'te Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberleri karşısında buna karşılık 6-7 Eylül 1955 olayları başlayacaktır.

4. 1. 4. 1. Kıbrıs Sorununda Patrikhanenin Etkisi

Patrikhane sorunu, 1949'da Athenagoras'ın seçilmesiyle gündeme gelmişti. Athenagoras her ne kadar Fener patrikhanesinin dinsel anlamdaki sembolik lideri olsa da soğuk savaşla başlayan iki kutuplu dünyada Türkiye üzerinde Amerikan siyasetinin tasarrufundan da başka bir şey değildi. Zira Athenagoras'la DP ilişkileri olumluydu. Ancak kimi tutumlarında Fener Patrikhanesi Kıbrıs'taki Rumlara destek veriyordu. Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi için girişilen hareketin lideri Kıbrıs Piskoposu Makarios'tur. Ayrıca Yunanistan'da kurulan, Kıbrıs komitesinin başkanı ise Atina Başpiskoposudur. Nitekim patrikhaneye tabi olan dini liderler, kilisenin siyasetle iştigali yasak olduğu ve bu sebeple takbih edilmeleri istendiği halde, Athenagoras kendisine tabi olan ve tebaası olduğu Türk Devleti'nin aleyhinde çalışan bu piskoposları vazifesinden affetmemiş, bilakis onları desteklemişlerdir.²⁸⁸

Bu çerçevede Kıbrıs meselesinde, baş tahrikçilerinin Fener Kilisesi Baş papazı Atenagoras olduğunu ilan eden Time ve Fortune dergilerinin yazarlarından Rota Winterrol bu tutumu şöyle değerlendirmiştir:

“Böyle siyasi bir işin bir din adamının siyah mantosu altından idare edildiği nereden bilinsin, önce Kıbrıs Rumlarını, sonra Yunan halkını, Türkiye ve İngiltere aleyhine tahrik eden kimse, aslında ruhani bir vazife ile mükellef bulunan Athenagoras'tır. Onu yakından tanıyanlar bilirler ki o din adamından ziyade siyaset adamıdır. Kiliseyi ruhani vazifesini düşünmez, siyasetle meşgul olur. O Amerika'da bulunduğu zamanlarda da böyleydi. Gerek Athenagoras, gerek Kıbrıs'ta onunla birlikte çalışan din adamları, Ortodoks Kilisesine bağlı olduklarından patrik Athenagoras'tan emir alırlar ve onun emrinin dışına çıkamazlar. Efkâr-ı umumiye şunu iyice bilmelidir ki, onların bütün yaptıkları Athenagoras'ın şahsi arzularıdır. Din ile siyaset başka başka şeylerdir. Böyle olduğu halde, onların Kıbrıs'taki faaliyetini dini vazifelerini bırakıp siyasetle meşgul olmalarını Athenagoras'ın hoş görmesi ve mani olmaması benim bu sözlerimi ispata kâfidir.”²⁸⁹

²⁸⁸ Bekir Berk, *Patrikhane ve Kıbrıs*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1962., s. 28

²⁸⁹ Bekir Berk, *a. g. e.*, s. 28-29

Görüldüğü gibi Kıbrıs davasının tahrikçisi, megolaidea'nın bekçisi, Bizans İmparatorluğu davasının takipçisi, Yunan hükümeti ve onun tabii olduğu Ortodoks Kilisesidir. Atina'nın Kıbrıs politikasının, cephedeki tayin edici Grivas'ın efendisi ve Ayasofya'ya çan takma davasının bayraktarı Makarios'tur. Zira Ortodoks Kilisesi teşkilatına göre ise, Makarios Athenagoras'a tabidir. Yani Makarios Athenagoras'ın emir eri, Athenagoras Makarios'un efendisidir.²⁹⁰

Kıbrıs'taki olayların arkasında destekleyici olarak Yunanlılar görülmekteydi. Zira DP'nin iktidara geldiği dönemlerde Türk-Yunan ilişkileri olumlu bir ortamda gelişmesine karşın, bu dönemde Atina ziyaretlerini sıklaştıran Makarios'un girişimiyle, Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta yoğun *enosis* mitingleri düzenlenmesi Kıbrıs stratejisinin uygulanmasına yönelikti.²⁹¹ 1953 yılına gelindiğinde ise Makarios'un, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak amacıyla başlattığı mücadele, Yunan Hükümeti'nin de desteğini alıp bu amaçla örgütler ve kamplar kurulurken, Yunan ordu mensuplarından Albay Grivas, *enosis* için adaya çıkıyordu.²⁹²

1954 yılının ortalarından itibaren Yunanistan, Kıbrıs meselesinin çözümü ile ilgili ilk kez BM'e başvurmuş, ancak Yunanistan'ın bu olumlu gelişmesine karşın Kıbrıs Rum Ortodoks Başpiskoposu Makarios, hem ruhani sıfatına dayanarak kiliseler kanalından faaliyete geçmiş, hem de Ortodoks kiliselerinde ötedenberi olduğu üzere- bir siyasi lider gibi, açıkça siyasi alanda gayret göstermiş, sık sık beyanat yapmıştır.²⁹³ Bütün bu çıkışlar ve Makarios'un faaliyetleri, Türk-Yunan ilişkilerini germeye başlamıştı.

Kıbrıs'taki olayların şiddete dönüştüğü dönem 1955 yılıdır. 1955'ten itibaren Türk-Yunan ilişkilerini ve Kıbrıs meselesini Türk basınından değerlendirerek o dönemdeki havayı yansıtmaya çalışmanın 6-7 Eylül 1955 olaylarının algılanmasını kolaylaştıracağına inanıyoruz. Basında 6-7 Eylül olaylarının ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde anlatacağız. Burada ise, Nisan 1955 yılından 6-7 Eylül 1955 yılına kadar Türk basınına değerlendirmeye çalışacağız.

²⁹⁰ Bekir Berk, *a. g. e.*, s. 40-41

²⁹¹ Murat Hatipoğlu, *a. g. e.*, s. 317

²⁹² Nevin Yurdsever Ateş, "Lozan'dan Kıbrıs Cumhuriyetine... " *Karizma*, Nisan-Mayıs-Haziran 2004, Sayı: 18, s. 25

²⁹³ İsmail Soysal, ...*Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, s. 214

Türk basının olaylara yaklaşım şu şekildeydi. *Zafer Gazetesi, Kıbrıs'ta Şiddetli Tedhiş Hareketleri* başlığı ile gündemi şu şekilde değerlendirmiştir:

“... Lefkoşe’de meçhul şahıslar, Umumi Valilik binasına, Ortadoğu İngiliz Komutanlığı Kurmay Başkanlığının işgal ettiği askeri barakalara ve Kıbrıs Radyo evine, polis karakollarına ve zabıta amirlerinin ikametgâhlarına tecavüzde bulunmuşlardır.”²⁹⁴

Bütün bu olumsuz gelişmelerin ardında Piskopos Makarios vardı. 26 Haziran 1955’te *Zafer Gazetesinde, Kıbrıs Hadiseleri Gittikçe Artıyor*, haberinde, “Makarios’un yeğeni ile arkadaşlarının hükümeti devirmek suçundan dolayı dün yapılan muhakemelerinde mevkufiyetlerinin devamına karar verildi”.²⁹⁵ Bu gelişmeler için önemli bir delildir. Yine *Makarios’un Hezeyanları* başlıklı haberde ise, Atina’ya giden başpiskopos, Türkiye’nin Kıbrıs hakkında söz söylemeye hakkı olmadığını iddia ediyordu.

Türk-Yunan ilişkileri içersinde önemli bir yere sahip olan Kıbrıs meselesinde çok etkili rol oynayan Makarios’un çalışmaları ve gizli de olsa İstanbul’daki Fener patrikhanesinin desteği sonrasında kopma noktasına gelen ilişkiler nihayet 6–7 Eylül olaylarına neden olmuştu. Dolayısıyla bu durum Türk devleti ile himayesindeki azınlıklar arasında olumsuzluklara neden olacaktır.

4. 1. 4. 2. DP İktidarının Tutumu ve Kıbrıs Türktür Cemiyetinin Etkisi

Kıbrıs’ta Piskopos Makarios’un çalışmaları sonrasında burada bulunan Türklerin tehdit altında kalmaları dikkatleri buraya çekmişti. Bu çerçevede Kıbrıs’taki Türklerin haklarını korumayı amaçlayan Rumlarla mücadeleyi öngören Kıbrıs Türktür Cemiyetinin çalışmaları kendisini göstermiştir. DP iktidarı ise yoğun olarak 1954 yılından itibaren Kıbrıs sorunu ile doğrudan ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim Kıbrıs’taki olaylar Türkiye’de meydana gelen milliyetçi oluşumlardan da etkilenmiştir. Kıbrıs’a dair bir ilgi milliyetçi çevrelerde sürekli bir biçimde varolmuştur. Bu ilgi dönemin karakteristikleri içinde hem soğuk savaşın çizdiği hatlarla ilgili olarak, hem de dış Türklere duyulan derin bir alakadan kaynaklanmaktaydı. Kıbrıs’taki Türk milliyetçiliği ile Türkiye’deki Türkçü çevrelerin gerek ideolojik gerekse stratejik ilişkileri 1940’lı yılların başına kadar gitmektedir. Bu yıllarda Kıbrıs’ta Dr. Fazıl Küçük

²⁹⁴ *Zafer*, 2 Nisan 1955, s. 1 ve 3

²⁹⁵ *a. g. g.*, 26 Haziran 1955, s. 3

önderliğinde daha sonra içinden Rauf Denktaş'ın yetişeceği laik bir Türk milliyetçiliği köklenmektedir.²⁹⁶

1953 ve 1954 yıllarında Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için adadaki Rumların İngiliz yönetimine ve Kıbrıs Türklerine karşı başlattıkları şiddet eylemleri, Türk Hükümeti ve kamuoyunda geniş yankılar uyandırmıştı. DP Hükümeti'nin de katkısıyla, Kıbrıs Sorunu milli bir dava haline getirildi. Bu çerçevede *Kıbrıs Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti*, *Kıbrıs Okullarından Yetişenler Derneği*, *Kıbrıs Koruma Cemiyeti*, *Kıbrıs Türktür Cemiyeti* gibi dernekler kuruldu. Bunlardan Kıbrıs Türktür Cemiyeti, DP tarafından, 11 Eylül 1954'te, öğrenci ve gazetecilere kurdurtuldu ve Rumların yoğun olarak yaşadığı semtlerde şubeleri açıldı.²⁹⁷

MTTB, 1950'lerin başından itibaren Kıbrıs konusuna ilgi gösterdi ve ilk tepkisini 16 Ocak 1950'de düzenlediği mitingle ifade etmişti. İstanbul Üniversitesi önünde toplanan birlik mensupları, *Atinalı! Vakitsiz Öten Horozun Başını Ezerler, Megalo İdea'yı Sakarya'ya Gömdük, Arş Yiğitler Vatan İmdadına, General, Kanatlı Hazırız* sloganları atmışlardır.²⁹⁸ Buna karşılık Yunanistan'da ise işçi delegelerinin ilhak için slogan atmaları Kıbrıs sorununu her geçen gün biraz daha tırmandırmıştı. Aynı şekilde MTTB, konuyla ilgili çalışmalarını sistemli bir şekilde yürütebilmek için 1954 yılında Türk Kıbrıs için Anavatan Komitesi adı altında teşkilat kurdu. MTTB'ye göre, geçmiş senelerdeki zihniyetten sıyrılarak daha rasyonel ve daha randımanlı çalışmalar yapabilmek için, Kıbrıs'la daima temasta bulunacak ve bu mevzuu heyecansız ve hadisesiz işleyecek, çok kere ilmi çalışacak, Kıbrıs'ın bütün varlık ve vasıfları ile Türk olduğunu her türlü imkânlarla metodlu bir şekilde milletimize ve bütün dünyaya tanıttacak bir teşkilata ihtiyaç vardı.²⁹⁹

Türk tarafı Kıbrıs meselesini kışkırtan taraf olmamaya özen göstermişti. Nitekim BM'de IX. Genel Kurul tartışması öncesi, 8 Eylül 1954'te Ankara'da, Türkiye-Yunanistan ilişkisinde ilginç bir karar almıştır. Hükümet, Türk-Yunan ilişkilerini bozabilir düşüncesiyle, İzmir'in Kurtuluş gününün kutlanmasını yasakladı. Buna rağmen Yunanistan'da enosis lehinde gösteriler yapılıyordu. Ama Menderes yine de Türklerin bunlara karşı tepkilerini yumuşatmak için;

²⁹⁶ Zülküf Oruç, *Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği*, Pınar Yayınları, İstanbul 2005, s. 44-45

²⁹⁷ M. Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 117

²⁹⁸ M. Çağatay Okutan, ... *Milli Türk Talebe Birliği (1916-1980)*, s. 119-120

²⁹⁹ a. g. e., (1916-1980), s. 118

“9 Eylül’ün kutsal anlamını herhangi bir şekilde siyasi buhrana alet etmek milli vicdanımızı tedirgin edecektir.”³⁰⁰

demmişti.

Ancak Türk-Yunan ilişkilerini Kıbrıs meselesinde gerginleştiren karar BM Genel Kurulunda 17 Aralık 1954’te alınmıştı. Bundan sonra Türk ve Yunan basınının birbirlerine hücumları da artacaktır.

İlişkilerin koptuğu tarih ise, 1 Nisan 1955’te Kıbrıs’ta Makarios’un da izni ile Albay Grivas’ın yönetimindeki *eoka* örgütünün İngilizlere karşı geniş ölçüde tedhiş eylemlerine başlamasıdır. Tedhişçiler, 21 Haziran’da Türklere de saldırmıştır.³⁰¹ İşin bu boyutunda İngiltere Yunanistan’a sert bir nota verdi. Kıbrıs’ta ise yeni hadiseler meydana gelirken Lefkoşe’de yangın çıkarmak isteyen 6 kişi tevkif edildi. Kundakçılardan birisi kaçtı. Bütün bunların yanısıra Atina Radyosu’nun Kıbrıs’a karşı takındığı tavır tenkit edilmekte ve 21 Haziran 1955 tarihinde, Atina Radyosuna Kıbrıs’ta yaptığı Rumca yayınların birinde Enosis Cemiyeti mensuplarının menettiği bir beyannamenin okunması şiddetle protesto edilmektedir. Ayrıca, Yunan Hükümeti Adadaki Rumları tahrik etmekle de suçlanıyordu.³⁰²

Çatışmaların kızışmaya başladığı Temmuz ayında Kıbrıs Türktür Cemiyeti İzmir Şubesi toplantısı, Kıbrıs’taki son hadiseler dolayısıyla tertip ettiği toplantı salonunun içini ve dışını dolduran kadınlı erkekli muazzam bir kalabalığın iştirakiyle Kültürpark Sergi Sarayı’nda yapılmıştır. Toplantıda Kıbrıs Türktür Cemiyeti Genel Sekreteri Kamil Ünal, Genel Başkan Hikmet Bil, İzmir Şubesi 2. Başkanı Tarık Halulu, Gençlik adına Türkiye Milli Talebe Federasyonundan Fuat Başçı katıldılar. CHP adına İl İdare Kurulu Azası Arif Ertunga birer konuşma yaptılar. Toplantıda bu arada hep bir ağızdan şu şekilde and içilmiştir:

“Anadolumuz, senin için olduğu kadar, Kıbrısımız senin için de mücadele edeceğimize seni Türk’ten başka hiçbir millete mal etmeyeceğimize namusumuz, vicdanımız ve bütün mukaddesatımız üzerine söz veriyoruz.”³⁰³

³⁰⁰ M. Çağatay Okutan, ... *Milli Türk Talebe Birliği (1916–1980)*, s. 312

³⁰¹ *a. g. e.*, (1916–1980), s. 236

³⁰² *Zafer*, 28 Haziran 1955, s. 3

³⁰³ *Zafer*, 4 Temmuz 1955, s. 1 ve 2

Bundan sonra Kıbrıs Türkleri, Ada'nın Yunanistan'a ilhakı aleyhinde büyük nümayişler yapmışlardır.

Kıbrıs üzerindeki tartışmalar Ağustos 1955'de yoğunlaştı ve içinden çıkılmaz bir hal almaya başladı. Zira 24 Ağustos 1955 tarihinde MTTB üyelerinden bir grup Hikmet Bil Başkanlığında Kıbrıs Türktür Derneği'ni kurmuşlardır. Menderes, İstanbul'da 28 Ağustos'ta Kıbrıs ile ilgili yaptığı açıklamada, Kıbrıs'ın coğrafi parça olarak Anadolu'nun devamı olduğunu vurgulayacaktı.³⁰⁴ Menderes'in konuşması hem basında hem de başta İsmet İnönü olmak üzere muhalefet kanadında olumlu yansımalar bulmuştur. Hatta İstanbul'daki *Kıbrıs Türktür Cemiyeti*, *Türkiye Milli Talebe Federasyonu*, *İşçi Sendikaları Birliği*, *İstanbul Gazeteciler Cemiyeti* gibi hükümeti sert eleştiren kuruluşlar dahi Menderes'i desteklediklerini açıklamışlardır.³⁰⁵

27 Ağustos 1955 tarihindeki basında yoğun olarak bir Kıbrıs gündemi öne çıkmıştı. Vatan gazetesi "Kıbrıs'taki Rum Mümayişçilere İstanbul'dan Para Gidiyormuş" başlığı altında verdiği haberde Athenagoras'ın emriyle kapı kapı dolaşan metropolitlerin milyonlarca lira topladığından bahsedilmekte ve bunun da sadık Rum vatandaşlarımız tarafından polise ihbar edildiği vurgulanmaktadır.³⁰⁶ Bu tutum karşısında DP Hükümeti, Kıbrıs'ı yalnız bırakmadı. Zira Başvekil Adnan Menderes, Kıbrıs'tan gelen Faiz Kaymak'la görüştü. Kaymak:

"Kıbrıs Türkleri, beyanatı gözleri yaşararak heyecanla karşıladı."³⁰⁷

demmişti.

Kıbrıs'taki eylemlerin ve söylemlerin şiddete dönüştüğü bir ortamda Kıbrıs'taki Volkan Cemiyeti ilan yayınladı: "Her Türk'ün hayatı dört tedhişçinin hayatıyla ödenecek"³⁰⁸ Aynı şekilde Milli Talebe Federasyonu, Kıbrıs hakkında beyanat yayınlayarak; "Zavallı Yunan sana 30 Ağustos vadimiz olsun" sloganında bulunmuştur.³⁰⁹

³⁰⁴ Feraz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *a. g. e.*, s. 140; *Akşam*, 25 Ağustos 1955, s. 1; *Vatan*, 25 Ağustos 1955, s. 1; *Hürriyet*, 25 Ağustos 1955, s. 1; Abdurrahman Dilipak, *a. g. e.*, s. 204

³⁰⁵ *Akşam*, 26 Ağustos 1955, s. 1; *Vatan*, 26 Ağustos 1955, s. 1; İnönü: *Kıbrıs'taki kardeşlerimizin can ve mallarını tehlikeden korumak için hükümetle beraberiz demıştır*, bilgi için bkz. *Ulus*, 26 Ağustos 1955, s. 1; *Hürriyet* 26 Ağustos 1955, s. 1

³⁰⁶ *Vatan*, 27 Ağustos 1955, s. 1

³⁰⁷ *a. g. g.*, s. 1

³⁰⁸ *Vatan*, 27 Ağustos 1955, s. 1

³⁰⁹ *Akşam*, 28 Ağustos 1955, s. 1

Rum ve Türk tarafındaki bu sert yaklaşımlar Kıbrıs'ta işi çığrından çıkarmıştı. Türkiye'de nümayişlerin düzenlenmesi ve DP'nin destek vermesi, Yunan Hükümetinin de Rumlara destek vermesi milli bir yaklaşımın ürünü olarak öne çıkmaktaydı. Ancak Türk tarafı yine de itidal yaklaşımında bulunuyordu. Zira Kıbrıs hakkında Türk görüşü İngiltere'ye açıkça belirtilerek uzlaşmadan yana olunduğu bildirilmiştir. Ağustos'un sonlarına doğru Londra Konferansı arifesinde Kıbrıs'ta Rumlar sinsi plan içerisinde faaliyetlerini sürdürürken, Kıbrıs Türktür mefkûresi bütün memleketi kaplamıştı.³¹⁰

Kıbrıs Türktür Cemiyeti, Kıbrıs davasını bir milli şuur meselesi haline getirmek amacıyla özel bir gün olan 30 Ağustos'un yıldönümü nümayişler için tercih edilmişti. Böylece hem bilinç uyandırılacak, hem de Londra Konferansı mesaj verilmiş olacaktı. Bu gergin ortamda toplanan Kıbrıs Sorunu için Londra Konferansı toplandı. Fatin Rüştü Zorlu başkanlığında 3 General, Savunma Bakanı Ethem Menderes ve diplomatlardan oluşan bir heyet konferansa katıldı.³¹¹ Ama konferansın toplanacağı günde Fener Patrikhanesi polis muhafazası altına alınırken, Beyoğlu'nda gece duvarlara Kıbrıs Türktür cümlesini yazan 3 küçük çocuğu seyreden kalabalık polis kuvvetleri tarafından dağıtıldı.³¹²

Kıbrıs'ta aynı dönemde Rum çeteleri tedhiş faaliyetine devam ederken, Londra kararlarını da tanımayacaklarını söyleyerek gerginliği tırmandırmışlardı. Türkiye'deki Rum vatandaşları da hadise çıkabilir düşüncesiyle kepenklerini kapattılar.³¹³ Yunanlılar ise, Kıbrıs'ın kendi kaderini tayin tezinde ısrar ettiler ve Kıbrıs'taki tedhiş faaliyetini genişletmeye çalışan nümayişçiler Lefkoşe'de iki bomba patlatırken, Makarios ise, "Hükümrانlık olmadıkça, herhangi bir kararı tanımayacağız"³¹⁴ diyerek ortamı gerginleştirmekten yana tavır sergilemiştir. Türk tarafında Londra konferansında Türk tezi bir başarı olarak kabul edilirken, Zorlu; "Kıbrıs'ın mukadderatı ancak Türkiye ile İngiltere arasında tayin edilebilir"³¹⁵ diyerek bir yönüyle Yunanlılara çalım atıyordu. Ama Yunanlılar uzlaşmadan yana tavır sergilemekten ısrarla kaçınmışlardır. Zira Türk tezi açıklanınca Batı Trakya'daki Yunan zulmü artmaya başlamıştı. Hatta bu baskılar ve zulümler sonucunda 15–20 Türk ailesi serbest göçmen olarak geliyordu. Türk azınlığa yapılan bu zulümler yetmiyormuş gibi Türkiye'deki Rum azınlığına da hangi yollardan

³¹⁰ *Ulus*, 28 Ağustos 1955, s. 1

³¹¹ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *a. g. e.*, s. 140

³¹² *Hürriyet*, 29 Ağustos 1955, s. 1

³¹³ *a. g.*, 30 Ağustos 1955, s. 1

³¹⁴ *Vatan*, 1 Eylül 1955, s. 1; *Hürriyet*, 1 Eylül 1955, s. 1

³¹⁵ *Hürriyet*, 2 Eylül 1955, s. 1

patrikhane vasıtasıyla yardım yapıldığı anlaşılmıştı. Buna göre, Fener Patrikhanesi, kendisine ait olup Kıbrıs'ta bulunan mühim vakıfların gelirlerini Rum ilhakçılara bağışlamıştı.³¹⁶

Türk Heyeti Yunanlıların bu olumsuz tavırlarından rahatsızdı. Hatta Zorlu, Yunanlılara, “Megalo İdeayı bırakın” diyerek “Yunanistan, ya Türk dostluğunu veya Kıbrıs'ı tercih etmek zorundadır” ihtarında da bulunmuştu. Her geçen gün söylemlerin ve eylemlerin keskinleştiği Kıbrıs virajında aslında basının da aşırı milliyetçi yaklaşımları kitleleri öfkelenlendirmeye yetiyordu. Sadece Anadolu'da değil, yurtdışında da mitingler artmaya başlamıştı. Londra'da 3 bin kişinin iştirak ettiği miting yapıldı. Türk tarafının temsilcisi Zorlu, papaz Makarios'u şiddetle itham ederken, “Lozan Barış Antlaşmasından noksan kalan haklarımızı istemek ihtiyacını duyuyoruz” başlığı altındaki haberde Trakya, Doğu-Batı olarak bir bütündür, Kıbrıs'tan başka Ege Adaları, Rodos ve On iki Ada da Türkiye'nin hakkıdır söylemleri ön plana çıkıyordu.³¹⁷

Türkiye'de özellikle gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerde iş çığrından çıkmıştı. Aslında 6–7 Eylül'ü hazırlayan olayların başlangıcı o dönemki basında görüleceği gibi Kıbrıs yüzünden oluşan gerginlik ve tahammülsüzlüktü. Nitekim 6 Eylül 1955 tarihli Vatan Gazetesinde “Dün Şehrimizde Kıbrıs'la İlgili Bazı Hadiseler Oldu” başlıklı habere baktığımızda şu bilgi düşündürücüdür:

“Türk genci İstiklal Caddesinde “Kıbrıs Türktür” diye bağırды. Rumca konuşan iki Rum otomobilden indirildi. Ada vapurunda Rumca şarkı söyleyenler susturuldu. Türklüğe hakaret eden bir Rum dövüldü.”³¹⁸

Aynı günkü Hürriyet Gazetesini incelediğimizde de azınlıklara yönelik benzer uygulamalarla karşılaşılıyor. *Hürriyet'te yer alan, Patrikhaneye Kıbrıs Türktür Levhası Asıldı* haberinde; şehirde bazı nahoş hadiselerin varlığından bahsedilirken, bayrağa, büyüklere dil uzatan İstavro adında birisi az daha linç edilecekti, bilgisine yer veriliyordu. Aynı şekilde bir başka haberde Menderes, Kıbrıs Türktür Cemiyeti çalışmaları hakkında izahat aldı” bilgisine yer verilmişti. Hatta Cemiyet, yerli sanatkârlardan bir Kıbrıs Türktür bestesi istiyordu.³¹⁹

³¹⁶ *Hürriyet*, 3 Eylül 1955, s. 1

³¹⁷ *Vatan*, 5 Eylül 1955, s. 1; *Ulus*, 5 Eylül 1955, s. 1; *Hürriyet*, 5 Eylül 1955, s. 1

³¹⁸ *Vatan*, 6 Eylül 1955, s. 1

³¹⁹ *Hürriyet*, 6 Eylül 1955, s. 1

DP iktidarı döneminde Türkiye'deki azınlıklar konusunda bir olumsuz durum yaratan 6-7 Eylül 1955 olaylarında birinci derecede etkili olan mesele Kıbrıs sorunu olmuştur. Kıbrıs sorununda Yunanistan'ın İngiltere'ye ve BM'e rağmen uzlaşmaz tutum göstermeleri, Makarios'un da Yunanistan'dan güç alarak silahlı ve gizli eylemlerle olayları tırmandırması, Batı Trakya'daki Türk azınlıkları üzerinde baskı ortamının yaratılması; Türkiye'de tepki ile karşılandı. Tabi ki, Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin nümayişler düzenlemesi, DP iktidarının da destek vermesi Kıbrıs konusunda bilinç ve duyarlılığı arttırmaya yönelik girişimlerdi.

4. 1. 4. 3. Komünizmin Etkisi

Tek Parti İktidarında Komünizm hareketi çok fazla etkili olamadı, ancak çok partili demokratik dönemin başladığı yıllarda 1950 yılında TKP'nin yasal şubesi sayılan derneklerin çalışmaları dikkati çekmişti. Bu derneklerden İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği, Nazım Hikmet'i Hapisten Kurtarma ve Türk Barış Cemiyetinin, Kore Savaşı aleyhine yürüttükleri kampanyalar sırasında, yapılan devlet istihbaratı neticesinde, bu derneklerin tamamen TKP'nin emrinde oldukları ve TKP üyeleri tarafından yönetildiği anlaşıldı. 1951 yılında yasadışı gizli TKP ilgililerinin ve parti programlarının ele geçirilmesinden sonra bütün gerçek 1951-1952 Komünist tutuklamalarıyla çok açık şekilde ortaya çıktı. Aslında 1950-1960 döneminde sadece dergiler değil, bazı yazarlar da komünizmle mücadele yöntemlerini sıralamışlardır. Türkiye'de sol karşıtlığı 1950'li yıllarda o kadar yoğundur ki, siyasi partilerden dini teşkilatlara, sosyologlardan diğer bilim adamları, yazarlar, basın ve yayın organlarına kadar toplumun hemen hemen her kesimine bu düşmanlık yansımıştır.³²⁰

1950'li yılların başında Moskof emperyalizmi olan komünizm en tehlikeli düşmanken komünistlik vatan hainliğidir. Zira 1950-1960 döneminde sol aleyhtarlığı ile birleştirilen ve özellikle İslamcı çevre tarafından eleştirisi yapılan konulardan biri de Yahudi düşmanlığıdır. 1950'lilerin Batı yanlısı politikaları, Komünizm ve Sovyet düşmanlığı Türkiye'deki sol düşünceyi toplumsal hayattan silerken islamcı ve Milliyetçi anlayışların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bir başka ifadeyle, 1950-1960 döneminde uygulanan bazı politikalar ve Amerikan- Sovyet çatışması, Türkiye'de

³²⁰ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 185

toplum ve devlet destekli milliyetçi, halkçı ve islamcı düşüncenin gündeme damgasını vurmasını sağlarken, yine devlet ve toplum baskısı ile solu tasfiye etmiştir.³²¹

DP Amerikan siyasetinin etkisinde kaldığından Komünizmle mücadeleyle yoğun bir şekilde ilgilenmiştir. Zira komünizme karşı da milli birlik cephesi kuruluyordu. Yine Başbakan Adnan Menderes:

“Kökü dışarıda bulunan muzır cereyanlara karşı mücadele ve koruma gayretimizi daha mütebariz olarak ortaya koymuş olacağız.”³²²

diyerek kararlılığını dile getirmiştir.

DP Hükümeti Komünizmle ilgili mücadele için TBMM’de *Komünizm savaşını* Türk Ceza Kanununda değişiklik başlığı altında 141 ve 142. maddeleri diğer kanunlardan önce önem arzettiği için yasalaştırmıştır.³²³ Komünizmle mücadele çerçevesinde en kapsamlı TKP tevkifatı 1951’de oldu. Tutuklamalar sürerken, 3 Aralık’ta ceza hükümleri ağırlaştırılan Türk Ceza Kanunun 141. maddesine göre, “komünist cemiyet teşkil etmek ve bu cemiyete girmek ve faaliyet göstermek” iddiasıyla 184 sanık yargılandı. TKP’nin faaliyetleri de uzunca bir süre durakladı.³²⁴

Sovyet siyasetinin bir etkisi olarak Kıbrıslı Rumlar Kızılılarla hareket etmişlerdi. Zira Rumların hamiciliğini üstlenen Yunanistan, Kıbrıs içinde Kızılılarla işbirliği yapacaktı. Bu durumdan da cesaret alan Atina Radyosu ada Türkleri aleyhinde küstahca neşriyat yapmaya devam ediyordu.³²⁵ Nitekim Kıbrıslı papaz Makarios’un Kızılılar hesabına çalıştığı İngiliz gizli istihbaratı tarafından tesbit edildi.³²⁶ Evet, görüldüğü gibi Kıbrıs’taki olayları ve katliamları organize eden Makarios’un komünistlerle de bağlantısı görüşülmektedir ki, bu da 6–7 Eylül olaylarında komünizm anlayışının da etkili olduğunu göstermektedir. Daha da ilginç bir delil şudur; Yunanistan’ın Kıbrıs’la ilgili mitinginde Ada Rum Komünist Partisi lideri Eziakis Papa Yuannu da konuşmuştu.

³²¹H. Bayram Kaçmazoğlu, *a. g. e.*, s. 192

³²²*Vakit*, 24 Kasım 1951, s. 1

³²³Kazım Öztürk, *a. g. e.*, C IV, s. 2201-2202; *TKP elemanları ve liderlerinin ele geçirilerek ağır cezalara çarptırılmaları ile 1950-1960 dönemi sırasında komünizmin gelişmesine, yasal mücadele yapmasına müsait olmadığı bir dönem geliştirilmiştir*, Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Mahmut İhsan Özgen, *Türkiye’de Şiddet Hareketleri Kaynakları ve Hedefleri*, Yeni Forum Yayınları, İstanbul 1989, s. 7

³²⁴*Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923–2000)*, Yapı Kredi Yayınları, C II (1941–1960), İstanbul 2002, s. 188–189

³²⁵*Tan*, 12 Nisan 1955, s. 1

³²⁶*Akşam*, 4 Temmuz 1955, s. 1–2

³²⁷ Komünistlerin Kıbrıs'taki bu hareketlerine üniversite gençliği ise sert tepki gösteriyordu. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği şu beyannameyi yayımlamıştı:

“Bugüne kadar komünist tahrikçilerinin adi politikalarını Türk-Yunan dostluğunu zedeleme endişesiyle cevap vermek tenezzülünde bulunuyoruz.”³²⁸

Soğuk savaşla başlayan komünizmin yayılması süreci Sovyetlerin etkisiyle Kıbrıs'ta Makarios dâhil diğer yönetenlerin teveccühünü kazanmıştır. Aynı şekilde komünist oluşum Türkiye'de de etkili olunca aşırı milliyetçilerin hedefi olmuştur. Bütün bu gelişmeler 6-7 Eylül olaylarına ortam hazırlamıştır.

4. 1. 5. 6-7 Eylül 1955 Olaylarının Başlaması ve Gelişimi

Yakın Türkiye tarihine 6-7 Eylül Olayları olarak geçen süreç, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin yanındaki Türk konsoloslğunun bahçesine atılan iki bombadan birinin patladığı, evin ve konsolosluk binasının camlarının kırıldığı haberi ile başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere, üç büyük kentte halkın sokağa dökülmesi ile başlamıştır.³²⁹

6-7 Eylül olayların bu şekilde hızlı ve yıkıcı gelişmesinde Selanik'te Atatürk'ün evinin Rumlar tarafından bombalandığı haberinin öğle ajansına saat; 13. 00'de ulaşp *İstanbul Ekspres Gazetesinin* ikinci baskısını yaparak iki saat içerisinde İstanbul'da 1300 bin civarında satması etkili olmuştur.³³⁰ Bomba haberi üzerine Kıbrıs Türktür Derneği ve üniversite öğrencileri tarafından bir nümayiş düzenlenmiş ve gruplar halinde Taksim'e doğru yürüyüş başlamıştı.³³¹ Taksim alanında saat 19. 00'dan itibaren başlayan gösterilere katılanların sayısı gittikçe artmış, büyük bir galeyana kapılan halk ; başta Beyoğlu olmak üzere, azınlıkların, çoğunlukta yaşadıkları semtlerde yangınlar çıkarak, mağazaların vitrinlerini kırarak kiliselere ve mezarlıklara saldırılarda bulunacaklardı. Zira olaylar da kısa bir süre sonra, adeta bir yağmaya dönüşecektir.³³²

³²⁷ *Akşam*, 18 Temmuz 1955, s. 2

³²⁸ *a. g. g.*, s. 1- 2

³²⁹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s. 433; 6 Eylül 1955 tarihinde basılan *İstanbul Ekspres Gazetesi*, *Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı* haberini manşetten büyük puntolarla vermişti. bilgi için bkz. *İstanbul Ekspres*, 6Eylül 1955, s. 1 (2. baskı) ; İsmet Bozdağ, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Yayıncılık, İstanbul 1975, s. 47; Zülküf Oruç, *a. g. e.*, s. 46

³³⁰ Yılmaz Karakoyunlu, “Papazlar Sünnet Edildi”, *Sabah*, 6 Eylül 2000, s. 1

³³¹ Yılmaz Karakoyunlu, *a. g. m.*, *Sabah*, 6 Eylül 2000, s. 1; ayrıca bkz. Feryade Tokan, *İstanbul'daki Azınlık Gazetelerinin Yerel Gazeteciliğin Gelişimine Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 17

³³² Mustafa Albayrak, *a. g. e.*, s. 433

Olaylar başlangıçta doğrudan Türkiye'deki azınlıklara yönelik gündeme gelmemişti. Olayların başlamasında Kıbrıs meselesi görüşmelerinin stratejik ağırlığı ve konumu vardı. Nitekim 6 Eylül gecesi yaşananların haberi Londra'ya ulaştığında tarafların görüşlerini birbirlerine anlatmaktan öteye geçemeyecekleri belli olmuş ve iş ortak bildiri hazırlamasına kalmıştı. Ancak Dış İşleri Bakanı Zorlu, 6-7 Eylül olayların görünürdeki nedeni olan Selanik'deki bombalama olayını kınayarak, bu koşullar altında konferansın devamında yarar görmediklerini bildirdi ve Ankara'ya döndü.³³³

İstanbuldaki gösteriler İstanbul Rum Ortodoks cemaatine, Ermenilere ve diğer yabancılara da yönelik evlerin, dükkânların, kiliselerin, cemaat kuruluşlarının tahribine dönüştü. Yine sopalarla donanmış insan yığını önlerine çıkanları parçaladı ve yaktı.³³⁴ Galeyana gelmiş halkı durdurmak imkânsızdı Aziz Nesin'in ifadesiyle;

“Öbekler yığın, yığınlar kara kalabalık olmaya başladı. Yığınlardan biri yolu tıkadı, araba durdu. Taa Kıbrıs'tan seslerinin duyulmasını istercesine bağıryorlardı: “Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır!”³³⁵

Başlangıçta kendiliğinden gelişir tarzda başlayan olaylarda göstericiler, daha sonra nasıl olduğu anlaşılamayan bir hiddete dönüştü. Nitekim Galatasaray'daki azınlıkların dükkânları yağmalanıyordu. Bunlardan biri olan Lion Mağazası'nın vitrini kırılıp eşyaları tahrip edilmeye başlanmıştır. Vitrindeki mankenlerden özenle giydirilmiş gelinliklerin alınıp parçalanışı şaşkınlık vericiydi. Bu şaşkınlığı bizzat Yılmaz Karakoyunlu'dan dinleyelim;

“... İstiklal Caddesinin önde gelen kuyumcularından Diamanştayn Mağazası'nın vitrini parçalayıp mücevherleri tahrip ettiklerinde şaşkınlık yaşadım. Kimsenin cebine birkaç mücevher parçası attığını görmedim. Bu bir yağmalamadan çok, kızgınlığın yarattığı zarar verme çılgınlığı idi. Kuyumcu vitrininde yere saçılan pahalı taşlardan bazılarını binanın mermer merdivenlerinde ayakkabısının topuğu ile ezen birisini gördüm. Yakutun çılgınlığını duymak ister gibi bütün hıncıyla topuğunu vuruyordu.”³³⁶

Elhamra Apartmanı'nın yanındaki ünlü kumaş mağazalarının vitrin ve raflarındaki kumaşlar dışarıya çıkarılmıştı. İki kişi ipek toplarının ucundan tutuyor, ortada duran ise elindeki makasla kumaşı kullanılmaz hale getiriyordu. Silviyo, Zara,

³³³ İnan Özyıldız, “Kıbrıs Sorununun Gelişmesi Bağlamında 6-7 Eylül olayları”, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986, Sayı: 33, s. 15

³³⁴ Konstantina Andrianoplu, “İstanbul Rum Basınının Tepkisi ve 6-7 Eylül olayları”, *Tarih ve Toplum*, Temmuz 2003, C XXXX, Sayı: 235, s. 24

³³⁵ Aziz Nesin, *Salkım Asılacak Adamlar*, Adam Yayınları, İstanbul 1990, s. 17

³³⁶ Yılmaz Karakoyunlu, “Beyoğlu'nda Nümayişten Yağmaya, ” *Popüler Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 4, s. 58

Osep, Daryo giyim mağazalarının çoğu ithal nadideden eşyaları, kazakları, elbise ve iç çamaşırları yakılmak üzere cadde ortasında öbekler haline getiriliyordu.³³⁷ Saat 20. 00–21. 00 arasında tünel civarında bulunan Rum gazetelerine saldırdı. Ardından Taksim ve Beyoğlu’nda başlayan yıkım olayları, daha sonra kontrolden çıkarak tüm İstanbul’u sardı. Zira gece boyunca tüm İstanbul’da kalabalık gruplar önlerine ne çıkarsa çıksın yakıp yıkmaya başladılar. Nihayet, saldırganlık ve yakıp yıkma bir süre sonra yağma ve çapulculuğa dönüştü, dükkânlara girilerek ne varsa yine sokaklara ve caddelere atılıyordu. Yani İstiklal Caddesi bir kumaş denizi oluyor, cadde üzerine atılan kumaş ve çeşitli eşya nedeniyle yürünemeyecek duruma geliyordu.³³⁸

O günleri yaşayan Mehmet Barlas, 6–7 Eylül’ü şu şekilde anlatmaktadır:

“Güneşli bir sonbahar akşamüstüydü. 13 yaşındaydım. 1955’in 6 Eylül günüydü. Beyoğlu’nda sinemaya gitmiştim. Taksim’den dolmuşa binip, Yeniköy’e, dedemin evine dönecektim. Taksim, diğer günlere benzemeyen bir hareketlilik içindeydi. Müvezzi çocukların bağıra bağıra sattığı Akşam Gazetesi Ekspres, ekstra baskılar yapmış ve Selanik’teki Atatürk’ün evinin bombalandığını, 144 punto şimşir harflerle, manşetten duyurmuştu. İnsanlar Taksim meydanında öbek öbek toplanıyordu. Dolmuşa binip, Yeniköy’e geldim. O sırada Taksim’deki kalabalık, büyüyerek Beyoğlu’na, İstiklal Caddesine giriyor ve Rumlara ait dükkanların camlarını, vitrinlerini kırmaya başlıyordu. 1955 Eylül’ünde, İstanbul’daki Rumların sayısı 86 bin dolayındaydı. Ben Yeniköy’e vardığımda, Yeniköy sokaklarında da hareketlilik başlamıştı. Beykoz’dan mavnalarla, motorlarla Yeniköy’e geçen bir topluluk, Rumların dükkanlarını, evlerini arıyordu. Sonra, camların kırılmasından doğan sesler evlerdeki kadınların, çocukların feryatları sardı ortalığı. Kendimizi bildik bileli birlikte yaşadığımız, iyi ve kötü günleri paylaştığımız İstanbullu Rum komşularımızın evlerinin kapıları kırılıyor, eşyaları pencerelerden atılıyordu. Ben titriyor, için için ağlıyor ve hiçbir şey yapamamanın ezikliğini yaşıyordum.”³³⁹

6 Eylül gecesi tüm evlere Türk bayrakları asılmıştı. Rum ve diğer azınlık vatandaşlar da evlerine Türk bayrakları astılar. Ancak bu da onları korumaya yetmedi. Olaylarda diğer azınlıklara saldırılar olduysa da, genelde tahrip Rum kökenli vatandaşlara yönelikti. Ancak bazı Ermeni, Yahudi ve hatta Türk vatandaşlara yönelik tahrip de yaşandı. Şehrin dört bir yanında kiliseler, evler, işyerleri yağmalandı, tahrip edildi, bazıları da ateşe verildi. 73 kilise, 8 ayazma, 1 havra, 2 manastır, 4340 dükkân,

³³⁷ Yılmaz Karakoyunlu, a. g. m., *Popüler Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 4, s. 58-59

³³⁸ *Cumhuriyetin 75. Yılı (1954–1978)*, C II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s. 392

³³⁹ Mehmet Barlas, *Rüzgâr Gibi Geçti*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005, s. 35–36

110 otel ya da restoran, 2 eczane, 21 fabrika, 3 Rum gazetesi, 5 Rum kulübü, 2600 ev, 52 Rum ve 8 Ermeni Okulu da tahrip ya da yağma edilen yerler arasındaydı. Nitekim tahribat mezarlıklara kadar sıçramış ve mezarlar açılarak ölülerin kemikleri dışarıya fırlatılmıştı.³⁴⁰ Balıklı Rum Kilisesi'nin papazı Hrisantos Mandas olaylar sırasında öldürüldü. Ayrıca iki kişi de olaylar arasında heyecanlanarak ölmüş ve 30 yurttaş çeşitli yerlerinden yaralanmıştır.³⁴¹

6-7 Eylül olayları İstanbul, Ankara ve İzmir'de etkili olmuştur. Basının etkisi, azınlıkların çoğunun de İstanbul'da olması olaylarda İstanbul'un çok zarar görmesinin birinci nedeni olmuştur. Kıbrıs Türktür Cemiyetinin milliyetçi söylemlerinin yoğunlaşması insanları bilinçsizce hırslandırıyordu. Dükkânların veya mağazaların tahribatından gayrı, Taksim-Beyoğlu eksenli hareket bir anda azınlıkların yoğun olarak yaşadığı yerlere sirayet etti. Değişik kollardan Şişli, Karaköy, Boğaziçi'ne doğru devam ederken kalabalığa başka yönlerden gelen insanlar da katıldı. Aynı anda öteki semtlerde de olayların başladığı haberleri geliyordu. Zira kalabalık caddelerde marşlar söylüyor ve *bayrak çek* diyerek ellerindeki listelere göre tahribat yaparak ilerliyorlardı. Önerine gelen dükkânların kapı ve pencerelerini kırıp içindeki eşyalarını yollara atıyorlardı.³⁴²

Perşembe Pazarı, Sirkeci, Haliç, Beyazıt, Gedikpaşa, Kumkapı, Yenikapı, Samatya ve Yedikule civarındaki azınlıklara ait dükkân, ev ve kiliselerin tahribi ise saat 20. 00'den sonra başlamış ve devam etmiştir. Hatta bu tahribat o kadar ileri boyuta gitti ki, Rum azınlıklara ait Tünel'de bulunan Embros, Tahidromos, Apoyevmatini gazeteleri basılmıştır.³⁴³ 6-7 Eylül gecesi sadece alışveriş yerleri veya gazeteler tahribattan nasibini almamıştı. Sosyal içerikli mekânlar ve ulaşım ağı da zarar gördü. Zira gece saat 22. 00'den sonra banliyo trenlerinden başka nakil vasıtaları işleyemez olmuş, eğlence yerleri, lokantalar, kahveler, sinemalar kapanmıştır. İstanbul'da Yunan Konsolosluğu ve Rum Patrikhanesi polis, jandarma ve asker kordonu altına alınarak korunmuştur.³⁴⁴

³⁴⁰ *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000)* "Rum Azınlığa Yönelik 6-7 Eylül Terörü, " Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, C II (1941-1960), s. 268

³⁴¹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000)*, "Rum Azınlığa Yönelik 6-7 Eylül Terörü, " C II, s. 268-269

³⁴² Fatih Akın, *Türkiye'de Azınlık Politikaları (6-7 Eylül Olayları)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999., s. 89-90; ayrıca 6-7 Eylül gecesinde İstanbul'daki tahribat için bkz. **Ekler Bölümüne**

³⁴³ Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 90; *Embros Gazetesinin* matbaası 6-7 Eylül 1955 olayları sırasında tamamen tahrip edilmişti. Bu konuda bilgi için bkz. Ali Aslan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını*, Truva Yay., İstanbul 2005, s. 174

³⁴⁴ Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 90

Hatta gece yarısından sonra Arnavutköy’de toplanan 500 kadar Rum misilleme yapma niyetiyle Türk mahallesine tecavüze kalkmışlardı. ³⁴⁵

6–7 Olaylarının Ankara’daki başlangıcı gece yarısından sonra Ulus’ta 50 kişiyle başlamıştı. Daha sonra Cebeci’ye gelindiğinde 600 kişiyi buldu, göstericiler Hukuk Fakültesi önüne kadar gelebildiler. Bu arada 4 polis ve 2 jandarma yaralandı, ordu birlikleri 04. 30’da duruma tamamen hâkim olmuşlardı. Ancak ilk belirlemelerde 60 kişi tutuklanmıştı. ³⁴⁶

İzmir’de de geniş çaplı gösteriler yapıldı. İzmir’deki halk önce Konak Meydanı’na toplanmıştı. Fuar dolayısıyla Konak Meydanı’ndaki direktte bulunan Yunan bayrağı indirilerek parçalandı ve yakıldı. Yürüyüşe geçen halk Yunan pavyonunu ve Yunanistan Konsoloslughunu tamamen yaktı. Limanda bulunan iki Yunan motoru batırıldı. Sonuçta çıkan olaylarda 14 ev, 6 dükkân, 1 pansiyon, İngiliz Kültür Heyeti Merkezi tahrip edilen 3 otomobil ve 2 kamyon parçalandı. Maddi zararın 2. 000. 000’un üzerinde olduğu tahmin edilen bu eylem sırasında, İzmir’deki NATO Birliğinde görevli Yunan Subaylara da saldırılar oldu. ³⁴⁷ İzmir ve İstanbul’da hemen hemen aynı saatlerde başlayan olaylar, İzmir’de meydana gelen tahribat açısından değerlendirildiğinde hem hükümetin sorumluluğunu ortaya koyması, hem de Türkiye’nin dünya kamuoyunun gözünde düştüğü durumu açıklaması bakımından dikkate alınmaya değerdir. Olayların İstanbul’daki kadar büyük kayıplara yol açmamasının temel nedeni İzmir’deki Rum nüfus ve mülkünün neredeyse hiç düzeyinde oluşudur. ³⁴⁸

Olay tarihinde, İtalyan Konsoloslughunda görev yapan İzmir doğumlu Nicola Delpino, İzmir’de yaşayan Rumların sayısının az olması nedeniyle olayların İstanbul kadar ciddi boyutlara varmadığını söylemektedir ki, dönemin İzmir İtfaiye Müdür Muavini Ahmet Yetmen tarafından da desteklenmektedir. Zira olaylar sırasında, İzmir’de bulunan Rum ailelerin büyük bir kısmı akrabalarının ya da komşularının evlerine saklanmış, böylece göstericiler tarafından bulunamamışlardı. Fakat bu ailelere ait evler saldırıdan nasibini almışlardır. ³⁴⁹

³⁴⁵ Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 90

³⁴⁶ *a. g. t.*, s. 91

³⁴⁷ *a. g. t.*, s. 91

³⁴⁸ Arzu Kılıçdere, “İzmir’de 6–7 Eylül Olayları”, *Toplumsal Tarih*, Şubat 2000, Sayı: 74, s. 35

³⁴⁹ Arzu Kılıçdere, *a. g. m.*, *Toplumsal Tarih*, Şubat 2000, Sayı: 74, s. 35

Türk azınlıklardan o süreci yaşamış Sarkis Çerkezyan 6–7 Eylül’ü şu şekilde anlatmaktadır:

“... Yedikule’ye gittik. Baktık ki, Genççağa Caddesinin yukarı tarafında da olaylar başlamış, bağırtilar çağırtilar... Hemen düşündüm, ben oraya yeni taşındığım için kimse beni tanımıyor, bunu değerlendireyim dedim. Neyse, kapıyı pencereyi açtım. Bir tane de bayrak astık pencereye. Dışarıya da sandalye koydum oturdum. Yukarıdan aşağıya doğru o yağmacılar geliyorlar. Onların en önünden giden boynuna Türk bayrağını böyle peşkir gibi asmış önden yürüyor, o grup da arkasından geliyor. Evlere giriyorlar, kırıyorlar, döküyorlar, eşyaları sokaklara atıyorlar... Yedikule Caddesi’nin üzerinde bir Rum Kilisesi var, orayı ateşe verdiler. Kıvılcımlar bizim evin üstüne doğru geliyor... Bir grubun girdiği yere, ikinci bir grup girerse orası zaten mağaraya dönüşüyor. Caddeler bütün kırık dökük eşyayla böyle kalınlık oldu. Epey devam etti. Kiminin koltuğunun altında halı, kimisinde makine kafası bütün bu yağmacılar, talancılar başladılar pervasızca sokaklarda görünmeye...”³⁵⁰

6–7 Eylül olaylarının etkisi İstanbul’da günlerce sürdü. Bu esnada olaylar devam ediyordu. Zira 8 Eylül’de bir Rum, Yenicami önünde linç edilmiştir. Bu şahıs saat 15. 30 sıralarında eline geçirdiği bir Türk bayrağını yırtmak istemiştir. Durumu gören halk derhal koşarak bayrağı elinden almış ve kendisini tekme ve yumruk ile dövmeye başlamışlardı. Bu sırada beyin üstü düşen Rum ölmüştür.³⁵¹ Görüldüğü gibi olaylar artık çılgınlıktan çıktı. Kargaşa ortamında istenmeyen olayalar, hatta provokasyonlar yaşanmıştır.

DP iktidarı döneminde azınlıklara yönelik meydana gelen 6–7 Eylül olayları, Rumların dışında Ermeni vatandaşlarımızı da üzmüş tedirgin etmiştir. O dönemdeki olayın içinde yaşayan azınlıklardan, Sinemamızın ünlü karakter oyuncusu Nubar Terziyan’ın anlattıkları dikkate değerdir:

“... Karım mutfakta bulaşık yıkamakla meşguldü. Malum ya kadınların kulakları hassas olur, birdenbire odaya hışımla girdi, bana doğru adeta koşarak geldi ve çok heyecanlı bir halde “Nubar, galiba bir şeyler oluyor dışarıda, bir bakıver, yangın filan olmasın ne olur” diye ısrar etti. Şöyle bir kulak kabarttım, evet bazı sesler duyuluyordu... Sesler yaklaştıkça kulakları sağır eden bağrıışmalar giderek bizim eve doğru geliyordu... Sokak kapısını açıp dışarıya baktığım zaman kapının önünden geçen bir insan kalabalığı sel gibi akıyordu. Bu arada kalabalıktan çıkan koro halindeki ses dikkatimi çekti. “Bayrak

³⁵⁰ Jaklin Çelik, “6–7 Eylül 1955, Kumkapı”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 43

³⁵¹ Osman Köker, “İstanbul’u Sarsan Gece” İçin Basın Ne Yazdı? 6–7 Eylül Notları”, *İstanbul Dergisi*, 1997, Sayı: 20, s. 79

asın, bayrak asın. ” diye bağıyorlardı ... Bu arada kırılan camların ve kepenklerin sesleri kulaklarıma geliyordu. Kalabalığın bir kısmı Şişli’den, bir kısmı Kurtuluş’tan geliyordu...
» 352

6–7 Eylül Olayları, Türkiye’de azınlık unsurlar arasında olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur. Tüm yaşanan olumsuzluklara rağmen azınlık vatandaşlarımızın DP iktidarına yönelik güvenlerinde ciddi sarsıntılar yaşanmamıştır.

4. 1. 6. Türk Basınında 6–7 Eylül Olayları

Basın kitleleri bilgilendirmek kimi zamanda yönlendirmek için tarihin en önemli iletişim aracı olmuştur. İktidar yanlısı veya karşıtı bir profilde olayları analiz eden basın, bazen de kışkırtma ve şiddet olaylarını körükleyici periyot izlemiştir. DP iktidarı döneminde kitlelere verilen menfi veya olumlu mesajların bir numaralı adresi olan Türk basını, özellikle azınlık vatandaşlarımızın Türk Devleti ile olumsuzluklar yaşamasının başlangıç noktasını hazırlayan 6–7 Eylül olaylarında bir itidal örneği sergileyememiştir. Yani Türk Tarihinde 6–7 Eylül olayları adı verilen ve doğrudan azınlıklara yönelik baskıları arttıran olumsuz gelişmelerin yaşanmasında basındaki haberler etkili olmuştur.

Türk basınında 6 Eylül 1955 tarihinde basılan *İstanbul Ekspres Gazetesi*’nde büyük puntolarla yer alan *Atamızın Evi Bomba İle Hasara Uğradı* ³⁵³ haberi özellikle İstanbul Beyoğlu-Taksim’deki azınlıklara ait malların, kurumların yağmasına hatta evlerin, semtlerin tahribatına varan olayları başlatmıştı. Zira o akşamki olayların artması, Kıbrıs meselesi ve Selanik hadisesi vesile edilerek toplu hareket teşebbüsü üzerine, *İstanbul Ve İzmir’de Dün Gece Örfi İdare İlan Edildi* haberi, *Vakit Gazetesinde* manşetten verilmişti. ³⁵⁴ Aynı gazetede yer alan haberin devamında şöyle denilmekteydi:

“İstanbul ve İzmir’de Kıbrıs meselesini ve Selanik’te Atatürk’ün doğduğu ev ve konsoloshanemize karşı vukubulan tecavüze vesile ittihaz ederek vatandaşları birbirine tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak hükümet kuvvetlerinin tebliğine karşı koymak gibi toplu hareketlerde bulunmak yağmaya ve yangın çıkarmaya teşebbüs etmek suretiyle girişilen hareket muvacebesinde Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 86’ncı

³⁵² Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950–1995)*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 56

³⁵³ *İstanbul Ekspres*, 6 Eylül 1955 (2. Baskı), s. 1

³⁵⁴ *Vakit*, 7 Eylül 1955; *Vatan*, 7 Eylül 1955, s. 1

maddesine tevfikân İstanbul ve İzmir’de Örfî İdare ilan edilmiştir. Keyfiyet ehemmiyetle tebliğ ve ilan olunur. ”³⁵⁵

Çünkü 6 Eylül akşamı özellikle İstanbul’da birçok yağma hareketlerinde bulunularak ekonomik zarar gündeme gelmiştir. Zira İstanbul’da Beyoğlu, Pangaltı, Kurtuluş, Yüksekaldırım, Karaköy Bankalar Caddesi, Eminönü, Sirkeci, Kumkapı semtlerindeki Rumlara ait ticarethane ve bazı evler tahrip edildi.³⁵⁶ Beyoğlu kaldırımları çeşitli eşya ile doldu. Hatta Eminönü’nde birleşen iki grup iş hanlarının yukarı katlardaki malları bile tahrip etmişlerdi.³⁵⁷

DP iktidarı olayların ağır bir komünist tertip ve tahribatı olduğunu beyan ederek şöyle bir tebliğ sunmuştur:

“Kıbrıs meselesi etrafında cereyan eden hadiseler dolayısıyla aylardan beri umumi efkârda hâsıl olan şiddetli heyezana inzimamen Selanik’te aziz Atatürk’ün evine ve konsolosluğumuza karşı tertiplenen suikast; kısmen maksatlı ve hainane kısmen de idrak ve şuurdan mahrum tahrikçilerin de tesiriyle büyük kitlelerin vücuda getirdikleri nümâyîş hareketlerine sebep olmuş ve bu hal bilhassa İstanbul’da gecenin geç saatlerine kadar devam etmiştir. Bu esnada büyük ekseriyeti Rum vatandaşlarımıza ait olmak üzere dükkân ve mağazalara girilmek suretiyle büyük tahribat yapılmış olduğunu en derin teessür ve teessülerimizle ifade etmek isteriz. Denilebilir ki dün gece İstanbul ve memleket esas itibarıyla ağır bir komünist tertip ve tahrikler ve ağır bir darbeye maruz kalmıştır. Bu şoursuz ve memleketin yüksek menfaatlerine kastedici hareket, bir kısım milli serveti yok etmekle beraber, bütün hakları Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun teminatı altında bulunan Türk Vatandaşlarından bir kısmını da telafisi ağır zararlara uğratmış ve büyük bir felaket halini almış bulunuyor. Bu vatandaşlarımızın maruz kaldıkları zararları süratle telafi ve tazmin hiç şüphe yok ki, devletlik vasfının icaplarındandır ve bu icap yerine getirilecektir. Bu hadiselerin şiddete ihlal ettiği amme huzur ve asayişini yeniden ve derhal tesis için bütün gerekli tedbirler alınmış ve alınacaktır. Hadiselerin cereyanı sırasında en acil bir tedbir olmak üzere İstanbul ve İzmir’de fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmiş ve fakat, hükümet kuvvetlerinin vaziyete hakim olmaları üzerine kaldırılmıştır. Maksatlı ve şoursuz tahriklerin de büyük tesiri bulunan bu çok acıklı hadisenin doğrudan doğruya alet ve failleriyle bunu tertip ve tahrik edenler mutlaka ve süratle cezalandırılacaktır. Şimdiye kadar birçok tahrikçiler yakalanmış ve bunlar hakkında kanuni takibata başlanmıştır. Şuur ve idrak sahibi memleketin yüksek

³⁵⁵ *Vakit*, 7 Eylül 1955, s. 1

³⁵⁶ *Vatan*, 7 Eylül 1955, s. 1

³⁵⁷ *Akşam*, 7 Eylül 1955, s. 1

menfaatlerine hürmetle bağlı bütün vatandaşlarımızın hükümet icraatına yardımcı olmaları bugün en mühim vatan vazifesidir.”³⁵⁸

8 Eylül 1955 tarihindeki gazetelerde yine 6–7 Eylül olaylarına yer verilerek, “Hükümetin dün aldığı fevkalade tedbirlerden sonra asayiş temin edildi” haberiyle örfi idare kumandanlığının bir tebliğ yayınlanması bekleniyor”³⁵⁹ şeklinde sürdürüldü. Aynı haberin içeriğinde Cumhurreisi Bayar:

“Türk milletinin tarihinde bu gibi hadiselerle tesadüf edilmemiştir” diyerek, sözlerini; “Hepinizden dağılmanızı ve evlerinize dönmenizi rica ediyorum. Bu bizim acımızdır. Yapılan tahribat hükümetimiz tarafından ödenecektir”³⁶⁰

şeklinde sürdürmüştür.

Vatan Gazetesinde ise, Kaldırılan Örfi İdare; Ankara, İstanbul ve İzmir’de Tekrar Kondu, Meclis Toplantıya Çağrıldı manşet haberini “Riyaseticumhur Kâtibi Umumiliğinden Tebliğ Edilmiştir” bilgisi tamamlamıştır:

“İstanbul, İzmir ve Ankara Vilayetlerinde örfi idare ilan edilmiş olduğundan Teşkilatı Esasiye Kanununun 86. maddesine tevfikân TBMM’yi 12. 9. 1955 Pazartesi günü saat 15. 00’de ictimaya davet ediyorum. Bu tarihte muhterem mebusların ictimada hazır bulunmalarını rica ederim. Reiscicumhur Celal Bayar İstanbul, 7. 9. 1955”³⁶¹

Hükümetin Örfi İdarenin tekrar konduğu bildiren son tebliği de şöyledir:

“Başvekâlet tebliğ olunmuştur. 6 Eylül’de İzmir’de ve bilhassa İstanbul’da geç saatlere kadar devam eden nümayişler sebebiyle buralarda fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmişse de 7 Eylül 1955 tarihinde neşredilen hükümet beyannamesinde bu vaziyetin değiştiği bildirilmişti. Bu beyannamenin neşrinden sonraki hadiselerin amme huzur ve asayişini yeniden ihlal edecek bir istidat göstermesi müvacehesinde vaziyeti etrafiyle tetki eden Vekiller Heyeti, memleketin yüksek menfaatlerini korumak için İstanbul, İzmir ve Ankara’da örfi idare ilanına müttefikân karar vermiştir...”³⁶²

İstanbul, İzmir, Ankara Örfi İdare Komutanlığına Üçüncü Ordu Müfettişi Korgeneral Nureddin Aknoz Paşa tayin edilmişti. Göreve gelen Aknoz Paşa, Ankara’dan İstanbul’a gelerek örfi idarenin buradaki uygulanışı ile ilgili kararları ve uygulanışını takip edecekti. Hatta sokağa çıkma yasağının faaliyetlerini de örfi idare

³⁵⁸ a. g. g., s. 1

³⁵⁹ *Akşam*, 7 Eylül 1955, s. 1

³⁶⁰ *Vatan*, 8 Eylül 1955, s. 1

³⁶¹ a. g. g., 8 Eylül 1955, s. 1

³⁶² *Vakit*, 8 Eylül 1955, s. 1; *Vatan*, 8 Eylül 1955, s. 1

komutanı belirleyecekti. ³⁶³ 6–7 Eylül olayları ile ilgili hadise çıkaranlardan 2032 yağmacı sorguya çekildi ve bunlardan da hadise çıkaranlardan 25 kişinin tevkifine karar verildi. ³⁶⁴ Yine Ankara’da 17 üniversiteli nümayişten tevkif edilirken, 4 polis, 2 jandarma yaralandı ve ayrıca 60 kişi nezaret altına alındı.

6-7 Eylül Olayları sadece Türkiye’de değil dışarıda da önemli akisler yarattı. Bu noktada Yunanistan Türkiye’ye bir protesto notası verirken, Nato Konseyinde de bu olayların görüşüleceği bildirildi. Aynı şekilde Batı Trakya’da, Rodos’ta ve Atina’da Türkleri korumak için tedbirler alınırken, yine de Yunanlılar, Türk-Yunan dostluğunun temelinden dinamitlendiğini söylemişlerdir. ³⁶⁵ Bütün bu olumsuz gelişmeler karşısında DP iktidarı Cumhurreisi, Başvekil ve vekillerin de katılımıyla devamlı toplantılar yapıyorlardı. Bayar ve Menderes, yaptıkları basın toplantısında hadiseleri vahim, olarak vasıflandırdılar ve tahribatın, başlangıçta emniyet kuvvetlerince önlenememesi sebebini araştırıyorlardı. ³⁶⁶ Bu durum karşısında muhalefet üzgün olduğunu beyan ederken İnönü:

“Tecavüze uğrayanların ıstıraplarını yürekten teessürle paylaşıyoruz” diyor, Bölükbaşı ise, “Hadiseleri teessür ve nefretle karşılarız” ³⁶⁷

beyanatlarını vermişlerdi.

Türk basınında 6–7 Eylül olayları, eylül ayının tamamına yakınında yerini bulmuştu. DP iktidarının uygulamaları ve aldığı kararlar basın vasıtasıyla ulaştırılıyordu. Yine nümayişten dolayı oluşan Türk dış politikasının seyri, Türk-Yunan ilişkileri hatta İngiltere’nin Kıbrıs meselesine yaklaşımı, Nato’nun olaylar karşısındaki tavrı bizzat basınıımızda işlendi. İstanbul’da çok etkili olan hadiselerde adı geçen göstericilerle ilgili tutuklama kararları yine gündemdeki yerini korudu. 100 yağmacının ve 33 şüpheli şahsın yakalandığı bilgisinin yanında 2057 yağmacının Selimiye kışlasına naklinin tamamlandığı bildirildi. ³⁶⁸ Tahrikçiler ve yağmacılar hakkında takibata devam ediliyordu. Tarlabası’nda 2 Rum’un da çapulculuk yaparak evlerine eşya topladıkları tesbit edildi. Olaylar konusunda ise, Kıbrıs Türktür Cemiyeti idarecilerinin ifadeleri

³⁶³ *Vakit*, 8 Eylül 1955, s. 1; *Vatan*, 8 Eylül 1955, s. 1

³⁶⁴ *Vakit*, 8 Eylül 1955, s. 1

³⁶⁵ *Akşam*, 8 Eylül 1955, s. 2

³⁶⁶ *Vatan*, 8 Eylül 1955, s. 1

³⁶⁷ *a. g.*, s. 1

³⁶⁸ *Vatan*, 8 Eylül 1955, s. 1

alınıyordu.³⁶⁹ Halk her yönüyle örfi idarenin koymuş olduğu yasaklardan tedirgin olurken kimi zaman temel ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorlanabiliyordu nitekim bu son günlerde fırınların önünde kuyruk izdihamı görülmekteydi.³⁷⁰

6–7 Eylül olaylarından sonra kısa vadede olayların gerçek sorumlularını gün yüzüne çıkarabilmek amacıyla kurulan bu askeri yönetim mantığı özellikle İstanbul, İzmir ve Ankara’da okul, yönetim, sosyal hayat ve hatta trafik gibi her alanda kısıtlayıcı hükümler getirmekteydi. Bu sistem içersinde örfi idarenin hududu bile çizilmişti. Örfi idare kurulu 6 Eylül akşamı vazifelerinde ihmali görülen idare amirleri ve komutanlar hakkındaki tahkikatı derinleştiriyordu. Bu çerçevede Valinin ve Emniyet Müdürünün vazifelerinden uzaklaştırılacakları yolunda söylentiler ortaya çıkmıştı. Zira bu çerçevede de işten el çektirildi.³⁷¹

DP iktidarının en güçlü olduğu durumda ortaya çıkan ve Kıbrıs meselesinin bir uzantısı olan 6–7 Eylül olayları, ülkemizdeki azınlık vatandaşlarımızı üzmüştü. Basının sorumluluğu devletlerarası ilişkilerde elbette çok önemlidir. Zira hem ikili ilişkilerin hem de kendi hükümetlerinin politikasında itidal sahibi bir yaklaşımla oluşturulan yayıncılık anlayışı her açıdan olduğu kadar, Lozan Barış Antlaşmasına göre ülkemizde özgürce yaşama hakkına haiz olan gayrimüslim vatandaşlarımızı da rencide etmememizin gerektiğini öğretmektedir. Aslına bakılırsa 6–7 Eylül olaylarının başlamasında, gelişmesinde provokatif eylemleri körükleyen basın anlayışı, Türk Hükümeti, devleti ve kendi halkı olan azınlıklar arasında olumsuz ilişkileri başlatmıştı.

4. 1. 7. TBMM’de 6–7 Eylül Olayları

Türkiye’de DP iktidarının en önemli iç meselesinden biri olan 6–7 Eylül olayları, Türk basınında önemli bir yer işgal ederken, hükümet de olayların araştırılmasına gayret göstermiştir. Bu nedenle TBMM’de olayların iktidar-muhalefet olarak görüşülmesine önem vermiştir. Nitekim 6–7 Eylül olayları özel gündemi için çağrılan milletvekillerine Reisicumhur Celal Bayar, “İstanbul 7 Eylül 1955 TBMM Reisliğine” diyerek dilekçeyle çağrıda bulunmuştu:

³⁶⁹ *Akşam*, 9 Eylül 1955, s. 1

³⁷⁰ *Akşam*, 9 Eylül 1955, s. 1

³⁷¹ *Akşam*, 10 Eylül 1955, s. 1; *Vatan*, 10 Eylül 1955, s. 1; *Vakit*, 10 Eylül 1955, s. 1

“Hükümetçe İstanbul, İzmir ve Ankara vilayetlerinde örfi idare ilan edilmiş olduğundan Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 86. maddesine tevfikân TBMM’ni 12 Eylül 1955 Pazartesi günü saat 15. 00’te içtimaa davet ettim. Keyfiyeti saygı ile arz ederim. ”³⁷²

Celal Bayar’ın bu çağrısı o dönemki basında yer alırken *Vatan Gazetesinde, Meclis Toplantıya Çağrıldı*, haberine yer verilmişti.³⁷³ Meclis rutin olarak görüşmeler yapan önemli bir kamusal kurum iken 6–7 Eylül olayları ile bir anda Meclis çalışmaları, açılış saati, ilgi uyandıran, basında ayrıntıları ile yer verilen kurum olmuştur. Zira Meclisin toplanacağı 12 Eylül’de şöyle duyuru düşer:

“Büyük Millet Meclisi, saat 15. 00’te toplanıyor. Başvekil son hadiselerin mahiyeti hakkında izahat verecek. ”³⁷⁴

Sıkıyönetim onaylanması görüşmeleri dolayısıyla 12 Eylül’de TBMM’de ele alınan 6–7 Eylül olayları çok detaylı bir şekilde Demokrat Parti iktidarı ve CHP muhalefeti arasında tartışıldı.³⁷⁵ Gündemin ikinci maddesi, İstanbul, İzmir ve Ankara vilayetlerinde örfi idare ilanına dair Başvekâlet tezkeresiydi.

10 Eylül 1955 tarihinde TBMM Yüksek Reisliğine verilen dilekçe çerçevesinde başlayan görüşmelere muhalefet partisi adına CHP Malatya milletvekili İsmet İnönü şunları söyleyerek başlamıştır:

“Muhterem Arkadaşlar; bugün millet ve devlet olarak şan ve şerefle parlayan varlığımızı savunmaya mecburuz. Elbirliği ile adalet ile talihimizi kurtarmalıyız. Büyük Millet Meclisi temiz bir vatan kaygısının kaynağı olarak bütün milletin gayretlerini kendi etrafında toplayabilirler. Örfi İdare ilanına sebep gösterilen vukuatın tafsilatını dinlemek isterdik. Gerçekten 6-7 Eylül 1955’te İstanbul ve İzmir’de pek ehemmiyetli hadiseler meydana gelmiştir. Masum vatandaşların canlarına, mallarına, şereflerine tecavüzler yapılmıştır. Bu haller karşısında duyduğumuz pek derin, pek acı teessürle teselli bulamıyoruz. Cemiyet hareketlerinde taşkınlıklar çıkabilir. Bunlar bir takım zararlara da meydan verebilirler. Ancak, bu hareketler vatandaşı koruyan kanun kuvvetlerinin kudretli müdahalesi ile karşılanır. 6-7 Eylül hadiselerinin çok hazin tarafı, tecavüz edenlerin coşkun hissiyat ile kendini kaybetmişler halinde değil, adeta hiçbir mani karşısında bulunmayan rahatlık ve kolaylık içinde işlerini gören insanlar olarak görünmeleridir. Vatandaşların maddi zararları büyük ölçülerde olduğu söyleniyor. Milletimiz, milli

³⁷² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: X, C VII, İctima: 1, 80. İnikat (12 Eylül 1955), s. 668

³⁷³ *Vatan*, 8 Eylül 1955, s. 1

³⁷⁴ *Vakit*, 12 Eylül 1955, s. 1; *Vatan*, 12 Eylül 1955, s. 1; *Akşam*, 12 Eylül 1955, s. 1

³⁷⁵ *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C II, s. 270

servetinden ehemmiyetli bir kayba uğramıştır. Kaybolan servetler yanında tazmin ve tamir olarak da milletimiz geniş bir fedakârlığa mecbur olacaktır. Muhterem Arkadaşlar; 6-7 Eylül hadiselerinde kayıplarımız, asıl manevi cihetten pek ağırdır. Vatandaşın el sürülmez hakları kanun himayesi, hukuk devleti gibi mefhumlar da ağır sarsıntılar geçirdi. Bu hareketler, vatani cehennem kılan, Türk milletini medeniyet ailesinde lekelemek isteyen teşebbüslerdir. Her manasıyla milli bir felakete uğradık. Tecavüzleri büyük, âlicenap, masum milletimiz bir baştan öbür başa ret ve tel'in eder. (Bu sözler karşısında milletvekilleri Bravo sesleri eşliğinde, alkışta bulunurlar.) Tecavüzlere TBMM asla müsamaha etmeyecektir. (Yine Brovo Sesleri) Bugünkü vazifelerimiz için şunları düşünebiliyoruz: İlk önce vatanda asayişe kati olarak hakim olmak lazımdır. Namuslu vatandaş insan haklarına sahip olarak tam bir emniyet içinde ve kanun himayesinde bulunduğundan emin olmalıdır. Hükümet vukuat yerlerinde örfi idare istiyor. Ancak, Ankara'da geçen hadiseler burada örfi idarenin devamını gerekli göstermiyor. Örfi idare için bilmediğimiz sebepler yoksa Ankara'da örfi idareden vazgeçmek gerektir. Örfi idarenin bir an önce lüzumsuz hale gelmesini temenni etmekte müttelik olduğumuza şüphe etmiyoruz. Ondan sonra istediğimiz 6-7 Eylül faciası üzerine bütün hakikatlerin meydana çıkmasını temin etmektir. Örfi idarenin bir vazifesi de bu suretle ifade edilmiştir. Şimdilik ümitle göz diktiğimiz ışık bu istikamettir. Hadiselerin her tarafı karanlıktır. Bu kadar tertipli ve teçhizatlı bir tecavüz ne vakitten beri, nasıl hazırlanmıştır? 6 Eylül saat, öğleden sonra, 5-6'dan itibaren vahim tabiatla başlayan tecavüzler serbestçe nasıl geliyor? Nihayet askeri kuvvetler, sivil idarenin talebiyle derhal yardıma gelebilirlerdi. Hadise yerleri de büyük askeri merkezlerdir. Hep bildiğimiz hicap ve elem verici tereddüt mevzularını tekrarlamayacağım. Hadiselerin hazırlanışı ilerleyiş seyrinin mutlaka meydana çıkmasını isteriz. Tecavüzlerin karakteri de tetkik edilmeye değerlidir. Fevri hiddetlerin dış münasebetlerdeki nahoş gerginliklerin tesiri olduğu kadar içtima dertlerin de tesiri hiss olunuyor. Adi cinayet istidatlarının geniş iştiraki ise açıktır. Meydana çıkacak hakikatlerin Büyük Millet Meclisini ve büyük milletimizi hakikiyle aydınlatmasını örfi idareden mesul olan şerefli askerlerimizden kesin olarak bekleriz. Hakikatlerin ne kadar acı, hatta ne kadar utandırıcı olsa bile olduğu gibi gösterilmesi büyük milletimize karşı temize çıkmanın tek çaresidir. Asil milletimize karşı şeref borcu ancak bu şekilde ödenebilecektir. Biz amme hizmetinin yolunda bulunan insanlarda ancak bu suretle vebalden kurtulabiliriz. Sonra facianın hakikatleri üzerine Büyük Millet Meclisinin alacağı tedbirlerde vardır. Bu tedbirlerde isabet etmek, ancak doğru bilgiler elde edilmekle mümkün olabilir. Muhterem Arkadaşlar; asayişten ve hakikatleri beklemekten sonra üçüncü ve ayrılmaz tedbir olarak Büyük Millet Meclisinin toplantısının devam etmesini lüzumlu görüyoruz. Büyük Millet Meclisinin, haftada bir gün toplanarak iç ve dış politika üzerinde Hükümetin bir söyleyeceği varsa onu dinlemesi ve yoksa gelecek haftayı beklemesi kafidir. Büyük Millet Meclisinin toplu bulunması, iç ve dış gerginlik karşısında vatandaş kaderine huzur ve selamet verecek başlıca vasıtaadır. Büyük Millet Meclisinin

toplu bulunması hakikatlerin bir an önce kendisine arz edilmesi için en faydalı ve en tesirli bir istek manasını taşıyacaktır. ”³⁷⁶

Muhalefet lideri İnönü’nün meclisteki bu konuşmaları 6–7 Eylül olaylarının oluş biçimini sorgulaması yönünden dikkat çekiciydi. Zira İnönü, 6–7 Eylül olaylarının planlı bir eylemin ürünü olduğunu belirterek bir anlamda DP’yi suçluyordu. Buna rağmen itidal çağrısında da bulunan İnönü; bu olayların Türkiye’yi iç ve dış politikasında aciz bırakacağı uyarısını yaparak bunlardan çıkar sağlanmamasını gerektiğini vurgulamış, hatta demokrasiden ödün verilmemesini, örfi idarenin uygulanmamasını istemişti. Meclisteki görüşmelerde muhalefet partilerinin DP iktidarına yönelik eleştirileri devam ediyordu. Nitekim CMP Meclis Grubu adına Kırşehir milletvekili Ahmet Bilgin şunları söylemekteydi:

“Çok Muhterem Arkadaşlar; İstanbul ve İzmir’de cereyan eden çok müessif hadiselerle milletimiz, tarihimizin hiçbir devrinde bir misline tesadüf edilmeyen bir facia karşısında bırakılmıştır. Öyle bir facia ki, onun maddi zararlarından ziyade memleket ve milletimizin şeref ve itibarını, tahmini güç bir zamana şamil olarak gölgelendirmek tehlikesini arz etmesi bakımından çok derin bir mana ve ehemmiyet taşımaktadır. Bu keyfiyet kanunlarımızın ve asırlar boyunca asaletin delillerini vermiş olan milli ahlakımızın teminatı altında bulunan vatandaş haklarına vâki tecavüz karşısında milletçe duyduğumuz teessür ve ıstırapı günden güne arttırmaktadır [...] 6–7 Eylül olaylarının gelişimi gece yarısından saatlerce sonraya kadar devam edip şehrin her semtine, hatta denizaşırı Kadıköy ve Adalar gibi uzak mahallelere de aynı şiddetle sirayet etmiştir. Tahripçiler küçük gruplar halinde hedeflerini evvelden tayin ettikleri ve aletlerini de evvelden hazırladıkları his ve kanaatini verecek bir tarzda tahrip hareketlerinde bulunmuşlardır. Şayan-i dikkat olan bir noktada yalnız tahriple iktifa edilmesi ve yağma ve gazez olmamasıdır. Sonradan gruplara çapulcular da katılmış ise de yağma hareketi çok mahdut kalmıştır. Birçok müşahitler de bunu teyid etmektedirler. Şu vaziyete göre hadiseyi, ani bir heyecanın eseri olmaktan ziyade bir tertibin mahsulü olarak mütalaa etmek mantıklı bir zaruret halini almaktadır [...] Uyanıklığı ile her zaman iftihar ettiğimiz Türk zabıtasının bu kadar geniş bir tertibi önceden tespit edememesi ve hadise başladığı zamanda önlemek için ciddi ve müessir bir müdahale imkanını bulamaması hadisenin en karanlık noktalarından birini teşkil eder [...] Hadiselerin bu tarzda cereyanında vaziye ve selâhiyet sahiplerinin mesuliyeti bulunduğu yolunda günlerden beri gazetelerde devam eden neşriyat, vâsıl olduğumuz bu görüşü teyid eder mahiyettedir [...]”³⁷⁷

³⁷⁶ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 668-669; İnan Özyıldız, a. g. m., *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986, Sayı: 33, s. 15

³⁷⁷ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 670–671

Meclisteki görüşmelerde 6–7 Eylül olaylarının planlı bir hareket olduğu üzerinde özellikle muhalefet kanadı durmaktaydı. Olaylarla ilgili söz alan Burdur milletvekili Mehmet Özbey de şunları söylemişti:

“Muhterem Arkadaşlar; İstanbul’daki bu feci felaketi gözlerimle gördüm. Yüz milyonların üstünde, milyarlaraya yaklaşan bu zararları şahsen müşahade ettim. Cidden vatanımız maddi ve manevi bu feci felaketten çok müteessirdir, çok mustarıptır. Bu felaketin asıl müsebbibi ve tahrikçileri daha ziyade Yunan devlet adamları, Yunan halkı gençliği, radyoları ve gazeteleri olmuştur. Bizim asilane, efendice sükut ve sabır ve itidalimize rağmen; onlar iki senedir durmadan ve mütemadiyen artan bir ihtirasla Kıbrıs hakkında mitingler, nümayişler tertib ederek adeta ruhlarımızda derin bir hiddet ve asabiyet yaratmışlar, biz Türkleri en hassas yerimizden vurarak Selanik’teki Atamızın evine attıkları bomba ile sabır ve tahammül bardağını taşırmışlar, Türk milletinin hislerini galeyana getirmişlerdir. Ne yazık ki, Türk gençliğinin bu necip duygularının izharına teşebbüs edilince yıllardır sinsi sinsi. [...] Arkadaşlar; bu felaket yalnız ve yalnız komünistlerin plan ve programları neticesinde vukua gelmiştir. Yıllardır sinsi sinsi nöbet bekleyen komünistler bunu fırsat bilerek planlı çalışmalarıyla araya çapulcu ve yağmacıları da karıştırarak bu büyük felaketi meydana getirmişlerdir. Hakikatte ise İzmir ve İstanbul sokaklarına dökülerek idrak ve şuurdan mahrum bu yıkıcı selin Kıbrıs davası ile asla alâkası yoktur. Bu felaket yalnız ve yalnız komünistlerin plan ve programlarının eseridir. Öylesine ki, komünistler bir yandan Hükümeti, bir yandan da memleketi güç bir duruma düşürmek için gizliden gizliye ve en ince teferruatına varıncaya kadar hazırlanmış, kiliselerin yakılması, dükkanların soyulması, mağazaların yıkılması için ne varsa hazırlıklarını yapmışlar, balta ve balyozlarını, kazma ve küreklerini günlerce evvel tamamlayarak bütün sokak ve caddelerde aynı zamanda tahribe başlamışlardır. Şu felaket gösteriyor ki, komünistler için Kıbrıs sadece bir parola idi. [...] Hülasa, milli servet, milli haysiyet, milli şuur ve vicdan rencide edilmiştir. Bu hareketin manası servet ve refaha hücumdur. Bu hakikati hepimiz biliyoruz. [...] Yüksek meclis ve Hükümetimiz, her Türk vatandaşının, malını, canını, ırzını korumak mecburiyetindeyiz. Türkiye’de, demokrasi idaresinden başka hiçbir kuvvet barınamaz ve komünistlik asla hortlayamaz. Bunu bir kere daha dünyaya göstermiş olacağız. DP Hükümetini bu büyük felaketten yerinde ve süratle aldığı örfi idareden dolayı tebrik ederim. [...]”³⁷⁸

6–7 Eylül olayları azınlık vatandaşlarımıza yönelik bir harekete dönüşmüştü. Buna rağmen azınlık kökenli DP milletvekillerinin konuşmaları önemli bir yer tutmaktaydı. Bunlar içersinde yer alan azınlık milletvekili Zakar Tarver, 6–7 Eylül olayları ile ilgili mecliste şu konuşmayı yapmıştır:

³⁷⁸ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 671–672

“Muhterem Arkadaşlarım, memleket büyük bir felakete maruz kalmıştır. Bu vandalizmi işleyenler teşhis edilmiştir. Milli hayatımıza kasteden kuvvetin başka kisvelere bürünerek caniyene tasavvurlarının tahakkukuna uğraştığını görüyoruz. Binaenaleyh ilk vazifemiz bu kisveleri ortadan kaldırmak olmalıdır. Bunlar nedir? Henüz bazı geri kafalı dimağlarda mevcut müslim gayrimüslim ayrılığı bu felakete maruz kalan azınlığa karşı Sayın Başvekilimizin sempatisine, şahsen şahidim. Delillerini de verebilirim. Örfi idare ilan edilmiştir. Eminim ki bu vandalizmi işleyenlere, vazifelerinde tekâsül gösterenlere kanun müstehak oldukları cezayı verecektir ve mağdur olanlara, bilhassa küçük esnafa Devlet her nevi yardımı yapacaktır. Ancak saltanat ve halifelik devirlerinden kalma bir zihniyetin izleri mevcuttur. Bazı örümcek bağlamış kafalar, Türkiye Cumhuriyetinin laik bir devlet olduğunu henüz anlamamış bulunuyorlar. Artık bu memlekette dini faikiyetin değil ancak ve ancak istidat ve kabiliyet önünde bütün kapıların açık olduğunu daha öğrenmemiş olanlar vardır. Din bir vicdan işidir [...] Türkiye’yi teşkil eden unsurlar şüphesiz ki, hepsi Türktür. Aynı eşit muameleye tabidir [...] Memleketimizde yaşayan ufacak gayrimüslim azınlık mukadderatını bu memleketin mukadderatına bağlamış, bu memleketin iyiliğine candan sevinen ve maazallah felaketine de samimiyet üzülen insanlardan mürekkeptir. Asırlardan beridir Türkiye’de yaşayan Ermeni azınlığının ifa edegeldikleri hizmetler cümlelerin malumudur [...] Dosta ve düşmana karşı bizleri utandıracak olan son vandalizm gösterileri dolayısıyla azınlıkların bu samimi duygularını bu kürsüden belirtmek memleketin yüksek menfaatlerine uygun olacağı kanaatindeyim. Allah bu memleketi korusun.”³⁷⁹

Azınlık milletvekilinin bu sitemlerinin ardından sert bir açıklama Kırşehir milletvekili Osman Alışiroğlu’ndan geldi;

“... İstanbul’un ve orada ekseriyetle bulunan bir kısım vatandaşlarımızın uğradığı felaket, hainane hareket Türk milletinin topyekün teessürünü ve teessüfünü mucip olmuştur. Çünkü hadisenin maddi ve manevi bünyemizde husule getirdiği yara derindir. Hangi cephesiyle ele alınırsa alınsın utanç vericidir. [...] Arkadaşlar, bu topraklarda yaşayan bütün vatandaşlar hangi dinden bulunurlarsa bulunsunlar, milliyetleri ne olursa olsun kanunlarımızın acil tedbirlerimizin içtimai gelenek ve tarihi hatıralarımızın, ahlaki telakkilerimizin ve erkek bir millet oluşumuzun himayesi altındadır. Bu sebeple ehemmiyetli nispetteki vatandaşlarımızı hedef ittihaz eden böyle bir suikast karşısında bütün kudretimizle harekete geçeceğiz ve geçmiş bulunuyoruz. [...] Bu realiteler karşısında Türkiye’de bir din düşmanlığı, bir ekalliyet düşmanlığı ve bir medeniyet düşmanlığı bulunduğunu ileri sürmek veya böyle bir duruma düştüğümüzü sanmak, içtimai ve tarihi hakikatleri inkar etmek ve hadiseler de nüfuz etmemek olur. Hiç kimsenin yerli ve yabancının resmiyetimize böyle bir damga vurmaya hakkı yoktur.”³⁸⁰

³⁷⁹ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 673–674

³⁸⁰ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 674

6–7 Eylül olaylarının yoğun olarak tartışıldığı meclis görüşmelerinde söz alan en önemli isimlerin başında azınlık kökenli DP İstanbul milletvekili Aleksandros Hacopulos gelir. Hacopulos olaylarla ilgili şunları söylemiştir:

“Pek Muhterem Arkadaşlarım, bu kürsü gibi mukaddes kürsüler medeni ve hür milletlerin malı ve eseridir. Bu kürsüye Türk milleti gelişi güzel kavuşmamıştır. Bu, büyük bir emeğin, kahramanlığın ve gayretin mahsulüdür. 6 Eylül’de İstanbul’da vuku bulan tüyler ürpertici hadiseler karşısında insan haklarına tapan ve medeniyete aşık olan Türk milletine ait olması hasebiyle elbette bu anda bu kürsü susamazdı. Pek Muhterem Reisicumhurumuz Celal Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclis’ini fevkalade içtima çağırarak bu nahoş hadiseler etrafında kararlar alınması için hepimizi buraya davet ettiğinden kendilerine en büyük şükran ve minnettarlığımı ifade etmek isterim. Bu hadiselerin vukuu anından itibaren pek muhterem Hükümet Reisimiz Adnan Menderes ve kıymetli vekillerimizin sarf etmiş oldukları ve sarf etmekte devam ettikleri muazzam gayret ve gösterdikleri hakiki ve kardeşane alakadan dolayı kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır. Ellerinden geldiğini yapacaklarına da eminim. Dinin Hristiyan olması hasebiyle değil, bir Türk Vatandaşı ve bu milletin mümessili olarak medeniyetimize ve tarihimize vurulmuş olan bu darbe beni son derece üzmüştür, üzmemesine de imkan yoktur.”³⁸¹

Azınlıklara yönelik DP iktidarı dönemindeki olumsuz bir gelişme olan 6–7 Eylül olayları, mecliste yer alan azınlık milletvekillerini her ne kadar üzse de DP iktidarını suçlayan ve bu işte organize görevini hükümetin yaptığı suçlamalarına en iyi cevap hem de iktidardaki bir azınlık kökenli milletvekili Hacopulos’tan geldi. Hacopulos, gayret ve arzularından dolayı Celal Bayar ile Adnan Menderes’e teşekkür etmiştir. Hacopulos mecliste olaylarla ilgili görüşmelerine şöyle devam etmiştir:

“... Mabetler ve kültür ocakları tamamıyla yıkılmış ve yakılmış, milyonlarca kıymetinde milli servetimiz mahvolmuş ve binlerce masum ailenin mesken masuniyeti ihlal edilmiş ve korkunç şartlar altında gece yarısı harbolmuştur. Şayet bu hareketler bir düşman tarafından yapılmış olsa idi acımızı sinemize basacak ve hıçkırıklarımızı boğacaktır. Fakat bunlar başkalarının teşvikiyle ve kendi ellerimizle yapılmış olduğundan bize en fazla elemi bu hadise vermektedir. Bu hadiseler ani bir feveran mahsulü değildir. Muhtelif istikametlerden aynı tatkikle ve aynı programla ve aynı sistemle bunun çok zaman evvel bu gibi işlerde ehil eller tarafından hazırlandığı hiç şüphe götürmez bir hakikattir. Milletimizin milli davalarımızda ne kadar hassas olduğunu elbette takdir ediyoruz. Fakat bu öfke ve hiddet kimlerin aleyhine kullanılmıştır. Bunun hedefi kimlerdir? Evvel emirde burada bir mukaddes kitap gibi, bildiğimiz Anayasamızın 88.

³⁸¹ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 675

maddesini okuyalım. Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkes Türktür. Ve biz bununla iftihar etmekteyiz [...] Arkadaşlar biz bugün filan devletle bozuştuk diye o ırktan olan vatandaşları mağdur edersek öbür gün falan devletle bozuştuk diye başkalarını mağdur edersek bu vatanın hali ne olur? Bunu reddediyoruz arkadaşlar. Bütün dünya biliyor ki, hiçbir vatandaş ne esir ne de rehindir. Fakat bunu bu şekilde sokan ve Türk milletinin bütünlüğünü bozan, galeyana getiren maalesef bazı gazeteciler olmuştur. Matbuatın burada hissesi de vardır. Misal mi istiyorsunuz? Geçen gün yani ayın sekizinde Ulus Gazetesinde şöyle bir yazı vardı: Kiliseleri Rum papazları yakmıştır. Bu olur mu arkadaşlar [...] Arkadaşlar; bizi en fazla üzen, maalesef itiraf mecburiyetindeyim, memleketin emniyet teşkilatıdır. Bunu itirafta hepimiz müttetikiz. Emniyet teşkilatı maalesef gafil avlanmış, maalesef uyumuş ve belki de; dilim söylemeye varmıyor; Büyükağa’ya gece yarısı beş on kayık geliyor, içindekiler karaya çıkıyor. Polisler bunları görüyor. Bunlar 200–300 kişi idi. Silahsız, topsuz, tüfeksiz kimseler. Polisle konuşuyorlar. Ondan sonra Büyükağa’yı tahrip ediyorlar. Hiçbir mukavemet görmeden gerisin geriye dönüyorlar. Polis isteseydi 3, 5 kayığı tutup bunları fare gibi kapan içinde tutamaz mı idi? Taksim’in göbeğinde çapulcular Zapyon Lisesi’nin kapısını zorlarken oradan süvari polisleri geçiyor. Hadiseyi görüyor, ne yapıyorsunuz utanmazlar, diyor ve geçiyor gidiyor.

»382

Hacopulos’un belirttiği gibi 6–7 Eylül olaylarında kamu kolluk görevini yapanların gerekli özveriye, çalışmayı, desteği gösteremediğini görmekteyiz. Aslında Hacopulos en çok basın yaklaşım tarzından olayları kışkırtmasından rahatsız olmuştur. Doğrudan doğruya DP’ye yönelik suçlamalarda bulunmamaktadır. Nitekim 6–7 Eylül’de İstanbul’da meydana gelen ihmali ve tahripçiliği şu sözleriyle anlatmaktadır:

“... Tahripçilerin sarf ettikleri cümleler şunlardır: Kırın, yıkın, mebusun evini [...] Hani memleketin kanunları, hani vatandaşın emniyeti, nerede, masuniyet haklarımız? Hangi günler için bu konular ve haklar bize verilmiştir? Yenimahalle’de bir eve çapulcular gireceği anda bir polis onlara yaklaştı ve daha erkendir, bir saat sonra gelin dedi. Buna emniyet mi derler? Size binlerce misal verebilirim. Vatandaşın malı, mülkü, namusu, hayatı hangi teminata muhkemdir? Bu muazzam nümayişte tek bir polisin burnu kanamamıştır [...] Sayın Arkadaşlarım, teşkilat tertipli idi, muazzamdı. İstanbul’da 74 kilise vardı. 70’i aynı zamanda yakıldı ve yıkıldı. Asil Türk milleti ve onun hükümdar ve kahramanları mâbetlere daima saygı ve sevgi göstermişlerdir. 500 sene zarfında ve birçok harblerin içinde dahi hiçbir kilisemiz, hiçbir mabedimiz yıkılmamış, mukaddes eşyaları bu şekilde vahşiyane ve gaddarca tahribedilmemişti. Sayın Arkadaşlar! Mezarlar açılmış, mukaddes ruhanilerimizin, anne ve babalarımızın kemikleri çıkarılmış ve cesetler

³⁸² TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 675–676; Hacopulos’un konuşmaları için bkz. Ekin Karaca, “6-7 Eylül Olayları ve Türk Basınının Tavrı”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 2005, Sayı: 142, s. 33

bıçaklanmış ve yakılmıştır. Arkadaşlar bu mübalağa değildir. Hakikat ve vukuatın küçük bir cüz'ünün ifadesidir. Bazı ruhanilerimiz insafsızca dövülmüş ve aralarında öldürölmüşleri de vardır. Herhalde bu çirkin hadiseler birçok aksi tesadüflerin birleşmesinden ve bazı yabancı tesirlerin altında kalmış olanların takibettikleri malum menfaatleri uğruna olmuştur. Hepimiz kurban gittik [...] Pek muhterem arkadaşlarım, Rum vatandaşlarımızın maddi zararlardan ziyade memleketimizin düçar olduğu manevi zarardan dolayı daha ziyade müteessir olduklarını burada kati olarak ifade etmek isterim. Asil Türk milleti bu hareketleri cezasız bırakmayacaktır. Türk milletinin alınına ve tarihine kara leke sürmek isteyenlerin bu alçakça hareketlerinin tekerrürüne meydan verilmeyeceğı aşikârdır. Bunlar medeni ve hür milletler camiası içindeki şeref ve haysiyet ve itibarımızı rencide etmek istemişlerdir. Bütün medeni dünyanın gözleri bize çevrilmiştir. Bunun maddi ve manevi zararlarını kısmen dahi olsun muhakkak ki telafi edeceğiz. Hepinizden bunu beklerim. »³⁸³

Mecliste olaylarla ilgili İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver şunları söylemiştir:

“... Bu hadisede asıl hedef Rumlardı. Maalesef onlarla beraber bazı Ermeniler de bazı Türkler de ziyan gördüler. Kör bir kasırğa bir taraftan estirilmiş, yerinden koparılmış ve neticede bu hadise ortaya çıkmıştır [...] Koskoca bir suikast hazırlanmış, memleketin her tarafında aynı saat içinde tahribat yapabilecek tedbirlerin hepsi alınmış, hazırlığı tamamdır, fırsat saatini bekliyor ve bu fırsat saati geliyor. Çünkü son derece mahirane tertib edilmiş bir darbe Atatürk'ün evini ve onun yanındaki Konsoloshanemizi istihdaf etti ve bu darbe derhal patlak verdi ve memleket içinde tahribat başladı. En büyük kederle dinledim, memleket hissinin kalbinde çok derin olduğuna kaani olduğum arkadaşımız Kız Lisesinin Müdürü bana dedi ki: “Kilise yıkıldı”. Billâh Türk tarihinde böyle bir şey yok arkadaşlar. Çok feci, ben şahsen Varlık Vergisinin matemini tutmuş olanlardan biriyim. O gün Bükreş'ten mektubunu yazdım, utandığımı söyledim, yanlış olduğunu söyledim, sefir arkadaşlara nasıl cevap verebileceğini bana öğretiniz dedim. Bu defa ki, ondan on kere daha vahimdir. Maalesef topraklarımız üzerinde bu da oldu. »³⁸⁴

Azınlıkları üzen ve azınlık kökenli milletvekillerinin de duygularını dile getirdiğı, iktidar ve muhalefet cephesinden de yaklaşımların belirtildiğı 6-7 Eylül olayları ile ilgili TBMM gündeminde bu kez DP iktidarının yaklaşımını yansıtan ve eleştirilere cevap veren Başvekil Adnan Menderes söz alarak şu değerlendirmede bulundu:

³⁸³ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 676-677

³⁸⁴ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 681-684

“Muhterem Arkadaşlar; 6 Eylül hadiselerinin bütün vicdanlarımıza, milli vicdana telkin etmiş olduğu teessürü ifade ederek sözlerime başlıyorum. Mağdurlara ve mağdurların hepsini ihtiva eden ve en başta gadre uğratılmak istenen Türk milletine geçmiş olsun derim. Bugünkü toplantımızın sebebi, bilindiği gibi ilan edilmiş olan örfi idarenin yerinde olup olmadığını Büyük Millet Meclisine tetkik ve tezekkür edilmesi ve bir neticeye bağlanması hususudur. Şayanı Şükran olarak arz edeyim ki, söz alan hatiplerin büyük ekseriyeti, hemen hemen hepsi örfi idarenin lüzumuna kaani olduklarını ifade ettiler ve bu suretle memleketin hayati menfaatlerine ve yüksek emniyet davalarına taalluk eden hususlarda parti farkı gözetmeksizin birleşmenin güzel bir örneğini vermiş oldular [...]”³⁸⁵ Muhterem Arkadaşlarım, bir noktanın tavazuh etmesi lazım gelir. Umumi hava odur ki, polis emniyet kuvvetleri hiçbir suretle ve hiçbir zaman vazifesini yapmamıştır. Bir kül olarak bunu böyle mütalaa etmek doğru değildir. Bu, bir hakikatin ifadesini teşkil etmemektedir. Hadiseye tekaddüm eden zamanı, ayları ve mekânı gözümüzün önüne getirmek icabeder. Karşılıklı olarak iki memlekette Türkiye’de ve Yunanistan’da efkâr elden geldiği kadar tahrik olunmuş, sanki hamiyet, Kıbrıs meselesinde en yüksek konuşanmış gibi, bir nevi hamiyet müzayedesi hem bu memlekette, hem Yunanistan’da almış yürümüştür. Bu hareket dünyanın her tarafında görülen nezahet dairesindeki bir gençlik nümayişi nikabı altında vukubuldu. Efkar o derece hazırlanmıştı ki; adeta bir psikoz bütün memleketi, ruhları ve vicdanları istila etmişti...”³⁸⁶

Başvekil Adnan Menderes, 6–7 Eylül olaylarını değerlendirirken bir tahrik unsurundan bahsederek hem Türkiye’de hem Yunanistan’da olayların yoğun menfi propagandalardan etkilendiğini vurgulamıştır. Yine Menderes konuşmasına şu şekilde devam ederek 6–7 Eylül’de iktidarın konumunu değerlendirdi:

“28 Ağustos’ta Kıbrıs’ta bir katliam vukua geleceği şayiaları ve haberleri bütün vicdanları tehycilemişti. Buna mukabil bir mevcudiyet göstermek, bunu haklı bir protesto ile karşılamak için bir takım gayretler sarf ediliyor, olduğu düşünülebilirdi. Bir takım teşekküller faaliyette bulunuyordu. Talebe Cemiyetleri, Kıbrıs Cemiyeti, daha başka ve bu kabil teşekküller gibi, mevcut kanunlarımızın himayesi altında kurulmuş olan Cemiyetler, bir takım muzır eşhasın, muzır faaliyetlerin meşrutiyet kisvesini ve siperini teşkil etmiş oldular. Hadise nasıl başladı? Hadise bir gençlik, bir talebe grubunun harekete geçmesiyle başladı. Bu bir anda İstanbul’un her tarafında hazırlanmış olan ruhların ve insanların birden harekete geçmesiyle bütün İstanbul’u sarmış oldu. Şimdi bunun teferruatına ve bir takım sebeplerine girmek sizin şu kadarını söylemek lazımdır. Polis, emniyet memuru, emniyet amiri hiç vazife görmedi bu üç bin kişiyi birkaç saat içinde karakollara hapsedenler kimlerdir? Emniyet Teşkilatının 1000–1500 kişilik kadrosu,

³⁸⁵ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 684–686

³⁸⁶ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 688–689

hadisenin cereyanı esnasında üçbin kişilik bir suçlu grubunu tevfik etmiş bulunuyordu. Bununla emniyet teşkilatının tam kudretiyle vazife görmüş olduğunu söylemek istiyorum. Asla, Mesuller vardır ama hadisede tarif ve tasvir edildiği gibi de değildir [...] Hadiseler başladığında tamamıyla nezih bir talebe ve gençlik topluluğu şeklinde cereyan etti. Haberimiz yok mu idi? Vardı. Neden önlemediniz, diyeceksiniz, önlemek için kafi kuvvetlerimiz mevcuttu. Fakat hadise bir anda öylesine imbisat etti ve yaratılmış olan psikoz o derece müessir bir şekilde bütün zabıta kuvvetlerini ilk anda hareketsiz bıraktı ki, milletçe milli bir felakete maruz kalındığını, hakikaten baskına uğranıldığını kabul etmek lazımdır [...] Aziz ve sevgili arkadaşlarım; şurasını ifade etmek istiyorum ki, mağdur olanlar ekseriyet itibariyle Rum vatandaşlarımızdır. Bunların arasında Ermeniler de Türkler de vardı [...] Hükümet olarak mağdur vatandaşlarımızın emniyet ve huzurlarını temin etmek ve istihsal bakımından da maddi zararlarını süratle karşılamak için her türlü tedbirleri tezekkür etmekte olduğumuzu ve yakında neticeleri bildirmek imkânına sahip bulunacağımızı huzurunuzda ifade etmekle bir memnuniyet ve teselli duymaktayım...³⁸⁷

Meclisteki 1. oturumdaki 6–7 Eylül olayları ile ilgili iktidar-muhalefet cephesi konuşmalarından sonra Seyhan Mebusu Mustafa Akçalı, müzakereler kâfidir. Örfi idare kararının tasdiki cihetinin oya arz edilmesini rica ederim” dilekçeyi Yüksek Reisliğe sundu. Yine Bilecik Milletvekili Şevki Hasırcı ve Aydın Milletvekili Nihat İyriboz dilekçe verdiler. Bu teklifler iki mualif oya rağmen kabul edildi. Muhalefet lideri Malatya Milletvekili İsmet İnönü’nün Ankara’da örfi idarenin kaldırılmasına yönelik teklifi reddedildi. Bütün bu gelişmelerden sonra Eskişehir Milletvekili Abidin Potuoğlu, Bursa Milletvekili Hulusi Köymen, Manisa Milletvekili Muzaffer Kurbanoglu’nun, 7 Eylül 1955 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince İstanbul, İzmir, Ankara Vilayetlerinde ilan edilen idarei örfiyenin ilan tarihinden itibaren altı ay müddetle devamını arz ve teklif ederiz istekleri TBMM uygun görmüş ve İstanbul, Ankara ve İzmir’de örfi idarenin 6 ay devamına karar verilmiştir.³⁸⁸

Dördüncü Adnan Menderes Hükümeti programının görüşüldüğü TBMM’nin 16 Aralık 1955 Cuma günü on beşinci İnkat’ta, 6–7 Eylül olayları ile ilgili görüşmelere muhalefet-iktidar bağlamında devam edilmiştir. Muhalefet partisi CHP’nin lideri Malatya Milletvekili İsmet İnönü şu konuşmayı yapmıştır:

“Muhterem arkadaşlar; 6–7 Eylül vukuatının dürüst bir bilançosunu şimdiye kadar örfi idarenin tahkikatından öğreneceğimizi ümit ediyorduk. 3 aylık çalışma sonunda

³⁸⁷ TBMM ZC, Devre: X, VII 7, İctima: 1, s. 689-690 ; Menderes, 6-7 Eylül olayları ile ilgili Meclisteki görüşmelerde, polis ve asker de milli heyecanının tesiri altında kalmışlardır diyerek bir açıklama yapmıştır. bilgi için bkz. Yılmaz Karakoyunlu, a. g. m., *Popüler Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 4, s. 60

³⁸⁸ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 691-692

hiçbir hakikat söylenmemiştir. Bu hal, ciddi bir vazife gayreti ile izah edilemez. Bu kısır neticenin hususi ve umumi sebepleri vardır. Fakat ilk önce 6–7 Eylül vakasından sonra dış politikadaki durumu arz edeceğim. Her şeyden evvel şunu söyleyeyim ki, Yunanistan’la dost ve müşterek müdafaa cephesinin sadık azası olmak üzere menfaatlerimize uygundur [...] 6–7 Eylül’den sonra Yunanistan bu vukuatı aleyhimize haksız ve mübalağalı bir surette istismar etmiştir. Yunanistan Kıbrıs davası sebebiyle, Türkler aleyhinde son derece kışkırtıcı bir tehdit ve tahrik siyaseti takip etmiştir. [...] 6–7 Eylül vukuatı Yunanistan için müstesna bir fırsat teşkil etti 28 Ağustos Kıbrıs’ta katliam hikayeleri ile itibarı sarsılmış olan komşumuz, derhal memleketinde bütün vukuatı menedecek tedbirler almış ve hükümetimizi 6-7 Eylül vukuatının yükü altında bırakmıştır [...] Bütün bu olumsuzluklar karşısında Bay Adnan Menderes Hükümetinin tedbirleri şunlardır: Türk Milletini örfi idare vasıtasıyla habersiz bırakmak, Büyük Millet Meclisinde kendisi zaten malumat vermemek âdetindedir [...]”³⁸⁹ Hükümetin örfi idare dönemindeki sert uygulamalarından ciddi anlamda rahatsız olan muhalefet lideri İnönü şöyle devam eder; “... Örfi İdare Komutanı, daha da ileri gidiyor. Kapattığı gazetelerin sahiplerine, Türkiye içinde herhangi bir yerde gazete çıkarmayı da yasak etmiştir. Bu, bir yeni kanun hükmüdür. Örfi İdare Komutanının yeni kanun hükmü koymaya salahiyeti yoktur. [...] Örfi idare elinde mevkufl bulunan binlerce vatandaş, en iptidai insanlık ve hukuk şartlarından mahrumdurlar. İşittiğimize göre, cinnet ve intiharlar oluyor.”³⁹⁰

Dördüncü Adnan Menderes Hükümetinin hükümet programı görüşmelerinde milletvekillerinin ve muhalefet liderinin konuşmalarına cevap vermek için kürsüye gelen Başvekil, 6–7 Eylül olayları ile ilgili şunları söylemiştir:

“... İstanbul Valisi ile -daha kimler, belli değil? - bir araya gelinmiş ve bir hadise tertibedilmek istenmiş İstanbul Valisi buna taraftar olmamış “onun içindir ki” diyorlar, “İstanbul Valisi istifa ettiği halde bunun istifası kabul edilmemiş: Onun içindir ki hala İstanbul valisi makamında tutulmuş. ” Sevgili Arkadaşlarım; böyle bir hareket vaktiyle doldu. Tertiplenmiş nümayişler devri çoktan geçmiştir. [...] Örfi İdare Kumandanlığı üzerinde de Hükümetin edna bir baskısı, edna bir tazyiki asla mevzubahis değildir. Biz hâkimlerin ve Örfi İdari Kumandanlığının kendi takdiriyle hareket etmesi, yalnız askerin müdahalesi lazım olan ehemmiyetli bir husus olursa, Hükümet olarak ancak o zaman takdir hakkımızı kullandık.”³⁹¹

TBMM, 6–7 Eylül tarihinde İstanbul ve İzmir’de vukubulan hadiselerde zarar görenlerin zararlarının ödenmesi hakkında kanun lahiyası 1/376’nı Maliye ve Bütçe encümenlerine havale etmiştir. ³⁹² Bu olaylarla ilgili Kars Mebusu Mehmet Hazer’in,

³⁸⁹ TBMM ZC, Devre: X, C VIII, İctima: 2, (16 Aralık 1955-15’inci inikat), s. 267

³⁹⁰ TBMM ZC, Devre: X, C VIII, İctima: 2, s. 269

³⁹¹ TBMM ZC, Devre: X, C VIII, İctima: 2, s. 298–311

³⁹² TBMM ZC, Devre: X, C VIII, İctima: 2, (23 Aralık 1955-18’inci inikat), s. 298–311

son günlerde idare ve zabıta amirleri arasında yapılan nakil ve tayinlerin sebeplerine; İstanbul'daki vazifelerinden başka yerlere tayin olunanları bazı kaymakamların vekâlet emrine alınmalarının 6-7 Eylül hadiseleriyle alakalı bulunup bulunmadığına ve bu yüzden İstanbul Valisi hakkında bir muamele yapılıp yapılmadığına dair sualine Dâhiliye Vekili Etem Menderes'in şifahi cevabı şöyledir:

“... Bir kısım idare ve zabıta amirlerinin İstanbul'dan başka yerlere tayin edilmeleri veya emekliye sevk edilmiş bulunmaları veya vekâlet emrine alınmaları 6-7 Eylül hadiselerini müteakip Dâhiliye Vekâleti teşkilatına mensup olanlardan kusurlu veya suçlu bulunanları tespit etmek üzere İstanbul'a gönderilmiş bulunan mülkiye ve emniyet müfettişlerinden müteşekkil heyetin yapmış oldukları tetkikata ve tahkikata tanzim etmiş oldukları raporlara müsteriddir. Vekalet emrine alınmış olanların tahkikat evrakı kanuni mercilere tevdi olunmuştur.”³⁹³

Olaylarla ilgili Başvekil Dâhiliye Vekili hakkında Meclis Tahkikatı açılması teklifinin görüşülmesinde CHP Kars Milletvekili Mehmet Hazer, Menderes'le Gedik'in 6-7 Eylül olaylarındaki sorumluluklarının saptanmasını isteyen 13 Ocak 1956 tarihli bir takrir vermiştir.³⁹⁴ Bu konuda CHP Meclis Grubu adına Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin söz alarak şunları söylemiştir:

“... Muhterem Arkadaşlar, 6-7 Eylül hadisesi bütün unsurları ve tarzı cereyanı, şüpheye mahal bırakmayacak surette gösteriyor ki, o gün doğup inkişaf etmiş bir ayaklanma değildir. Az çok uzunca bir zaman yapılan hazırlığın neticesidir. Bu hazırlık hedeflerinin tesbiti, ekiplerin tertibi sevk ve idaresi ve tahrip için lüzumlu alat ve edevatla teçhizi şeklinde tezahür etmektedir. Hadisenin İstanbul ve İzmir'de aynı zamanda başlamasından sarfınazar, İstanbul gibi çok geniş bir beldenin birbirine saatlerce uzak ve aralarında deniz bulunan ayrı ayrı birçok semtlerinde ve her biri ayrı ayrı ekiplerle fakat her yerde aynı zamanda başlamış ve süratle inkişaf etmiş bulunması, her yerde bu ekiplerin, her türlü nakil vasıtasını kolaylıkla ve bol miktarda bulabilmiş olması, her birinin elinde en müessir, kesici ve kırıcı alet taşınması, otomobiller içinde ayaklanmayı sevk ve idare eden ekibbaşlarının ellerinde listeler bulunması bu hazırlığın şaşmaz delilleridir.”³⁹⁵

Bu suçlamalar ve ithamlar karşısında Başvekil Adnan Menderes şunları söylemiştir:

“... Şimdi polis neden harekete geçmedi? Muhterem Arkadaşlar, polis harekete geçti. Polis harekete geçmemiş olsa idi 1000 kişilik, 1500 kişilik kadrosu ile altı bin kişiyi

³⁹³ TBMM ZC, Devre: X, C VIII, İctima: 2, s. 434

³⁹⁴ İnan Özyıldız, a. g. m., *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986, Sayı: 33, s. 18

³⁹⁵ İnan Özyıldız, a. g. m., *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986, Sayı: 33, s. 18

o gece içeriye tikan hangi kuvvet olurdu... Madem ki bu olaylar İstanbul'da, şurada burada aynı zamanda olmuştur, mademki, yüzbinler harekete geçmiştir. Madem ki İstanbul, Ankara ve İzmir'de aynı zamanda olmuştur, müretteptir diyorlar. Ben de diyorum ki, mademki yüzbinler harekete geçmiştir, mademki, her yerde aynı zamanda bu hareket başlamıştır. Mademki, Ankara'da, İzmir'de, İstanbul'da bu hareket aynı zamanda olmuştur, o takdirde bu bir tertip eseri olamaz. Elli kişiyi bir istasyonda toplayabilmek için vaktiyle ne kadar zahmetler çektiklerini bilirler. Yüzbinleri bir araya toplamak kolay değildir arkadaşlar. »³⁹⁶

DP iktidarına yönelik açılan soruşturma önergesi reddedilmiştir. DP iktidarı 6–7 Eylül olaylarında zarar görenler için zararların tanzimi için çıkarılan kanunları 28 Şubat 1956 tarihinde görüşerek, 6–7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul ve İzmir'de vuku bulan hadiselerde zarar görenlerin zararlarının ödenmesi hakkında kanun çıkarmıştır. ³⁹⁷ İstanbul'da ilan edilmiş olan örfi idare müddetinin uzatılması hakkında 9248 nolu ve 29. 2. 1956 tarihli TBMM kararı ile “İstanbul Vilayetinde 7 Eylül 1955 tarihinde ilan ve 12 Eylül 1955 tarih ve 1947 sayılı kararlar altı ay müddetle devamı tasdik edilmiş olan örfi idarenin, hitamı tarihinden itibaren üç ay müddetle uzatılmasına Umumi Heyetin 29. 2. 1956 tarihli toplantısında karar verilmiştir. ³⁹⁸

4. 1. 8. 6–7 Eylül Olayları Karşısında DP'in Tutumu

DP Hükümetinin olaylar karşısında aciz kalması eleştiri konusu oldu. 12 Eylül 1955'te toplanan TBMM'nin 80. İnikat, 1. oturumunda söz alan Kırşehir Milletvekili Osman Aşıroğlu Hükümetin durumunu ve tavrını şöyle dile getiriyordu:

“... Muhterem Arkadaşlar; hadisede hükümetin durumuna gelince; Hükümeti burada kusurlu ve binnetice sorumlu görmemek mümkün değildir. O hükümet ki, meclisin tatilinden beri karargâhını İstanbul'a nakletmiştir. Sayın Cumhurreisi başta olmak üzere, Başvekil, Vekiller ve hadise anında Başvekâlet Müsteşarı, Emniyet Umum Müdürü, yani icra kuvvetinin başı oradadır. Milli ve diğer emniyet teşkilatının büyük kuvveti keza oradadır ve hadisede ani bir tahrikin ve birkaç saatlik fevri hareketin ve heyecanın eseri değildir. Hadisede kızıl tahrikin his ve heyecanı, tesiri büyüktür. Fakat bu tahrik sinsi ve devamlı olarak işlemiştir. Hadisenin muayyen semtlerde aynı saatte başlaması aynı tempo ile gelişmesi tahrib edilecek hedeflerin gayet iyi tesbit edilmiş olması hazırlığın günlerden beri devam ettiğini gösterir. Demek ki hadisenin bir hazırlık devresi vardır. Buna rağmen İstanbul'da bulunan Hükümet erkanı en iyi haber alma vasıtalarına da malik olduğu halde

³⁹⁶ İnan Özyıldız, a. g. m., *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986, Sayı: 33, s. 18

³⁹⁷ İnan Özyıldız, a. g. m., *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986, Sayı: 33, s. 18

³⁹⁸ *Sicilli Kavanini*, C XXXVII, 1956, s. 794

bu hadiseden haberdar olmamıştır; kanaatimce bunu hükümetin lakaydisinden başka birşeyle izah edemeyiz.”³⁹⁹

Görüldüğü gibi hareketlerin başladığı saatlerde trenle Ankara’ya doğru yola çıkan Bayar, Menderes ve Köprülü bir süre sonra olayların ölçüyü aşır felakete döndüğü haberini alınca otomobillerle İstanbul’a geri dönmüşler ve acele bir toplantı düzenlemişlerdi.

7 Eylül 1955 tarihinde yayımlanan hükümet bildirisinde de *komünist tahrip ve tahriklerine* atıf yapılmıştı. Ancak olaylardaki ihmarkarlığı yüzünden DP iktidarının İçişleri Bakanı Namık Gedik 10 Eylül’de istifa etmek zorunda kaldı.⁴⁰⁰ Aslında bu gelişme DP iktidarını zor durumda bırakmıştı. Zira iktidar partisinin en güçlü olduğu bir dönemde 6–7 Eylül olaylarının yaşanması ve hemen ardından da içişleri bakanının istifası hükümeti sarsmıştı. Aslında 1955 yılı hem ekonomik koşullar hem de dış politika açısından DP’nin zor yılıydı. Bir de 6–7 Eylül olaylarının kargaşası eklenince iktidar partisinde sarsıntı başladı. Hatta bazı bakanlar hakkında yolsuzluk dedikoduları basında yankı buluyor ve DP grubunu rahatsız ediyordu. Bunun üzerine 11 DP’li milletvekili, bir önerge vererek, basına bakanlar hakkındaki iddialarını mahkemede ispat etmek hakkının tanınmasını istediler. Menderes küplere bindi ve neticede 11 milletvekilini partiden ihraç etti. Ancak gruptaki huzursuzluk, İstanbul’daki 6–7 Eylül olaylarının yarattığı havada gene patlak verdi. Bu durum karşısında 22 Kasım’da DP grubunda, hükümet ve bakanlara yapılan ağır tenkitler sonunda tüm hükümet üyeleri grup önünde teker teker alkışlar arasında istifa ettiler. Menderes’in de istifasına ramak kalmıştı ki, Mükerrerem Sarol onu vazgeçirdi. Nitekim kabineden istifa etmeyen tek Menderes kaldı ve sonra da yeni hükümeti kurmaya memur edildi.

Hükümetin 6–7 Eylül olayları karşısında almış olduğu en önemli fevri tavır sıkıyönetimin ilan edilmesi olmuştur. DP iktidarının bu konulardaki tutumunu Salim Burçak anılarından şu şekilde dile getirdi:

“İstanbul ve İzmir’de 6–7 Eylül gecesi sıkıyönetim ilan eden hükümet 7 Eylül günü bunu kaldırdı fakat hükümetin sıkıyönetim hususunda büyük bir tereddüt ve kararsızlık içinde bulunduğu aşikârdı. Zira hükümet sıkıyönetimi yeniden koydu ve bildiri yayınladı: “6 Eylül’de İzmir’de ve bilhassa İstanbul’da geç saatlere kadar devam eden nümayişler sebebiyle buralarda fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmiş ise de 7 Eylül

³⁹⁹ TBMM ZC, Devre: X, C VII, İctima: 1, s. 675

⁴⁰⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, CII, s. 289

1955 tarihinde neşredilen hükümet beyannamesinde bu vaziyetin de değiştiğini bildirmişti. Bu beyannamenin neşrinden sonraki hadiselerin amme huzur ve asayişini yeniden ihlal edecek bir istidat göstermesi muvacehesinde vaziyeti etrafiyle tetkik eden vekiller heyeti memleketin yüksek menfaatlerini korumak için İstanbul, İzmir ve Ankara’da örfi idare ilanına müttetfiken karar vermiştir. ⁴⁰¹

İstanbul’da korkunç bir otorite boşluğu doğmuştur. Bu feci olaylar cereyan ederken İçişleri Bakanı Namık Gedik ile Emniyet Genel Müdürü Ethem Yetkiner İstanbul’da etkisiz kalmışlardı. Sıkıyönetim ilan edilmiş olduğu cihette Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM’yi 12 Eylül Pazartesi günü için toplantıya çağırmıştı. Toplantılarda muhalefet liderleri genel anlamda bir bütünlük, itidal çağrısı yaparak milli birlik ve bütünlükten bahsetmişlerdi. Bu konuda hükümetin gerekli tedbirleri alması da belirtilmişti. ⁴⁰²

Sıkıyönetim uygulamaları Türkiye’de en çok basın üzerinde baskı yaratmıştı. Zira komutanlığa atanan Aknoz Paşa, sık sık gazete kapatırken kullandığı tek kelime nedeniyle *Kapattım Paşa* olarak anılarda yer aldı. ⁴⁰³ 6–7 Eylül olaylarını bizzat yaşayan ve sıkıyönetimi gören gazeteci *Hıfzı Topuz* olanları şöyle değerlendirmektedir:

404

“... 7 Eylül sabahı erkenden gazetede idim. Bütün sabah gazetelere olayı manşet olarak göstermişlerdi. Ben de taze haberleri derleyerek Akşam’ı makineye verdim. Derken vilayetten bir telefon geldi. Gazete patronlarını ve yazı işleri müdürlerini acele basın toplantısına çağırıyorlardı. Kalkıp gittim. Bütün basın oradaydı. Salonda yerlerimizi aldık. Derken Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, o dönemin önemli bakanları ve Vali Fahrettin Kerim Gökay salona girip kendilerine ayrılan yerlere oturdular. Celal Bayar konuşmaya başladı, “suçlu basındır” dedi. Meğer halkı biz kışkırtmışız. Bu işlerde komünist parmağı varmış, olayı onlar düzenlemişler. Bayar, “Hepsini biliyoruz, izliyoruz bütün komünistleri yakalıyoruz” dedi. Bizi hükümetin çevresinde birleşmeye, dayanışmaya davet etti... ⁴⁰⁵ Bu sert çıkıştan sonra toplanan hiç kimseden ses çıkmadığını ve bu durumun baskı ve terör havası estirdiğini belirten Hıfzı Topuz o günün havasını ve Aknoz Paşa’yı şöyle anlatır: “... Nurettin Aknoz adında bir korgeneral sıkıyönetim komutanlığına getirildi. O gün İstanbul’da ne kadar sicilli,

⁴⁰¹ Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950–1960)*, Nurol Matbaası, Ankara 1998, s. 314–315

⁴⁰² Salim Burçak, *a. g. e.*, s. 315 ; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1991, s.

111

⁴⁰³ Cem Eroğul, *a. g. e.*, s. 101

⁴⁰⁴ Piraye Bigat Cerrahoğlu, *Demokrat Parti Masalı*, Ad Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 91–92

⁴⁰⁵ Hıfzı Topuz, “6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa’nın Yasakları”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 39–40

komünist varsa tutuklandığını haber aldık. Artık tüm sanıklar yakalanmıştı. 6–7 Eylül olaylarıyla ilişkisi olmadığı bir süre sonra anlaşıldı, ama hepsi aylarca tutuklu kaldı...⁴⁰⁶

DP iktidarı tarafından kurulan Örfi İdare, Komünistleri 6–7 Eylül olaylarında suçlu olarak belirlemişti. Hatta 6–7 Eylül olaylarını başlattığı ve kışkırttığı gerekçesiyle bir günah keçisi haline gelen komünistleri İstanbul Ekspres gazetesi kızıl maske düştü haberi ile verirken tahrikçiliğin elebaşları Türkiye’yi dostsuz bırakma gayesini güttüğünü belirtmişti. Bu çerçevede habere göre; 33 müseccel komünist tevkif edildi, Selimiye’de mevkuf miktarının 2137’yi bulduğu bildirilmişti.⁴⁰⁷ Bu komünistler içersinde yer alan Hulusi Dosdoğru ise; 6–7 Eylül olaylarının suçunun siyasi polis kayıtlarından çıkarılan listedeki 45 fişli komüniste yıkılmaya çalışıldığını dile getiriyordu.⁴⁰⁸

6–7 Eylül olaylarını tertip etmekle suçlanan komünistlerden Dr. Hulusi Dosdoğru olay gecesi evinde olduğunu şu şekilde belirtmektedir:

“6–7 Eylül olayları patlak verdiği sırada, Ortaköy’de Pazar içinden Taşmerdiven’e çıkan İşkembeciyaver Sokak adındaki kısa bir yokuşun başında, bahçe içinde Yorgi Samyotis adlı bir inşaat kalfasının dört katlı apartmanımsı evinin üst katında otuyordum. Oturduğum katın sokağa bakan bir balkonu ve balkonun duvarında da Doktor yazan tabelam asılıydı. Oturduğum katın bir odasını muayenehane olarak kullanıyordum... Olaylar hakkında önceden hiçbir bilgim olmamıştı. 6 Eylül akşamı ancak çevreden anormal gürültü, patırtılar işitilmeye başlandığında, bu gürültü ve patırtıdan yakınlardaki Rum evlerine nümayişçi gruplarca saldırıp, eşyalarının kırılıp dökülmesinden çıktığını öğrenmiştik. Hava kararıyordu... Sokaktan: -Bayrak asın! Bayrak asın! Diye bağrışmalar duyuluyordu... Ellerinde bayraklar Atatürk portreleri, kazmalar, baltalar, kalın sopalarla avazları çıktığı kadar bağırarak cılgın bir kalabalık, bulunduğumuz binanın bahçe kapısı önünde toplandılar. İşkembeciyaver Sokağında bizim binadan başka hiçbir binada Rum oturmuyordu. Çevremizde daha çok Yahudi ve Ermeni vatandaşlar vardı...⁴⁰⁹

6–7 Eylül olaylarını planlayan ve tahrik eden komünist grubu içersinde olduğu iddiasıyla tutuklanan bir başka önemli isim yazar Aziz Nesin, o geceki olaylarla ilgili gözlemlerini şöyle dile getirmiştir:

⁴⁰⁶ Hıfzı Topuz, a. g. m., *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 39-40

⁴⁰⁷ *İstanbul Ekspres*, 9 Eylül 1955, s. 1

⁴⁰⁸ Hulusi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993, s. 24

⁴⁰⁹ Hulusi Dosdoğru a. g. e., s. 24-27

“Saat kaçtı, belki 22. 00, belki 23. 00... Dışardaki uğultu, haykırışlar kesilmedi. İzmir Lokantasının camlı kapı kanadı birden arkaya çarparak açıldı. Elinde Türk bayrağı kendi rüzgârından dalgalanarak gövdesine sarılan bir genç, fırtına gibi. Arkasında bir yığın kalabalık. O kara kalabalığın on onbeşi içeri daldı, gerisi dışarda. Öndeki delikanlının bayrak sopasını tutan eli ilerde, öbür eli geride, arkasındakileri yönetiyor. Aaaa! Aman hele durun, ben bu eli bayraklı yiğidi tanıyorum. 1944 yılında Sultanahmet Cezaevindeydim. Benim bulduğum koğuşa vermişlerdi onu... Cezaevinden çıktıktan sonra ona bir iki kez rastlamıştım, işsizdi. Onu son gördüğümde ne iş yaptığını sorunca, adını unuttuğum Kıbrıs’la ilgili o derneğe üye olduğunu söylemişti. Kıbrıs Türktür Derneği, Bayraklı delikanlı izin verdikçe arkasındakiler İzmir Lokantasına doluyorlardı. Otuz kırk kişiydiler, daha arkası doluydu. Ah o yığındaki insanlar, onlar nasıl insanlardı. Üstbaş bitik, saçbaş dağınık, yakapaça yırtık, bağarmaktan sesleri kısık, haykırıyorlar: - Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır. Adım adım ilerliyorlar. Masadakiler de kaçmıyorlar, sıvışıyorlar...”⁴¹⁰

DP’in önde gelen isimlerinden Fuat Köprülü’nün “olayların çıkacağından hükümet olarak önceden haberimiz vardı. Ancak oluş saatini bilmiyorduk. ” yollu üstü kapalı itiraf DP iktidarını gerçekten zor durumda bırakmıştı. ⁴¹¹ Aslında CHP lideri İnönü de bu hareketin çok organize bir eylem olduğunu sadece komünistlere bırakılamayacağını hükümetin suistimalinin var olduğunu bildirmişti. Yani iktidardan başka herkes, olayların komünistlerin üzerine yıkılmasına karşı çıkıyordu. Dış basın sağlı sollu asıl suçluların iktidardakiler olduğunda birleşmekteydi. Olaylarla ilgili fotoğraflar, filmler, sinemalarda televizyon programlarında sık sık yer almakta dünya kamuoyu asıl tertipçileri bayrak bayrak dalgalandırmaktaydılar. 6–7 Eylül olaylarının planlayıcı olarak Hulusi Dosdoğru ise, Kıbrıs Türk Cemiyetini görür ve bunu da şöyle ispatlamaya çalışır:

“Bir gün, bulunduğumuz yere, erlerin taşıdığı yeni bir yatak, bir çift yeni battaniye ve bir bavulla biri getirildi ve boş olan bir hücreye konuldu. Bu yeni gelenin bizlerle konuşması kesinlikle yasaklandı. Ama aynı tuvaleti kullandığımızdan, konulan yasağa rağmen tanışma fırsatı bulduk. Adam, Kıbrıs Türktür Derneği üyesi idi. Olaylar nedeniyle tutuklanmıştı. Harbiye’deki binanın üst katında yayla gibi bir yatakhane kalıyordu. Akşamları da el ayak çekildikten sonra, tutuklu diğer arkadaşlar gibi serbestçe evlerine gidiyorlar, sabah erkenden dönüyorlar. Eşim de (Kıbrıs Türktür) derneği başkanı gazeteci Hikmet Bil’i akşamları Harbiye’nin kapısından çıkarken birkaç defa gördüğünü söylemişti. Adam bu müsamahayı kötüye kullanıp, evine gittikten sonra geri gelmemiş.

⁴¹⁰ Aziz Nesin., *a. g. e.* s. 18-20; Kansu Şarman, “6-7 Eylül Olayları da Onların Üstüne Yıkıldı, Komünistler Yapmıştır. 6/7 Eylül Dosyası” *Popüler Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 4, s. 64–65

⁴¹¹ Hulusi Dosdoğru, *a. g. e.*, s. 54

Bunun üzerine evinden alıp getirmişler ve ceza olsun diye bizim yanımıza koymuşlardır. Durumu öğrenince deliye döndük. Demek, Kıbrıs Türktür derneği üyelerinin tutuklanmaları, ele güne karşı usulen başvurulmuş bir işlemdi. Onlara Merkez Binada yayla gibi bir yatakhane tahsis edilmişti. Karyolalar, yeni yataklar, battaniyeler, temiz çarşaflar konmuş, yemekler çıkarılıp akşamları da evlerine gidip sabah yoklamaya gelmeleri söylenmişti. Kıbrıs Türktür derneğini fişlilere bağlamak gibi komplo içinde bir komplo söz konusu değildi. Bu derneği avuçlarında istediği gibi kullananlar, kendi örgütlendikleri ve çoğunluğu kendi partilerinde olanların başlarına çorap örmeyi düşünmüyorlardı. Kıbrıs olaylarının, halkın milli duygularının kabartılması ile oluştuğunu, böyle kutsal bir taşkınlığın son hesaplaşmada komünistlere mal edilmesine yetkililerin asla katlanamayacağı ancak taşkınlıkların komünistlerce kışkırtıldığı yolundaki bir yakıştırmadan yararlanmak istediklerini, üstelik İstanbul varoşlarındaki Rumeli'den gelme göçmenlerin çoğunlukta bulunduğu düşük gelirlerde, zenginlik ve mala karşı bilenmiş hırsların 6-7 Eylül olaylarında, güvenlik ortadan kalkar kalkmaz, zincirden boşanmışçasına, Rum mallarının üzerine boşandığını, böylece yoksul tabakalardaki bu birikimin korkunç bir vur kıra dönüştüğünü, bunun bir nev'i boşalma olduğunu belirtmeleri, kimilerini avutmak için ileri sürülmüşse de aklı başında zenginler, vatan millet ayrımı gözetmeyen yoksullarda böyle taşkınlıkların alışkanlık haline gelebileceğinden korktuklarını belirtmişlerdir. Çünkü herkes biliyordu ki, 6-7 Eylül olaylarına ön ayak olanlar, yönetimdeki DP'nin uç örgütlerinde yer alan Taşlıtarla gibi gecekondu ağır basan bölgelerin kışkırtılmaya yatkın, çıkarları okşanmış, beyinleri yıkanmış insanlarıydı.⁴¹²

6-7 Eylül olaylarında DP hükümetinin aldığı güvenlik tedbirlerinde askeri birliklerin önemi yadsınamaz. Ancak bir noktadan sonra polis ve askeri kuvvetler olaylar karşısında ihmalkâr davranmışlardır. Zira 6-7 Eylül olaylarında önemli bir görev üstlenen Davutpaşa Kışlasının durumunu Tevfik Subaşı şöyle anlatmaktadır;

“... Tank ve zırhlı piyade timleri, Topkapı girişinden şehre yayılmaya başladılar. Fener Patrikhanesi tankların himayesine giriyor, Samatya, Yedikule azınlık bölgesi siyah berelilerce kontrol altına alınıyordu. Kumandasını üstlendiğim ve Atatürk Köprüsünden geçen tanklar, Şişhane Yokuşu'nu izleyerek Tünel yönünden İstiklal Caddesine girdiğinde, patinaj yapmaya başlamıştı. Paletlere takılan ipekli kumaşlar yürüyüşümüzü engelliyor, Beyoğlu mağaza vitrinlerinden caddeye atılan tüm eşyaların paletler altında çıkardığı sesler tankların homurdayan seslerine karışıyordu... Tüm bu sahne içinde, vatan kurtarmış arslanlar gibi tankların üzerine fırlayıp doluşan insanlar vardı. Bu aradar “Türk Ordusu çok yaşa!” sesleri de görüntüleri bastırıyordu. Tankın kulesinin yanına tırmanmış, gerçek isteklerinin ne olduğu belli olmayan vatandaşlar çoğunlukta idi. Hemen hemen her kesimden halk, kadınlar da az sayılmazdı. Bu arada Zeytinburnu gecekonduşundan gelmiş

⁴¹² Hulusi Dosdoğru, *a. g. e.*, s. 57-58

Kemaliyeli Ali Uzun “Epeyce Yıktık Komutanım” diyordu. Taşlıtarla’dan gelmiş uzun boylu, sarışın ve iri yapılı Rıza Dereli ve Üsküdar’dan kır saçlı bir adam, Ümmet Şirin “Gâvurları tepeledik” diye bağırıyorlardı. Askerlerin müdahalesi ile durgunlaşan olaylar gece yarısından sonra sakinleşti. Tutuklanan yağmacı halk yığınları Rami, Maltepe ve Davutpaşa kışlarına götürülüyorlardı. Davutpaşa Kışlasındaki tutukluların büyük çoğunluğu gecekondu bölgelerinden gelmiş halk kesimini oluşturduğu dikkati çekiyordu. Bunlar ifadelerinde “Kıbrıs için kalabalığa katıldıklarını”⁴¹³

söylüyorlardı.

6–7 Eylül olayları ile ilgili alınan Örfi İdare kararları daha çok basın yoluyla kamuoyuna duyurulmuştu. Örfi İdare Komutanı Nurettin Aknoz Paşa toplumsal alandaki sert ve tavizsiz yasaklarıyla öne çıkmıştı. Örfi İdarenin yayınladığı tebliğlerde günlük ilişkileri, alışverişleri içeren hatta ulaşımı etkileyen kuralların yanı sıra bilgi akışında da belirli düzenleme ve kısıtlamaya gidilmişti. Zira Örfi İdare aldığı yeni kararları veya koyduğu kuralları basın yoluyla duyuruyordu. Toplantıların yasaklandığı tebliğde saat 23’ten 5’e kadar sokağa çıkılmayacak. Bayraklar indirilecek, tahrik edici mahiyette afiş ve levha asılmayacaktır.⁴¹⁴

6–7 Eylül olaylarından sonra üç generale işten el çektirildi. Bunlar Korgeneral Vedat Garan, Korgeneral Fazıl Bilge ve Tuğgeneral Nedim Erensoy vazifelerinden alındılar.⁴¹⁵ 11 Eylül’de yayınlanan örfi idare tebliğlerinde Korgeneral Aknoz:

“Matbuatta bu ağır başlılık vasfı devam ettikçe sansür koymak, kapatmak gibi tehditler yapmayacağım”⁴¹⁶

demişti.

12 Eylül’de Örfi İdare Komutanı Korgeneral Aknoz Paşa Emniyet Müdürüyle görüştü. Baskın ve aramalara devam edildi. Mühim miktarda eşya bulundu. Paşabahçe Ayazmasını dinamitleyenler yakalandılar.⁴¹⁷ Örfi İdare üç vilayette de 6 ay devam etmesi kararlaştırıldı.⁴¹⁸ 14 Eylül’de yayınlanan örfi idare tebliğlerinde, örfi idare komutanı Yunanistan’da Türklere zulüm yapıldığı hakkında kışkırtıcı haberler

⁴¹³ Tefik Subaşı, *Bir Arpa Boyu 27 Mayıs 1960 İhtilalinin Gizli Tarihi*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2004, s. 58–59

⁴¹⁴ *Vatan*, 9 Eylül 1955, s. 1; *Akşam*, 9 Eylül 1955, s. 2

⁴¹⁵ *A. g. g.*, 10 Eylül 1955, s. 1

⁴¹⁶ *a. g. g.*, 11 Eylül 1955, s.

⁴¹⁷ *a. g. e.*, 12 Eylül 1955, s. 1

⁴¹⁸ *Akşam*, 13 Eylül 1955, s. 1; *Vatan*, 13 Eylül 1955, s. 1; *Vakit*, 13 Eylül 1955, s. 1

yayanların karakola bildirilmesini tebliğ etti.⁴¹⁹ 15 Eylül'de yayınlanan örfi idarenin tebliğine göre; gece sokağa çıkma yasağı saat 4 ile 24 arasına alındı. Yine kışkırtıcı haber yayanlar karakola bildirilmelidir, tebliğine de yer verildi.⁴²⁰

Sıkıyönetim Komutanı Nurettin Aknoz Paşa, 10 Eylül günü Harbiye'de bir basın toplantısı yapmış ve basına bazı kısıtlamalar getirmiştir. Bu yasakları şu şekilde sıralayabiliriz:

“Halkı heyecanlandıracak haberlerin yayınlanması yasaktır. (Buna mecliste yapılan görüşmeler dâhildir.) Hükümeti tenkit etmek yasaktır, Hükümetin çalışmalarını etkileyecek biçimde yazılar yayınlamak yasaktır. Sıkıyönetim çalışmalarıyla ilgili haberler yasaktır. Nato devletleriyle ilgili haberler vermek yasaktır, Darlık, kıtlık ve yokluk haberleri yayınlanmayacaktır(örneğin; ekmek almak için fırınların önünde sıra bekleyenlerin resimleri koyulmayacaktır.), 6-7 Eylül olaylarını komünistlerden başkasının yaptığı yolunda yazı ve yorum yasaktır, 6-7 Eylül olaylarıyla ilgili haber ve resimler yasaktır, Magazin sayfalarında da halkı heyecanlandıracak resim ve yazılar yasaktır, Buna çıplak kadın resmi de dâhildir. İkinci baskı yapmak yasaktır”.⁴²¹

Kısıtlamalar bunlarla sınırlı kalmamış, sıkıyönetim komutanlığı sonraki günlerde de gazeteleri telefonla arayarak yeni yasaklamaları bildirmiştir. Bunlar, 12 Eylül günü Kıbrıs'taki olaylarla ilgili haber vermek, resim basmak, öğrenci birlikleri ve başka dernekler ile ilgili kovuşturma haberleri yazmak yasaklanmıştır. 17 Eylül günü heyecan uyandırıcı cinayet haberlerinin geniş biçimde yazılması, sıkıyönetim mahkemeleri ile ilgili haberlerin basılması, tahrip edilen dükkân sayısı ile ilgili haberlerden alıntı yapılması yasaklanmıştır. Hatta 29 Eylül günü Beşiktaş'ta bir çuval içinde bulunan yanık cesetle ilgili yazı yazılması dahi yasaklanmıştır.⁴²²

Sıkıyönetim Komutanlığı bazen de tekzip yayınlama gereği duymuştur. Örneğin, yabancı ülke gazetelerinde çıkan, 6-7 Eylül olaylarında bir kısım yabancı konsolosluk personeline tecavüzde bulunulduğu yolundaki haberlerin doğru olmadığını bildirmiştir.⁴²³ Yine radyo ve gazetelerde yayınlanan bir bildiride; bazı kötü niyetli şahısların kışkırtıcı haberler yayınladıklarının haber alındığı ve bu şahısların Yunanistan'da Türklere zulüm yapıldığı haberlerini yayarak huzur ve asayişimizi bozmak istediklerinin

⁴¹⁹ *Vatan*, 14 Eylül 1955, s. 1; *Vakit*, 14 Eylül 1955, s. 1

⁴²⁰ *Vatan*, 15 Eylül 1955, s. 1; *Vakit*, 15 Eylül 1955, s. 1

⁴²¹ Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 117-118

⁴²² *a. g. t.*, s. 118

⁴²³ *a. g. t.*, s. 118

öğrenildiğini, vatandaşlardan bu tür haberlere itibar edilmemesi ve bunu çıkaranların en yakın polis karakoluna bildirilmesi istenmiştir.⁴²⁴

Sıkıyönetim Komutanlığı basına sadece yasak getirmekle kalmamış, aynı zamanda bazı gazetelerin kapatılmasını sağlamıştır. 19 Eylül 1955'te Ulus gazetesi İsmet İnönü'nün "çetin bir imtihan" başlıklı makalesini yayınladı. CHP Genel Başkanı yazısında şöyle diyordu; "Bizce meclis tekrar toplanmalıdır. Vaziyetin fevkalade nezaketi sebebiyle, büyük meclisin bu ay nihayetinde meseleyi tekrar tetkik etmesi lazımdır. İktidar grubunun bu mevzuu düşünmesini dileriz. İcra Vekilleri sık sık değişiyor. Meclisin mürakabesi filan kesilmiştir. Örfi idarenin temas ettiği mercilerin mütemadiyen değişmesi umumi dikkatten uzak kalmaz. Bugünkü hükümet büyük meclise hesap vermek durumunda olarak ayrılmıştır. Büyük Millet Meclisi hakikatleri bekliyor. " İfadeleri ile özetini verdiğimiz bu makalenin ertesi günü Nurettin Aknoz imzalı şu bildiri yayımlandı:

"1. Ulus Gazetesi 19 Eylül 1955'de" "çetin bir imtihan" başlığı altında yayınladığı bir makale ile örfi idare kumandanlığının yasağına uymamıştır. Bu sebeple Ulus Gazetesinin basılmasını ve yayınlanmasını süresiz olarak men ettim.

2. 19 Eylül tarihli Hürriyet ve Tercüman gazeteleri Ulus'ta çıkan makaleyi ihtibas ettikleri için örfi idare yasağına uymamışlardır. Bu sebepten Hürriyet ve Tercüman gazetelerinin basılması ve yayınlanmasını 15'er gün men ettim.

3. 19 Eylül tarihli Hergün gazetesi "Amerika'nın bir tavsiyesi" başlıklı yazısı ile örfi idare yasağına uymamıştır. Bu sebepten 15 gün süreyle basılması ve yayınlanmalarını men ettim. "⁴²⁵

*Men ettim, kapattım, türü çok sert ifadelerin yer aldığı bildirinin yayınlanmasının ardından 31 gün süreyle Ulus Gazetesi, Türk Ordusu Ancak Vatanın Hizmetindedir başlıklı yazı nedeniyle bir kez daha kapatılmıştır.*⁴²⁶

DP Hükümetinin İçişleri Bakanlığı, 6-7 olayları ile ilgili araştırma ve soruşturmalarını da hızla sürdürüyordu. Zira bakanlık 20 Eylül'de yayınladığı bir bildiri ile 6-7 Eylül olaylarını araştırmak ve kovuşturmak üzere 12 kişilik bir komisyon kurduğunu açıkladı. Bu arada Ermeni Patriği, Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği bir heyet vasıtasıyla, 6-7 Eylül gecesi meydana gelen olaylardan İstanbul'un maruz

⁴²⁴ Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 119

⁴²⁵ Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 119, *Akşam*, 20 Eylül 1955, s. 1

⁴²⁶ Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 119-120

kaldığı acılardan dolayı duyduğu üzüntüyü iletmiş ve hükümetin aldığı tedbirlerden ötürü şükranlarını bildirmiştir.⁴²⁷

DP iktidarı 6-7 Eylül olaylarından sonra azınlıkların zararlarını ödemek yönünde çalışmalar yapmıştır. Bu konuda ilk önce hasar tespit çalışmaları yapılarak, her konuda meydana gelen tahribat devlet tarafından ivedilikle karşılanacaktı. Dönemin ana muhalefet partisi lideri ve Malatya Milletvekili İsmet İnönü, 6-7 Eylül olayları ve üç ilde sıkıyönetim ilanı konusunu görüşmek üzere toplanan TBMM’de yaptığı konuşmada, 6-7 Eylül olaylarını kasederek, “hadiselerin her tarafı karanlıktır” diyor ve ekliyordu:

“Hakikaten ne kadar acı hatta ne kadar utandırıcı olsa bile olduğu gibi gösterilmesi büyük milletimize karşı temize çıkmanın tek çaresidir.”⁴²⁸

6-7 Eylül olaylarının bastırılmasının ertesi günü 8 Eylül 1955 saat 15. 30’da hükümet, işyerleri hasara uğrayan tacirlerin vadesi gelmiş senetlerinin tecil ve tecdidi mevduat çekişlerinde ve borçlu hesaplarla ilgililere kolaylık gösterilmesini ve gerektiğinde Merkez Bankası ve Amortisman Sandığının yardımda bulunacağını telefonla bankalara bildirdi.⁴²⁹ Bir gün sonra Başbakan Adnan Menderes, Türkiye İş Bankası Umum Müdürü Üzeyir Avunduk’a kısa bir mektup göndererek, “maddi ve manevi zararların telafisi hususunda elden gelen gayreti sarfa hazır olduğu” için teşekkür etti. Ve kendisinden “müteşebbis komite”de görev almasını rica etti.⁴³⁰

10 Eylül tarihli *Akşam Gazetesinde*, *Altı Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlerin Hükümetten İstekleri* başlıklı haberde şunlardan bahsedilmektedir:

“Gelir vergisi ikinci devre taksidinin tecili, vadesi gelen borçlarının protesto edilmemesi, zarar görenlere fevkalade krediler sağlanması, zarar ziyanın bir an önce tebiti, inşaat malzemelerinin kar hadlerine tabi tutulması, cam ithalinin sağlanması, zarar ziyanın tazmini.”⁴³¹

⁴²⁷ Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 122

⁴²⁸ Uygur Kocabaşoğlu, “6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları” Üzerine Birkaç Ayrıntı”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 45

⁴²⁹ Uygur Kocabaşoğlu, *a. g. m.*, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 45-46; *Vatan*, 9 Eylül 1955, s. 1; *Akşam*, 9 Eylül 1955, s. 1

⁴³⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *a. g. m.*, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 46

⁴³¹ Bu konuda *Hükümet Tebliğinin* ayrıntıları için bkz. *Akşam*, 10 Eylül 1955, s. 1; *Vakit*, 10 Eylül 1955, s. 1; Hükümetin yayımlamış olduğu tebligatta en önemli nokta mağdur vatandaşların işlerinin başına dönmesinin istenmesi olmuştur. Zira zararların telafisi konusunda teminat verilmişti. Bilgi için bkz. Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 123

10 Eylül 1955 tarihinde Reiscumhur Celal Bayar'ın himayesi ve Başvekil Adnan Menderes'in fahri başkanlığında İstanbul ve İzmir'deki olaylarda zarar görenlere yardım etmek amacıyla, Kızılay Umum Merkezi Reis Vekili ve Afyon Mebusu Rıza Çerçel, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Başkanı ve Türkiye İş Bankası Umum Müdürü Üzeyir Avunduk, Yapı Kredi Bankası İdare Meclisi Reisi Kazım Taşkent İstanbul Ticaret Odası Başkanı ve Odalar Birliği Başkan Vekili Sait İbrahim Esi'den oluşan bir komite kuruldu. Komitenin oluşturduğu büroda memur, hizmetli ve tevzi memuru olarak toplam 24 kişi görev yapmıştır.⁴³² Komite ilk toplantısında İş Bankası Umum Müdürü Üzeyir Avunduk'u başkanlığa seçti. İlk iş olarak İş Bankasından 200. 000. -, Yapı Kredi Bankasından 100. 000. -, İstanbul Ticaret Odasından 200. 00. - ve İstanbul Sanayi Odasından 100. 000. -lira olmak üzere toplam 600. 000. -lira bağış topladı. Kızılay Genel Merkezi de, hadise dolayısıyla işsiz kalmış, fakirlere acil ve günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilk yardım olarak 100. 000. -lira tahsis etti.⁴³³

6-7 Eylül hadiseleri ile ilgili yardım kampanyaları ve hükümetin aldığı kararlar, yayımladığı tedbirler olaylardan sonra hemen hemen her gün basında yer alıyordu. 6 Eylül hadiselerinde zarar görenleri korumak için kurulan yardım komitesi faaliyete geçti ve bir günde 600. 000. -lira toplandı. İşsiz kalanların günlük ihtiyaçlarını karşılamak için de ayrıca Kızılay'dan 100. 000. -lira sağlandı.⁴³⁴ 13 Eylül 1955'te, İstanbul'da meydana gelen zararları saptamak ve yapılacak yardımları toplamak üzere bir "mahalli komite" oluşturuldu. Söz konusu komitede Vehbi Koç, İzzet Akosman, Refik Bezmen, Hilmi Gürkan, İbrahim Dilber, Afif Tektaş, Hasan Derman, Arsen Gesar, Papadopulo Arşemidis, Kazım Yurdakul, Sadık Bigat, Eli Burla, Remzi Peker, Onnik Balıkcıyan, Yomtov Kohen, J. Naum, Yekta Teksel, Kırıyako Pamukoğlu, Osman Germen, Yorgi Erman ve Asgasar Boncuk yer aldı. Yapılacak her türlü yardımların merkezi İstanbul'da bulunan 6 Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlere Yardım Komitesi adına gönderilmesi için kamuoyuna çağrı yapıldı. Ayrıca, 5. 000. -liradan fazla bağış yapabilecek kişi ve kurumlar komiteye davet edilerek kendileriyle bizzat görüşülürken, 5. 000. -liradan daha az verebilecek durumda olanlardan da Ticaret ve Sanayi Odaları üyelerinden oluşturulacak Meslek Komiteleri aracılığıyla bağış talebinde bulunulması yoluna

⁴³² Uygur Kocabaşoğlu, a. g. m., *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 46

⁴³³ Uygur Kocabaşoğlu, a. g. m., *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 46

⁴³⁴ *Akşam*, 11 Eylül 1955, s. 1; *Vatan*, 11 Eylül 1955, s. 2; *Vakit*, 11 Eylül 1955, s. 1

gidildi.⁴³⁵ Yine 6 Eylül hadiselerinde zarar görenlerin acil ihtiyaçlarını karşılamak için yardım komitesi toplandı. Toplanan komite zarar gören küçük esnaf ve tacirlerin ihtiyaçlarını karşılayacaktı ve yardım komitesine bağlı olarak kurulan komisyon İstanbul'un tanınmış iş adamlarından teşekkür edecektir.⁴³⁶

15 Eylül'den başlayarak bağışlar komite emrine gönderilmeye başlandı. Aynı gün Ziraat Bankası 500. 000. -, Sümerbank 500. 000. -, Etibank 200. 000. - ve Emlak Kredi Bankası 200. 000. -lira bağışta bulundu. İzleyen günlerde İstanbul Genel Meclisi 500. 000. -, İstanbul Ticaret Borsası 100. 000. - ve T. C. Merkez Bankası 500. 000. -lira bağış yaptı. Yapılan bağışların kayıtlarının tutulduğu Teberru Defterine göre, 100. 000. -lira ve üzerinde bağış yapan kuruluşlar arasında şunlar yer alıyordu: Yedikule İplik Fabrikaları ve Nazım Bezmen 150. 000. -, Dilber Kardeşler Müessesatı Tuhafiye T. A. Ş. 150. 000. -, Mihael Çıkvaşvili ve Ortakları 150. 000. -, Vehbi Koç Teşekkülleri 150. 000. -, Squip İlaç Fabrikası 100. 000. -, Sokoni Vakum Petrol A. O. 100. 000. - ve Milli Reasürans 100. 000. - bağış kampanyası sonucu toplanan 8. 7 milyon liranın yaklaşık yarısı kamu ve özel bankalarla sayıları bir düzineyi geçmeyen büyük sınai ve ticari kuruluşlarca sağlanmış oldu. Yine 25. 000. - ile 80. 000. -lira arasında bağışta bulunan kişi ve kuruluşlar arasında Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi 80. 000. -, Türk Philips Limited Şirketi 75. 000. -, Ünilever İş Türk Limited Şirketi 75. 000. -, Burla Biraderler ve Şürekası 60. 000. -, Gıslaved Kauçuk Sanayii ve Ticaret T. A. Ş. 60. 000. -, Antalya Umumi Nakliyat Türk A. Ş. 50. 000. -Türk Ticaret Bankası 50. 000. -, Denizcilik Bankası 50. 000. -, İller Bankası 50. 000. -, Naki Erenyo 150. 000. -, İpekçi Kardeşler 50. 000. -, Başvekalet 50. 000. -, Vakıflar Bankası 35. 000. -, Sanayi Kalkınma Bankası 30. 000. -, Nejat Eczacıbaşı Firması 25. 000. - gibi isimler yer alıyordu.⁴³⁷ Öte yandan başlatılan bağış kampanyasına başta Celal Bayar 1. 500. -, Refik Koraltan 1. 000. -, Habib Ediptörehan 5. 000. -, Erzurum Müftüsü Sadık Solakbay 100. - gibi şahıslarla, İstanbul Kasket İşçileri ve Esnaf Derneği 900. -, Edirnekapi Şehitlikler İmar Cemiyeti 1. 000. -, Eski Emektar Haremağaları Yardım Cemiyeti 100., Nevşehir Nalbantlar Cemiyeti 100. -gibi dernekler, DP ocak, bucak, ilçe ve il örgütleri ve diğer gerçek ve tüzel kişiler katıldılar. Yine Üsküdar Amerikan Kız Lisesi öğrencileri 460. -, İzmir Fuarı Magambo Pavyon'da 15 Eylül Perşembe gecesi eğlenen müşteriler,

⁴³⁵ Uygur Kocabaşoğlu, a. g. m., Toplumsal Tarih, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 46; *Vakit*, 13 Eylül 1955, s. 1. Denizcilik Bankası, atölye mağdurlarının siparişlerinin hazır olduğunu bildirdi. Ziraat Bankası da 200 bin lira verdi. Bkz. Vatan, 13 Eylül 1955, s. 2

⁴³⁶ Geniş bilgi için bkz. *Akşam* 14 Eylül 1955, s. 1; *Vakit*, 14 Eylül 1955, s. 1; *Vatan*, 14 Eylül 1955, s. 1

⁴³⁷ Uygur Kocabaşoğlu, a. g. m., Toplumsal Tarih, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 46

müstahdemler ve orkestra 476, 75 ya da Erzin Gökeye köyü DP'lileri 50 'de bağışta bulunanlar arasındaydı. Sonuçta Teberru Defteri 8 Ekim 1955 tarihine kadar yapılan toplam 165 kalem bağışı içeriyor ve bunların toplamı 6. 778. 400. -lirayı buluyor. Ve Kasım ayı sonunda toplanan bağış miktarı 8, 2 milyon; 31 Aralık 1957 tarihinde ise 8, 7 milyon lirayı bulduğuna göre, yaklaşık 2 milyon liralık bağış daha sonraki kurumlar ve kişilerce yapılmıştır.⁴³⁸

16 Eylül tarihinde “6 Eylül hadiselerinde zarar görenler için 20 Eylül’de büyük bir yardım kampanyası açılacak” haberine yer veren Akşam gazetesinde Ticaret Vekaleti mağaza camları için yeni bir tahsis yaptı. Milli Bankalar ise zarar görenlere yüzbinlerce liralık bağışlarda bulunmaya devam etmektedirler. 17 Eylül tarihinde yine Akşam gazetesinde yer alan Başvekilin Ticaret Odasındaki konuşmasında: “Bütün mağazaları kısa bir zamanda açacağız” haberine göre zarar görenlere yardım komisyonu beyannameler üzerinde çalışmaları ilerliyor, birçok mağaza tamir edildi ve normal satışlara da başlandı. Tabii ki burada Başvekilin söylediği “Tahribattan iz bırakmayacağız” sözü kayda değer bir gelişmeydi.⁴³⁹ Başvekil’in yardımla ilgili çalışmaları 18 Eylül’de şu şekilde bildirilmişti:

“Menderes’in riyasetinde dün vilayette iki toplantı yapıldı ve yardım için emirler verildi.”⁴⁴⁰

DP iktidarı 6-7 Eylül olayları sonrası azınlıkların eğitim öğretim kurumlarına yönelik de hasar durum tesbiti yapmıştır. Bunlardan hasara uğrayan Rum okullarının görüntüsü içersinde yer alın Zapion Rum Kız Lisesi ile Beşiktaş Rum İlkokulu tamir edilmeyecek kadar haraptı.⁴⁴¹ Bir kısım imtihan evrakı da yandı DP iktidarının yardımları her açıdan devam ederken Maarif Vekili Celal Yardımcı da Rum Okullarında tetkik yaparak, bu okullar için gerekli yardımın yapılacağını söyledi. Yine Moda’da iki kolej açılacaktı.⁴⁴²

6 Eylül gecesi zarar görenler için bütün vatandaşlar yardıma davet edilirken, yardım kampanyası 20 Eylül sabahı başlamış olup, yardım işi 3 safhada gerçekleştirilecek: 1. Yardım toplanması, 2. Zararların tesbiti, 3. Esnaf ve küçük tüccarlardan başlanarak, zararların telafisiydi.⁴⁴³ Bu arada 6 Eylül hadiseleri hakkında

⁴³⁸ Uygur Kocabaşoğlu, a. g. m., *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 46

⁴³⁹ *Akşam*, 17 Eylül 1955, s. 1

⁴⁴⁰ *Akşam* 18 Eylül 1955, s. 1; *Vatan*, 18 Eylül 1955, s. 1

⁴⁴¹ *Vatan*, 10 Eylül 1955, s. 1–2

⁴⁴² Rum okullarındaki tetkik hakkında geniş bilgi için bkz. *Vatan*, 18 Eylül 1955, s. 1 ve 2

⁴⁴³ *Akşam*, 20 Eylül 1955, s. 1 ve 2

Dahiliye Vekaleti, tahkikat açarak zarar görenlere yardımın devamını öngördü. Yine Ticaret Odası da beşer kişilik yardım grupları seçerek bir çalışma programını da hazırladı.⁴⁴⁴

23 Eylül 1955 tarihindeki *Akşam Gazetesinin* sürmanşetten verdiği habere göre; zararların tesbitine DP Hükümeti 26 Eylül’de başlayacaktır. Zira bu konudaki haberde 15 Ekim’e kadar yardım komitesine başvurmayanlara ise yardım yapılmayacağı bildirilmiştir. Bu çerçevede verilecek beyannamelerde zararın miktar ve cinsinin gösterilmesi, ayrıca vergi hesap numaralarının bildirilmesi isteniyordu. Bu konuda hükümet toplantı yapmış ve toplantı sonunda 7 maddelik tebliğ sunulmuştur.⁴⁴⁵ Maliye Vekili de ; “6-7 Eylül için bağışlardan vergi alınmayacak”, müjdesi verirken bu mevzuda Meclis’e tasarı verileceğini bildirdi.⁴⁴⁶ Bir yandan bağışlar toplanır, bir yandan da zarar görenlerin başvuruları kabul edilirken, başvuruda bulunan 25 kişiden “talepleri yerinde görülen” 7 kişiye 30 Eylül 1955 tarihinde toplam 10. 525. -lira ödenerek tazminatların verilmesine de başlanmış oldu.⁴⁴⁷ Yardım Komitesi Başkanlığının raporuna göre duyurulan sürenin sonunda zarar gördüğünü belirtenlerin sayısı 4. 433’e, talep ettikleri tazminat miktarı 69. 578. 744. -liraya ulaştı.⁴⁴⁸ Beyan edilen zarar miktarı ve zarar gördüğünü ileri süren kişi sayısı belirtmişti.⁴⁴⁹

DP 6685 no’lu ve 28 Şubat 1956 tarihli, “ 6-7 Eylül1955 Tarihinde İstanbul ve İzmir’de Vukuu Bulan Hadiselerde Zarar Görenlerin Zararlarının Ödenmesi Hakkında Kanun”un yayımlanmasıyla şu kararlar alınmıştır:

“ Madde 1 – 6-7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul ve İzmir’de vukuu bulan hadiselerde zarar gören hakiki ve hükmi şahısların icra vekilleri heyetince kabul edilecek esaslar dairesinde tesbit edilecek zararlarını ödemeye Hükümet mezun kılınmıştır. Ancak bu miktar 60 milyon lirayı geçemez.

Madde 2 – Birinci maddede yazılı ödemeler Maliye Vekaletince verilecek bir sene vadeli ve faizsiz Hazine bonolarıyla da yapılabilir.

Madde 3 – Vadesi geldiği tarihten itibaren bir sene zarfında tediyeyle ibraz edilmeyen bonolar Hazine lehine mürur-u zamana uğrar.

⁴⁴⁴ *Vakit*, 21 Eylül 1955, s. 1; *Akşam*, 21 Eylül 1955, s. 1

⁴⁴⁵ Yayımlanan tebliğin ayrıntıları için bkz. *Akşam*, 23 Eylül 1955, s. 1; Fatih Akın, *a. g. t.*, s. 125-126

⁴⁴⁶ *Vatan*, 27 Eylül 1955, s. 1

⁴⁴⁷ Uğur Kocabaşoğlu, *a. g. m.*, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 46-47

⁴⁴⁸ *a. g. m.*, s. 47

⁴⁴⁹ 6–7 Eylül Olayları ile ilgili Yardım Komitesi Başkanlığının raporuna göre beyan edilen zarar miktarı ve zarar gördüğüne ileri süren kişi sayısını dökümü için bkz. *Ekler Bölümüne*

Madde 4 – Bu kanun neşri tarihinden itibaren mer’iyete girer.

Madde 5 – Bu kanun hükümlerini icraya icra vekilleri heyeti memurdur. ⁴⁵⁰

DP hükümeti uygulamayı 5’nci maddaeye göre yapmıştır. Yine 6685 no’lu ve 28 Şubat 1956 tarihli, “6-7 Eylül Hadiselerinden Zarar Görenlere Yapılacak Yardımların Vergi Muafiyeti ve Zararlar Dolayısıyla 5432 Sayılı Kanunun 260 ve 299’ncü Maddelerinin Tatbiki Hakkında Kanun” da 5 maddeden oluşmuştur:

Madde 1 - Gelir veya Kurumlar Vergisi mükellefleri tarafından 7 Eylül 1955 tarihinden 3 Aralık 1955 tarihine kadar makbuz karşılığında “6 Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlere Yardım Komitesi”ne yapılmış ve yapılacak bağış ve yardımlar yıllık beyanname ile bildirilecek gelirlerden ve kurum kazançlarından indirilebilir.

Madde 2 – 6-7 Eylül hadiseleri sırasında zayi olan veya hasar gören emtia ve amortismanı tabi iktisadi kıymetler hakkında, 5432 sayılı vergi usul kanununun 260 ve 299ncü maddeleri hükümleri tatbik olunur. Mükellefler temin ettikleri yardımları uğradıkları hasar ve zarar karşılığı olarak, vergi usul kanununa göre tutmaya mecbur oldukları defterlerinde gösterirler.

Madde 3 – Birinci maddede yazılı komiteye hakiki ve hükmi şahıslar tarafından vaki olacak bilumum bağışlar ile mezkur komitenin 6-7 Eylül hadiselerinde zarar görenlere yapacağı yardımlar veraset ve intikal vergisi ile resim ve harçlardan müstesnadır.

Madde 4 – Bu kanun neşri tarihinden meriyete girer.

Madde 5 – Bu kanunu icraya Maliye vekili memurdur. „ ⁴⁵¹

6-7 Eylül olaylarının yaratmış olduğu zararların DP Hükümetince karşılanmasına yönelik en önemli karar; 19 Haziran 1956 tarihli ve 4/7474 no’lu, *İstanbul ve İzmir’de 6-7 Eylül 1955 Tarihinde Vukuu Bulan Hadiselerde Zarar Gören Hakiki ve Hükmi Şahısların Zararlarının Tesbit ve Esasları Hakkındaki Talimatnameyi Mer’iyete Koyan İcra Vekilleri Heyeti Kararı* ⁴⁵² dır. Bu talimatname 4 ana bölümden oluşmakta olup; birinci bölümde 6-7 Eylül tarihindeki zararlarla ilgili Umumi Hükümler yer alıyor, ikinci bölümde zararların tesbitine değiniliyor, dördüncü bölümde tesbit ve takdir mercii ve salahiyetlerine yer verilirken, dördüncü ve son bölümde ise ödeme

⁴⁵⁰ Sicilli Kavanini, C XXXVII, 1956, s. 65–66

⁴⁵¹ Sicilli Kavanini, C XXXVII, 1956, s. 66

⁴⁵² Düstur, 3. Tertip, C XXXVII, s. 1869–1875

konusundan bahsedilmektedir.⁴⁵³ Talimatnamenin ikinci bölümünde yer alan zararların tesbiti esaslarına baktığımızda madde 10'da, gayrimüslim azınlıkları doğrudan ilgilendiren şu hüküm yer almaktadır:

“ Kilise, hastane, mektep ve mümasili yerlerde vukuu bulan hasarların giderilmesi için yapılmış olan tamir masrafları, ibraz olunacak vesaike müsteniden aynen hasar olarak kabul edilebilir. Ancak hasarın giderilmesi için yapılan kıymet artırıcı sarfiyat hasar olarak kabul edilemez. Bunların memzucen yapılmış olması halinde hasar giderici tamir masrafları tefrik olunur ve bu miktar hasar olarak kabul edilir. ”⁴⁵⁴ Talimatnamenin son bölümünde yer alan “ödeme” kısmında; madde 19 yerine azınlıkların kurumlarıyla ilgili bir gelişmedir; “Kilise, hastane ve mektep gibi cemaat vakıf ve tesislerinin hasarları, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ve ihya suretiyle telafi edilebilir. Hasar 6684 sayılı kanunun neşrinden evvel veya sonra telafi edilmiş veya edilmekte bulunmuş ise bu işlerin icab ettirdiği masraflar 6684 sayılı kanunun 2. maddesine göre bu idareye verilir. ”⁴⁵⁵

6-7 Eylül olaylarıyla ilgili oluşturulan yardım kampanya gelirleri İş Bankası Yenicami Şubesinde açılan 17. 840 numaralı hesapta toplanmıştı. Burada toplanan bağış fonu 31 Aralık 1957 tarihi itibariyle 8. 718. 087. -lirayı bulmuş, bunun yaklaşık 6, 5 milyon liralık kısmı 3. 247 gerçek ve tüzel kişiye ödenmiş, ayrıca okullar, dispanserler, ibadethaneler gibi çeşitli kurumlara da toplam 885. 425. -lira yardım yapılmıştı.⁴⁵⁶ Bu tür kuruluşlara yapılan yardımlar da şöyle özetlenebilir:

“Şişli Rum Mezarlığı ve Kilisesinin tamirine ait keşif evrakı mucibince makbuz mukabili Belediye'ye ödenen... 193. 125. -lira; Beyoğlu Rum Cemaati Dispanseri'nde vukua gelen hasarın telafisi için Dispanser İdare Heyeti tarafından tanzim olunan liste mucibince mesul Müdür ve Başhekim Doktor Fedon İskuras'a ödenen... 88. 950. -lira; Muhtelif Rum ve Ermeni mekteplerinde vukuu bulan hasarın tamiri ve mekteplerin tedrisata başlayabilmesi için...İstanbul Mebusu Aleksandros Hacopulos, okullara yardım derneği başkanı Ligor Ananyadis ve ikinci başkan Dimitri Madyanos'a ödenen... 106. 880. -lira; Rum mekteplerinde çocukların tahsillerine devamı için mektep ücreti ve öğretmen maaşları ve öğrenci aşhanelerinin ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere İstanbul Mebusu Aleksandros Hacopulos, okullara yardım derneği başkanı Ligor Ananyadis ve ikinci başkan Dimitri Manyanos'a ödenen... 203. 760. -lira. ”⁴⁵⁷

⁴⁵³ Talimatnamenin içeriği ve geniş ayrıntıları için bkz. **Ekler Bölümüne**

⁴⁵⁴ *Düstur*, 3. Tertip, C XXXVII, s. 1873

⁴⁵⁵ *a. g. d.*, s., 3. Tertip, C XXXVII, s. 1875

⁴⁵⁶ Uğur Kocabaşoğlu, *a. g. m.*, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 47

⁴⁵⁷ *a. g. m.*, s. 47-48

Çeşitli Rum ve Ermeni okullarına yapılan yardımların dökümünden, 36 Rum okuluna 100. -lira ile 15. 000. -lira arasında, 3 Ermeni okuluna 150-500 lira arasında ve Ermeni Biçki Nakış Yurdu'na da 2. 000. -lira yardım yapıldığını, dolayısıyla 40 eğitim kurumuna ödeme yapıldığını öğreniyoruz.⁴⁵⁸

6-7 Eylül olaylarında zarar gördüğünü belirterek, komiteye başvuran ve yapılan inceleme sonunda yardıma hak kazanan 3. 247 kişinin ad ve soyadları, yaşadıkları semt ile yapılan ödemenin tarih ve miktarını gösteren 64 sayfalık listenin incelenmesi şu değerlendirmeyi olanaklı kılmaktadır:

“Ad ve soyadına göre yapılan taramaya göre, zarar gördüğü gerekçesiyle yardım alanlardan 187’si (%5, 7) müslümandır. Geriye kalanlar arasında Rumlar daha fazla olmakla birlikte Ermeni ve Yahudiler de önemlice yer tutmaktadır. Yardım gören tüzel kişiler arasında Bakırköy Kültür Derneği, Galata Kadınlar Hayırseverler Derneği, Heybeliada Kültür Derneği, Kadınlar Fukaraperver Cemiyeti, Kumkapı Fukaraperver Cemiyeti, Kumkapı Kültür ve Spor Derneği, Sahakyan Okulunda Yetişenler Derneği, Üsküdar Kültür Derneği ile Hronos adlı Rumca siyasi gazete dikkat çekmektedir. Yardım görenler, İstanbul’un 120 semtine dağılmaktadır. Yardım görenlerin yaklaşık %35’lik bir bölümü (1150 kişi) Şişli-Taksim-Galata eksenindedir. Bu eksen en ağır hasar gören yerlerin İstiklal Caddesi ve çevresi (550 kişi) ile Galata (227 kişi) ve Kurtuluş (99 kişi) olduğu gözlenmektedir. Taksim (88 kişi), Pangaltı (48 kişi) ve Şişli’de (43 kişi) çok zarar gören semtlerdir. Eminönü – Aksaray – Kumkapı – Yenikapı – Samatya – Yedikule – Topkapı – Edirnekapı eksenini ikinci derece zarar gören bölge, daha doğru ifade ile yardım görenlerin yoğun bulunduğu ikinci bölgedir. Yardım görenlerin yaklaşık %23’ü bu eksenindedir. Burada Yedikule (130), Kumkapı (132) ve Edirnekapı (135) en çok zarar gören semtler olduğu, bunları Samatya (115), Eminönü (78)ve Aksaray’ın (68) izlediği anlaşılmaktadır. Yardım görenlerin yoğunluğuna göre, üçüncü derecede zarar gören bölge Sarıyer’den Beşiktaş’a ve Kandilli’den Üsküdar’a Boğaz’ın iki yakasıydı. Burada 418 kişiye(%13)yardım yapılmıştı. En fazla yardım alan semtler Arnavutköy (63), Ortaköy (63)ve Üsküdar’dı (64). Beşiktaş (48), Çengelköy (35) ve Yeniköy (29)’de hasarın fazla olduğu semtler arasındaydı. Haliç’in iki yakasında 10 semtte 311 kişiye (%10)yardım yapılmıştı. Bunlar arasında Balat (129), Fener (79)ve Hasköy’ün (43) ön sıraları işgal ettiği görülmüyordu. Yapılan yardımların yaklaşık %19’luk bir bölümü de yukarıdaki eksenlerin dışında kalan yaklaşık 70 semte dağılmıştı. Bunlar arasında Kadıköy (103), Fatih (46), Büyükada (44), Bakırköy (40), Gedikpaşa (21), Mahmutpaşa (19) dikkat çekiyordu. Buna karşılık Babıali, Bağlarbaşı, Cibali, Çubuklu, Davutpaşa, Fenerbahçe,

⁴⁵⁸ Uygur Kocabaşoğlu, a. g. m., *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 48

Kabataş, Kuledibi, Maçka, Suadiye gibi pek çok semtte bir ya da iki kişi yardım almıştı.
»459

DP İktidarı 6–7 Eylül olaylarındaki bütün olumsuzluklara rağmen özellikle azınlıklara yönelik, hasarları ve zararları karşılamakla azınlıkların güvenini kazanmayı başarabilmişti.

4. 1. 9. Yassıada Duruşmalarında 6–7 Eylül Olayları

27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesi ile DP iktidarına son verilmesinden sonra Yassıada’da yapılan duruşmalar içerisinde en dikkat çeken 6–7 Eylül Olayları davası olmuştur. 19 Ekim 1960 ila 5 Ocak 1961 tarihleri arasında Yassıada’da 20 oturum süren 11 sanıklı 6–7 Eylül olayları davası, kamuoyu tarafından ilgiyle izlenmiştir. İstanbul’da milyonlarca lira değerinde servetin sokaklara saçılması, binlerce dükkânın yağma edilmesi, 73 kilise, havra ve ayazmanın yıkılması ile neticelenen 6–7 Eylül olayları, 1. 865 gün sonra adalet huzuruna gelmişti.⁴⁶⁰ Duruşmaların ilk gününde, Yüksek Adalet Divanı kararnameyi 11 sanığa okudu. 4. 000 kelimelik kararnamenin esası, adı geçen olayların bir tertip eseri olduğu noktasında toplanıyordu. Ama sanıklardan hiçbiri bunu kabul etmedi ve bir kısmı bunun gizli bir kuvvet veya komünist tertibi olabileceği fikrini savundu. Mahkeme başkanı ise o zaman kurulan mahkemenin komünistlerin ve olayla ilgili gösterilen Kıbrıs Türktür Cemiyeti üyelerinin beraatına karar vermiş olması gerçeğini ileri sürerek, bu durum karşısında faillerin kim olabileceğini sormuş ama 11 sanıktan her biri de hiçbir şeyden haberdar olmadıklarını iddia etmişlerdi.⁴⁶¹

Yüksek Soruşturma Kurulu sanık olarak; Celal Bayar Cumhurbaşkanı Adnan Menderes Başbakan, Fatin Rüştü Zorlu Dışişleri Bakanı, Fuat Köprülü Başbakan Yardımcısı, Fahrettin Kerim Gökay İstanbul Valisi, Alaaddin Eriş İstanbul Emniyet Müdürü”, Kemal Hadımlı İzmir Valisi, Mehmet Ali Balin Selanik T. C. Başkonsolosu, Mehmet Tekinalp Selanik T. C. Başkonsolos Muavini, Hasan Uçar T. C. Selanik Konsolosluğu Kavası, Oktay Engin⁴⁶² öğrenci getirilmişti.^{»463}

⁴⁵⁹ Uğur Kocabaşoğlu, *a. g. m., Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81, s. 48

⁴⁶⁰ Feza Kürkçüoğlu, “Yassıada Duruşmaları Hayat Dergisi Aktarıyor, 6–7 Eylül’den Yargılandılar”, *Popüler Tarih*, Eylül 2005, Sayı: 61, s. 83

⁴⁶¹ Feza Kürkçüoğlu, *a. g. m., Popüler Tarih*, Eylül 2005, Sayı: 61, s. 83

⁴⁶² 6–7 Olaylarının organizeli olmadığını söyleyen Oktay Engin, şöyle değerlendirmede bulunmuştur: “*Selanik Enternasyonal Fuarı açılacaktı. Bizim hükümetimiz de katılma kararı aldı. Selanik Başkonsolosu, Fuarda Türk pavyonunun kurulmasına yardımcı olmamı istedi. 4 Eylül günü Selanik Fuarı açılıyor; Yunan Kralı ve Kraliçesi bizim pavyonu ziyaret etti, iki gün sonra da bomba patladı. O gece, o saatlerde çok uzak bir yerde olduğunu belirterek, kendisinin üzerine bir suç yıkılmaya çalışıldığını belirtir. Ve Engin’e suç isnadı bulunamayınca bunun*

Bu 11 sanık Yüksek Soruşturma Kurulunun 18. 10. 1960 tarihli şu kararnameşi çerçevesinde yargılanmışlardır:

“Yunan Hükümetince, 21. 08. 1954 tarihinde Kıbrıs meselesi, BM’e götürülmüş ancak 24. 09. 1954 tarihinde Türk görüşünün siyasi komisyonda izah edilmesi üzerine Yunanlıların, BM gündemine alınması isteği red olunmuştur. Red keyfiyetinden sonra ilhak propagandasının durması icap ederken, hızlanmasına sebep teşkil etmiş ve idealin tahakkuku için her türlü nümayişler Ada’da ve Yunanistan’da hoş karşılanmaya başlanmış ve mütemadi bir şekilde devam edegelmiştir. Atina Radyosu ve Yunan Matbuatı Türk’ler aleyhindeki devamlı neşriyatına hız vermiş ve Ada’daki tethişçi teşkilatı üç Türk polisini öldürmek suretiyle vahim hadiselerin ihdası ile beraber Kıbrıs meselesinin lehlerine intaç edilmediği takdirde her şeyin yakılıp yıkılacağı ve Ada’daki Türk’lerin yaşamaktan mahrum bırakılacağı ilanı üzerinde 28 Ağustos 1955’de Türkiye “Kıbrıslı Türklerin Rum tedhişçilere karşı mal ve can emniyetinin sağlanması bakımından İngiltere Hükümetine müracaata mecbur kalmış ve Yunanistan’ın her yönden yapmakta olduğu kötü propaganda karşısında Türk efkârı umumiyesinin hassasiyeti artmış, basın teşekkülleri, siyasi partiler, üniversiteler, dernek temsilcileri ve Türk gençliği, Kıbrıs üzerindeki haklı isteklerini ve Kıbrıs’ın Türk kalacağının müdafaasıyla beraber Türk Hükümetinin bu davada Türk tezinin açıklanmasında geç kaldığı kanaati de yerleşmeye başlamıştır. Bu vaziyet karşısında, Kıbrıs Türktür Komitesi altında kurulmuş olan teşekkülün temsilcileri sakıt Başbakan tarafından İstanbul’da Vilayet makamına davet olunarak Kıbrıs meselesinin ehemmiyetle müdafaası maksadı ile teşkilatı bir cemiyet haline gelmesi lüzum bildirilmiş ve hükümetin maddi ve manevi yardımlarına mazhar olan temsilciler “Kıbrıs Türktür Cemiyetini” kurmuşlardır.

Türkçe ve İngilizce broşürler neşredip konferans ve geziler tertipleyerek Kıbrıs davasını yurt içinde ve dışında yaymaya ve Kıbrıs’ın mukadderatıyla Türk Umumi Efkarı her bakımdan alakalandırılmaya çalışılmış ve cemiyetin bu sahadaki faaliyeti muvaffak olmaya başladığı bu günlerde patrikhanenin zengin Rum’lardan Kıbrıs davası için paralar topladığının ve 28 Ağustos 1955 tarihinde Kıbrıs’taki Türk’lere karşı umumi bir katliamın yapılacağının Türk gazetelerinde yer alması ile “Türk Efkarı Umumiyesinin ve Türk gençliğinin heyecanı sabit ve sakıt başbakanın 24 Ağustos 1955 Çarşamba günü tertip ettiği basın toplantısında tahrik edici ağır ve sert beyanı ile bir kat daha arttırılmıştır. İstanbul Valiliği son haddine yaklaşmış olan bu heyecanlı durum karşısında ve 28 Ağustos 1955 tarihinde Kıbrıs’ta umumi bir katliamın da vukuu bulacağı haberinin duyulması üzerine İstanbul’da emniyet tedbirleri almaya lüzum görmüş ve vukuu muhtemel büyük kitle hareketlerini teşebbüs safhasında önlemek için sis ve göz yaşartıcı bombalarla

üzerine sen atmadın, ama Hasan’ı teşvik etmişsin dediler. ” bu konuda bilgi için bkz. Faruk Mercan, “Bombacı da MİT elemanı da değildim” Aksiyon, 8 Eylül 2003, Sayı: 457, s. 34–36

⁴⁶³ Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adım Veren Başbakan Adnan Menderes*, Hun Yayınları, İstanbul 1978, s. 325

mücehhez bindirilmiş hazır kuvvetlerin tesbit edilen yerlerde bulundurulması Birinci Ordu Müfettişliğinden 26 Ağustos 1955 tarihinde talep edilmiş, emniyet kadrosundaki izinler kaldırılmıştır. Yunan gazetelerinin Türkler aleyhindeki ısrarlı neşriyatı karşısında Türk efkârı umumiyesinin heyecanı dinmemiş ve 4 Eylül 1955 Pazar günü Taksim Meydanında gençler tarafından aleyhe neşriyat yapan Yunan gazetelerinin yakılmasıyla ilk fiili tezahür kendini göstermiştir. Aylardan beri devam eden elektrikli havanın yatıştırılması iktiza ettiği bu günlerde 5-6 Eylül gecesi Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evde patlatılan bomba haberinin Türkiye'ye ulaşır ulaşmaz Abdullah Efendi Lokantasında Celal Bayar, İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay ve bazı şahıslarla yemekte bulunan sabık ve sakıt Başbakan Adnan Menderes'e bildirildiği ve Başbakanın da bu haberin öğle ajansına yetiştirilmesi emrini verdiği Ankara, İzmir ve İstanbul radyosunun öğle neşriyatında okunduğu ve İstanbul'da intişar eden Ekspres Gazetesinin ikinci baskı yapılarak bu haberi büyük puntolarla sekiz sütun üzerinden İstanbul halkının bilgisine arzettiği ve bu sebeple o gün Ankara'ya dönecek olan ve yemekten sonra Florya'daki köşkte istirahate çekilmiş bulunan sabık Cumhurreisi Celal Bayar ve Adnan Menderes'e İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay saat 16. 00'da telefon ederek nümayişlerin başlaması ihtimaline binaen vazifesi başından ayrılamayacağı ve teşvide bulunamayacağını bildirmiş ve hakikaten nümayişler saat 17. 00'den sonra yer yer kendini göstermiştir. Ankara'ya dönme kararında bulunan sakıt Cumhurreisi Celal Bayar ve Adnan Menderes'in mutat güzergah yerine Atatürk Bulvarı, Unkapanı, Taksim yolu ile Kabataş'tan Haydarpaşa'ya geçtikleri saat 20. 00 sıralarında Başbakanı telefonla Londra'dan arayan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya Haydarpaşa İstasyonundan konuşan Başbakan'ın bu haberi bildirdiği ve bu sırada yer yer nümayişlere tesadüf ettikleri halde alaka göstermeyip, o zamanın Devlet Bakanı Fuat Köprülü ile birlikte hareketi yarım saat geciktirilmiş olan Anadolu Ekspres ile hareket ettikleri, nümayişlerin vahim bir hal aldığı Kocaelinde kendilerine bildirildiği, Sapanca'ya kadar vukuu bulan müzakere neticesinde İstanbul'a ve vilayete gelinip o gece örfi idarenin ilanına karar verildiği ve fakat askeri kuvvetlerin gece yarısından sonra duruma hakim olmalarına binaen 1 Eylül 1955 günü saat sekizde örfi idarenin kaldırıldığı ve bilahare nümayiş sahalarının görülmesi ve yer yer nahoş hadiselerin Rum Vatandaşlara mütevecceh olarak başlama temayülünün müşahedesi neticesinde aynı gün saat 15. 00'de kaldırılmış olan örfi idarenin tekrar üç vilayetimizde ilanının karar altına alındığı ve hadiseler hakikat hilafına ve hiçbir tahkike dayanmaksızın komünistlerle Kıbrıs Türktür Cemiyeti mensuplarına izafe olunarak, bunların hürriyetlerinin tahdidine emir verilmiş ve İstanbul'da 6. 000, İzmir'de 165 kişinin tevkifine sebebiyet verilmiştir. Nümayişlerin vukuu bulacağı telefonla saat 16. 00'da sabık ve sakıt Başbakana bildirilmiş olan İstanbul Valisi 6 Eylül 1955 gününde nümayişlerin muayyen sınırları aşması temayülü üzerine Birinci Ordu Müfettişliğinden saat 20. 00'de hazır bulunmak kaydıyla 18 taburluk askeri kuvvet talep etmiş ve ayrıca Jandarma Er Okulundan tam teçhizatlı 300 er Merkez Kumandanlığından 200 inzibat eri, polis okulundan 200 polisin ve bunların hadise mahallerine sevki için de İstanbul İETT

İdaresinden benzin ve şoförleriyle, Emniyet Müdürlüğü emrine 20 otobüs verilmesini istemiş ise de tedbirlerin vaktinde alınmaması yüzünden bu kuvvetler ancak gece yarısından sonra duruma hâkim olabilmışlerdir...⁴⁶⁴

21 Eylül 1960 günlü kararnameye göre asli failler; Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu; 15 Temmuz 1955 günü T. C. Selanik Başkonsolos Muavini Mehmet Ali vasıtasıyla Atatürk'ün Selanik'de doğduğu evde patlatılmak üzere bombaları Yunanistan'a göndermişler. 29 Ağustos 1955 günü Londra'da İngiltere hükümetinin daveti üzerine toplanan üçlü konferansa, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında, tesir yapması için de sözü geçen sanıkların talimatıyla bu bombalar 5 Eylül 1955 gecesi öğrenci Oktay Engin tarafından Atatürk'ün doğduğu evin bahçesine atılarak patlatılmıştır. Bu olaya Başkonsolosluk Kavası Hasan Uçar da katılmıştır. Ali Balin bütün bu hazırlıklara iştirak etmiştir.⁴⁶⁵ Nitekim Yüksek Soruşturma Kurulunun 18 Ekim 1960 tarihli kararnamesinin sanıkların hukuki durumunda bahsedilen iddianamede; “sanık sabık konsolos Mehmet Ali Balin ve muavini Mehmet Ali Tekinalp bombaları Türkiye'den Yunanistan'a götürmüşler ve patlama anını aldıkları emre göre tesbit edip Oktay Engin vasıtasıyla kavas Hasan Uçar bombanın patlatılmasına azmettirilmiş ve 5-6 Eylül 1955 gece yarısı patlatılmak suretiyle sanık Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'nun fiillerine asli şekilde iştirak etmişlerdir.”⁴⁶⁶ bilgisine yer verilmiştir.

6-7 Eylül davalarında Yüksek Soruşturma Kurulunun 18 Ekim 1960 tarihli kararnamesinde sanıkların hukuki durumu hakkında ise şunlar belirtilmiştir:

“Sanıklardan sabık ve sakıt Reisicumhur Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Türk Ceza Kanununun 141. maddesinin son fıkrasında yazılı olduğu üzere –cemiyet halinde- bir araya gelmiş ve bir amaç etrafında birleşmişlerdir. Bu amaç Kıbrıs meselesi dolayısıyla Anayasanın tanıdığı kamu haklarının bir kısmından ırk mülâhazasıyla Rum vatandaşları mahrum bırakmak hedef ve gayesiyle Selanik'te Aziz Atatürk'ün doğduğu evde bomba patlatılmasını temin ve Kıbrıs hadiseleri dolayısıyla hassas bir vaziyette bulunan Türk vatandaşlarını bu zümre harekete geçirmekten ibaret bulunup bu maksatlarında da muvaffak olmuşlardır... İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay, Emniyet Müdürü Alaeddin Eriş ve İzmir Valisi Kemal Hadımlı, Türk Ceza Kanununun 141. maddesinin son fıkrasındaki cemiyete dâhil oldukları

⁴⁶⁴ Talat Asal, Güneş *Batmadı Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada*, Selis Kitaplar, İstanbul 2003, s. 82–86
Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955 Yassıadada 6/7 Eylül Davası*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s. 111–114

⁴⁶⁵ Orhan Cemal Fersoy, *a. g. e.*, s. 325

⁴⁶⁶ Mehmet Arif Demirer, *a. g. e.*, s. 114–115; Talat Asal, *a. g. e.*, s. 86

anlaşılamamakla beraber bu defa yapılan tahkikatın 6-7 Eylül hadiselerinin mürettep olduğunu gösterir, yeni delillerin elde edilmiş olmasına göre Danıştayca bu üç sanık hakkında alınmış men'i muhakeme kararının ceza mahkemeleri usulü kanununun 204. maddesi sarahatince hüküm ifade edemeyeceğinden sorumluluklarının tetkikine ittifakla karar verilmiştir. Bunlardan İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın 26 Ağustos 1955 tarihinde umumi efkârı nazara alarak kendiliğinden tedbirler ittihaz ettiği halde 6 Eylül 1955 günü öğle vakti sabık ve sakıt Reisicumhur Celal Bayar, sabık Başbakan Adnan Menderes'le birlikte Abdullah Efendi Lokantasında yemekte bulunduğu ve oraya gelen haberle bomba hadisesine muttali olduğu ve saat 16. 00'da Florya'daki sabıklara yaptığı telefonla nümayişlerin başlayacağından teşyie gelemeyeceğini bildirdiği ve sabık Başbakanın Mecliste açıkladığı üzere kafi kuvvete de sahip bulunduğu halde nümayişleri daha teşebbüs safhasında iken önleyecek tedbirler ittihat etmeyip, saat 20. 00'de hazır bulunmak kaydıyla askeri kuvvetler talep etmesi ve kuvvetlere 5442 sayılı il idare kanununun 11. maddesinin(d)fıkrası ve bunun sureti tatbikine ait 19 Nisan 1950 tarihli tamime tevfi kan yüksek rütbeli bir jandarma subayı tayin etmemesi suretiyle muhtelif ve müteaddit yerlerde aynı saatlerde başlamış olan nümayişlerin yapılmasına müsaade etmek suretiyle diğer sanıkların fiillerine ferî şekilde(ikinci derece)iştirak ettiği ve Emniyet Müdürü Alaeddin Eriş'in emri altındaki kuvvetleri harekete geçirmemek ve fotoğraflarla tesbit olduğu üzere bizzat nümayişlere katılmak suretiyle mürettep suça fer'i surette iştirak ettiği ve İzmir Valisi Kemal Hadımlı'nın da yeni amil ve müessirle İstanbul'daki nümayiş saatleri de İzmir'de başlayan mürettep nümayişlerin icrasına müsaade ve müsamaha bulunmak suretiyle asıl sanıkların fiillerine fer'i fail olarak katıldığı neticesine varılmıştır...⁴⁶⁷

Bu iddialardan sonra 6- 7 Eylül olayları davasında Yüksek Mahkemenin aldığı karar şu olmuştur:

“Müntehir İçişleri Bakanı Namık Gedik hakkındaki davanın da T. C. K. 'nın 96. maddesi mucibince ortadan kaldırılmasına ittifakla karar verilmiştir. Bu itibarla sabık Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu'nun hareketleri T. C. K. 'nın 64 ve 141/4-6-8. bentleri ile 173. maddesine uygun bulunduğunu ekseriyetle, Fahrettin Kerim Gökay, Alaaddin Eriş, Kemal Hadımlı hakkında cemiyete dâhil oldukları anlaşılmamakla beraber hadiseleri men etmek suretiyle vukuu bulan müzaheretlerinden dolayı T. C. K. 'nın 65 ve 141/4-6-8. maddeleri ve 173. maddenin tatbiki gerektiğine ekseriyetle ve Mehmet Ali Balin, Mehmet Ali Tekinalp, Oktay Engin, Hasan Uçar'ın faaliyetlerinin 64, 141/6-8 ve 173 maddelerine mutabık bulunduğuna ittifakla üyeden Atalay Egesel, Mehmet Ünlüoku, Siret Değirmen, Turgut Cemal Özdil, Ziya Kaplan, Mazhar Hiçşazmaz,

⁴⁶⁷ Mehmet Arif Demirer, *a. g. e.*, s. 114-116; Orhan Cemal Fersoy, *a. g. e.*, s. 326-327; Talat Asal, *a. g. e.*, 86-87; Hulusi Dosdoğru, *a. g. e.*, s. 101-102; Bayar, Menderes, Gedik, Zorlu, Köprülü ırk mülâhazasıyla, Rum vatandaşlarını anayasal haklarından yoksun bırakmak üzere Türk Ceza Kanununun 141. maddesinin son fıkrasında belirtilen türden bir cemiyet kurmakla suçlanmışlardır. bkz. Feza Kürkçüoğlu, *a. g. m.*, Popüler Tarih, Eylül 2005, Sayı: 61, s. 85

Servet Tüzün, Selahattin Uğur, Sıtkı Akyazar'ın hasıl olan zararların tazmini ve tedbir vazı mütalasıyla muhalefetlerine mukabil, 3 sayılı kanununun sarıh hükümleri gereğince davaya müdahale mümkün olmayacağına göre bu husus hakkında karar ittihaz olmadığına ekseriyetle sanık Fuat Köprülü'nün mahkemesinin men ile ekseriyetle haklarında lüzumu muhakeme kararı verilenlerin tevkifine ittifakla, Anayasa'nın 6. maddesinde yazılı şahıslar dışında kalanların, bunların suç ortağı bulunmaları hasebiyle cümlesi hakkında 3 sayılı kanunun 14. maddesi gereğince son tahkikatın Yüksek Adalet Divanında açılmasına 21 Eylül 1960 tarihinde karar verildi. »⁴⁶⁸

6-7 Eylül olayları davasının duruşmalarındaki suçlamalar karşısında DP lideri Başvekil Adnan Menderes'in cevapları şunlar olmuştur:

“Arzedeyim Reis Beyefendi; Kıbrıs Türktür Cemiyetini benim çağırdığım, benim davet ettiğim ifade ediliyor, mahkeme kararnamesinde, hakikaten Kıbrıs Türktür Komitesi benimle teması kendisi aradı. Zannediyorum ki, vali tavassut etti, kendilerini onun üzerinden kabul ettim. Zira Ahmet Emin Yalman gibi yaşlı başlı tecrübe görmüş insanlar vardı(...) 28 Ağustos'ta Ada Türkleri katledilecekler denmiş; şimdi iki şıktan biri katliam vaki olur ya da yalnız katliam vaki olduğu takdirde, İstanbul'da 6-7 Eylül hadiseleri böylesine değil, on kat fazla on misli şiddetle tezahür ederdi. Binanaleyh hükümet olarak içte ve dışta Yunanistan'ı ikaz etmek, Kıbrıs Rumlarını uyarmakta vazifemdi. (...) Selanik'e bomba gönderilmiş olması ve Selanik'te bombanın mürettep olarak patlatılmış olması Yunan Hükümetinin ve Mahkemesinin verdiği karara isnat ettirildi. Zira Yunanistan'ın o gün içinde bulunduğu durum malum Tertipli nümayişler, radyo, gazete, Makarios... Kıbrıs'ta adam öldürmeler. (...) Yunan muhakemesinin esbabı mucibesinde bombalar Türkiye'den getirilmiştir, deniyor. Maalesef kararnamede sadece Yunan mahkemesinin kararına istinad ediliyor. 15 Temmuz'da Selanik'e bomba götürülmüştür, deniyor. Nasıl götürülüyor, ne surette götürülüyor? Bir bomba bir bakkal dükkanından tedarik edilmiş. Bunun mutlak resmi makamlardan tedarik edilmesi lazım gelir. (...) Şimdi bomba hadisesinde ise Oktay Engin üç sene bilmem kaç aya mahkum oluyor. Bir sene sonra da Türkiye'ye iltica ediyor. Bunun sebebini kararnamede bulamadım. Bu noktanın tavazzuh etmesi lazımdır. Üç seneye mahkum olan bir insanın bir sene sonra Türkiye'ye iltica etmiş olmasıdır. Hadise ile alakası bakımından arz ediyorum. Ne Bayar'ın ne de Fatin'in bombanın gönderilmesi ve patlatılması hakkında Yunanistan Mahkemesindeki ikrarları hilafına ihkar etmişler, deniliyor. Bendeniz de ihkar ediyorum. (...) Abdullah Efendi'de yemek yerken ısrarla İzmir, Ankara ve İstanbul radyosunda öğle servisine mutlaka yetiştirilmesi hususunda, bombanın atıldığı haberini emirler verdiğim belirtiliyor. O zamanın Başvekili sakıt ve sabık Başvekil biliyordu, bomba patlatılacak, binaen aleyh bunu bekliyordu. Ve bunun öğle radyosunda intişarı hareketin başlaması için sebep teşkil etmişti. Hadise tasvir edildiği gibi değil, Reis Beyefendi Hazretleri. Biz orada

⁴⁶⁸ Hulusi Dosdoğru, *a. g. e.*, s. 103-104

yemek yiyorduk. Kalemi mahsus müdürü, ajansın bize müracaat ettiğini söyledi ve yemek esnasında ajansın böyle bir haber vermemesinin manasını kavrayamadım. ”⁴⁶⁹

DP iktidarına yakın olarak bilinen hatta DP tarafından kurdurulduğu iddia edilen Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı Hikmet Bil, 6–7 Eylül Olayları ile ilgili mahkemede şahit olarak şunları söylemiştir:

“... Fatin Rüştü bize Kıbrıs konusunda aktif olmamızı söylemişti. Çünkü o sıralarda Kıbrıs’ta bir katliam yapılacağı söyleniyordu. Aktivide den anlaşıldığı kadarıyla hedef Yunanlılardı. Zira Fatin Rüştü 12 adayı isteyeceğini Liman Lokantasında bir nutukla söylemişti. Ertesi gün 6–7 Eylül hadiselerinin tertip edilmiş bulunması İstanbul’un yakılıp yıkıldığı andı... ”⁴⁷⁰ Hikmet Bil’in yanlış şahitlikleri karşısında sanık olarak bulunan Adnan Menderes şu çıkışı yapmıştır: “... Kıbrıs Türktür Cemiyeti Kıbrıs Davası üzerinde en faal bir cemiyetti. Benim kendilerine aktif ol demek, suretiyle harekete geçiniz, kırıp dökünüz, nümayiş yapınız, nümayiş talep ediniz, velhasıl 6–7 Eylül hadiselerinden herhangi bir hadiseye dair imada bulunmadığımı lütfen söylesin. ”⁴⁷¹

İddaya göre Hikmet Bil, Kıbrıs Türktür Cemiyeti’nde Kıbrıs meselesinde DP ile ortak hareket ederken ve hatta 6–7 Eylül olaylarını başlatan ve organize eden en önemli grubun sorumlusu olarak görülürken, 1960 Hükümet Darbesi’nden sonraki Yassıada duruşmalarında DP aleyhine şahitlik yapacaktır. Görüldüğü gibi 6–7 Eylül olaylarında muhalefetin ve mahkemenin iddia ettiği gibi DP iktidarı olayları organize etmemiştir. Yine şahitlerin ve iddiacıların söylemlerindeki tutarsızlıklar da hem mahkemenin hem deverilen kararların meşru olmadığını göstermektedir. Yani darbeci anlayışın oluşturduğu bu yargılama sistemi ve verilen idam kararları kamu vicdanını yaralamış, demokrasimizin olgunlaşmasını geciktirmiştir.

6–7 Eylül olayları davasında şahit olarak duruşmalara katılan Fener Rum Patriği Athenagoras şöyle bir yaklaşım içersinde olmuştur:

“ 6-7 Eylül hadiselerinin mürettep olduğuna dair bir malumatım yoktur. Ve kimlerin tertip ettikleri hakkında da bir bilgim yoktur. Vak’adan iki saat evvel o zamanki İstanbul Valisi patrikhaneye telefon ederek, İstanbul’da vukuu bulacak hadiselerden telaşlanmaktayız şeklinde ihbarda bulundu. Valinin arama saati takriben 17. 00’ydi. ayrıca bu hadiseden birçok gün evvel esasen patrikhane etrafında emniyet tertibatı alınmıştı. Bunu alan da DP Hükümeti idi. O gün ordu birlikleriyle ayrıca takviye de yapılmıştı...”

⁴⁶⁹ Menderes’in mahkemeye verdiği cevapların ayrıntıları için bkz. Mehmet Arif Demirer, *a. g. e.*, s. 119-133

⁴⁷⁰ Mehmet Arif Demirer, *a. g. e.*, s. 199

⁴⁷¹ *a. g. e.*, s. 205

Patrikhane içinde, bir hafta mahfuz olduğumuz için hangi muhafaza tedbirlerinin alındığını ve takviye edildiğini takdir edemiyorum. 6-7 Eylül olayları ile ilgili bir hadise ve benzer vakaların olabileceği ile ilgili patrikhanenin ne haberi, ne de hiçbir makama haber vermiş değildi... Hadiselerden sonra Başvekil Adnan Menderes'e müracaat ettim. Bu konuda bir hafta sonra küçük bir telgraf yazdım. 15 Kasım 1955 'te de bir istida ile müracaat ettim. Fakat Başvekilden hiçbir cevap almış değilim. »⁴⁷²

Bu ifadeleri verirken patrik Athenagoras'ın "hiç kimseden korkmadan, hiçbir şey saklamadan ve hiçbir şey ilave etmeden bildiğini dosdoğru söyleyeceğine namusum üzerine... " şeklinde Rumca olarak yemin etmesi dikkat çekicidir. ⁴⁷³ Yassıada duruşmalarında tanık sırasından arkasına dönüp uzun uzun Menderes'e, Bayar'a ve ötekilere kısık gözlerle bakan Athenagoras'ın yüzü sakalın rengine dönüştü. Bembeyaz, evet baş tarafta oturanları tanıyordu. Sonra Rumca olarak kalın bir sesle konuşmaya başladı. Ve hadiselerin tertip olduğuna dair şahsi bir kanaati bulunmadığını söyledi. Hâlbuki Menderes'e yazdığı son derece şiddetli bir mektupta: "muazzam bir plan ve programla gecenin geç vaktinde bir işaretle aynı zamanda başlayan vakalar... "dan bahsetmişti. ⁴⁷⁴ Patrik:

"Vaka hakkında benim şahsi tahkikatım ve kanaatim yoktur. Sen Sinot Meclisi bu hususta tahkikat yapmıştır. Bu mektup da buna istinat eder" ⁴⁷⁵

demmişti.

6-7 Eylül olayları ile ilgili Rum asıllı DP İstanbul Milletvekili Aleksandros Hacopulos şahit olarak geldiği duruşmalarda olayları şöyle değerlendirmiştir:

"Hadise günü eve gittim. Annem ve babamı fena bir halde gördüm. Onları aldım hastaneye götürdüm. İlk ifademde söylediğim gibi polisin vazifesini yapmadığını, eğer emniyet kuvvetleri vazifesini yapmış olsaydı bu hadiselerin büyümeyeceğini ifade etmiştim. Nitekim bundan bir, birbuçuk ay evvel vermiş olduğum ifadede de bunu teyit eder. Evet, emniyetimiz vazifesini yapmamış, kırılan dökülene bitaraf kalmıştır... Şayet 6-7 Eylül olaylarının hükümet tarafından organize edilmiş olduğunu bilseydim, bunu açık olarak ifade ederdim. Bu hususta müsbet veya menfi bir fikrim yoktur. Hadise kötüdür, fenadır. Konuşmalarımın sonunda, kimler yaptıysa şiddetli ceza görmelerini talep ettim...

⁴⁷² Mehmet Arif Demirer, *a. g. e.*, s. 246-248; Patrik Athenagoras'ın konuşmaları için bkz. Feza Kürkçüoğlu, *a. g. m.*, *Popüler Tarih*, Eylül 2005, Sayı: 61, s. 85; Hulusi Dosdoğru, *a. g. e.*, s. 190-193

⁴⁷³ Feza Kürkçüoğlu, *a. g. m.*, *Popüler Tarih*, Eylül 2005, Sayı: 61, s. 84

⁴⁷⁴ *a. g. m.*, s. 85

⁴⁷⁵ *a. g. m.*, s. 85

Olayların bu kadar tahripkâr olmasının nedeni jandarma ve emniyet kuvvetlerinin göz yumması olmuştur. „⁴⁷⁶

6–7 Eylül olaylarını anlamamızı ve içeriğini kavramamızı etkinleştirici gelişme bu olayların başlamasına provakatif haberleri ile neden olduğu düşünülen o dönemin İstanbul Ekspres gazetesi başyazarı aynı zamanda da DP’li Mithat Perin tanık olarak söylediği sözler önemlidir:

“O gün, gazete idarehanesi olan, civarda bir handaki yazıhanemde çalışıyordum. Saat 15. 30 raddelerinde gazetenin Yazı İşleri Müdürleri bana telefon ettiler. “Atatürk’ün Selanik’teki evine bomba atıldığı ajans söyledi. İkinci tabı yapalım mı? dediler. Ben bidayette buna lüzum görmedim. Çünkü vakit gecikmişti. Fakat onlar ısrar ettiler. Beni ikna ettiler, saat 5’i çeyrek geçe ikinci tabı neşredildi. Ondan sonra malum hadiseler ceryan etti. O gece saat 3’e doğru Birinci Şube Komiser muavinlerinden oldukça kalabalık bir grup gelerek beni Birinci Şubeye götürdüler. Sebebi sordum, sebebini Vali’den öğrenebileceğimi söylediler. Bir odaya kapatıldım. Vali ile temas etmek istedim. İhtilattan men edildiğini söylediler. Ertesi güne kadar kapatıldığım odada kaldım. Ne için tevkif edildiğimi söylemediler. O sırada Emniyet Müdürlüğü kalabalıklaştı! Olaylar yüzünden yeni tevkifat yapılıyordu. Ertesi günü 5. 30–6. 00 arası beni Emniyet Müdürünün odasına götürdüler. Rahmetli Muzaffer Ersü gelerek Başvekilin benim tahliye için Emniyet Müdürlüğüne emir verdiğini bildirmiş. „⁴⁷⁷

6–7 Eylül olaylarından sonra DP iktidarı sıkıyönetim ilan ederek, olayları ve nümayişleri, yağmayı önlemeye çalışmıştır. Bunun için de TBMM’nin de desteği ile İstanbul, İzmir ve Ankara’da örfi idare kurulmuştu. En kritik dönemde görev yapan Nurettin Aknoz Paşa da Yassıada’da şunları söylemiştir:

“... 6–7 Eylül olayları sırasında Ankara’da bulunuyordum. Olayları müteakip İstanbul’dan telefonla arandım. 7 Eylül’de İstanbul’a geldim. Örfi İdare Komutanı olmam ve vazifeyi deruhte etmem bana bildirilmişti. Ben ise tebliğimi yayımlayarak vazifeme kimseyi müdahale ettirmedim. Bayar ve Menderes’in işime kesin olarak müdahale etmemelerini istedim. İlk durumu gördüğüm ve tahrikleri işittiğim vakit bu işin bir komünist eseri olup olmadığını düşündüm. Tedbirlerimi memlekette ikinci bir asayişsizlikten hadisesine meydan verilmeyecek şekilde aldım. Mahkemeler kuruldu. Tahkikat derinleştirildi. Bunun sonunda hadiselerin bir komünist eseri olmadığı ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti mensuplarının tahrikleri ile meydana geldiği anlaşıldı. Ancak Örfi İdare nihayete erdiği zaman davalarından henüz netice alınmamıştı. 7 numaralı mahkemeyi olaylarla ilgili memur ettik. Fakat örfi idare sona erince bir neticeye varamadık. Zira bu

⁴⁷⁶ Mehmet Arif Demirel, *a. g. e.*, s. 250-252

⁴⁷⁷ Hulusi Dosdoğru, *a. g. e.*, s. 289-290

olayın mürettep olduğu anlaşılmıştı, ama bunları tahrik edenleri bilmiyorum. Yine bu konuda hükümetin etkisini veya teşvikini de bilemiyorum... Bu eylemleri yapanlar konusunda iptidai bendeki kanaat bir komünist merkezli olduğu idi. Hâkimleri topladığım zaman bu kanaate sahiptim. Kıbrıs Türktür Cemiyeti hakkında malumat alamamıştım. O vakit İstanbul Emniyet Müdürü olan zata kendi görüşlerini anlatmasını ve arkadaşlarımı tenvîv etmesini istedim... Menderes bana Kıbrıs Türktür Cemiyetinin mensuplarını himaye hususunda bir tesir yapmamıştır. „⁴⁷⁸

DP'nin en önemli ismi olan Cumhurreisi Celal Bayar da 6-7 Eylül olayları davasında bu işin tertip olduğu ve hükümetin planladığı görüşlerine, iddialarına karşı çıkarak Mahkeme Başkanı Salim Başol'a şu savunmayı vermişti:

“... Yani bir beyanat mı yapmışım, bir vesika mı imzalamışım. Örfî İdare Kumandanına o gün vilayette mutlaka hadisenin faillerini bulmaları gerektiği yolunda emir verdim... „⁴⁷⁹

Sorguda pek fazla önem verilen ve belge diye adlandırılan kâğıdın, daktilo ile yazılmış imzasız, tarihsiz ve uydurma bir şey olduğu anlaşılmıştı. Ancak Divan Başsavcısı bu tertip kâğıtlar hakkında; “Herkes bilir ki; Milli Emniyet Raporları tarihsiz ve imzasız olur” diye engin malumatını(!) ortaya koyacak ve fakat aynı dosyada bulunan MAH başlıklı, imzalı ve tarihli raporlar müdafaada değerlendirildiği zaman bilgisinin rivayete müstenit bulunduğu anlaşılabacaktır. ⁴⁸⁰

27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesinin de etkisinden güç alan Milli Birlik Komitesi kurmuş olduğu olağanüstü askeri mahkemelerde DP'yi hemen hemen her konuda toptancı bir anlayışla suçlu bulmuştu. Hatta bebek davası, tazı davası gibi bir anlamda gülünç olan bu davaların yanısıra, 6-7 Eylül davalarında da DP her konuda yersizce suçlanmıştı. 6-7 Eylül Olayları Davasında haklarında yüksek soruşturma kurulunun 21 Eylül 1960, 2 Ekim 1960 tarihli kararnamele ile ve Türk Ceza Kanunun 64, 65 ve 141. maddesinin 4, 6, 8. bentlerine ve 173. maddelerine göre açılan kamu davasının Yüksek Adalet Divanı'nda sanıkların ve müdafilerinin yüzlerinde yapılan açık duruşması sonunda, “Kıbrıs dava ve ihtilafının cereyan ettiği ve hadise had bir safhaya girdiği sırada, Rum vatandaşlara Anayasanın tanıdığı kamu haklarını ırk mülâhazasıyla, kısmen kaldırmayı hedef tutan bir cemiyet halinde birleştikleri ve Kıbrıs olayları dolayısıyla hassas bir durumda bulunan Türk vatandaşlarının, Rum mallarını

⁴⁷⁸ Hulusi Dosdoğru, *a. g. e.*, s. 152-154

⁴⁷⁹ Orhan Cemal Fersoy, *a. g. e.*, s. 329

⁴⁸⁰ *a. g. e.*, s. 330

tahrip için nümayiş tertip ve harekete geçirdikleri” iddiasına dayanarak suçlu bulunanlara 05. 01. 1961 tarihinde aşağıdaki karar tesbit olundu:

“Sakıt ve Sabık Celal Bayar âdemi takip

Sanık Fuat Köprülü beraat

Sanık Fahrettin Kerim Gökay dava ortadan kalktı

Sanık Alaaddin Eriş dava ortadan kalktı*

Sanık Mehmet Ali Balin beraat

Sanık Mehmet Ali Tekinalp beraat

Sanık Oktay Engin beraat

Sakıt ve Sabık Adnan Menderes 6 yıl hapis

Sakıt ve Sabık Fatin Rüştü Zorlu 6 yıl hapis

Sanık Kemal Hadımlı 4, 5 ay hapis”⁴⁸¹

4. 1. 10. 6–7 Eylül Olaylarının Değerlendirilmesi

6–7 Eylül olayları, komünistlerin etkili olduğu soğuk savaşın yarattığı konjonktürel yaklaşımın bir ürünü olması hasabıyla dikkat çekiciydi. Türkiye’de çok partili hayata geçilmesi ile birlikte oluşan demokratik oluşumların yanı sıra, özellikle soğuk savaş sonrası Amerikancı siyasetin ağırlığı ile karşı karşıya kalan Türkiye’de Sovyet ideolojisinin de etkili olması ortadoğuda stratejik konuma sahip Türkiye’yi doğrudan etkiledi. Zira bu coğrafya her zaman problemlerle karşılaşmaya aday bir bölgedir. Nasıl ki, Ermeni meselesi bunlardan birisi, yine azınlıklar konusunda dış destekli huzursuzluk yaratma senaryoları ve sinsî planlardı. İşte bu noktada *Prof. Dr. Mahmut İhsan ÖZGEN’in* yaklaşımı önemlidir, aynı zamanda da kayda değerdir:

“Dış güçler adıyla adlandırdığımız ve adını açıklamakta mahzur görmediğimiz ve maalesef aralarında NATO’da beraber olduğumuz müttefik ülkelerden başta İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya’nın bulunduğu ve belirli zaman dilimlerinde, diğer Batı ülkelerinin de ortaya çıkarak; Türkiye üstündeki olumsuz çalışmalarını, önceki hareketlerinde olduğu gibi yine “gizlilik” içinde ve “sinsice” sürdürdükleri, Türkiye’nin

* Çünkü zaman aşımı vardı. Dava, olaydan beş yıldan daha fazla bir süre geçtikten sonra açılmıştı.

⁴⁸¹ Yassıada’daki 6-7 Eylül 1955 olayları sonucundaki 05. 01. 1961 tarihi kararın ayrıntıları için bkz. Mehmet Arif Demirer, *a. g. e.*, s. 341-342

yakın “komşuları” ile dostluk ilişkilerini “bozmak” amacıyla çalıştıkları görülmektedir.
„⁴⁸²

Aslında Başvekil Adnan Menderes 6–7 Eylül mahkemelerinin adil olmadığını belirterek, Yassıada mahkemesini Yunan mahkemeleri gibi davranmakla eleştirmiş; 6–7 Eylül savunması: “ İddianız Yunan mahkemesine dayanıyor” ⁴⁸³ diyerek şunları ifade etmiştir:

“6–7 Eylül hadiselerini bizlerin çıkardığımızı ait ileri sürülen iddiaların tek mesnedi Yunan mahkemesinin hükmünden mi ibarettir, bilemiyoruz? Yunan mahkemelerinin kararı hangi delillerle bu neticeye varmış bulunuyor, keza meçhulümüz. Bu muhakemenin mürettep ve muallel olduğuna dair birçok delil mevcuttur. Bir kere Yunan milli menfaatleri bakımından 6–7 Eylül hadiselerinin memleketimize atf ve isnadı fevkalade bir ehemmiyeti haizdi. Yunan mahkemesinin kararının tam menti elimizde yok ki müdafaamızı yapabilelim. ”⁴⁸⁴ Menderes’in avukatı Talat Asal ise verdiği yazılı savunmada Mahkeme Başsavcısı Altay Egesel için “Delilsizlikten bunalan savcı”⁴⁸⁵

tabirini kullanıyordu.

DP her açıdan şartlandırılmış bir anlayışla yargılandığı Yassıada duruşmalarında özellikle de 6-7 Eylül yargılamalarında mahkeme başkanlarının tavrı hukukla, vicdanla örüşmediği gibi antidemokratik ve keyfilik içeren tarzdaydı. Nitekim Yassıada duruşmalarında Mahkeme Başkanı Salim Başol’un azarlayıcı tutumu dönemin tanıkları tarafından en fazla şikâyet edilen konular arasındaydı. “Sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor. ” sözüyle tarihe geçen Başol, hemen her sanığa aşağılayıcı sözler sarf etmişti. Tutanaklara göre Başol’un bu tavrına zaman zaman siyasiler de tepki göstermişti. Bunlardan biri Tefvîk İleri. Tefvîk İleri, “Burada kolaylıkla başımıza oynanıyor. Oynansın, helal olsun, peşinde değiliz. Fakat şeref ve namusumuzla oynanmasın. Tahkikat komisyonunun sorgusuna çağrıldığı için ailelerin nasıl telaş ettiğinden bahsedildi. Ya 13 buçuk aydan beri bizim kan kusan çocuklarımız? ” diyordu. Maliye Bakanı Hasan Polatkan da kendisine bir türlü söz vermeyen Mahkeme Başkanı’na, “İdam istenilen bir davada kendimi müdafaa etmeyeyim mi? ” diye soruyor. ⁴⁸⁶

⁴⁸² Mahmut İhsan Özgen, *Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetiminde Esaslar*, s. 129

⁴⁸³ *Zaman*, 9 Eylül 2006, s. 1-4

⁴⁸⁴ a. g. g., s. 1-4

⁴⁸⁵ a. g. g., s. 1-4

⁴⁸⁶ a. g. g., s. 4

Türkiye 6–7 Eylül olaylarının yarattığı huzursuzluk, iç istihbaratımızdaki aksaklıklar ve Amerikancı siyasetin etkisiyle; basının tavrı ve ikili ilişkilerin bozulması yüzünden demokrasiden ödün vermişti. Yani DP iktidarı ve demokratik yaşam biçimi 27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesi ile sekteye uğratılmıştır. Zira *Prof Dr. Mahmut İhsan ÖZGEN*’in ifadesiyle Kıbrıs Meselesinin ve 6–7 Eylül olaylarının Türkiye’de yarattığı havayı şöyle özetleyebiliriz:

“Türkiye’nin günümüzde karşı karşıya kaldığı en büyük sıkıntı ve sorunlarının esas kaynağını 27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Yassıada’da kurulan “olağanüstü mahkeme ve alınan kararlar” teşkil eder. Bu açıdan 27 Mayıs faciasının aziz milletimizin bağrında bıraktığı büyük yarayı ve özellikle siyaset yönünden getirdiği olumsuzluğun, Türk aydını yönünden telafisi mümkün olmayan sorunların, esas “kaynağını” oluşturduğunu, açıkça belirtmek istiyorum. 27 Mayıs faciasıyla, Türkiye’nin kolaylıkla Avrupa Topluluğu içinde yerini alabileceği bir dönemde önü kesilmiştir. Kıbrıs’ın güvenliğinin sağlandığı ve özellikle Türkiye’nin “garantörlük adıyla tanımladığımız” güvence “hakkının kabul edildiği bir dönemde; dış politikada önemli mesafelerin alındığı bir sırada 27 Mayıs Darbeleriyle karşılaştırılması çok büyük sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. ”⁴⁸⁷

6–7 Eylül olaylarında ortaya çıkan aşırı milliyetçi grupların yanı sıra komünist oluşumların varlığı, hatta olayların komünistlerle ilintili hale getirilmeye çalışılması Türkiye’nin yakın tarihinde ortaya çıkacak sağ – sol, milliyetçi, islamcı kavgasının da aslında bir yönüyle alt yapısını hazırlamıştır. Zira 6–7 Eylül olayları sonrasında fişlenen komünistlerden Aziz Nesin, Refik Erduran; DP İktidarı dönemindeki sosyalist çalışmalarıyla öne çıkacak olan Mihri Belli ve Nazım Hikmet Türkiye’de 60’lı ve 70’li yıllardaki sol ideolojinin fikir babaları olmuştu. Sebülirreşad ve Büyükdoğu; tabi ki Necip Fazıl’ın öncülüğündeki Milliyetçi-İslamcı çizgi ile Milli Türk Talebe Birliği, Kıbrıs Türktür Cemiyeti ile öne çıkan Milliyetçi grupların varlığı alt yapısını DP İktidarı Döneminde alırken 6–7 Eylül olayları da bu gruplaşmayı veya kamplaşmayı Türkiye yönüne baktığımızda belirginleştirmiştir. Azınlıklar açısından kısa süreli de olsa iktidara karşı bir olumsuz yaklaşım olsa da, devlete bağlılıkta herhangi bir aksaklığa yol açmamıştır. Hatta 1957 seçimlerinde azınlıklar milletvekili olarak DP yanlısı olduğunu göstermişlerdir.

Çok partili hayata geçiş sonrası azınlıkların hükümetlerle olumlu ilişkiler geliştirmesi, gayrimüslimlerin seçmen olarak önemsenmeye başlanmasından

⁴⁸⁷ Mahmut İhsan Özgen, *Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetiminde Esaslar*, s. 129

kaynaklanmaktadır. Bu dönemde seçmenlerin üçte biri gayrimüslimdi.⁴⁸⁸ Gayrimüslimlerin çoğunun 1957 seçimlerinde Demokrat Partiyi desteklemesinin nedeni, bazı yazarların öne sürdüğü gibi DP'yi 6-7 Eylül olaylarında sorumlu tutmamaları değildir. Azınlık cemaatlerinin ilk planı 1957 seçimini boykot etmektir. Bu da DP'nin örneğin İstanbul'da seçimleri kaybetmesine yol açabilecektir. Fakat DP'nin iktidara geldiğinde intikam alabileceği korkusu ve CHP'ye olan geleneksel soğukluk nedeniyle seçime katılma kararı verilir.⁴⁸⁹ Ancak Dilek Güven'in DP tepki oylarını aldı, "DP tek başına iktidara geldi" bilgisi eksik; çünkü 6-7 Eylül olayları birtakım olumsuzluklar yaratmasına rağmen Rum halkı veya diğer azınlıklar en önemli siyasal mesele olan seçimlerde oy kullandılar. Hatta 6-7 Eylül olaylarından önce ve sonraki 1957 seçimlerinde de, Rumlar koşa koşa, büyük bir hevesle oy kullandılar. Söylendiğine göre Rumların oyu blok halinde bizzat DP'ydi.⁴⁹⁰

DP dönemindeki uygulamaların özellikle 6-7 Eylül olayları DP tarafından organize ve teşvik edildiği haberleri gerçek dışıdır; çünkü Adnan Menderes'in iktidara gelmesi ile birlikte PTT bünyesinde kurulan özel birimler, hükümet icraatlarını bizzat dinlemişlerdi.⁴⁹¹ Kime bağlı çalıştığı konusunda bilgi verilmeyen birim, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanların konuşmalarını temin etmiştir. Kayıtların bir bölümü 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından talep üzerine mahkemeye gönderilmiştir.⁴⁹² Görüldüğü gibi bu irade dışı gelişmeler, DP Hükümeti'nin politikalarında problemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Zira dinleme olayı ile ilgili 3 bin 200 klasörden oluşan arşivdeki en önemli belgelerden biri telekulakla ilgili. Yassıada'daki Soruşturma Kurulu, Ankara Telefon Müdürlüğü'ne bir yazı yazarak, Cumhurbaşkanı ve Başbakan başta olmak üzere birçok bakan ve milletvekilinin telefon görüşmeleri hakkında bilgi ister. Cevabî yazısında mahkemenin talebini yerine getiren PTT, 29 Nisan-3 Mayıs 1959 tarihleri arasında dinlemesi yapılan telefonlardan kimlerle ve ne kadar konuşulduğuna dair bir listeyi de teslim etmiş.⁴⁹³

PTT'nin 15 Aralık 1960 tarihinde Soruşturma Kurulu'na gönderdiği cevabi yazıda şu ifadeler yer alıyordu:

⁴⁸⁸ Dilek Güven, "Türk Milliyetçiliği ve Homojenleştirme Politikası 6-7 Eylül Olayları ve Failler", *Toplumsal Tarih*, Eylül 2005, Sayı: 141, s. 38

⁴⁸⁹ Dilek Güven, a. g. m., *Toplumsal Tarih*, Eylül 2005, Sayı: 141, s. 40

⁴⁹⁰ Gün Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 86

⁴⁹¹ *Zaman*, 9 Eylül 2006, s. 1

⁴⁹² a. g. g., s. 1

⁴⁹³ a. g. g., s. 1-4

"Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden bir müddet sonra hususi bir pozisyon tefrik ettirilmiş ve Cumhurbaşkanı, Başbakan Ve Bakanların konuşmaları grup şef ve yardımcılar tarafından temin edilmiştir... Bahis konusu konuşmaları temin eden ve konuşmaların aksaksız olarak devam etmesi için arada sırada araya girerek dinlemede bulunan grup şef ve yardımcılarının ad ve soyadları ikinci listede sunulmuştur. " PTT, 29 Nisan-3 Mayıs 1959 tarihleri arasında dinleme yaptığı telefonlarla ilgili bir listeyi de mahkemeye teslim etmiş.⁴⁹⁴

Aslında hem yakın tarihe damgasını vuracak şu gelişme aynı zamanda on yıllık iktidarı döneminde DP'nin haricinde olayların gelişebildiğini göstermekte; bu perspektiften baktığımızda 6-7 Eylül olaylarında farklı kesimlerin etkili olduğunu göstermektedir. Bu konudaki olaylara da ışık tutan bilgileri, *Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü*'nün arşiv belgelerine dayandıran yine *Zaman Gazetesinden* izleyelim:

“ Tahkikat Komisyonu'nun açıklanamayan raporları: DP, ülkedeki eylemlerin kaynağını bulmak için Meclis'te bir tahkikat komisyonu kurdu. Komisyon ilk iş olarak CHP'yi takip etti. CHP'li vekillerin olayların organizasyonunu üstlendiğini tespit eden komisyon çalışmalarını tamamlayamadan darbe oldu. İşte kamuoyuna ilk kez yansıyacak raporlardan bazıları: 20 No'lu karar: Olaylarda öncü rol oynayan üniversite talebelerinden Osman Dağlıoğlu CHP ile ilişki içinde. Komisyonun 25 Mayıs 1960'ta dinlediği Mehmet Erözer isimli bir şahsın sözleri: İstanbul Beyazıt Meydanı'ndaki talebeleri Halk Partisi'nin faal azalarından bir bayan sevk ve idare etmektedir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un evrakları arasından çıkan N. Yersel'e ait bir istihbarat yazısı: "25 Mayıs'ta Kızılay'da toplanan kalabalığa CHP milletvekillerinden Selim Soley konuşma yaptı; Meclis'te çıkan kavgada güçlü oldukları için DP'lilere karşı galebe geldiklerinden söz etti. " ⁴⁹⁵

DP iktidarı döneminde hem iç politikada, hem de dış politikada olumsuz gelişmeler yaratan 6-7 Eylül Olayları, azınlıkların devlete bağlılıklarını engelleyememiştir. Zira DP İktidarı, CHP'ye oranla bu olumsuzlukları kısa sürede atlatarak kendi lehine çevirmiştir.

⁴⁹⁴ *Zaman*, 9 Eylül 2006, s. 1-4

⁴⁹⁵ a. g. g., s. 4

5. BÖLÜM

5. ULUSLARARASI KONULARDAKİ GELİŞMELERİN DP İKTİDARI DÖNEMİNDEKİ ETKİLERİ

5. 1. 1. Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Azınlık Hakları ve DP İktidarı

Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım Azınlıkların Korunması bölümünde 37–45 maddelerinin yürürlüğe girmesiyle yasal hale dönüşüyordu. Türkiye ülkesindeki azınlıkların statüsünü ya da problemlerini uluslararası alanda çözümüne kavuşturabilecekti. Nitekim azınlığın nesnel varlığı 1930’lardan beri uluslar arası hukukta kabul edilen bir husustur.⁴⁹⁶ Ancak II. Dünya Savaşı’nın çıktığı bir ortamda özellikle aşırı ırkçı bir politika izleyerek iktidara gelmiş olan Nazi Yönetimi, Hitler önderliğinde Yahudilere karşı insanlık dışı soykırım uygulamasına yönelmiştir. Hem savaş ortamının yarattığı kaygı ve hem de Yahudilere yapılan soykırım; *azınlıkların uluslar arası hukukta korunmasını* zorunlu kılıyordu. Bu çerçevede Sovyetler, ABD, İngiltere gibi büyük devletlerin öncülüğünde dünya barışını korumak amacıyla BM örgütü kuruldu. Türkiye de 27 Şubat 1945’te BM bildirisini imzalamıştır.

II. Dünya Savaşı ile milletlerarası hukukta ayrı bir bahis olmaktan çıkıp insan hakları kavramı içinde değerlendirilmeye başlanan azınlık hakları kavramı; insan haklarını, hürriyetlerini geliştirmek ve azınlıkların yasal güvencelerini belirlemek için *BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* yayımlanacaktır. İşte bu çerçevede konumuzu ilgilendirmesi hasebiyle 9 Aralık 1948’de BM tarafından kabul edilen ve 12 Ocak 1951’de yürürlüğe giren *Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılmasına dair sözleşme* adıyla tanımlanmıştır.⁴⁹⁷ BM’de alınan bu kararlara, bu kuruluşu tanıyan ülke olarak Türk Hükümeti, yani DP iktidarı olumlu tepki vermiştir. Nitekim bu sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle birlikte DP iktidarı 10 Mart 1954 tarihli ve 6366 sayılı *İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki*

⁴⁹⁶ Baskın Oran, *a. g. e.*, s. 64

⁴⁹⁷ Gündüz Aktan, “Hukukta Soykırım ve Ermeni Olayları”, *Popüler Tarih*, Temmuz 2003, Sayı: 35, s. 62

Hakkında Kanunu ⁴⁹⁸ yürürlüğe koymuştur. Bu da gösteriyor ki, DP iktidarı Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde uluslar arası hukukun da düzenlemelerini kabul etmekle ülkesindeki ekalliyetlere gereken ilgiyi, özeni ve yasal güvenceleri tanımıştır. 6366 sayılı kanunun I. Bölüm 2/1. fıkrasında:

“Her ferdin yaşama hakkı kanunun himayesi altındadır. Kanunun ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infazı dışında, hiç kimse kasten öldürülemez” hükmü ile 3. maddede, “hiç kimse işkenceye, gayriinsanî yahut haysiyet kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulamaz”⁴⁹⁹

hükümleri azınlıkları koruyucu hükümler taşımaktadır.

Kanunun 1. maddesinde yer alan DP hükümetince 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da imzalanmış olan “İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi tasdik edilmiştir. ” hükmü ile 2. maddede yer alan “Hükümetimizce 20 Mart 1952 tarihinde Paris’te imzalanmış olan “İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Sözleşmesine Ek Protokol” müteakip üçüncü maddedeki ihtirazi kayıtla tasdik edilmiştir hükümleri”⁵⁰⁰ güvence vermesinin yanı sıra uluslar arası güvence vermekten de geri kalmadığını göstermektedir. 6366 sayılı kanunu biraz daha incelediğimizde özellikle I. Bölüm 9/1 fıkrasında yer alan, “Her şahıs düşünme, vicdan ve din hürriyetine sahiptir. Bu hak din veya kanaat değiştirme, hürriyetini ve alenen veya hususi tarzda ibadet ve ayin veya öğretimini yapmak suretiyle tek başına veya toplu olarak dinini veya kanaatini izhar eylemek hürriyetini tazammum eder” hükmü ile 14. maddede yer alan, “İşbu sözleşmede tanınan hak ve hürriyetlerden istifade keyfiyeti bilhassa cins, ırk veya sosyal menşee, milli bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi diğer bir durum üzerine müesses hiçbir tefrikan tabi olmaksızın sağlanmalıdır” hükümleri”⁵⁰¹ Lozan Barış Antlaşmasında yer alan azınlıkların korunması hükümlerini pekiştirici en önemli kararlardır.

Tek parti ve DP iktidarları birçok konuda Lozan Barış Antlaşmasından gelen hakları uygulamaya çalışmışlar, ancak bu konuda uluslararası normlara tek parti iktidarından ziyade DP iktidarı uymuştur ve azınlıklara sert politikalar, huzursuzluk yaratacak ve güven sarsıcı uygulamalar yapmamıştır.

⁴⁹⁸ Kanunun ayrıntıları için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, C XXXV, s. 1567–1583

⁴⁹⁹ *Düstur*, 3. Tertip, C XXXV, s. 1568-1569

⁵⁰⁰ a. g. d., s. 1567

⁵⁰¹ a. g. d., s. 1571 - 1573

5. 1. 2. DP İktidarı Döneminde Ermeni Azınlıklarla İlişkilerde Diaspora Ermenileri

Osmanlının I. Dünya Savaşı'nı sürdürürken Ermeni olaylarına karşı kendi halkının can güvenliğini sağlamaya yönelik bir refleksin yansıması olan 1915 Tehcir Kanununun yarattığı ve Ermenilerin ısrarla *soykırım* olarak iddia ettiği göç olayları, Türk-Ermeni ilişkilerinin kırılma noktasını oluşturmaktadır. Zira 1915 Tehcir olayı uygulamasının yarattığı travma Ermeni toplumunun belleklerinde derin izler bırakmıştır.⁵⁰² Bu yüzden Ermeniler, Yeni Türk Devleti'nin kurulmasından sonra İttihat ve Terakki liderlerinin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'ya bile suikast yapmayı düşünmüşlerdir. Bu durumu İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansının başlamasına çok kısa bir süre kaldığı zaman diliminde suikast için hazırlıklar yapmış olduklarını günlüğüne kaydetmiştir.⁵⁰³

Atatürk'e karşı düzenlenmek istenen suikast girişimlerinin hemen hepsinde Ermeni komitacıları, ya kendi başlarına veya başkalarıyla ortak olarak işin içinde olmuşlardır. Ermeniler tarafından planlanmış, kimi zaman da Ermeniler tetikçi olarak kullanılmıştır. Anadolu'da meydana gelen terör olaylarının, Atatürk ve yakın arkadaşlarına yapılmak istenen suikastlerin direkt veya lojistik desteğinin Ermenilerce yapıldığını yine kendisi de bir Ermeni olan Nikola B. Schahgaldian, 1983 yılında The Armenian Review dergisinde makalede yayınlıyacaktır.⁵⁰⁴ Buna rağmen tek parti iktidarı döneminde Ermenilerin devlet kademelerinde görev aldıklarını görüyoruz. Zira Ermeni vatandaşlarının tercihen serbest mesleklere daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Eğitim sahasında Hükümet mekteplerinde hocalık yapmakla oldukça mühim bir hizmette bulunmuş karşılık olarak, gayet alımlı talebeler bulmak ve bildiklerini gelecek nesillere intikal etmek şerefine nail olmaları, onların gayretini bir kat daha arttırmıştır. Bu itibarla onların elinde ilerleyen binlerce talebeleri, bugün belki elli sene sonra da hatıralarını hürmetle anacaklardır.⁵⁰⁵ Aynı şekilde Ermeni Agop Dilaçar da Atatürk'ün isteği ile 1932 yılında hükümetin yüksek müsaadesiyle Sofya

⁵⁰² Mahmut İhsan Özgen, *a. g. t.*, s. 98

⁵⁰³ Cafer Ulu, *a. g. t.*, s. 123-124

⁵⁰⁴ Cezmi Yurtsever, "Ermeni Probleminin Analizi, Tarih ve Fiyaskolar ve Maraş Gerçeği", *Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu*, Ankara 1987, s. 88; *Buna göre Atatürk'e karşı yalnız 1924-1927 yılları arasında 6 suikast girişimi olurken sadece 1926 yılında 3 suikast hazırlanmıştı. Suikast planlarındaki amaç başta Atatürk, İsmet İnönü, Teyfik Rüştü Aras, Mareşal Fevzi Paşa gibi ülkenin önde gelenlerin ortadan kaldırılması kararı alınmıştı.* Bu konuda bilgi için bkz. Cafer Ulu, *a. g. t.*, s. 124

⁵⁰⁵ Y. Çark, *a. g. e.*, s. 271

Şehrinden İstanbul'a gelerek Dolmabahçe'de toplanan Birinci Dil Kongresine katılmıştır.⁵⁰⁶

II. Dünya Savaşı, dini ve kültürü ne olursa olsun her milletin savaş sırasında insanlık dışı muameleler yapabileceğini gösterdi. Türk-Ermeni ilişkilerinde 1947 yılından 1965'e kadar Ermeni Meselesi uykuya yatırılmış intibai verdirilmek istenmiş bu süre içinde yer altı faaliyetleri hızlandırılmış ve dünyanın çeşitli ülkelerinde, *sözde Ermeni katliamlarının anısına 17 abide dikilmiştir*.⁵⁰⁷ Yeni Türk Devletinin kurulmasından sonra Ermeniler Avrupa'ya ve ABD'ye göç etmeye başlamışlardı. Avrupa'ya gelen ve Diaspora Ermenileri adını alan bu grup genellikle sığıntı durumunda kalmışlardı.

Ermeni meselesi Türkiye'deki Ermenilerin ortaya çıkarmış olduğu bir problem değildi. Yine Rusya ve Amerika gibi büyük devletlerin kışkırtması ve diasporanın çalışmaları ile etkili olmuştur. 1948'lerde Türkiye-Amerika askeri yardım sözleşmesi çerçevesinden Türkiye'ye gelen General Oliver dönüşünde yıllardan beri Türkiye'ye yüklenen Ermeni olayının gerçekte Ermenilerin doğudaki Türk halkına karşı giriştikleri kitle kıyımından kaynaklandığını söyledi. Ermeniler kendilerini şaşırtan bu sözleri yeni başlayan Türk-Amerikan dostluğunun beklemedikleri bir sonucu olarak görüyorlardı.⁵⁰⁸ 1949 yılında Amerika'da bir grup Ermeni o sırada Türkiye'ye dönmek üzere olan Feridun Cemal Erkin'e başvurarak Türklerle Ermeniler arasında ihtilafın sürdüğünü, sorunun kökünden halledilmesini hararetle istediklerini belirtmişlerdir.⁵⁰⁹

DP iktidarı döneminde, 1954 yılında, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika gezisinde Ermeni Mardikyan'ın Ömer Hayyam Lokantası da programda yer alıyordu. Feridun Cemal Erkin Cumhurbaşkanına Mardikyan'ın geçmişteki sözlerini hatırlatınca, Bayar, ABD Cumhurbaşkanının programına uymak zorunda olduğunu belirtti. Mardikyan'ın da geçmişteki sözlerinin üzerinde durmaya neden olmadığını bildirdi. Gezi boyunca Celal Bayar'ın peşinden ayrılmadı. Hatta işi bir portrelerini istemeye kadar vardırıarak, almayı da başardı.⁵¹⁰ Newyork'ta 80 civarında özel bir Ermeni grubu

⁵⁰⁶ Çark, a. g. e., s. 275

⁵⁰⁷ Mahmut İhsan Özgen, a. g. t., s. 195

⁵⁰⁸ Sabahattin Özel, *Millet-i Sadıka Ermeniler*, Tasam Yayınları, İstanbul 2005, s. 62; ayrıca bkz. Sabahattin Özel, "Ermenilerin ve Yabancıların Gözüyle Türk-Ermeni İlişkileri ve Ermeni Sorununa Bir Bakış, " *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, T. C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, No: 4403, Yıl: 2003, Say: 3-5, s. 221-222

⁵⁰⁹ Sabahattin Özel, a. g. e., s. 63

⁵¹⁰ Sabahattin Özel, a. g. e., s. 63

F. Cemal Erkin aracılığı ile Celal Bayar'ı çaya davet ettiler. Başlarında Henry Lemancıyan ve Kürk Tüccarı Kuyumcuyan, Astoria Otalindeki davette Lemoncıyan, Celal Bayar'a hitaben nefis bir sadakat söylevi verdi. Bayar da kendisine mukabil bir konuşmayla cevap verdi. Ermeniler bu törenin ardından "Türkiye'ye Sadık Ermeniler" adıyla, bir dernek kurdular ve salonlarına Bayar'dan aldıkları büyük bir portreyi astılar.

511

Görüldüğü gibi diaspora Ermeniler dahi DP iktidarına hoşgörü ile bakmışlardı. Zira bu dönemde fiili eylemler yapılmıyor, sadece Rumlar üzerinde baskı oluşturan ve bu çerçevede ortaya çıkan 6-7 Eylül olayları, her ne kadar doğrudan Ermeni yurttaşları hedef almamakla birlikte, Ermenilerin tıpkı Müslümanlar gibi, az da olsa, zarar gördüğü tekil bir olay olarak nitelenebilir. Zira Ermeni Patrikhane Basın Danışmanı Luiz Bakar, İstiklal Caddesindeki Ermeni işyerlerinin talan edildiğini söylese de bu olaylarda, Ermeni yurttaşlara yönelik doğrudan ve geniş çaplı bir saldırının olduğu, şimdiye değin kanıtlanamamıştır.

5. 1. 3. Dıştaki Olumsuz Yayınlar Karşı DP İktidarının Tepkisi

DP'nin iktidara geldiğinde Türkiye'deki azınlıklara yönelik Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım Azınlıkların Korunması 37-45. Maddelerine uyumlu politika takip edilmişti. 1950 ilkbaharında Türkiye'de tam demokratik bir seçim yapıldı. Bunun sonucunda CHP'nin 27 yıllık Tek Parti iktidarı sona erdi. İnsanlık tarihinde böylesine önemli bir değişikliğin barışçıl yollarla gerçekleştiğine dair az örnek vardır. Bu dönemde iktidar Lozan çerçevesinde hâkimiyetindeki azınlıklara iyi davranmalıydı, bunun için de huzuru bozacak -dıştan ortaya çıkan- gelişmeleri önlemeye çalışmıştır. Bu konuda özellikle 6-7 Eylül olaylarından sonra yasak olarak yurda sokulmaya çalışan menfi gelişmelere karşı önlemlerini almıştır. Bu çerçevede DP iktidarının aldığı önlemler kayda değerdir. Yunan gazetelerinde yer alan Helas ve Edebiyat hakkında Allahın Kelamı ne diyor ve İsa Mesihin Yaraları isimli iki adet Türkçe broşür ile ilişik listede isimleriyle neşredildikleri mahaller yazılı bölümlerin yurda sokulmasının ve dağıtılmasının men edilmesi; Dâhiliye vekâletinin 13. 2. 1957 tarihli ve 91116-1. 65. 15805, 91116-31/15804 sayılı yazıları üzerine, 5680 sayılı kanunun 31. maddesine göre

⁵¹¹ Sabahattin Özel, *a. g. e.*, s. 63-64

icra vekilleri Heyetince 13. 3. 1957 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁵¹² Aynı şekilde Türkiye’de huzur ortamını bozmaya çalışan bir başka beyannamenin yurda sokulmasına izin verilmedi. Buna göre DP Hükümeti, 4/6366 Kararname çerçevesinde, Halep’te 25 Eylül 1955 tarihinde Arap-İskenderun Sancağını Müdafaa Komitesi tarafından Arapça neşredilen *Yirminci Asırda Türkler* adlı beyannamenin yurda sokulmasının ve dağıtılmasının men edilmesinin yanı sıra 1954 yılında Şam’da İntişar etmiş olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adlı Arapça broşür ile Türkiye Yurtseverleri imzasını taşıyan *Sıkıyönetimin İç Yüzü* adlı broşürün yurda sokulmasının men edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁵¹³ 4/7250 kararname ile Salih Şerirof tarafından yazılmış olan *Züleyha* adlı Bulgarca piyesin yurda sokulmasının ve dağıtılmasının men edilmesi Dâhiliye vekâletinin isteği üzerine, icra vekilleri heyetince 7. 5. 1956 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁵¹⁴

DP iktidarı tarafından 4/9914 nolu kararname ile Yunanistan’da Ömer Müftüzade tarafından Arap harfli Türkçe yazılan ve yayınlanan kitap ile 1956 yılında Selanik’te Rumca ve Pomakca Yunan harfli) yazılan ve yayınlanan *Pomaklar-Agriyanlar* adlı kitabın Türkiye’ye sokulmasının ve dağıtılmasının men edildiği belirtilmiştir.⁵¹⁵ Yine 4/7712 nolu kararnameye göre; Arap harfleri Türkçe yazılı olup altında bir çobanın resmi ile “Turkish” rumuzu bulunan Hristiyanlığı teşvik edici mahiyette kartpostal ile Filaret Vafeidu tarafından yazılmış Ekklesiastiki Istoria *Kilise Tarihi* adlı Yunanca kitabın, Historischer Schulatlas *Tarihi Mektep Atlası* isimli atlasın ve “Barış senin de davandır” başlıklı beyanname ve merbutu olan sekiz sahifelik broşürün yurda sokulması ve dağıtılması engellenmiştir.⁵¹⁶ 4/7951 nolu kararnameye göre ise; muhtelif tarihlerde Boenos Aires’de ve Marsilya’da basılmış olan *Ermeni’nin Dünya Işığı* adlı Ermenice kitabın yurda sokulmasının ve dağıtılmasının yasaklandığı belirtilmiştir.⁵¹⁷ Yurda sokulması ve dağıtılması yasaklanan diğer neşirler şunlardı. Müellifi Andre’Falk olan Fransızca yazılan *Turquie* adlı kitap ve Yunanca, İngilizce, Fransızca Kostas K. Papakiriaku tarafından *Konstantinopolis’in İkinci Defa fethi* adıyla

⁵¹² *Resmî Gazete*, 5 Nisan 1957, Sayı: 9578, s. 5680 ; “Basın Kanunu”nun 31. maddesinde “Yabancı memleketlerde çıkan basılmış eserlerin Türkiye’ye sokulması ya da dağıtılması Bakanlar Kurulu Kararıyla men olunabilir. Bakanlar Kurulu bu gibi basılmış eserlerin acele karar altına alınarak, İçişleri Bakanlığınca karardan evvel dağıtılmaları men olunabileceği gibi, dağıtılmış olanlar da toplattırılabilir...” hükmüne yer verilmiştir, bkz. *Düstur*, 3. Tertip, C XXXI, s. 2239

⁵¹³ *RG*, 17 Ocak 1956, Sayı: 9209, s. 13383

⁵¹⁴ *RG*, 16 Haziran 1956, Sayı: 9334, s. 14582

⁵¹⁵ *RG*, 19 Şubat 1958, Sayı: 9838, s. 18671

⁵¹⁶ *RG*, 29 Ağustos 1956, Sayı: 9394, s. 15445

⁵¹⁷ *R. G.*, 16 Ekim 1956, Sayı: 9434, s. 15761

basılan broşürün 4/10331 nolu kararname ile yasaklanması”⁵¹⁸ dıştan gelen zararlı etkileri korumaya yönelik hükümetin tedbirleridir.

DP iktidarı, dışarıdan ülkedeki huzuru ve birliği bozmaya çalışanlara karşı yasal önlemler alarak bu konuda ihtilafların doğmasını engellemiştir. Ayrıca yurda sokulması men edilen eserlerinin birçoğunun Türkiye’de bulunan azınlıkların konuştukları kendi yerel dilleri ile basılması veya telif edilmesi, asıl amacın azınlıklar üzerinden Türkiye’ye ve DP iktidarına karşı bir güvensizlik ortamı yaratma düşüncesidir.

5. 2. Batı Trakya Türk Azınlığının Durumu

5. 2. 1. Lozan Barış Barış Antlaşmasına Kadar Batı Trakya’nın Genel Durumu

Tarih boyunca birçok uygarlığın hâkim olduğu coğrafyada bulunan Batı Trakya bölgesinde M. Ö 2000 yıllarından beri uygarlıklar kurulmuştur. Bölgenin en eski halkı Traklardır. M. Ö 7. yüzyıldan itibaren bu bölge sırasıyla Pers, Yunan, Makedonya uygarlıkları hakim olmuştur. Daha sonra Batı Trakya, Roma Bizans ve Roma İmparatorluklarının egemenliği altında yaşamıştır. Osmanlı Devleti, bölgeyi 1354 yılında fethetmiş ve burada 559 yıl hüküm sürmüştür. Ancak bölgede Türk varlığının, Balkanlara M. Ö 2. yüzyılda ulaşan İskit Türklerinin ve Orta Asyadan Batıya göç eden kavimlerin gelişimiyle başladığı bilinmektedir. Hunlar, Avarlar, Peçenekler, Kumanlar buraya yerleşmişlerdi. ⁵¹⁹ Osmanlı Devleti, Balkanlara geçtikten sonra burada kalıcı olabilmek amacıyla iskân politikası takip etmiştir. Bu çerçevede Balkanlarda fethedilen topraklara Anadolu’dan Türk oymakları getiriliyor, bu topraklardaki şehir ve kasabalara yerleştiriyorlardı. ⁵²⁰ Yüzyıllarca Osmanlı yönetimi altında huzur içerisinde yaşayan Balkan ulusları, XIX. yüzyıla gelindiğinde Fransız İhtilali’nin ortaya çıkarmış olduğu milliyetçilik akımının etkisiyle sorun oluşturmaya başladılar. Özellikle de Balkanlarda çıkarı bulunan Rusya’nın da kışkırtmasıyla Balkanlardaki ulusların bağımsızlık için isyanlar çıkarmaları Osmanlı otoritesini sarsmıştı. Zira Osmanlıda isyanlar sonucunda ilk ayrılan Balkan toplumu 1829 Edirne Antlaşması ile Rumlar olmuştur.

⁵¹⁸ R. G., 17 Temmuz 1958, Sayı: 957, s. 19735

⁵¹⁹ Halit Eren, *Batı Trakya Türkleri*, Rebel Basım Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 13-14

⁵²⁰ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 17

XIX. yüzyılda Rumeli’de çıkan isyanlar, Rusya ve Avrupa devletlerinin müdahaleleri ve bölge haklarının Osmanlı idaresine bağılılıklarının azalması, Rumeli’de ve dolayısı ile Batı Trakya’daki Türk varlığının gerilemeye başlamasında bir dönüm noktası olarak kabul edilecek olan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşını hazırlayan unsurlar olmuştur.⁵²¹ Batı Trakya’da Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı egemenliği sona erdi. Böylece buradaki Türkler azınlık durumuna düşmüştür. Savaş neticesinde Yunanistanla yapılan 1913 Atina Antlaşması ile burada azınlık kalan Türklerin her türlü hakları güvence altına alınmıştır. Birinci Dünya Savaşına gelindiğinde Batı Trakya’da Bulgar çetelerinin zulüm ve katliamları yaşanmıştı. Bu zulümler karşısında Türk Batı Trakya komitesi adıyla kurulan teşkilat özellikle Yunanlılara karşı mücadele vermiştir. İzmir’in işgali ile başlayan Yunan zulümü Batı Trakya’da da kendisini gösterdi. Batı Trakya 1923 Lozan Barış Antlaşması ile tam olarak Yunanistana bırakılmıştır. Bundan sonra Türk-Yunan hükümeti arasında karşılıklı azınlık sorunu ve hakları ön plana çıkacaktır.

5. 2. 2. Lozan Barış Barış Antlaşmasından DP İktidarına Kadar Batı Trakya’nın Genel Durumu

Lozan Barış Antlaşmasının III. Kısım Azınlıkların Korunması 45. maddesinde, “bu kesimdeki hükümlerle, Türkiyenin Müslüman olmayan azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan tarafından da, kendi ülkesinde Müslüman azınlığa tanınmıştır.”⁵²² ifadesi ile belirtilen azınlıklar, Yunanistan’da Batı Trakya’da kalan Müslüman azınlıktır. Böylece kabul edilen 45. madde ile Lozan Barış Antlaşmasındaki azınlık koruma hükümleri, Batı Trakya Türklerinin özel azınlık koruma rejimi olarak ortaya çıktı. Lozan Barış Antlaşmasının azınlıkları himayesi kısmında hakları güvence altına alınan Batı Trakya Türk toplumunun statüsünü oluşturan milletlerarası antlaşmalar Lozan Barış Antlaşması ile son bulmuştur. Lozan’da 30 Ocak 1923 te imzalanan *Rum Ve Türk Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename Ve Protokol* gereğince Türkiye’deki Rumlarla Yunanistan’daki Türkler mübadele edilecekti.⁵²³ Burada tartışılan mübadelede mevzubahis olunanların durumudur ki bu Türk-Yunan hükümetleri arasında sorun olmuştur. Bu mesele 1 Aralık 1926 Atina Antlaşması ile siyasi bir hal yoluna bağlanabilmiştir. 1926-1930 arası mübadeleden doğan sorunlar halledilemediğinden dolayı Türk-Yunan ilişkileri sorunludur. Ancak *1930 Türk-Yunan*

⁵²¹ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 19

⁵²² Seha Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*, C II, İkinci Takım, s. 12

⁵²³ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 62-63

Dostluk, Tarafsızlık-Uzlaştırma Ve Hakemlik Antlaşması, 1930-1933 Ankara Antlaşmaları ile ilk kez Türk –Yunan ilişkileri dostça bir duruma dönüşmüştür. Bu dostluk havasında hiç kuşkusuz Atatürk-Venizelos arasındaki dostça yaklaşımın etkisi olmuştur. Batı Trakya’daki Müslüman azınlık uzun yıllar bu dostluk havasından yararlandı. Ancak 1950’li yıllarda Kıbrıs meselesi yüzünde Türk-Yunan ilişkileri bozulunca bu durum Batı Trakya Türklerini olumsuz etkilemiştir.

5. 2. 3. DP İktidarı Döneminde Batı Trakya Türklerinin Durumu

Lozan Barış Antlaşması esnasında Türkiye ile Yunanistan arasında *Nüfus Mübadelesine* karar verilmiş, ancak Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumları bu mübadelenin dışında bırakılmıştı. Mübadele dışı bırakılan Batı Trakya Türklerinin hak ve hukuku ise Lozan Barış Antlaşması ile garanti altına alınmıştır. İşte bu antlaşmanın siyasi hükümlerini oluşturan III. Kısım Azınlıkların Korunması başlığı altındaki 37-45. maddeleri Batı Trakya Türklerinin haklarını tespit etmiş ve bu maddelerin üzerinde hiçbir kanun çıkarılamayacağını da hükme bağlamıştır.⁵²⁴ Yine bu durum 45. maddede açıkça Yunanıstandaki Müslüman azınlığın Türkiye’deki Müslüman olmayan azınlıklarla aynı haklara sahip olacağını belirtmesi açısından da kayda değerdir. Bu çerçevede Batı Trakya Türklerinin hukuki statüsü, milletlerarası antlaşmalarla tespit edilmiş ve 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması ile son şeklini almıştır. Türkiye’nin de söz konusu antlaşmaya taraf olması ve bilahare *1952 Türk-Yunan Kültür Antlaşmasının* imzalanması Türkiye’nin Batı Trakya Türklerinin hamisi ve vasisi olduğunu açıkça göstermektedir.⁵²⁵ Biz bu notada 1923 Lozan’dan doğan haklar bağlamında Batı Trakya’da azınlık statüsünde kalan Türklerin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının ve bunlara karşı uygulamaların durumuna bakacağız. Yine DP iktidarının Batı Trakya’daki Türk azınlıklara bakışını değerlendireceğiz.

5. 2. 3. 1. Cemaat ve Vakıf İdareleri

Lozan Barış Antlaşması öncesinde cemaat ve vakıf idarelerinin durumuna baktığımızda özellikle Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devleti’nden ayrılan Batı Trakya’daki Türk toplumunun idaresinin esasları milletlerarası antlaşmalarla tespit edilerek, toplumun eğitim, sosyal ve dini kurumlarının devamı sağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre 14 Kasım 1913 tarihinde Yunanistanla imzalanan Atina Antlaşması ile Türk

⁵²⁴ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 9

⁵²⁵ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 159

cemmat ve vakıf idareleri yeni bir statüye kavuşturulmuştur. ⁵²⁶ Antlaşmanın 11. maddesine göre “mevcut ve ileride kurulabilecek cemmat-i islamiyenin muhtariyetine ve hiyerarşik teşkilatına ve bunlara ait para ve mülkün idaresine hiçbir şekilde zarar verilmeyeceği” ⁵²⁷ belirtilmiştir. Lozan Barış Antlaşmasının 40 maddesinde ; Yunanistan’daki Müslüman azınlığın, masrafları kendisine ait olmak üzere, her türlü hayır kurumlarıyla dinsel ve toplumsal kurumları, okulları kurmak, yönetmek ve denetlemek yetkisini kabul etmekteydi. ⁵²⁸ Yunanistan, 1920 yılında 2345 sayılı yasa ile 1913 Atina Antlaşması hükümlerini iç mevzuat haline getirdi. “Müftüler ve başmüftü intihabıyla islam cemaatlerine ait evkaf varidatının sureti idaresine dair kanun” adını taşıyan bu yasa, azınlığın örgütlenmesi ve yönetimi cemaat ve idare heyetleri ve başmüftü ile müftüler aracılığı ile olacaktı. ⁵²⁹ Yunan hükümeti tarafından cemaat heyetlerine ilk müdahale 1946 da görüldü ve İskeçe Heyeti dağıtılarak yerine bir idare komisyonu atandı. Bu durum 1950 seçimlerine kadar sürdü. 1951’de heyetlerin adı islam cemaatlerine ait servetleri idare komisyonuna çevrildi. 1950 yılında ilk kez yapılan cemaat seçimleri 1967 yılına kadar düzenli bir şekilde sürmüştür. ⁵³⁰ Yunan hükümeti tarafından cemaat seçimleri veya müftü seçimleri de Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde verilen siyasal haklardı. Hükümet gazetesinin 1/177...1953 sayılı nüshasında yayınlanmış cemaat seçimlerine ait 10 Temmuz 1953 tarihli kral iradesi şu şekildeydi: “Batı Trakya ile ilgili olarak ülke içindeki müslümanların geçici başmüftü ve müftüleriyle müslüman cemaatlerinin mülklerinin yönetimine dair 2345/1920 sayılı kanunun 12. maddesinin yürütme ve uygulanmasına dair. 16 Haziran -29 Temmuz 1949 tarihli kral iradesinin değiştirilmesi ve tammalanması ile 23/29 Eylül 1949 tarihli kral iradesindeki değişiklikler hakkındadır.” ⁵³¹ Cemaat seçimlerine ait yine hükümet gazetesinin 1/106- 1961 sayılı nüshadaki kral iradesinin yayınlanış 420 sayılı ve 27/30 Haziran 1951 tarihlidir. ⁵³² Görüldüğü gibi Batı Trakya’daki Türk azınlığa yönelik uygulamalarda genel anlamda Lozan Barış Antlaşmasının azınlıkların korunması ile ilgili III. Kısım 37-45. Maddelerine uygun hareket edilmiştir.

⁵²⁶ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 159

⁵²⁷ *a. g. e.*, s. 69

⁵²⁸ Baskın Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s. 155; Halit Eren, *a. g. e.*, s. 70

⁵²⁹ Baskın Oran, *Türk -Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s. 156

⁵³⁰ Baskın Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s. 156; Halit Eren, *a. g. e.*, s. 70

⁵³¹ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 81

⁵³² Halit Eren, *a. g. e.*, s. 82

5. 2. 3. 2. *Vatandaşlık Hakları Konusundaki Uygulamalar*

Yunanistan imzaladığı uluslararası antlaşmalarla Batı Trakya Türklerine kendi dilinde eğitim gibi birtakım haklar tanımayı taahhüt ederken, vatandaş olarak da diğer yunan vatandaşlarının yararlandığı tüm vatandaşlarının yararlandığı haklarını garanti etmektedir ki bu durum hen Lozan Barış Antlaşmasının azınlıkların korunması hükümleri hem de BM azınlık haklarının korunması hükümleri ile paralellik göstermektedir. Bu durumda gerek uluslar arası ve ikili anlaşmalarla ve gerekse bunların iç hukuka yansımış biçimleriyle bu hakların yunanistanda nasıl uygulandığının arkasından yalnızca bir yunan vatandaşları olmalarından gelen hakların Batı Trakya Müslüman Türk azınlığı açısından nasıl gerçekleştirildiğinin ele alınması gerekmektedir.

Batı Trakya'daki Türk Müslüman azınlığın vatandaşlık haklarını kullanmaları bakımından pratik hayatta uygulamalarda sorunlar çıkabilmiştir. Örneğin tarımla uğraşmalarına rağmen traktör kullanımda ehliyet verme konusunda sıkıntılar yaşatılmıştır. Aynı şekilde inşaat ve onarım ruhsatlarında da birtakım sorunlar yaşanmıştır. Vatandaşlık hakları konusunda endikkat çeken husus vatandaşlıktan çıkarma yasasıdır. 1955 tarihli ve 3370 sayılı Yunan vatandaşlık yasasının 19. maddesi şöyledir:

“Grek olmayan etnik kökenden bir kişi, geri dönme niyeti olmaksızın Yunanistandan ayrılırsa, bu kişinin Grek yurttaşlığını yitirdiğine hükmedilebilir. Bu hüküm yurtdışında doğmuş oturmakta olan Grek olmayan etnik kökenli kişilere de uygulanır. Ana babasından ikisi birden veya hayatta olanı yurttaşlığını yitirmiş olan reşit olmayan çocuklardan yurtdışında yaşayanlar da yurttaşlığını yitirmiş olarak ilan edilebilir. Yurttaşlık konseyinin aynı yönde alacağı karar dayanarak bu konularda içişleri bakanlığı karar verir.”⁵³³

Yani Yunan makamları yurtdışına giden bir azınlık mensubu hakkında vardıkları kaniya göre, kendisini resen yurttaşlıktan atabileceklerdi. Amaç, Batı Trakya azınlığının sayısını mümkün olduğu kadar azaltmaktır. Yunan hükümeti bunların yanı sıra lozandaki azınlık kavramının çerçesi ile de oynamalar yapmaya çalışmıştır. Nitekim 1043 sayılı ve 27. 12. 1954 tarihli Trakya Genel Valisine ait bir belge önem taşımaktadır. ve aynı makama ait A 202 sayılı, 5. 2. 1955 tarihli bir belge daha, zamanın Trakya Genel

⁵³³ Baskın Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s. 213; Halit Eren, *a. g. e.*, s. 95

Valisi G. Fessopulos, Yunan hükümet başkanının emriyle “Müslüman-müslümanca” deyimleri yerine “Türk-Türkçe” deyimlerinin kullanılmasını bütün Batı Trakya Müslüman Türk azınlığı kuruluşlarına tebliğ ediyor. Bu bildiriye uylmadığının ve Karacaoğlan köyü ilkokulundaki Müslüman ilkokulu levhasının Türk ilkokulu olarak değiştirilmediğinin tespit edilmesi üzerine de ilk tebliğin yayınlanmasından iki ay 9 gün sonra kesin bir emirle bütün tabelaların değiştirilmesini içeren bir tebliğ yayınlanıyor.⁵³⁴

5. 2. 3. 3. İktisadi Sorunlara Bakış

Batı Trakya Türklerinin mülkiyet hakları, aynen diğer konularda olduğu gibi yunan vatandaşı olmaktan doğan hakların dışında, gerek uluslararası ve gerekse ikili anlaşmalarla güvence altına alınmış bulunmaktadır. Lozan Barış Antlaşmasının 40. maddesine göre, Müslüman azınlık diğer Yunan vatandaşlarıyla hukuken ve fiilen aynı muamele ve haklardan yararlanabildiği gibi, 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesinin 16. maddesi de, “...mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların... mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmalarına hiçbir engel çıkartılmayacaktır. ” hükmünü getirmektedir.

Batı Trakya Türklerinin ekonomik olarak yaşayabilmesi için aşağı-yukarı tek önemli üretim aracı durumda bulunan toprağın daha Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan sahiplerinin elinden alınması durumu eğitim ve diğer konuların tersine, Türk-Yunan ilişkilerinin çok iyi olduğu dönemlerde bile duraksamadan sürüp gitmiş bir durumdur. Bu ilişkilerin sorunsuz denebilecek kadar iyi olduğu 1950-1960 döneminde azınlık basınına bakılacak olursa, kamulaştırma başta olmak üzere çeşitli yollarla Türklerin arazilerine sürekli olarak el konmaktadır. Örneğin Osman Nuri Fettahoğlu beyin çıkaradığı Trakya gazetesinde Mayıs 1952 de başlayan ve hemen hemen her sayı seri biçimde devam eden makalelerde dile getirilen yakınmalar hep arazi sorunları üzerinedir.⁵³⁵ Buna göre Trakya Türklerinin çok bağımlı bulunduğu toprakların sürekli kaybı dört alt başlık altında toplanabilir: Türk mallarının satın alınmasını özedirilmesi, kanunların ayrımcı biçimde uygulanması, kamulaştırmalar, arazi birleştirilmesi. Türk topraklarının elden çıkmasındaki en büyük rolü kamulaştırma almaktadır. Türkler atasında yaygın kanaat, kamulaştırmaların haklı bir sebebe veya ihtiyaca dayanmaksızın sırf Türk topraklarını azaltmak maksadıyla yapıldığı yolundadır. Kamulaştırmalar için

⁵³⁴ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 106

⁵³⁵ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 100-101

kullanılan birinci hukuki dayanak, topraksız çiftçi ve hayvan yetiştiricisinin yerleştirilmesi için yapılan kamulaştırmaya ilişkin 2185/1952 sayılı kanundur. Kanun, sahibi tarafından işlenen arazinin 500 dönümden, sahibi tarafından işletilmeyen arazinin de 250 dönümünden fazlasının kamulaştırılmasını ve mahkeme tarafından belirlenen kamulaştırma bedelinin üçte birinin 20 senede ifta edilecek % 6 faizli devlet bonusu biçiminde ödenmesini öngörmektedir. Türk yurttaşlarına ait büyük çiftlikler için geniş biçimde uygulanan bu kanun, Batı Trakya Türklerinin topraklarının kamulaştırılmasında da kullanılmış, fakat topraksız Türkler dağıtılan topraktan yararlanamamışlardır.⁵³⁶

Batı Trakya Türk köylüleri daha çok orta ve küçük mülkiyet sahibi olduklarından asıl önemli gözüken, kamulaştırmanın kamu ihtiyacı nedeniyle yapılmasıdır. Genellikle ileri sürülen sebep, Türk toprakları üzerinde askeri tesis, sanayi sitesi ve üniversite yapılacak olmasıdır. Örnek uygulamalara bakacak olursak 2536/1953 sayılı yasa “ sınır bölgelerindeki halkın kalkındırılması “ adlı bu yasa, Yunanistandan yasadışı biçimde göç eden, ayrıldıktan sonra da 3 yıl içinde yunan makamları ile ilişki kurmayan kişilerin taşınmazlarına el konulmasını önermektedir. Aynı şekilde ; 3958/1959 sayılı yasa ise; iskan yasasının bazı maddelerin değiştirilmesi ve tamamlanması için çıkartılan bu yasanın 13. maddesi sınır bölgelerindeki taşınmazlara el konulması ile ilgili olup ilke olarak, yasanın çıkmasından 5 yıl önce izinsiz ve pasaportsuz yurtdışına çıkmış kişilerin arazilerinin hazineye geçebileceği hükmünü getirmektedir.⁵³⁷

5. 2. 3. 4. Eğitim ve Kültür Hayatı

Batı Trakya Türkleri, 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşmasıyla İstanbul Rumlarına karışıklık mübadele harici tutulunca bir azınlık olarak eğitim –öğretim meseleleri de ilgili antlaşmanın azınlıkların korunması bölümünde, 37-45. maddeleri ile açıklanarak teminat altına alınmıştır. Batı Trakya Türklerinin eğitim konusunu incelerken isabetli hareket edebilmemiz için, her çeşit kanun ve kararnamenin üstünde olan Lozan Barış Antlaşmasının azınlıkların eğitimi ile ilgili maddeleriyle bunların gücünü belirten maddeleri öncelikle zikretmemiz yerinde olur. Batı Trakyan Türk azınlıklarını ilgilendiren söz konusu anlaşmanın 45. maddesi göz önünde bulundurularak 40. - 41. maddeler şöyledir:

⁵³⁶ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 101-103

⁵³⁷ Baskın Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s. 245

Madde 40: Müslüman ekalliyetlere mensup olan Yunan tebası hukuken ve fiilen diğer Yunan tebaya tatbik edilen aynı muamele ve teminattan müstefid olacaklardır. Bunlar bilhassa masrfları kendilerine ait olmak üzere her türlü müessesat-ı hayriye-i diniye ve içtimaiyyeyi, her türlü mektep vesair müessesat-ı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve mürakebe etmek ve buralarda kendi lisanlarını, serbestçe istimal ve ayin-i diniyyelerini serbestçe icra eylemek husularında müsavi hukuka malik olacaklardır.

Madde 41: Tedrisat-ı umumiye hususunda, Yunan hükümeti Müslüman tebanın mühim bir nispet dâhilinde mütemekkin oldukları şehirler ve kazalarda bu Yunan tebasının çocuklarının iptidai mekteplerde kendi lisanlarıyla tahsil etmelerini temin zımmında teshilat-ı münasibe ibraz edecektir. Bu hüküm Yunan hükümetinin mezkur mekteplerde Yunan lisanının tedrisini mecburi kılmasına mani olmayacaktır. Müslüman azınlıklara mensup Yunan tebasının mühim nispette mevcut oldukları şehirlerde veya kazalarda devlet bütçesi, belediye veya sair bütçeler tarafından terbiye, din ve emr-i hayr maksadıyla tahsisi edilen meblağdan bu azınlıklara de muhik bir hisse temin edilecektir. Meblağ-ı mekure alakadar müessasatın sahibi selahiyet mümessillerine ita edilecektir.

Yunanistan Lozan Barış Anlaşmasının Azınlıkların Korunması bölümünde 37 - 44. maddelerden doğan hiçbir kanun ve yönetmelik bu kanunlara aykırı uygulayamaz hükmüyle Batı Trakya Türk azınlığının hakkını yasal olarak korumakla hükümlüdür.

Buna göre örneğin, Lozan Barış Anlaşmasının ilgili maddeleri çerçevesinde, Batı Trakya Türklerinden çocuk velileri azınlık okulları müfettişliğine müracaat etmek suretiyle okul açabilirler ve bu durum da kanunla esasa bağlanmıştır.⁵³⁸ Türk okullarının çalıştırılması okul encümenlerinin yetkisi ve hizmetleri, öğrenci velilerinin yetkilerini düzenleyen Batı Trakya Müslüman azınlığının azınlık okullarına ilişkin 694/77 sayılı yasanın içeriği şöyledir. Bu kanunun birinci maddesinin birinci fıkrasının a bendinde ülkelerarası mütekabiliyet anlaşmalarının saklı tutulduğunu belirtilmektedir. Bununla Türkiye-Yunanistan arasında imzalanan Kültür Anlaşmasının öngördüğü karma kültür komisyonlarının Ankara ve Atina protokolleri de azınlık eğitimini en detaylı şekilde ele almışlardır.⁵³⁹

⁵³⁸ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 132

⁵³⁹ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 133

Türkiye ile Yunanistan arasında özellikle 1950'lerin başında görülen dostluk havası eğitim alanına da yansımış ve taraflar 20 Nisan 1951 de bir Kültür Anlaşması imzalamışlardır. İki tarafın da birbirine çeşitli burslar vermelerini, ilişkileri arttırmalarını, okul kitaplarındaki yanlışlıkları düzeltmelerini karar bağlayan anlaşma, bir daimi muhtelit komisyon kurulmasını da öngörmektedir. Bu karma komisyon iki ülkede sırasıyla toplanacak ve anlaşmanın uygulanmasına ilişkin ayrıntılı öneriler getirecektir. Nitekim iki ülke azınlıklarının eğitimi için *kontenjan öğretmenleri* görevlendirilmiştir. Geçici olarak Türkiye'den görevlendirilen Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları bu öğretmenler eğitimin niteliğinin yükselmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.⁵⁴⁰

Türkiye'de DP'in iktidarda olduğu 1952 yılında Batı Trakya'daki Türk azınlıklar ilk lisesine kavuşmuştur. Türk-Yunan ilişkilerini en iyi dönemini yaşadığı 1950'lerin başında Celal Bayar Lisesi adıyla gümülcinede Türk azınlık okulu açılmıştır. Aynı tarihlerde dönemin Batı Trakya gazetelerinde köylerde okul yapıldığına ve onarıldığına ilişkin haberlere sık sık rastlanmıştır. Daha ilginç Türkiye Cumhuriyeti, Gümülcine Başkonsoloslukundaki bu yapılara, onarımlara ve Türk cemaatlerine resmen para yardımında bulunmuştur. Batı Trakyalı öğretmenlerin Türkiye'de mesleki kurs görmeleri, gene Batı Trakyalı öğrencilerin Türkiye'deki ilköğretmen okullarında parasız yatılı okutulmaları *formasyonlu öğretmenler* haline getirilmeleri hep bu dönemde olmuştur. Belki daha da ilginç, 1954 yılında çıkarılan ve Batı Trakyalılar tarafından *Mareşal Papagos Kanunu* diye anılan 3065/1954 sayılı yasadır. Bu yasa Yunanistanda ilk kez olarak *Türk İlkokulları* deyimini kullanmıştır. İki devlet arasındaki bu dostça ilişkileri, Türkiye'de 1955 yılında patlak veren ve Türk yakın tarihinin en üzücü sayfalarından birini oluşturan 6-7 Eylül 1955 olayları bile bozamamıştır. Bununla birlikte, 1950'lerin sonlarına doğru, özellikle Türk adının kullanılması konusunda Batı Trakya Türkçe gazetelerinde yakınmaların başladığını görüyoruz. Mühürlerinde ve resmi evrak başlıklarında Türk okulu deyimini bulduğu halde, birtakım müfettişler azınlık okullarına yazdıkları resmi yazılarda tekrar Müslüman okulu deyimini kullanmaya başlamışlardı.⁵⁴¹

Batı Trakya Türklerinin eğitim-öğretim durumunu ilk ve ortaöğretim kategorisinde değerlendirmek yerinde olur.

⁵⁴⁰ Baskın Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s. 119-120

⁵⁴¹ Baskın Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s. 120-121

5. 2. 4. Batı Trakya'daki Eğitim-Öğretim Kurumları

Lozan Barış Antlaşmasının haklarından doğan uygulamalar azınlık okullarının çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere Türk ve Yunan hükümetleri tarafından özel organizasyonlar kurulmuştur. Belirli sayıda öğretmenin Yunanistan'dan gelip, İstanbul'daki Rum öğrencilerine ders vermesine de izin verilmişti ki, aynı şekilde DP hükümeti de Batı Trakya'daki Türk azınlığın okullarının desteklenmesi için Türk öğretmenleri gönderebilecekti. Okullara gerekli ders malzemesinin sağlanması da ilgili hükümetler tarafından kabul edilmiş; Milli Eğitim Bakanlığının onayı ile Rum azınlık okullarına Yunanistandan dergi ve kitaplar gönderilmişti. Dahası her iki hükümet söz konusu azınlıkları maddi olarak da destekleme kararı almışlardır.⁵⁴²

5. 2. 4. 1. İlköğretim

Batı Trakya Türklerinin İlkokulları Yunan Parlamentosunun 9 Ekim 1954 tarihinde kabul ettiği 3065 sayılı kanuna göre yönetilir.⁵⁴³ 3065 sayılı kanun, 13 maddeden ibarettir. Maddelerde, Türk okullarının kuruluş, işleyiş, müfredat ve yönetmelikler, yönetim kadrosu, cezai hükümler ayrıntılı olarak belirtilmiştir. 3065 sayılı kanun hükümleri uyarınca, bir Türk ilkokulunun kuruluş ve işleyiş tarzı şöyledir: Okul çağında çocukları bulunan, azınlık hakkına sahip her Yunan vatandaşı, en az onbeş imza ile, valilik makamına başvurarak, mahalle ve köyünde ilkokul açılmasını isteyebilir. Valilik azınlık okulları müdürünün görüşünü aldıktan sonra, adı geçen yere okul açma izni verip vermemede serbesttir. Eğer okul açılmasına izin verilmişse, bütün ödenekler çocuk velilerine ait olmak üzere, derhal üç kişilik encümen seçilir. Encümenler gereken formaliteleri tamamladıktan sonra, okul fiilen açılmış olur. Okulun eğitim işleri, bakımı, Türk öğretmenlerinin seçimi gibi hususlar, encümenlerin başlıca görevlerini teşkil eder. Okul encümenleri arasına, herhengibir yönetim birliği veya anlaşma olmayıp, her encümen, Yunan makamlarının denetimi altında, başalıbaşına çalışma yatkısına sahiptir. Encümenleri, okul aile birliği değil, Yunan makamları seçer. Azınlık okullarında, yeteri kadar Rum öğretmen bulundurulur. Encümenleri, öğretmenlerin tayin veya denetim hakkı yoktur. Öğretmenler, encümenlerin teklifi ve azınlık okulları müdürünün tasdiki ile tayin edilirler. Valilik, azınlık okullarında çalışan

⁵⁴² Dilek Güven, a. g. e., s. 156

⁵⁴³ Adil Özgüç, *Batı Trakya Türkleri*, Kutluğ Yayıncılık, İstanbul 1974, s. 96

Türk öğretmenleri, her an geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştırma yetkisine sahiptir. Zira Türk öğretmenleri, memur değil ücretli durumundadır.⁵⁴⁴

Azınlık okulları, Türk eğitim sistemine göre değil, Yunan eğitim sistemine göre eğitim yapmaya mecburdurlar. Okul giderleri, azınlıklar tarafından; Rum öğretmenlerinin maaşı ise, Yunan devlet bütçesinde karşılanır. Batı Trakya azınlık ilköğretimlerine öğretmen tayin edilecek adaylarda, herhangi bir formasyon aranmamakla birlikte; yine de birtakım formaliteler yerine getirilir. Aday öğretmenler, encümenlerin isteği ve azınlık okulları müdürünün tasdiki ile tayin edilirler.⁵⁴⁵

5. 2. 4. 2. Ortaöğretim

Batı Trakya’da ortaöğretim, 1952 yılında açılan Celal Bayar Lisesi ile başlar.⁵⁴⁶ 1912 yılında savaşlar dolayısıyla kapatılan azınlık kültür yuvaları, aradan kırk yıl geçtikten sonra, bu tarihte ancak açılabilmiştir. Bu durum Lozan Barış Antlaşmasının azınlıkların korunmasını ilgilendiren 45. maddesine aykırı bir durumdur. Ancak bu olumsuzluk Türkiye Cumhuriyeti’nde DP iktidarı döneminde Türk-Yunan ilişkilerinin bahar havası yaşaması ile aşılabilmektedir. Bu lise Yunan parlamentosunun 22 Temmuz 1952 tarihinde kabul ettiği bir kanunla açılmıştır. Kanun 9 maddeden ibaret olup şu hükümleri kapsamaktadır:

“Gümülcine il merkezinde, Celal Bayar Lisesi adıyla açılan azınlık lisesi devletin diğer liseleriyle, her yönden eşit bir eğitim statüsüne tabidir. Lisede, eski Yunan edebiyatı, yeni Yunan edebiyatı, tarih, coğrafya Rumca ve Rum öğretmenler tarafından; diğer bütün dersler ise, Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından okutulacaktır. Okulun yönetim ve giderleri, okul encümeni tarafından sağlanır. Okul müdürlüğünü; Türk soyundan gelen Yunan uyruklu bir öğretmen deruhte eder. Okul, orta ve lise olmak üzere iki devrelidir.”⁵⁴⁷

Lise 1952-1960 arası Celal Bayar ismiyle eğitim-öğretim verdi. Türkiye’de 1960 yılına kadar bu isimle anılan lise, Türkiye’de vukubulan ihtilala hareketi üzerine, *Gümülcine Lisesi* adını aldı. Fakat kısa bir süre sonra bu isim de beğenilmeyerek, liseye Müslüman ortaokul ve lisesi adı verilmiştir. Lise binası uzaktan dış görünüşü ile ihtişamlı görünürken iç düzenlemesi açısından yetersizdir. Türkiye’nin büyük

⁵⁴⁴ Adil Özgüç, *a. g. e.*, s. 96-98

⁵⁴⁵ Adil Özgüç, *a. g. e.*, s. 97-98

⁵⁴⁶ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 146; Adil Özgüç, *a. g. e.*, s. 102; Baskın Oran, *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s. 145

⁵⁴⁷ Halit Eren, *a. g. e.*, s. 146-147 ; Adil Özgüç, *a. g. e.*, s. 103

yardımlarıyla geç açılan okula ihtiyaçlar fazla görülerek yapılmamıştır. Örneğin İstanbul Rum azınlığının bir tek Zappion Lisesinin yüz dersanesinin bulunduğunu, laboratuvar, kütüphane, spor salonlarının son derece modern ve faal bir şekilde çalıştığını söylersek, bizim azınlık lisesinin büyüklük ve ihtişamı daha iyi anlaşılır. ⁵⁴⁸

Gümülcine azınlık lisesinde, başlangıçtan beri Türkçe dersleri, Türkiye’den gönderilen öğretmenler tarafından okutulmaktadır. Yunan Hükümeti, Batı Trakyalı Türklere, içlerinde öğretmenlik formasyonuna sahip yüksek tahsilli kimse bulunmadığı gerekçesi ile görev vermiyor. Türkiye üniversite ve yüksek okul diplomaları, Yunanistan’da geçerli değildir. Bu sebeple okul kuruluş kanununun Türk müdür tayini ile ilgili altıncı maddesi de işletilmiyordu. İlk günden beri okulun yönetimi Rumların elinde bulunuyor. ⁵⁴⁹ Azınlık okullarında Batı Trakyadaki Müslüman cemaatler için medrese eğitiminin öneminden bahsedilmektedir.. Ancak 1920 yılından bu yana, cemaatlerle ilgili çıkarılan kanun ve emirnamelerde, müftülüklerde olduğu gibi tam olarak uygulanamamış; cemaatler çok kere kanun dışı keyfi bir tahakküme terkedilmiştir. Kanun metinlerinde açıkça belirtilen, cemaat idarelerinin seçimle işbaşına gelme keyfiyeti, 1950 yılına kadar Batı Trakya’nın hiçbir bölgesinde uygulanamamıştır. 1950 yılına kadar cemaat yönetim kurulları tayinle işbaşına gelirken, bu tarihte Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesi üzerine kanun maddesi işletildi ve cemaatler seçimle göreve başladı. ⁵⁵⁰

5.2.5. Batı Trakya’da Basın - Yayın Hayatı

Batı Trakya’daki yayın faaliyetleri Lozan Barış Antlaşmasından beri devam etmektedir. Yayın daha çok süreli yayınlar şeklinde ortaya çıkmıştır. Kitap türü yayınlar sözlükler ve cemaat okulları için basılmış bazı ders kitapları ile bazı şiir kitapları şeklindedir ve çok azdır. Batı Trakya’daki Türkçe basın iki önemli özellik arz etmektedir. Türkiye’deki 1928 Harf İnkılâbından sonra Batı Trakya’da bu inkılabın bazı bölgelerde kabul görmesi ve diğer bazı bölgeler ve çevrelerde kabul görmememesi sorun oluşturmuştur.

Batı Trakya’da yayınlanan Türkçe periyodik basım genellikle bir kısım haftalık ve onbeş günlük gazeteler, diğer bir kısım ise aylık mecmualar şeklindedir. süreli

⁵⁴⁸ Adil Özgüç, *a. g. e.*, s. 103-104

⁵⁴⁹ Adil Özgüç, *a. g. e.*, s. 104

⁵⁵⁰ Adil Özgüç, *a. g. e.*, s. 158-159

yayınlar dışındaki neşriyat azdır. Batı Trakya’da yayınlanan Türkçe süreli yayınların büyük bir kısmının kendilerine ait hurufatı bulunmakta idi. Ancak baskı, dışarıda değişik Rum matbaalarında yapılmaktaydı. 1959 yılında Türk Hükümetinin Gümülcine Türk Cemaatine 50X70cm. ebadında küçük bir matbaa hediye etmesi Türklere kendi matbaalarını kurma imkanı sağlamıştır.

Neşriyatta 1950-1960 yılları arasında Batı Trakya’da Türk Müslüman azınlıklara ait bazı basın yayın organlarına şunları örnek verebiliriz: 3 Kasım 1952 yılında yayın hayatına başlayan hakyol gazetesi, 31 Ocak 1957 de yayın hayatına başlayan sebat gazetesi, 1 Şubat 1957 tarihinde Gümülcine’de çıkan akın gazetesi, 1958de yine Gümülcine’de yayın yapan muhafazakâr⁵⁵¹

⁵⁵¹ Halit Eren, *a. g. e.* s. 149-156

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni temsil eden Cumhuriyet Hükümetleri, Lozan Barış Antlaşmasında yer alan III. Kısım Azınlıkların Korunması 37-45. maddeleri çerçesindeki yasal düzenlemelere genel anlamda intibak sağlamışlardır. Ancak, pratikte azınlıklara yönelik uygulamalarında kimi zaman farklılıklar ortaya çıkabilmiştir. Lozan Barış Antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra Tek Parti yönetimi olarak ülkeyi uzun süre yöneten CHP iktidarı döneminde azınlıklara yönelik 1934 Trakya Olayları, 1942 Varlık Vergisi gibi kimi uygulamalar pratik hayattaki bu sorunlara somut örnek olarak gösterilebilir.

DP iktidarının on yıllık dönemi boyunca genel anlamda azınlıklar en rahat ve huzurlu hayatlarını yaşadılar. Hatta çok partili hayatla başlayan Varlık Vergisi tartışmaları ve zararların geri ödenmesi konusunda DP'ye güvendiklerini defalarca dile getirmişlerdir. DP'in 1950 ilkbaharındaki seçim zaferi üzerine azınlıklar, yeni iktidarın liberal politikasının ülkenin azınlıklarına karşı demokratik bir tutumu da beraberinde getireceğini ummuşlardır.

Adnan Menderes Başbakanlığındaki DP iktidarı azınlık vakıfları düzenlemelerine önem vermiş ve bu çerçevede TBMM'den karar çıkartılmıştı. Eğitim ve kültür alanında okul açma ve tamir gibi konularda azınlık okullarına karşı olumlu uygulamalarda bulunan DP iktidarı, azınlık okullarına öğretmen atamalarına önem vermiş, azınlık okullarına atanacak öğretmenlerin milli hassasiyetlerin yanısıra uyumlu bir çizgide olmasını istemiştir. Ayrıca, azınlık okullarıyla ilgili akademik ve idari düzeyde sınırlandırmaların ortadan kaldırılması, Yunan ve Türk hükümetlerinin ülkelerindeki azınlıkların hakları konusunda özen göstermesi özellikle de söz konusu azınlıkları maddi olarak desteklemeleri önemli gelişmelerdi. Patrikhane ve hahambaşılıkla cumhuriyet tarihinde ilişkilerin en iyi olduğu dönem yine DP iktidarı dönemi olmuştur. Rum Patriği Athenagoras ile ilişkilerin çok iyi olması, hatta bu dönemde Adnan Menderes'in bizzat Fener Rum Patrikhanesini ziyareti, Celal Bayar'ın Amerika'daki Ermeni Diasporası ile iyi ilişkilerde bulunması, patrik ve hahambaşı seçimlerinde de iktidarın gerçekten pratik düşünerek nizamnameler çerçevesinde tek

parti döneminden beri çözümlenemeyen bu konuyu halletmiş olması, DP iktidarının azınlıklara karşı güven telkin edici politikasının göstergesi olmuştur.

DP iktidarı dönemindeki azınlıklara yönelik en önemli gelişmelerden birisi, tez çalışmasında detaylı bir şekilde anlatmaya çalışılan 6-7 Eylül 1955 Olayları olmuştur. 6-7 Eylül Olayları Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıkları olumsuz etkilemiştir. Bunda ihmalkârlıkların da etkisi vardı. Ancak on yıllık iktidarı boyunca yaptığı bütün icraatlarda özel birimler tarafından kontrol edilen DP yönetime karşı, PTT’de özel dinleme birimi bile kurulması bu olaylarda ve uygulamalarda DP’in isteği dışında olayların gelişebildiğini göstermektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen azınlıklar, DP iktidarına karşı sırt çevirmediler hatta olaylardan sonra en yakın 1957 seçimlerinde bu partiden milletvekili dahi olmuşlardır. Azınlıklar genel anlamda 1957 seçimlerinde tercihlerini DP’den yana kullanmışlardır.

DP iktidarı içte Lozan Barış Antlaşmasında kaynaklanan yasal hakları kendi vatandaşları olan gayrimüslim azınlıklara tanıırken yine Lozan Barış Antlaşmasında azınlıkların korunması bölümünde 45. madde çerçevesinde özellikle Batı Trakya’da azınlık olanların durumu ile de bizzat ilgilenecek oradaki Türk Müslüman azınlığın her türlü haklarının sağlanması konusunda çaba sarfetmiş ve Yunanistanla ilişkileri üst düzeyde tutmuştur. Bunları yaparken hem içte hem de dışta azınlıkların haklarının korunması hususunda uygulamaların uluslararası nitelikteki BM kararlarına ve Lozan Barış Antlaşmasına uygun olmasına özen göstermiştir.

DP iktidarı 1955’ten itibaren gazetecilere yaklaşım tarzındaki yanlışlığı, İspat Kanununun çıkarılması, Tahkikat Komisyonlarının kurulması, Kıbrıs Sorununun baş ağrıtır hale dönüşmesi, ABD ile ilişkilerin gerilmesi, ordu ile problemlerin yaşanması yüzünden çok yıprandı. Daha da önemlisi CHP’nin de saldırgan muhalefeti hatta orduyu bir nevi ihtilale davet etmesi, hem azınlıklar açısından hem de Türkiye Cumhuriyeti açısından oluşan bireysel özgürlüklerin, demokrasinin dumura uğramasına neden olan 27 Mayıs Hükümet Darbesi ile bu dönem sona erdirilmiştir. Böylece DP kapatılmış ve üyeleri Yassıada’da yargılanırken Türkiye ilk kez bir Başbakanını idam ederek saygınlığından çok şey kaybetmiştir.

KAYNAKÇA

1-RESMÎ YAYINLAR

Düstur, 3. Tertip, C IX

Düstur, 3. Tertip, C XVI

Düstur, 3. Tertip, C XXIV

Düstur, 3. Tertip, C XXX

Düstur, 3. Tertip, C XXXII

Düstur, 3. Tertip, C XXXIII

Düstur, 3. Tertip, C XXXV

Düstur, 3. Tertip, C XXXVI

Düstur, 3. Tertip, C XXXVII

Resmi Gazete, 27 Mayıs 1955, Sayı: 9013

Resmi Gazete, 17 Ocak 1956, Sayı: 9209

Resmi Gazete, 16 Haziran 1956, Sayı: 9334

Resmi Gazete, 10 Temmuz 1956, Sayı: 9354

Resmi Gazete, 29 Ağustos 1956, Sayı: 9394

Resmi Gazete, 16 Ekim 1956, Sayı: 9434

Resmi Gazete, 19 Şubat 1958, Sayı: 9838

Resmi Gazete, 11 Haziran 1958, s.19505

Resmi Gazete, 17 Temmuz 1958, Sayı: 995

Sicilli Kavanini, C XXXII, 1951

Sicilli Kavanin, C XXXIII, 1952

Sicilli Kavanin, C XXXIV, 1953

Sicilli Kavanin, C XXXVI, 1955

Sicilli Kavanin, C XXXVII, 1956

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, C VII, İçtima: 1, (Sıra Sayısı: 299)

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, C VII, İçtima: 1, (80'nci inikat-12 Eylül 1955)

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, C VIII , İçtima : 2, (16 Aralık 1955 - 15. inikat)

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, C VIII , İçtima : 2 , (23 Aralık 1955 - 18. inikat)

Tebliğler Dergisi, 26 Haziran 1950, C XIII, Sayı: 596, s.1

Tebliğler Dergisi, 10 Kasım 1952, C XV,Sayı: 720,s.1
Tebliğler Dergisi, 11 Haziran 1956, C XIX,Sayı: 907,s.1
Tebliğler Dergisi, 3 Eylül 1956, C XIX,Sayı: 919,s.1

2- KİTAP VE MAKALELER

AHMAD Feroz, Ahmad Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976

AKAR Rıdvan, *Aşkale Yolcuları*, Belge Yayınları, İstanbul 2000

AKAR Rıdvan, *Varlık Vergisi Kanunu Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul 1992

AKTAN Gündüz, “Hukukta Soykırım ve Ermeni Olayları”, *Popüler Tarih*, Temmuz 2003, Sayı: 35

AKTAR Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000

ALBAYRAK Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004

ANDRIANOPLU, Konstantina, “İstanbul Rum Basınının Tepkisi ve 6-7 Eylül Olayları” *Tarih ve Toplum*, Temmuz 2003, C XXXX, Sayı:235

ASLAN Ali ,*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Rum Basını*, Truva Yay. ,İstanbul 2005

ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1997

ASAL Talat, *Güneş Batmadı Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada*, Selis Kitapları, İstanbul 2003

ATEŞ Nevin Yurdsever “Lozan’dan Kıbrıs Cumhuriyetine...” *Karizma*, Nisan-Mayıs-Haziran 2004, Sayı: 18

- BALCIOĞLU Mustafa, “ Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002
- BALİ Rifat N., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003
- BALİ Rifat N., “Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar” *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, Sayı: 165
- BALİ Rifat N., “1930 Yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka’nın Azınlık Adayları”, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1997, Sayı:167
- BARLAS Mehmet, *Rüzgar Gibi Geçti*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 2005
- BENLİSOY Stefo, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Yunan Yakınlaşması Kral ve Kraliçenin Türkiye’ye Ziyareti” *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81
- BERK Bekir, *Patrikhane ve Kıbrıs*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1962
- BEYOĞLU Süleyman, “1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar (hz. Erhan Afyoncu)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001
- BİLSEL Cemil, *Lozan*, C II, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998
- BOZDAĞ İsmet, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Yayıncılık, İstanbul 1975
- BOZKURT Gülnihal , *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989
- BÖLÜKBAŞI Süha, “Türkiye ve İsrail : Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa” *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi, Kimlik, Demokrasi, Güvenlik (Derleyenler: Şaban H.Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen)*, Liberte Yayınları, Ankara 2001
- BURÇAK Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurol Matbaası, Ankara 1998
- BÜYÜKKARCI Süleyman, *Türkiye’de Ermeni Okulları*, Yelken Yayınları, Konya 2003

- BÜYÜKKARCI Süleyman, *Türkiye’de Rum Okulları*, Yelken Yayınları, Konya 2003
- CEBESoy Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, C I, Temel Yayıncılık, İstanbul 2002
- CERRAHOĞLU Piraye Bigat, *Demokrat Parti Masalı*, Ad Yayıncılık, İstanbul 1996
- CUMHURİYETİN 75 YILI (1954-1978), C II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998
- CUMHURİYETİN 50.YILINDA MİLLİ EĞİTİMİMİZ, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973
- CUMHURİYET ANSİKLOPEDİSİ (1923-2000), “Rum Azınlığa Yönelik 6-7 Eylül Terörü”, C II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002
- ÇAVDAR Tevfik , *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950–1995)*, İmge Kitabevi, Ankara 2000,s.56
- ÇARK Y., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, Yeni Matbaa, İstanbul 1953
- ÇELİK Jaklin, “6-7 Eylül 1955, Kumkapı”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81
- DABAĞYAN Levon Panos, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005
- DEMİREL Ahmet, “50.Yıldönümünde 1950 Seçimleri”, *Tarih ve Toplum*, Mayıs 2000 Sayı:197
- DEMİRER Mehmet Arif, *6 Eylül 1955 Yassıada 6/7 Eylül Davası*, İstanbul 1995
- DİLİPAK Abdurrahman, *Menderes Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1990
- DOSDOĞRU Hulusi, *6/7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993
- DÜNDAR Fuat, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)* İletişim Yayınları, İstanbul 2001
- ENGİN Vahdettin,“Sultan II.Abdülhamid’e Düzenlenen Ermeni Suikasti ve Bu Sebeple Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz”, *Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar (h/z. Erhan Afyoncu)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001
- EREN Halit, *Batı Trakya Türkleri*, Rebel Basım Yayıncılık, İstanbul 1997

- ERGÜN Ömer, “Lozandaki Azınlık Anlayışı ve Süryaniler” *Süryaniler ve Süryanilik*, (hızl. Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), II.Kitap, Orient Yayınları, Ankara 2005
- EROĞUL Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1991
- ERTUĞRUL Halit, *Azınlık ve Yabancı Okulları. Türk Toplumuna Etkileri*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1998
- ERYILMAZ Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teba'nın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990
- ERYILMAZ Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992
- FERSOY Orhan Cemal, *Bir Devre Adım Veren Başbakan Adnan Menderes*, Hun Yayınları, İstanbul 1978
- GÜLER Ali, *Rakamlarla Türkiye’de Azınlıklar*, Berikan Yakın Tarihi Serisi, Ankara 2005
- GÜLER Ali, *XX.Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye’deki Gayrimüslimler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996
- GÜNEŞ Muharrem, GÜNEŞ Hasan, *Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, Anı Yayıncılık, Ankara 2003
- GÜVEN Dilek, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yay., İstanbul 2005
- GÜVEN Dilek, “*Türk Milliyetçiliği ve Homojenleştirme Politikası 6-7 Eylül Olayları ve Failer*”, Toplumsal Tarih, Eylül 2005, Sayı:141
- HALAÇOĞLU Yusuf , *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yay., İstanbul 2004
- HALE William (çev. Petek Demir), *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003
- HATİPOĞLU Murat, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997
- İCRA Baside, *Demokrat Parti Tüzük ve Programı, Demirkırat Alfabesi*, (y.y.) , Ankara 1992

- KAÇMAZOĞLU H. Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul 1988
- KARACA Ekin, “6-7 Eylül Olayları ve Türk Basınının Tavrı”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 2005, Sayı:142
- KARAKOYUNLU Yılmaz, “Beyoğlu’nda Nümayişten Yağmaya”, *Popüler Tarih*, Eylül 2000, Sayı:4
- KARAKOYUNLU Yılmaz, “Papazlar Sünnet Edildi”, *Sabah*, 6 Eylül 2000
- KAYA Önder, *Tanzimattan Lozan’a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004
- KILIÇDERE Arzu, “İzmir’de 6-7 Eylül Olayları” *Toplumsal Tarih*, Şubat 2000, Sayı:74
- KOCABAŞOĞLU Uygur, “6-7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı: 81
- KOÇAK Cemil, “Siyasal Tarih 1923-1950”, *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C I, Milliyet Yayınları, İstanbul 2005
- KÖKER Osman, “İstanbul’u Sarsan Gece” İçin Basın Ne Yazdı? 6-7 Eylül Notları”, *İstanbul Dergisi*, 1997, Sayı: 20
- KÜRKÇÜOĞLU Feza, “Yassıada Duruşmaları Hayat Dergisi Aktarıyor 6-7 Eylül’den Yargılandılar”, *Popüler Tarih*, Eylül 2005, Sayı: 61
- LEVI Avner, (hzl. Rıfat N.Bali), *Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler Hukuki ve Siyasi Durumları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992
- LEWIS Bernard (çev. Metin Kıratlı), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991
- MACAR Elçin, *Cumhuriyet Dönemi İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003
- MANGO Andrew, (Çev. Füsün Daruker) *Türkiye ve Türkler (1938’den Günümüze)* Remzi Kitabevi, İstanbul 2005
- MERAY Seha, *Lozan Konferansı, Konferanstaki Görüşmelerin Tutanakları ve Belgeler, Konferansta İmzalanan Senetler*, C II, İkinci Takım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1973

- MERAY Seha, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*, C I , Birinci Takım, İkinci Kitap, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970
- MERAY Seha, *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*, C II, İkinci Takım, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları (Cumhuriyetin 50. Yılı),No:18,Ankara 1973
- MERCAN Faruk, “Bombacı da MİT Elemanı da Değildim” *Aksiyon*, 8 Eylül 2003, Sayı: 457
- NESİN Aziz, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, Adam Yayınları, İstanbul 1990
- OKUTAN Çağatay M., *Bozkurttan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004
- OKUTAN Çağatay M., *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004
- ORAN Baskın,*Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*,Bilgi Yayınevi,İstanbul 1986
- ORAN Baskın, *Türkiye'deki Azınlıklar Kavramları, Teori Lozan, İç Mevzuat, İçtihat Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004
- ORTAYLI İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet” *Tanzimattan Cumhuriyete, Türkiye Ansiklopedisi*,C IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985
- ORUÇ Zülküf, *Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği*, Pınar Yayınları, İstanbul 2005
- ÖZEL Sabahattin, “Ermenilerin ve Yabancıların Gözüyle Türk-Ermeni Sorununa Bir Bakış” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* ,T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, No:4403, Yıl:2003, Sayı:3
- ÖZEL Sabahattin, *Millet-i Sadıka Ermeniler*, Tasam Yayınları, İstanbul 2005
- ÖZGEN Mahmut İhsan, *Devlet Adamlığı ve Devlet Yönetiminde Esaslar*, İnsanlık Vakfı Yayınları-1, İstanbul 1998
- ÖZGEN Mahmut İhsan, *Türkiye'de Şiddet Hareketleri Kaynakları ve Hedefleri*, Yeni Forum Yayınları, İstanbul 1989

- ÖZGEN Mahmut İhsan, *TKP ve Organize Gençlik Hareketleri*, 14 Mayıs Vakfı Yayınları, İstanbul 1982
- ÖZGEN Mahmut İhsan “Olaylar Gün Işığında Atatürk’ün Meşru Savunma Mücadelesi ve Sömürgeci Güçler”, *Maya*, Aralık 2008,sayı:250
- ÖZGÜÇ Adil,*Batı Trakya Türkleri*,Kutluğ Yayıncılık, İstanbul 1974
- ÖZTÜRK Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM-X Dönem (1950-1954) C VII* (Özgeçmiş) T.B.M.M. Vakfı, Ankara 1998
- ÖZTÜRK Kazım, *Türk Parlamento Tarihi T.B.M.M.-XI. Dönem (1954-1957) C II* (Özgeçmiş) T.B.M.M. Vakfı, Ankara 2000
- ÖZYILDIZ İnan, “Kıbrıs Sorununun Gelişmesi Bağlamında 6-7 Eylül Olayları”, *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986, Sayı:33
- ÖZYILMAZ Emre, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2000
- REYNA Yuda, ZONANO Ester Moreno, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 2003
- SEYFELİ Canan, *İstanbul Ermeni Patrikliği (Kuruluşu ve Tarihten Günümüze İdare Yapısı)*, Aziz Andaç Yayınları, İstanbul 2005
- SOFUOĞLU Adnan, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*,Turan Yayınları, İstanbul 1996
- SOYSAL İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983
- SOYSAL İsmail, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1997
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, Der Yayınları, İstanbul 2000
- SUBAŞI Tevfik, *Bir Arpa Boyu 27 Mayıs 1960 İhtilalinin Gizli Tarihi*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2004
- ŞARMAN Kansu , “6-7 Eylül Olayları da Onların Üstüne Yıkıldı, Komünistler Yapmıştır, 6/7 Eylül Dosyası” *Popüler Tarih*, Eylül 2000, Sayı:4

- TANSEL Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991
- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ALBÜMÜ (23 NİSAN 1920-20 EKİM 1991), TBMM Basımevi, Ankara 1994
- TEKELİ İlhan, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C III, İletişim Yayınları, İstanbul, (t.y)
- TOKER Metin , *İsmet Paşa'yla On Yıl*, C 1 (1954-1957), Milliyet Yay., Ankara 1965
- TOPRAK Zafer, “1934 Trakya olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 1992, Sayı:108
- TUNAYA Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş Yayıncılık, İstanbul 1952
- TOPUZ Hıfzı, “6-7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşanın Yasakları”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2000, Sayı:81
- UYAR Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları Yayın Grubu, İstanbul 1998
- ÜRER Levent, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yayınları, İstanbul 2003
- VAHAPOĞLU Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetim Açısından)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990
- VOLKAN Namık D. - Hzkowitz, Norman (çev. Banu Büyükkal), *Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komşular*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2002
- VÂ-NÛ, “İsrail Başbakanının Türkiye'ye Mesajı”, *Akşam*, 8 Mayıs 1952
- YEŞİLYURT Süleyman, *Bayar Gerçeği*, Ankara 1997
- YEŞİLYURT Süleyman, *Ermeni Yahudi Rum Asıllı Milletvekilleri*, Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2005
- YEŞİLYURT Süleyman, *Atatürk'ten Bugüne Bilinmeyen Yönleriyle Türk Hristiyanların Patrikhanesi*, Ankara 1995
- YETKİN Çetin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, Afa Yayınları, İstanbul 1992

YILDIRIM Uğur, *Dünden Bugüne Patrikhane*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004

YURTSEVER Cezmi, “Ermeni Problemlerinin Analizi Tarih ve Fiyaskolar ve Maraş Gerçeği” *Kahramanmaraş I.Kurtuluş Sempozyumu*, Ankara 1987

ZİLELİ Gün, *Yarılma (1954-1972)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002

3- SÜRELİ YAYINLAR

A-GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

İstanbul Ekspres

Sabah

Son Posta

Tan

Ulus

Vakit

Vatan

Zaman

Zafer

B-DERGİLER

Aksiyon

İstanbul Dergisi

Karizma

Maya

Popüler Tarih

Sebilürreşad

Tarih ve Toplum

Toplumsal Tarih

**dergi ve gazetelerin bazı sayıları taranmıştır.*

4- TEZLER

AKIN Fatih, *Türkiye’de Azınlık Politikaları (6-7 Eylül Olayları)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999

BİLEYDİ Malike, *İsrail Devletinin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2000)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005

ÖZGEN Mahmut İhsan, *Ermeni Meselesine Sosyo-Politik Yaklaşım*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1985

TOKAN Feryade, *İstanbul’daki Azınlık Gazetelerinin Yerel Gazeteciliğin Gelişimine Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005

ULU Cafer, *Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Kültürel Açından Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004

YÜCEL Özlem, *Lozan Barış Antlaşması Işığında Türkiye’nin Azınlıkların Korunmasıyla İlgili Meseleleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992

T.B.M.M. KARARLARI

Vakıflar Kanununun 44. maddesinin tefsirine lüzum ve mahal olmadığına dair

Karar No : 1972

2762 sayılı Vakıflar Kanununun 44. maddesinin tefsirine lüzum ve mahal olmadığına dair Adliye Encümenince hazırlanan aşağıdaki mazbata Umumi Heyetin 2 Temmuz 1956 tarihli inikadında kabul edilmiştir.

Yüksek Reisliğe

2762 sayılı Vakıflar Kanununun 44. maddesinin tefsiri hakkında Başvekaletin 24 Aralık 1955 tarih ve 3/121-4375 sayılı tezkeresi ve ekleri ile bu bapta Maliye ve Dahiliye Encümenlerinin mazbataları, Hükümet temsilcileri huzuriyle Encümenimizce tetkik ve müzakere olundu.

Malum olduğu üzere 16 Şubat 1328 tarihinden evvel memleketimizde hükmi şahıslar için gayrimenkuller üzerinde kayden tasarruf imkanı mevcut değildir. 16 Şubat 1328 tarihli (Eşhası hükmiyenin emvali gayrimenkuleye tasarruflarına mahsus kanunu muvakkat) ile hukuki hakikat ve şe'niyetlerle telifi kabil olmayan bu memnuniyet kaldırılmakla kalmayıp mezkur memnuniyet zamanında hadiselerin sevkettiği şiddetli ıztırar ve ihtiyaç karşısında bilhassa gayrimüslim cemaat vakıf akarlarından bizzazure bazı mevcut veya mevhum hakiki şahıslar namına kaydedilmiş olan gayrimenkullerin de hakiki sahibi olan vakıfları adına tashihi için vakıfları tarafından altı ay içinde tanzim ve tapu idarelerine tevdi edilecek defterlere istinaden tapuca vakıfları lehine kayıtlarının tahsis edileceği hükmü konmuştur.

Vakıfların bu bapta hakları zayi olmamasına için mezkur altı aylık müddet bilahare temdit edilmiştir. Mülga Devlet Şurasınca 1337 senesinde verilen istişari bir mütalaada yalnız vakıflarca tapu idarelerine tevdi edilen defterler üzerine kayıt tashihi doğru olmayıp gayrimenkuller kendi üzerlerinde kayıtlı bulunan hakiki şahıslar sağ iseler kendilerinin, ölmüşlerse mirasçılarının verecekleri takrir üzerine vakıflar adına

tescilin yapılacağı beyan edilmiş idi. Bundan sonra 1935 yılında Büyük Millet Meclisince kabul buyurulan 2762 sayılı Vakıflar Kanununun tefsiri istenen 44. maddesinde (Bu kanunun neşri tarihinden en az 15 yıl evvelinden beri vakıf olarak tasarruf edildikleri vergi kayıtları, icar kontratları ve eşhası hükmienin gayrimenkule tasarruflarına dair olan 16 Şubat 1328 tarihli kanunun neşrinden sonra tapuya verilmiş defterler ve müesseselerin hesap defterleri ve buna benzer vesikalarla anlaşılacak olan yerler o suretle vakıf kütüğüne kaydolunurlar. Bu kayıt Vakıflar İdaresinin istemesi üzerine tapuca o gayrimenkullerin kayıtlarına işaret ve keyfiyet münasip vasıtalarla ilan olunur. İlan tarihinden itibaren iki yıl içinde dava yoluyla bir güne itiraz olunmadığı takdirde o malların vakıf olarak kati tescilleri yapılır ve tapuları verilir. Tapu kayıtlarına işaret edilecek gayrimenkullere ait davalarda Vakıflar İdaresi ve varsa mütevellî de birlikte hasım olur. Bundan başka Vakıflar İdaresinin 1515 sayılı kanun hükümlerinden istifade hakkı mahfuzdur)denmek suretiyle mülga Şurayı Devletin yukarda işaret edilen mütalaası dairesinde vakıf namına tescil yapılabilmesinin, gayrimenkul kendi namına mukayyet olanların takaddümen ferağ ve muvafakatlerine bağlı addolunması noktai nazarı açıkça bertaraf edilerek evvela tapuya muvakkat şerh verildikten sonra yapılan ilan üzerine gayrimenkuller kendi namlarına kayıtlı bulunan alakadarların ancak dava şeklinde itiraz edebilecekleri ve itiraz etmedikleri takdirde evvelce muvakkat şerhi yapılan gayrimenkullerin vakıfları lehine kati tescili yapılacağı hükmü konmak suretiyle vakıf namına tescil için gayrimenkul namlarına mukayyet olanların iptidaen muvafakatleri aranmaması açıkça anlaşılmakta olmasına rağmen Yüksek Temyiz Tevhidi İçtihat Heyetinin ittihaz buyurduğu 2 Aralık 1942 tarih ve 8 esas 25 karar sayılı Tevhidi İçtihat kararında neticeten: 2762 sayılı kanunun neşrinden çok evvel mülga Şurayı Devletin beyan ettiği istişari mütalaayı ihya eder mahiyette ve bu gibi gayrimenkuller kendi namlarına mukayyet olan hakiki şahıslar veya mirasçılarının muvafakatleri olmadıkça vakıf namına tescilin yapılamayacağına ekseriyette karar verilmiş olduğundan Hükümet tarafından tefsir talebini havi tezkereye ekli salahiyyetli heyetlere yaptırılan mütaaddit tetkikler neticesinde verilen raporda işin tefsir yoluyla kati surette halli lüzumu belirtilmiş olduğundan işbu tefsirin istenmekte bulunduğu anlaşılmıştır.

Her şeyden evvel ifade edilmek lazımdır ki, Yüksek Tevhidi İçtihat Heyeti ekseriyetince bu yolda karar verilmesi, bir şahsın üzerinde mukayyet olan bir

gayrimenkulün onun rızası olmaksızın başka birisi namına ve hadisemizde vakıf namına tashih ve tescili yapılmak suretiyle kayıt sahibi şahsın haklarının ebedi olarak ziyana meydan vermemek endişesine müptenidir. Gerçi her hangi bir hak üzerinde tasarruf ancak o hakkın sahibine ait olması esasına mebni gayrimenkulün kayden malikinin rızası olmadıkça onun üzerinde bulunan gayrimenkul kaydının kendi üzerinden terkin edilmemesi bir hukuk kaidesidir. Fakat bu kaideye kanun vazı gerek 16 Şubat 1328 tarihli kanunu muvakkatle ve gerek 2762 sayılı kanunun 44. maddesiyle bir istisna koymuştur. Makul mucip sebeplere müstenit olan istisnaların kaideleri ihlal etmeyeceği de bedihi bir hukuk kaidesidir. Hadisemizde kanun vazını böyle bir istisnaya sevkeden mülahazalar şöylece telhiz olunabilir.

16 Şubat 1328 tarihine kadar memleketimizde hükmi şahısların ve bu meyanda gayrimüslim cemaatlara ait hükmi şahısların kayden gayrimenkul iktisabına müsaade edilmemiş olması yüzünden bu cemaat hükmi şahıslarının gayrimenkullerini itimat ettikleri hakiki şahıslar veya halen iktisaba ehil bir hukuki şahıs olarak mevcut olmayan mevhum tarihi, dini şahıslar namına kaydettirmek ıztırarında kalmışlardır. Bu ıztırara sevkeden memnuniyetin makul olmadığı kabul edilip de hükmi şahısların kayden gayrimenkul iktisap etmelerine mezkur kanunla müsaade edilince evvelki yanlış memnuniyetin sevkettiği hukukan tehlikeli durumların ıslah ve telafisi adalet ve hukuk icabından bulunduğu gayrimüslim cemaat vakıflarının haddizatında vakıflarına ait olup da yukarda işaret edilen zaruretlerde mevcut veya mevhum hakiki şahıslar namına müseccel olan gayrimenkullerin tapu idaresine tevdi edilecek defterleri üzerine vakıfları namına tescilinin yapılmasını kanun vazı çok doğru olarak emretmiştir. Eğer mülga Devlet Şurası ve Temyiz Tevhidi İçtihat kararlarında beyan edildiği veçhile Vakıflar lehine kaydın tashihi için bunlar kendi namlarına müseccel olan şahısların rızaları veya Devlet Şurası istişari mütalaasında beyan edildiği veçhile takrirleri lazım olsaydı kanun vazının böyle hükümler sevketmesine asla lüzum yoktu. Çünkü sahiplerinin takrirleriyle vakıflar lehine tescilin yapılabileceğinde kimsenin tereddüdü mevzuubahis olamaz.

Eğer maksat sahiplerinin verecekleri takrir üzerine ferağ harcı alınmamaktan ibaret olsaydı kanun vazı yalnız bu yolda hüküm sevkederek namlarına mukayyet olan şahısların verecekleri takrir üzerine hiçbir harç alınmayacağını beyan etmekle iktifa

ederdi. Kaldı ki, tefsiri istenen Vakıflar Kanununun 44. maddesi, vakıflar namına tescil için daha başka kayıt ve şartlar da aramıştır ki, bunlar yukarıya aynen nakledilen mezkur madde metninde tadat ve tasrih edilmiştir. Eğer vakıf namına tescil, kayden maliki görünen şahsın muvafakatına bağlı olsa ki bu kayıt ve şartların vücudunu taharriye hiç lüzum kalmazdı; çünkü bir malikin rızasıyla kendi gayrimenkulünü ahara tescil ettirmesi için bu gibi şartların tahakkukunu aramaya asla lüzum ve ihtiyaç yoktur. Bilhassa Devlet Şurası mütalaasındaki makus mülahazayı önlemek için kanun vazın muahharen kabul ettiği 2762 sayılı kanunun 44. maddesinde vakıflar namına tescil için bir takım kayıt ve şartların tahakkukunu şart koşmakla sahiplerinin rıza ve takrirlerine lüzum olmadığını açıklamak istemiş ve hatta bunun iptidaen bir rıza ve muvafakat şeklinde olmayacağını, vakıfların müracaatı üzerine bu gayrimenkullerin vakfa maliyeti hakkında önce bir şerh verildikten sonra yapılacak ilan üzerine sene içinde itiraz davası açılmadığı takdirde tescilin kati olarak yapılacağını ifade etmek suretiyle hadisede tescil için kayden malik görülenlerin muvafakatlarının şart olmadığını ve ancak ilk şerhten sonra yazılacak ilan üzerine gayrimenkuller namlarına kayıtlı olanların Vakıf İdaresini ve vakıf mütevellilerini hasım göstermek suretiyle dava edip harekete geçmeleri lazım geldiğini, aksi halde vakıfları namına tescilin kati olarak yapılacağını tasrih etmiştir. Maddenin bu suretle ki vakıflar namına tescil için kayden malik görünenlerin iptidaen muvafakatlarının aranmasına lüzum olmadığını açıkça göstermektedir. Kaldı ki, zaten bu gayrimenkuller kendi namlarına mukayyet olanlar, bu gayrimenkullerde halen iktisaba ehil olarak mevcut olmayan bir mevhum tarihi, dini şahıslardır ki, bu mevhum şahısların muvafakatlerinin alınması bir emrimuhal olup kanun vazının muhali emretmiş olması kabul olunamaz. Kendileri veya varisleri mevcut olan hakiki şahıslar ise 44. maddenin aradığı şartların da açıkça gösterdiği veçhile bu gayrimenkuller kendilerine ait olmayıp vakfa ait olduğu için gayrimenkulleri uzun seneler fiilen tasarruf etmemişlerdir. Bu gayrimenkulleri en az on beş seneden beri sahibi hakikisi olan vakıfların, istimal ve icar ettiği defterlerle, kayıtlarla, vakıf muhasebe kanaliyle meydana çıkmış olacak ki, vakıf namına tescil edilebilsin. Bu kararın vücudu, kanun vazınca hakiki malikin tapuda namına kayıtlı mevcut veya mevhum hakiki şahıslar olmayıp vakıflar olduğuna kabir karine addolunmuştur ki, hadisenin mahiyetine ve meselenin seyrine göre kanun vazının bu karineyi kabulünde hukuk esaslarına bir aykırılık tasavvur olunamaz.

Tevhidi Teçhizat Heyeti ekseriyetinin bütün endişesi, gayrimenkullerinde mukayyet görünen hakiki şahısların rızaları alınmadan vakıf tescilde o hakiki şahsın mevcut olabilecek hakkının ebedi olarak olması ihtimalini önlemektir. Hakikatte böyle bir endişe varit olmak lazım gelir. Çünkü Medeni Kanunumuzun sistemine göre bir gayrimenkulün haklı sebebe müstenit olmaksızın hakiki malikten başkası üzerine tescil edilmesi hakiki malikin bu tescilin iptalini istemesi hakkını belirtmez.

Kanunun Medenimizin 933.'ncü maddesi bu hakkı sarahaten kabul eder. Şu halde yukarda izah edildiği veçhile kanun vaznı gerek 16 Şubat 1328 tarihli kanun ve gerekse 2762 sayılı kanunun 44. maddesinde koyduğu hükümlerle ondan evvel hükmi şahısların gayrimenkule tasarruf hakkının memnu olmasından doğan ıztırar ile tapuda cemaatlerle münasebeti olan mevcut veya mevzun hakiki şahıslar üzerinde kaydedilmiş ve fakat fiili tasarruf ve intifai cemaat vakıflarına ait olduğu 44. maddede yazılı karinelerle bir hakikat olarak kabul edilmiş bulunan gayrimenkullerin cemaat hükmi şahısları namına kayıtlarının tashihi için tapuca bu mallar kendi uhdelerinde mukayyet görünen şahısların rıza ve muvafakatlerine ihtiyaç olmadan tescili kanun vaznının matlup ve maksudu olduğuna şüphe edilemez. Bununla beraber bu cemaat hükmi şahısları lehine yapılan tescil bu şartlar mevcut olmadığı halde yapılmışsa aleyhlerine kayıt tashihi yapılan şahıslar tarafından bu şartların mevcut olmadığı ve binanaleyh mülkiyetin kendilerine ait bulunduğu iddia ve ispat edilerek Yüksek Temyiz Tevhidi İctihat Heyetinin endişe ettiği husus belagan meblağ temin edilebilir.

2762 sayılı kanunun tefsiri istenen 44. maddesi, bu kabil gayrimenkuller tapuca uhdelerinde mukayyet olan şahısların rızalarını aramaya lüzum olmadığı hususunda yukarda izah edildiği veçhile açık hükümleri muhtevi olması sebebiyle bu bapta tefsire lüzum ve mahal olmadığına Encümenimizce ittifakla karar verilmiştir.

Kaynak: Resmi Gazete, 10 Temmuz 1956 Sayı:9354

EK-2

Azınlık Okulları Türkçe ve Türkçe Kùltür Dersleri Öğretmenlikleri Hakkında Kanun

Kanun No: 6581

Kabul Tarihi: 20/5/1955

Madde 1-Azınlık okullarının Türkçe ve Türkçe kùltür dersleri, Maarif Vekaleti Teşkilat kanunlarıyla muayyen kadrolara, memurin ve barem kanunlarına göre tayin edilen öğretmenler tarafından tedris olunur.

Madde 2-10 Haziran 1946 tarihli ve 4926 sayılı kanuna baēlı kadro cetvellerinde deēişiklik yapılmasına dair olan 9 Mart 1954 tarihli ve 6331 sayılı kanuna baēlı 2 sayılı cetvelin (V) işaretili “Lise ve Ortaokullar Öğretmen ve Memurları” başlığı altındaki kısmına ilişik (1), aynı kanuna baēlı (2) sayılı cetvelin “İlkokul Öğretmen ve Yardımcı Öğretmenleri” başlığı altındaki kısmına, ilişik (2) sayılı cetvellerde gösterilen kadrolar eklenmiştir.

Muvakkat Madde 1-Bu kanunun neşri tarihinde azınlık okullarında çalışan ücretli öğretmenlerden, üniversite ve yüksek okullar mezunlarıyla bilfiil öğretmenlik yapabilecek kanuni vasıfları haiz olanlar, öğrenim derecelerine göre ilk veya orta öğretim kadrolarına asıl öğretmen olarak alınırlar.

Bunlardan, usulü dairesinde başarısızlıkları tesbit edilmiş olanlar kadroya alınmazlar.

Muvakkat Madde 2-Muvakkat birinci maddede zikredilen öğretmenlerin, 3656 sayılı kanunun mer’iyete girdiēi tarihten önceki hizmet müddetlerinin üçte ikisinin her beş yılı için tahsil derecelerine göre barem kanunlarının kabul ettiēi derece üzerine birer derece ilave edilmek suretiyle maaş dereceleri tesbit edilir. Ancak, bu hizmet müddetleri içersinde başarısız geçen yıllarla, ulaştıkları maaş derecesinde artan müddetlerin iki yıldan fazlası nazarı itibara alınmaz.

Muvakkat Madde 3-Bu kanunun neşri tarihinde azınlık okullarındaki hizmet müddeti 5 yıl olup da öğretmenlik evsafını haiz bulunmayanlar tahsil durumuna göre

alabilecekleri maaşlarla öğretmen kadrolarına namzet olarak tayin edilirler. Tayinleri tarihinden itibaren iki yıl zarfında öğretmenlik evsafını ihraz edenlerin aylıkları muvakkat ikinci madde hükümleri dairesinde tesbit edilecek miktarlara çıkarılır. Bu evsafı ihraz edemiyenlerin görevlerine son verilir.

Madde 3-Bu kanun 30 Eylül 1955 tarihinden itibaren mer'idir.

Madde 4-Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

(1) NUMARALI CETVEL
(Ortaöğretim)

D.	Memuriyetin nev'i	Sayı	Aylık
11	Öğretmen	14	30
10	"	15	35
9	"	20	40
8	"	16	50
7	"	8	60
8	"	7	70
6	"	6	80
5	"		

(2) NUMARALI CETVEL
(İlköğretim)

D.	Memuriyetin nev'i	Sayı	Aylık
13	Öğretmen	15	20
12	"	20	25
11	"	30	30
10	"	25	35
9	"	23	40
8	"	15	50
7	"	10	60

Kaynak: Resmi Gazete, 27 Mayıs 1955, Sayı: 9013

Bu Sabah Hâdise Yerlerinden Aldığımız Resimler:

Beyoğlu caddeleri tahafîye evyas ile baştanbaga örtülmüştür. Bu eja s-bahı karpı ve azahleyin kürektele toplandı. Ayrıca dükkanların içindeki iskemeleler, kutular, içiler da sokak ortalarına yığılmış. Bunların kaldırılmasına devam edilmektedir.

Dükkan sahibi, harap olan malları karpında.

Tersine çevrilmiş bir otomobil, eja yığılıları arasında.

Teş, dışı harap olmuş bir dükkan.

Nümayişçileri haalirmakla görevli askeri kuvvetlerden bir tanı: birliği.

Bir otomobil tersine çevrilmiş.

Yığın arasından mallarını kurtarımaya çalışan bir dükkan sahibi.

Sabahka kadar vasile başında kalan askeri birliklerden biri.

Bazı yollar askeri kuvvetler tarafından bekleniyor.

EK-4

No: 306-İstanbul ve İzmir’de 6-7 Eylül 1955 tarihinde vukubulan hadiselerde zarar gören hakiki ve hükmi şahısların zararlarının tesbit esasları hakkındaki Talimatnameyi mer’iyete koyan İcra Vekilleri Heyeti Kararı

19 Haziran 1956-No:7474

(Resmi Gazete ile neşir ve ilanı: 10 Temmuz 1956-Sayı:9354)

İlişik “İstanbul ve İzmir’de 6,- Eylül 1955 tarihinde vukubulan hadselerde zarar gören hakiki ve hükmi şahısların zararlarının tesbit esasları hakkında Talimatname”nin mer’iyete konulması; Maliye Vekaletinin 5/6/1956 tarihli ve 114415/24-7000 sayılı yazısı üzerine, 6684 sayılı kanunun 1. maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 19/6/1956 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

C. BAYAR

Başvekil A.MENDERES	Devlet Vekili Dr.M.C.BENGÜ	Devlet Vekili Ş.ERGIN	Devlet Vekili E.KALAFAT	Devlet Vekili C.YARDIMCI
Adliye Vekili GÖKTÜRK	Millî Mü. Vekâleti Ş.ERGIN	Devlet Vekili E.MENDERES	Devlet Vekili F.KÖPRÜLÜ	Devlet Vekili N.GÖKMEN
Maarif Vekili A.ÖZEL	Nafia Vekili M.ÇAVUŞOĞLU	İkt. ve Ticaret Vekili Z.MANDALINCI	Sıh. ve İç. Mua. Vekili Dr. N.KÜREZ	
Güm. ve İnh. Vekili H.HÜSMAN	Ziraat Vekili E.BUDAKOĞLU	Münakalât Vekili A.DEMİNER	Çalışma Vekili M.TARHAN	İşletmeler Vekili S.AĞAOĞLU

Yukarıdaki kararnamede sözü geçen Talimatname:

1.BÖLÜM

Umumi hükümler

Madde 1-6-7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul ve İzmir’de vukubulan hadiselerde zarar gören hakiki ve hükmi şahıslarla kilise, mektep, hastane gibi cemaat vakıf ve tesislerinin 6684 sayılı kanun hükümleri gereğince ödenecek zararları bu Talimatname esasları dahilinde tespit olunur.

Madde 2-Bu Talimatnamede; hakiki ve hükmi şahıslarla kilise, mektep ve hastane gibi cemaat vakıf ve tesisleri (Zarar görenler), 6-7 Eylül 1955 hadiseleri (Hadise) ve takdir komisyonları (Komisyon) olarak ifade edilmiştir.

Madde 3-Tesbit edilecek ve 6684 sayılı kanuna müsteniden ödenebilecek olan zarar; hadiselerde menkul (Nakit ve dahil) ve gayrimenkul malların ziyaı ve bu mallarda vukubulmuş hasar bedelinden ibarettir. Bunun dışında herhangi bir zarar tesbit edilemez ve ödenemez.

Madde 4-Hadiselerde zarar görenlerin bu zararlarının tetkik ve tesbiti ile ödenecek zarar miktarının karara bağlanması için;

a)Defterdarlıkça ve 6-7 Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlere Yardım Komitesince yapılan ilanlar dairesinde ve bu ilanlardaki müddetler içinde valilik, kaymakamlık, defterdarlık, vergi dairesi veya Yardım Komitesine müracaatta bulunulduğunun veyahut kanuni müddeti içinde Devlet Şûrasında dava açıldığının bu merciler kayıtlarıyla sabit olması;

b)Yapılmış müracaat sebebiyle zararın komitece denmemiş bulunması; lazımdır.

c)Yabancılar ait zararların tesbiti; bunlardan müracaat etmiş olanların bu müracaatlarının konsolosluk veya sefarethaneleri vasıtasıyla Hariciye Vekaletine bildirmiş bulunmasına ve müracaat etmemiş olanların bu Talimatnamenin mer'iyeti tarihinden itibaren (30) gün içinde müracaatta bulunmalarına ve müracaatın bu müddetin hitamından itibaren en geç 15 gün içinde Hariciye Vekaletine bildirilmiş olmasına bağlıdır.

ç)Zararların tesbiti ve ödenmesi hakkında müracaatta bulunmamış olan kilise, mektep ve hastane gibi cemaat vakıf ve tesislerinin bu husustaki müracaatlarını, Talimatnamenin mer'iyete girmesi tarihinden itibaren (30) gün içinde defterdarlıklara yapmış olmaları ve zararlarının Vakıflar Umum Müdürlüğünce yaptırılmış tamirlere telafi edilmemiş olması şarttır.

Madde 5-Zarar görenlerin Valilik, Kaymakamlık, Defterdarlık, Vergi Dairesi veya (Yardım Komitesi) ne yapmış oldukları müracaatlardan maliye müfettişleri veya hesap uzmanları tarafından mer'i mevzuat dahilinde tetkik edilenler tetkik raporlarıyla, tetkik edilmeyenler mevcutsa vesikalarıyla birlikte bu Talimatnamenin mer'iyete girmesi tarihinden itibaren (30) gün, 4'üncü maddenin (ç) bendine dahil olanların

yapacakları müracaatlar ise (45) gün içinde defterdarlık vasıtasıyla ve usulü dairesinde komisyonlara tevdi olunur.

Dördüncü maddenin (c) bendine dahil olanların Hariciye Vekaletine intikal ettirilecek müracaatları bu Talimatnamenin mer'iyete girmesi tarihinden itibaren (45) gün içinde Maliye Vekaleti vasıtasıyla komisyonlara gönderilir.

Komisyonlara gönderilen bu müracaatlar için birer numara verilerek dosyaları teşkil olunur.

2.BÖLÜM

Zararın tesbiti esasları

Madde 6-Hadiselerde zarar gören gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinden muktazi defter ve vesikaları mevcut olanların hasar beyannamelerine göre zararları, evvel emirde Maliye Müfettişleri veya Hesap Uzmanları tarafından 7. maddedeki esaslar dahilinde tetkik olunur.

Talimatnamenin mer'iyete girmesi tarihine kadar Maliye müfettişleri veya hesap uzmanları tarafından zarar görenlerin müracaatları veya hasar beyannameleri üzerinde yapılan tetkikler ancak lüzumu halinde komisyonca bu esaslara göre ikmal ettirilir.

Maliye Müfettişleri veya hesap uzmanlarınca yapılan tetkikat neticesinde tanzim ve komisyona tevdi olunan raporlar komisyon karar neticesinde tanzim ve komisyona tevdi olunan raporlar komisyon kararlarına esas ittihaz edilir.

Zarar görenin defter ve vesikaları komisyonca Maliye müfettişi veya hesap uzmanlığına tetkik için tevdi edilirken, tetkik ve raporun verilmesi müddeti karara bağlanır. Bu müddet içinde rapor verilmediği veya müddet uzatılmadığı takdirde mezkur defter ve vesikaları müfettiş veya uzmandan geri alıp tetkik etmeğe komisyon yetkilidir.

Maliye müfettişi veya hesap uzmanının raporunda, mevcut defter ve vesikalara göre zararın kati olarak tesbit edilemediği anlaşıldığı takdirde zarar miktarı (8)'inci maddedeki delaile ve karinelere müsteniden takdir olunur.

Madde 7-Zarar gören gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinden muktazi defter ve vesikaları mevcut olanların zarar miktarının tesbitinde, aşağıdaki esaslar dairesinde hareket olunur:

a)Kasa hasarı; Defterlere göre hesap edilen kasa mevcudu ile fiili kısa mevcudu her zaman yekdiğerine uymadığından kasa mevcudundaki ziya;

1-Kasanın mevcudiyeti ve hadise gününde kırılıp kırılmadığı hususunun tesbiti,

2-Günlük fiili kasa sayımlarının defterlere intibakı ve bu hususun tevsiki,

3-Fiili kasa mevcudunun hadse sırasında veya akabinde tesbit edilmediğinin tahkiki,

ile kontrol olunur.

b)Tamamen hasara uğrayan emtia; tamamen hasara uğrayan emtiadan dolayı zarar miktarı, hadise günündeki mevcut emtia stokunun maliyet bedelini geçemez. Hadise günündeki emtia stoku hesap edilirken emtiadan başka yerlere bırakılmış olanların bedelleri nazara alınır.

c)Kısmen hasara uğrayan emtia; kısmen uğrayan emtiada zarar, Vergi Usul Kanununun 251 ve 260'ıncı maddeleri hükümlerinden istifade edilerek hesap olunur.

Kısmen hasar, hadise günündeki değerin, maliyet bedelinden tenzilinden sonra kalan miktardır.

d)Amortismanına tabi iktisadi kıymetlerde tam hasar; Amortismanına tabi iktisadi kıymetlerin tamamen hasara uğraması halinde hasar miktarı hadise günündeki bilanço değerini aşamaz.

Bilanço değeri, iktisadi kıymetlerin maliyet bedelinden evvelce ayrılmış amortismanların tenzili ile bulunur. Amortisman ayrılmadığı ahvalde ayrılmamış bulunan geçmiş sene amortismanları hesaben bulunarak mukayyet değerinden tenzil edilir.

İşletme defteri tutanlarda işletmeye dahil iktisadi kıymetlerin ayrıca envantere dahil olduğunun tevsiki zaruridir.

a-Amortismanına tabi iktisadi kıymetlerde kısmi hasar: Amortismanına tabi iktisadi kıymetlerin hasarı halinde hasar miktarı, iktisadi kıymetin maliyet bedelinden evvelce ayrılmış bulunan amortismanlar ile hasardan sonra kalan hurda değeri (Hasarlı değer) tenzil edilerek bulunur. Hurdaların hadise günündeki değeri, Vergi Usul Kanununun 251'inci maddesi hükmünden istifade edilerek tesbit olunur. Amortisman ayrılmadığı

ahvalde ayrılmamış bulunan geçmiş sene amortismanları hesaben bulunarak nazarı itibara alınır.

Madde 8-Gelir ve kurumlar vergisine tabi mükelleflerden ticari defter ve vesaiki mevcut olup da hasar miktarları kati surette tesbit edilemeyenlerle bunlar dışında kalan bilumum zarar görmüş olanların zararlarının takdirinde, komisyon, aşağıda gösterilen hususlara ve karinelere bakar.

- 1-Zarar görenin hasar beyannamesi,
- 2-Maliye Müfettişi veya hesap uzmanı tarafından tetkikat yapılmışsa raporu,
- 3-Mevcutsa Vergi Usul kanunu ile Ticaret Kanununa göre tutulan defterler ve toplanan vesaik,
- 4-Geçmiş senelere ait bilançolarına göre iş hacmi veya kapasitesi,
- 5-Komisyonların resmi dairelerden talep ettikleri her türlü malumat ve vesaik,
- 6-Vergi dairesindeki kayıtlarla, arşiv kayıtları,
- 7-Hasar dolayısıyla mahkemelere müracaat olunmuşsa mahkemelerdeki ehli-vukuf raporları,
- 8-Komisyon tarafından tanzif olunan ehli-vukuf raporları,
- 9-Sigortalı mallarda, sigorta poliçeleri,
- 10-İş yerinin mevki, zarar görenlerin içtimai ve mali durumları, hasar gören mahallin itisalinde veya civarında vukubulan hasar derecesi ve zararın takdirine medar olabilecek sair karineler.

Madde 9-Zarar görenler nezdinde emaneten bulunan mallarda vukubulan hasarın, hakiki sahibine tazmin edildiği defter kayıtlarıyla ve vesaikle tevsik olunduğu takdirde ödeme bunlara yapılır. Bunun dışında bu gibi mal bedellerinin ödenebilmesi hakiki sahipleri tarafından 4'üncü maddedeki esaslar dairesinde talepte bulunulmuş olmasına bağlıdır.

Madde 10-Kilise, hastane, mektep ve mümasili yerlerde vukubulan hasarların giderilmesi için yapılmış olan tamir masrafları, ibraz olunacak vesaike müsteniden aynen hasar olarak kabul edilebilir. Ancak hasarın giderilmesi için yapılan kıymet arttırıcı sarfiyat hasar olarak kabul edilemez. Bunların memzucen yapılmış olması halinde hasar giderici tamir masrafları tefrik olunur ve bu miktar hasar olarak kabul edilir.

Madde 11-Bu Talimatnamede aksine hüküm bulunmayan ahvalde, hadisede husule gelen zararların değerlendirilmesinde Vergi Usul Kanununun değerlemeye mütaallik hükümlerinden istifade olunur.

Madde 12-Zarar görenler, Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre tuttıkları defterleri ve zararın tesbiti ile alakalı sair vesikaları (Asıl veya tasdikli suretlerini) beyan ettikleri hasarın delili olarak talep vukuunda “Komisyona” veya tetkike memur Maliye Müfettişine veya hesap uzmanına ibraz ve tevdi ile mükelleftirler. Komisyon, tetkike memur müfettiş veya hesap uzmanı tarafından tayin olunan müddet içerisinde ibraz olunmayan defter ve vesikaları nazarı itibara almaz.

3.ÜNCÜ BÖLÜM

Tesbit ve takdir mercii ve yetkileri

Madde 13-Hadiselerde zarar görenlerin zararlarının tetkik, tesbit ve takdirinde ve 6684 sayılı kanun gereğince ödenecek miktarlar hakkında karar vermeye yetkili olmak üzere Talimatnamenin mer’iyete girdiği tarihten itibaren 15 gün içinde maliye Vekaletince bir Maliye Müfettişi bir hesap uzmanı ve bir Hazine avukatından mürekkep üçer kişilik takdir komisyonları teşkil olunur. Komisyona Maliye Müfettişi riyaset eder.Komisyonların adedini, mesai zamanı ve müddetini Maliye Vekaleti tesbit eder.

Madde 14-Komisyonlar, bu Talimatnamenin tatbiki dolayısıyla resmi daire ve müesseselerden her türlü malumat ve vesikaları isteyebilirler. Resmi daire ve müesseseler bu malumat ve vesikaları derhal vermekle mükelleftirler.

Madde 15-Komisyon zararlarını tesbiti için lüzumlu gördüğü hususlarda bilirkişi marifetiyle tetkikat yaptırabilir. Komisyon yaptırdığı bu tetkikler sonunda verilen raporlarla bağlı olmayıp kararını, talep edilmiş miktarı tecavüz etmemek kaydıyla, tam bir takdir hakkı esasına göre ve ekseriyetle verir.

Madde 16-Komisyon kararında aşağıdaki malumatın bulunması lazımdır.

- a)Komisyon reis ve azalarının isimleri,
- b)Dosya numarası, karar numarası,
- c)Karar tarihi,

- ç)Zarar görenin adı, unvanı ve adresi,
- d)4'üncü maddedeki şartların mevcut olduğu,
- e)Talep edilen hasar mevzuu ve miktarı,
- f)tesbit ve takdirin müstenidatı ve esbabı mucibesi,
- g)Ödenmesi karara bağlanan zarar miktarı (Rakam ve yazı ile)
- h)Vergi mükelleflerinde vergi dairesi ile hesap numarası.

Madde 17-Kararlar üç nüsha olarak yazılır. Yazılan kararlar, ziri kararı veren Komisyon Reis ve azaları tarafından imza edilerek dosyasıyla birlikte mahalli defterdarlıklara verilir.

4. BÖLÜM

Ödeme

Madde 18-Komisyonca kararın ve dosyanın defterdarlığa verilmesi üzerine (30) gün içinde keyfiyet ve defterdarlığa müracaat lüzumu bir yazı ile alakalıya tebliğ olunur. Alakalının müracaatında, karara bağlanmış ve evrakı hazırlanmış olan zarar miktarı alakalıya ödenecek veya bir sene vadeli ve faizsiz Hazine bonosu verilecektir. Talep edilirse kararın bir nüshası alakalıya verilir.

Madde 19-Kilise, hastane ve mektep gibi cemaat vakıf ve tesislerinin hasarları, Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından tamir ve ihya suretiyle telafi edilebilir. Hasar 6684 sayılı kanunun neşrinden evvel veya sonra telafi edilmiş veya edilmekte bulunmuş ise bu işlerin icabettirdiği masraflar 6684 sayılı kanunun 2. maddesine göre bu idareye ödenir.Vakıflar Umum Müdürlüğü, tamir ettirdiği ve ettirmekte bulunduğu işlerin bir listesini mahalli defterdarlıklar vasıtasıyla Komisyonlara gönderir.

Madde 20-Bu Talimatname hükümlerini icraya Maliye Vekili memurdur.

Madde 21-Bu Talimatname neşri tarihinde mer'iyete girer.

Kaynak: Düstur, 3.Tertip, C 37

EK-5

BEYAN EDİLEN ZARAR MİKTARI VE ZARAR GÖRDÜĞÜNÜ İLERİ SÜREN KİŞİ SAYISI

1- 5.000 lira zarara uğradığını beyan eden 2.301 kişi	toplam 7.798.198 lira
2- 10.000 lira zarara uğradığını beyan eden 730 kişi	toplam 4.966.500 lira
3- 20.000 lira zarara uğradığını beyan eden 599 kişi	toplam 8.193.574 lira
4- 30.000 lira zarara uğradığını beyan eden 513 kişi	toplam 7.654.382 lira
5- 50.000 lira zarara uğradığını beyan eden 247 kişi	toplam 9.451.715 lira
50.000 liradan fazla zarara uğradığını beyan eden 283 kişi	toplam 31.514.875 lira

Kaynak: Uygur Kocabaşoğlu, “6-7 Eylül olaylarından sonra “Hasar Tespit Çalışmaları” Üzerine Birkaç Ayrıntı,” Toplumsal Tarih, Eylül 2000, Sayı:81, s.47